

Antonovich, V. B.

ИСТОРИЧЕСКІЯ ПѢСНИ
МАЛУРУССКАГО НАРОДА

СЪ ОБЪЯСНЕНІЯМИ

Вл. Антоновича и М. Драгоманова.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

КІЕВЪ.

Типографія М. П. Фрица, Большая Владимірская ул., у пам. св. Ирины, собств. д.

1874.

PG-3926

A78

v.1

Дозволено пензурою. Кієвъ, 10-го августа 1874 года.

ОГЛАВЛЕНИЕ.

Предисловіе. I—XXIV

Часть I Пѣсни вѣка дружиннаго и княжескаго.

1. Образованіе дружиннаго отряда	1.
2. Вожди дружины и ихъ обстановка (1, 2, 3, 4, 5).	5.
3. Раздѣлъ добычч между вождемъ и дружиною	9, 327.
4. Осада города.	14, 69.
5. Князь и его сыновья на удѣлахъ	22.
6. Посидинокъ съ турскимъ царемъ	23.
7. Отраженіе набѣга	31.
8. Тоже	32.
11. Княгиня Иванко.	36.
12. Князь Романъ	38, 70, 328.
13. Панъ Перемыслый	43.
14. Княжескій тиунъ	49.
15. Легенда о золотыхъ воротахъ	50.
16. Боярское сватаніе.	51.
17. Боярское хозяйство.	52.
18. Журило	54.
19. Князь Михайло.	56, 70.
20. Княжій бояринъ-разбойникъ.	58

Приложеніе.

Разбойникъ убиваетъ родственниковъ жены.	61.
Разбойникъ убиваетъ жену свою	63.
Добавленія къ №№ 4, 12, 19	69.

Часть II. Пѣсни вѣка козацкаго.

Отдѣлъ I. Борьба съ татарами и турками.

21. Татарскій набѣгъ	73.
22. Разореніе села татарами.	75.
23. Набѣгъ татаръ ночью	76.
24. Татарскій роздыхъ	77.
25. Плѣнъ и ослѣпленіе Коваленка татарами	78.
26. Плѣненіе Волынянки татарами	83.
27. Двѣ сестры плѣнницы у турокъ	85.
28. Три поповны въ плѣну у турокъ	86.
29. Три плѣнницы—Подольянки.	87.
30. Плачъ невольниковъ на турецкой каторгѣ	88.
31. Плачъ невольника у турокъ о выкупѣ.	93.
32. Разрушеніе бурею турецкаго корабля.	99.
33. Выкупъ дѣвушки миломъ изъ турецкаго плѣна	100.

34. Выкупъ козака милою изъ турецкой неволи	120.
35. Побѣгъ трехъ братьевъ изъ неволи турецкой изъ Азова	106, 331.
36. Сторожа у Чорнаго Лѣса и плѣнныя дѣвушка.	135.
37. Тоже.	138.
38. Дѣвушка будитъ сторожевого козака (татаре уводятъ у него коня)	139.
39. Набѣги Ланцкоронскаго на татаръ	144.
40. Байда	145.
41. Походъ Сверчовскаго въ Волощину	159.
42. Плѣненіе татарами жены Гетмана Богдана	163.
43. Поединокъ козака Годоты съ татаринцомъ	168.
44. Алексѣй Поповичъ и буря на Чорномъ морѣ	176.
45. Побѣгъ Самуила Кошки изъ турецкой неволи	208.
46. Маруся Богуславка освобождаетъ козаковъ изъ турецкой неволи.	230.
47. Иванъ Богуславецъ освобожденъ турчанкою	241.
48. Встрѣча козацкаго судна съ турецкимъ	244.
49. Взятіе козаками Варны	245.
50. Смерть Федора Безроднаго.	248.
51. Смерть трехъ братьевъ у р. Самары	257.
52. Смерть козака Овраменка	259.
53. Сборъ козака на набѣгъ въ Крымъ	260.
54. Возвратъ съ набѣга	261.
55. Походъ въ Крымъ	262.
56. Татарка-служанка	263.
57. Козацкая стоянка и пожаръ въ степи	269.
58. Умирающій козакъ и конь	270.
59. Козакъ и конь	271.
60. Козакъ и конь	272.
61. Отпоръ туркамъ	274.
62. Гора (могила)—мѣсто битвы въ татарами	274.
63. Покупка братомъ сестры-плѣнницы	275.
64. Теща въ плѣну у зятя	286.
95. Братъ продаетъ сестру туркамъ (Романъ и Олена)	296.
66. Отецъ продаетъ дочь туркамъ (Андріечко и Маріечка)	302.
67. Увозъ (и убіеніе) дѣвушки турками	312.
68. Дѣвушка топится, чтобъ избавиться отъ нелюбимаго жениха(турка)	313.
69. Дѣвушка—воинъ (взята въ плѣнъ татаринцемъ)	314.

Добавленія:

Варьянты и пѣсни, доставлены во время печатанія.

Къ первой части.

Къ № 3	327.
Къ № 12.	328.
Ягелова дочка.	331.

Ко второй части, отд. I.

Къ стр. 133, варьянтъ думы о побѣгѣ трехъ братьевъ изъ Азова.	331.
---	------

ВАЖНІЙШІЯ ОПЕЧАТКИ.

Страница.	Строка.	Напечатано.	Слѣдуетъ читать.
1.	1 съ низу.	они	вони.
2.	9	сідли,	сідлі,
3.	7 съ низу.	Леньмо-поленьмо	Линьмо-полиньмо
7.	1	тиненько	ти, ненько,
—	9	грае... співає...	грає співає
11.	2	ліпшіи,	ліпшіі,
12.	5	гіршіі.	гіршіі
14.	2	будто, что <все,	будто <все,
—	11	и, конечно,	, и конечно,
—	10 съ низу.	дивује	дивує
15.	4	подзінкував,	подзінкував,
—	10 съ низу.	молодець	молодець.
15.	8 —	збірає... стає	збірає... стає
16.	1	{ не дякує	не дякує,
—	6		
—	5 съ низу.	(Ой сину,	«Ой сину,
17.	4	Звів	Звив
23.	14	пойдешъ. . заберешъ?	пойдеш... забереш?
—	6 съ низу.	поджигает	поджигает,
25.	14.	затапає.	затапає.
27.	3	ізв'язав	ізв'язав:
32.	2	матинки	матінки
34.	10	вяне,	в'яне,
35.	1	Богъ	Бог
—	6	Твое	Твоє
—	20	Свое	Своє
—	26	Едним	єдним
36.	4	опредѣсилась	опредѣлити
—	8	вар.	вар.
—	16	предидущю.	предидущю
37	1 и 2	зв'язіте,	зв'язіте,
—	13	являтсья	являтьсся
—	6 съ низу.	пѣсни	пѣсни,
—	5 —	об'ясняется	об'ясняються
44.	17	зъ... зъ... зъ...	з... з... з
45.	6 съ низу.	стіл'цах	стіл'цях
48.	2.	подъ	подь
—	6 съ низу.	только	только
79.	14	отбірніі	отбірніі
89.	12 съ низу.	бідніі	бідніі
93.	2 съ верху	«въ битвѣ въ заливѣ Лепанто»	«въ битвѣ въ заливѣ Лепанто» съ 1571 г.
100.	6 съ низу.	Не	не
102.	13 съ низу.	матинки	матінки
106.	3 съ низу.	въ примѣч. читай:	когда турки раззорили
131,	10, пропущено третье	бездорожье	
159.	3 съ низу.	«на Дунаѣ»	«и въ Бѣлгородѣ на Днѣстрѣ».
159.	въ заглавіи	«Сверчовскаго	Свирчовскаго.
199.	12 съ низу	«Судовозиковымъ».	Судовщиковымъ.
112,	5	воздобні	воздобні
116.	8	безхлібня	безхліб'я

120. 13
122. 20
192. 17
210. 13
217. 15
224. 10
230. 4
255. 11
261. 19
262. 11
295. 13
313. 16

посіває
безхлібе
приплинути
по волі
пп волі
но терпѣвъ
препроводимое
вони
подеведу
забють
подъ
лілі

посіає
безхлібѣ
приплинути,
на волі
на волі
не стерпѣвъ
предводящая
вони
попереду
забють
надъ
білі

ПРЕДИСЛОВІЕ.

Благодаря собраніямъ Цертелева, (1819) Максимовича, (1827, 1834, 1849) Срезневскаго, (1833—38) Лукашевича, (1836) Метлинскаго, (1854) Кулиша, (1856, 57) Костомарова (1859) и др. въ Россіи и Вацлава зъ Олеска (1833), Паули (1839—40), М. Шашкевича, (1837) Головацкаго (1863—72) и др. въ Галиччинѣ, Буковинѣ и Венгріи, давно уже обращено вниманіе на малорусскія народныя пѣсни,—и давно уже рядомъ съ эстетическими достоинствами лирическихъ пѣсенъ, высоко оцѣненъ знатоками *историческій* характеръ многихъ малорусскихъ *думъ* и *пѣсенъ*. Въ каждомъ изъ сборниковъ малорусскихъ пѣсенъ мы встрѣчаемъ и отдѣлы пѣсенъ, которымъ у насъ, въ Россіи, присвоено названіе *историческихкихъ*, т. е. такихъ которыя говорятъ о *лицахъ* и *событіяхъ*, большею частію извѣстныхъ и изъ писанныхъ источниковъ и игравшихъ видную роль въ исторіи народа; (въ другихъ странахъ часто называютъ историческими вообще пѣсни повѣствовательныя.) Относительная многочисленность въ такомъ смыслѣ историческихъ пѣсенъ въ ряду другихъ уже сама по себѣ составляетъ одну изъ характерическихъ особенностей устной поэзіи малорусскаго народа. Для полноты оцѣнки такихъ пѣсенъ чувствуется потребность систематическаго ихъ свода, тѣмъ болѣе необходимаго, что они печатались въ теченіе

болѣе чѣмъ 50 лѣтъ въ разныхъ изданіяхъ, изъ коихъ инныя теперь стали библиографическою рѣдкостью. Необходимо свести тексты и варианты пѣсенъ, необходимо за тѣмъ объяснить ихъ, —сообразно той степени, на которую теперь поднялась наука исторіи малорусской; необходимо, наконецъ, и отдѣлать, что есть подлиннаго, народнаго, въ томъ, что принималось и выдано за таковое въ прежнія, менѣе разборчивыя времена, а что поддѣльнаго. Только послѣ такой работы историческая поэзія малорусскаго народа станетъ вполне понятна, и станетъ сама надежнымъ источникомъ для исторіи народа, а за тѣмъ можетъ быть вѣрно оцѣнена и творческая сила самаго народа, ее провозвѣдшаго и удержавшаго въ памяти въ теченіе вѣковъ.

Настоящее изданіе есть опытъ такого полнаго и критическаго сборника историческихъ пѣсенъ малорусскаго народа. Мысль и планъ этаго сборника были встрѣчены собирателями и изслѣдователями съ большимъ сочувствіемъ: покойный М. А. Максимовичъ, Н. И. Костомаровъ, П. А. Кулишъ, Н. М. Бѣлозерскій, Н. В. Лысенко, прежде издавшіе записанныя ими пѣсни и доставившіе не мало матерьяла для другихъ сборниковъ, напр. для сборника покойнаго А. Л. Метлинскаго, предоставили въ наше распоряженіе какъ печатныя, такъ и рукописныя сборники свои. Кромѣ того намъ переданы рукописныя собранія гг. Нѣговскаго, Маркевича, Носа, Мартынова, Новицкаго, Чубинскаго, Сѣницкаго, Штангеева, Стоянова, Шиманова, Андріевскаго, И. Я. Рудченка, А. Я. Рудченка, А. И. Лоначовскаго, Е. В. Судовщицова, Л. В. Ильницкаго, Русова, Залюбовскаго, Лободовскаго, Гавенка, Зайкевича, Симашкевича, Руданскаго, Крапивницкаго, и др. — и изъ Гадиччины гг. М. Бучинскаго. Бѣлинскаго,

Стефановича и др. лицъ, которые поименованы дальше подъ пѣснями, ими сообщенными. Большая часть этихъ лицъ, а также много другихъ помогали намъ совѣтами, справками, наконецъ трудомъ при перепискѣ и сведеніи варьянтовъ настоящаго сборника. Намъ нечего говорить о нашей личной благодарности за весь этотъ трудъ и эту предупредительность, такъ какъ услуга эта оказана дорогому всѣмъ просвѣщеннымъ людямъ дѣлу изученія народа.

Ходъ работы по выбору, сведенію и объясненію тѣхъ пѣсень, которыя съ перваго взгляда принимаются за историческія, т. е. пѣсень съ именами лицъ и событій, записанныхъ въ лѣтописи, привелъ насъ постепенно къ необходимости принять терминъ *историческія пѣсни* нѣсколько шире, чѣмъ принимали его другіе издатели. Именованныя лица и событія могутъ быть поняты только въ связи со всею обстановкою, ихъ окружавшею; они — только внѣшніе показатели тѣхъ процессовъ, какіе происходятъ въ обще-народной жизни. По этому мы остановились на мысли издать подъ привычнымъ, хотя и не совсемъ точнымъ по своей общности, именемъ *Историческія пѣсни малорусскаго народа*, всѣ пѣсни, въ которыхъ отразились измѣненія *общественнаго строя* этого народа, — какъ другія пѣсни отразили на себѣ исторію его религиозно-обрядовой, другія — семейной, экономической жизни. Отобравъ въ печатныхъ и рукописныхъ сборникахъ пѣсни въ этомъ смыслѣ слова историческія, какъ бы они не назывались по ихъ формѣ, мы получили *поэтическую исторію общественныхъ явленій въ Южной Руси* по крайней мѣрѣ отъ IX в. до такихъ современныхъ событій, какъ прекращеніе панщины и венгерское возстаніе въ Австріи въ 1848 г., — и какъ освобожденіе

крестьянъ и польское возстаніе въ Россіи въ 1861—1863 г. Богатство такого рода пѣсенъ и яркость, съ какою сохранились въ нихъ черты столь долговременной исторіи тѣмъ болѣе поразительна, что всѣ наши пѣсни записаны въ самое послѣднее время, въ XIX в., и всѣ сохранены въ памяти неграмотнаго, сельскаго народа. Чтобъ оцѣнить съ этой стороны значеніе малорусской народной поэзіи въ наукѣ сравнительной исторіи словесности, довольно будетъ напомнить, что въ странѣ съ столь давней и разнообразной писанной исторіей, какъ Сицилія, только нѣсколькими стихами въ одной пѣснѣ вспоминается время короля Гульельма (II), правившаго въ к. XII в.,—упоминается съ намекомъ на его законъ *de violatione thori*,—и вообще отдѣлъ историческихъ пѣсенъ далеко не богатъ и состоитъ большею частію изъ короткихъ пѣсенъ, рѣдко касающихся событій и жизни раньше XVI в. *) Самая старая пѣсня образцово изданнаго Мюнхенскою академіей, съ помощью короля Максимилиана II, сборника Р. Лиліенкрона *Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13 bis 16 Jahrhundert* (Leipzig, 1865—1869, I—IV съ музыкальнымъ приложеніемъ,)—относится къ событію 1243 г., да и она, какъ и всѣ почти пѣсни сборника, взята изъ старой рукописной хроники, такъ что такія пѣсни могутъ быть сравниваемы скорѣе съ нашими памятниками, какъ Слово о Полку Игоревѣ, или виршами XVII в., чѣмъ съ народными пѣснями въ русскомъ смыслѣ слова. Отчего бы ни произошло такое богатство пѣсенъ исто-

*) Смotr. Biblioteca delle tradizioni popolari Siciliane per cura di Giuseppe Pitrè, Palermo. 1871, I, 97—130, 399—410, (Storia, aneddoti) и II, 114,—373 (leggende e storie,—гдѣ большая часть пѣсенъ балладнаго и религіознаго характера).

рических у сельских малорусовъ, хотя бы оно обуславливалось не только болѣе общенароднымъ, чѣмъ сословнымъ характеромъ старой исторіи края, но и относительно слабымъ развитіемъ городскихъ классовъ и ихъ писанной литературы, во всякомъ случаѣ это богатство остается явленіемъ замѣчательнымъ,—облегчить изученіе котораго назначенъ настоящій сборникъ.

Мы раздѣлили сборникъ нашъ на части, сообразно измѣненіямъ исторіи народа и участія его въ опредѣлѣннѣи судьбъ родины. Не заходя въ очень сѣдую древность, изслѣдованіе которой на основаніи народной поэзіи будетъ всегда полно натяжекъ, мы принимаемъ за исходной пунктъ политической исторіи южнорусскаго народа образованіе военныхъ дружинъ, которыя, имѣя потомъ во главѣ своей князей изъ рода Рюриковичей, завѣдывали судьбами Южной Руси до татарскаго нашествія и, послѣ измѣненія правящей династіи на Гедиминовичей, до 1/2 XVI в., до Люблинской уніи Литовской Руси съ Польшею. Хотя подъ болѣе или менѣе аристократическою дружиною на Руси пользовались болѣе или менѣе сильнымъ значеніемъ и народныя общины,—но дружина, какъ наиболѣе активная часть населенія, очевидно, превосходила другія части въ творчествѣ пѣсенъ политическаго характера,—почему мы и должны были дать первой части пѣсенъ нашего сборника заглавіе — **I) Пѣсни вѣка дружиннаго и княжескаго**, Пересмотрѣвъ эти пѣсни, читатель увидитъ, что городскія вѣча, — рада мѣщанъ, — если и встрѣчаются въ нихъ, но на второмъ планѣ, сравнительно съ дружиной, которая потомъ перешла въ боярство, и ея вождями.

Съ XVI в. въ области малорусскаго народа, попавшаго въ государство Литовско-Польское, начинается сильно

проявляться процессъ отдѣленія высшихъ правительственныхъ слоевъ отъ массъ народа, при чемъ эти высшіе слои принимаютъ чужую, польскую, народность; въ то же время, вслѣдствіе появленія турокъ г. на берегу Чорнаго моря съ 1475 вновь поднимается сила татаръ, которые было усиліями литовскорусскихъ князей съ XIV в. и русской колонизаціи, дошедшей в XV до самаго моря, были отодвинуты въ Крымъ и къ устью Дуная. Изъ народа начинаетъ выдѣляться вторичный военный элементъ, козачество, который беретъ на себя инициативу въ защитѣ страны, труда и цивилизаціи отъ татаръ, — а за тѣмъ и въ защитѣ народности и свободы отъ польскаго правительства и пановъ, начавъ борьбу съ ними изъ за уравнинія своихъ правъ съ правами стараго дружиннаго сословія, превратившагося въ поземельную аристократію. Въ началѣ борьбы съ татарами и турками новый, козацкій элементъ совпадаетъ съ нѣкоторыми представителями стараго, княжеско-боярскаго, — а въ дѣлѣ борьбы съ польскою аристократіею, онъ сливается съ духовенствомъ, недовольнымъ Уніею 1595 г., и съ народными массами, посольствомъ, недовольнымъ складывающимся постепенно крѣпостнымъ, панско-жидовскимъ строемъ хозяйства. Эта сложная и многосторонняя борьба козачества съ враждебными ему элементами приводитъ къ подчиненію части Малороссіи Московскому государству въ 1654 г. Тутъ, особенно съ превращеніемъ этого послѣдняго въ Россійскую Имперію, съ одной стороны продолжается козачествомъ, то совместно съ силами русскаго государства, то самостоятельная борьба противъ татаръ и турокъ, борьба противъ польской аристократіи и католическаго духовенства, — а съ другой начинается борьба мѣстнаго козацкаго строя

съ центральнымъ государственнымъ строемъ; — вмѣстѣ съ тѣмъ козачество малорусское призывается на служеніе военнымъ инертесамъ государства въ новыхъ мѣстахъ: на сѣверозападѣ и юговостокѣ имперіи. Среди такихъ обстоятельствъ, въ которыхъ находилась значительная часть области, населенной малорусскимъ племенемъ, а особенно Поднѣпровье, съ XVI—по половину XVIII в. развилась богатая II) поэзія козацкаго вѣка, составляющая вторую часть нашего сборника.

Между тѣмъ, какъ козачество доживаетъ на лѣвомъ берегу Днѣпра и на Запорожьи, въ XVIII в. на правомъ берегу и въ Галиччинѣ, оставшихся подъ властью польскаго государства, продолжаютъ религіозныя преслѣдованія противъ православныхъ, достигающія максимума между 1764 и 1768, особенно во время Барской конфедераціи 1768, — кромѣ того вновь усиливаются порядки крѣпостнаго, панско-жидовскаго хозяйства. Народъ по прежнему стремится свергнуть ихъ и выдѣляетъ изъ себя какъ протестъ въ Галиччинѣ *легиниковъ*, по польски *отрышковъ*, въ Украинѣ *гайдамакъ*, изъ коихъ первые связываются съ разбойниками, не перестававшими видѣться въ горахъ Карпатскихъ, а вторые съ Запорожьемъ, не перестававшимъ считать своей обязанностью борьбу за *втру* и *волю*. Результатомъ всѣхъ этихъ причинъ является взрывъ, извѣстный подъ именемъ Уманьской рѣзни или Коливщины, — 1768 г. Среди такихъ условий, продолжающихся до самаго раздѣла оставшейся у Польши области малорусской между имперіями русскою и австрійскою, (1772—1795) образуются III) Пѣони вѣка гайдамацкаго.

Уничтоженіе гетманства козаковъ малороссійскихъ, (1765) разореніе Сичи (1775), закрѣпленіе народа, „пос-

польства“ старшинѣ козацкой, превращенной, согласно давнему ея желачію, въ великорусскихъ дворянѣ, и этимъ послѣднимъ, получившимъ богатыя помѣстья въ Малороссіи, (1782—1793) паденіе Польши (1772—1795) съ укрѣпленіемъ правъ польскихъ пановъ надъ малорусскимъ крестьяниномъ Граматою о дворянствѣ, и болѣе мягкимъ для крестьянъ австрійскимъ регламентомъ о работахъ, *панцинтъ* (1774) подробная регламентація участія массъ народа въ военной службѣ русской и австрійской,— все это явленія почти одновременныя. Они открыли новую эпоху пѣсеннаго творчества малорусскаго, создали **IV) Пѣсни вѣва рекрутскаго и крепачкаго**, которыя вобрали въ себя и преобразовали и многія пѣсни болѣе ранней эпохи. Тамъ и самъ мелькаетъ въ пѣсняхъ этихъ воспоминаніе о прошломъ, память о современныхъ событіяхъ государственной жизни, преимущественно военныхъ, но главное вниманіе народная пѣсня сосредоточиваетъ на тяжести рекрутства и крѣпостной работы, отвѣчая сначала сочувственно, а потомъ съ разочарованіемъ на такіе опыты, какъ введенные въ 1847 г. въ югозападномъ краѣ инвентари.

Отмѣна обязательныхъ въ пользу пановъ работъ въ Австріи въ 1848 г. и освобожденіе крестьянъ въ Россіи въ 1861 г. создаютъ новыя **V) Пѣсни про волю**; объ эманципаціи сопровождались возстаніями не-русскихъ аристократическихъ элементовъ противъ центральной власти, въ австрійской Малороссіи поляковъ и венгровъ, въ русской—поляковъ,— а потому малорусскія пѣсни о волѣ сливаются съ пѣснями о венгерскомъ и польскомъ движеніи въ Австріи въ 1848 г., въ Россіи въ 1863 г.

Вотъ тѣ *пять частей* на которыя естественно дѣлится наше собраніе,—и которыя въ свою очередь распадаются на нѣсколько отдѣловъ.

Въ настоящемъ томѣ мы помѣщаемъ *первую часть Пѣсни вѣка дружиннаго и княжескаго* и первый отдѣлъ *второй части, Пѣсенъ вѣка козацкаго:—Пѣсни о борьбѣ съ татарами и турками*. Другіе отдѣлы этой части: 2) П. о борьбѣ съ поляками при Хмельницкомъ, 3) П. о Гетманщинѣ до 1709 г. 4) П. о паденіи козачества, 5) Пѣсни козацкія безъ ясныхъ слѣдовъ опредѣленнаго времени,—всѣ эти пѣсни должны быть, по необходимости, отнесены въ слѣдующій томъ, который не замедлитъ появиться въ свѣтъ.

Въ настоящемъ своемъ видѣ первый томъ съ пѣснями отъ IX в. до второй половины XVII в., представляетъ собою нѣчто цѣлое, на сколько существуетъ сходство въ мотивахъ жизни общественной древней Руси Кіево-Галицкой и козачины XVI—XVII в. Большинство пѣсенъ первой части рисуетъ первыя непосредственныя проявленія военной энергіи южноруссовъ въ степи и на морѣ и первыя ихъ усилія распространить свою колонизацію на Юговостокъ и Сѣверозападъ и защитить ее отъ набѣговъ кочевниковъ,—тѣ самые мотивы, которые легли въ основу болѣе развитыхъ пѣсенъ и думъ о борьбѣ козаковъ малорусскихъ съ болѣе организованною силою турокъ и татаръ въ XVI—XVII в.

Рѣдкая пѣсня въ нашемъ сборникѣ оставлена нами безъ примѣчанія; изъ этихъ примѣчаній, надѣмся, составятся передъ читателемъ и картины эпохъ, въ какія возникла и сложилась та или другая пѣсня, а потому намъ нечего много говорить здѣсь о тѣхъ эпохахъ, отъ которыхъ остались намъ пѣсни, приводимыя дальше. Мы скажемъ лишь немного о выборѣ и о расположеніи нами пѣсенъ въ этомъ томѣ и о характерѣ и цѣли нашихъ примѣчаній къ пѣснямъ.

Большая часть пѣсенъ первой части такого рода, какой, благодаря старому поверхностному дѣленію пѣсенъ на лирическія и эпическія, долго оставался безъ вниманія изслѣдователями древнѣйшихъ остатковъ исторической (общественной) поэзіи русскаго народа. — Это *колядки*, *щедривки*, — обрядныя, и *гайки* — игровыя пѣсни. Что такія пѣсни древнѣе всѣхъ другихъ, по образованію (исключая, конечно, тѣхъ, которыя складываются по образцу старыхъ, напр христіанскія славословія, по образцу колядокъ и т. п.), что обрядное значеніе этихъ пѣсенъ способствуетъ сохраненію ихъ въ болѣе древнемъ видѣ, — это не требуетъ доказательствъ. Но нынѣшнее, преимущественно праздничное употребленіе этихъ пѣсенъ, дѣлаетъ изслѣдователей наклонными къ апріорному мнѣнію, что въ нихъ можно найти исключительно миѳическо-религіозный матерьялъ. Между тѣмъ, если даже не касаться той стороны дѣла, что вездѣ эпосъ историческій связывался съ эпосомъ миѳическимъ, врядъ-ли теперь апріори можно оспаривать то предположеніе, что, если въ колядкахъ, щедривкахъ, не носящихъ на себѣ слѣдовъ христіанства, слѣдуетъ искать остатковъ древнѣйшаго русскаго славословія богамъ, то въ колядкахъ же и щедривкахъ надо искать и древнѣйшихъ славословіи геронимъ и князьямъ. Уже г. Кулишъ въ Запискахъ о Южной Руси, (1856, т. I, стр. 196) указалъ на вѣроятность того, что между щедривками есть пѣсни, которыя должны были пѣться въ честь князей древнерусскихъ. Въ 1870 г. Въ статьѣ „Малороссія въ ея словесности,“ напечатанной въ „Вѣстникѣ Европы“ за Май, были приведены нѣсколько колядокъ, какъ остатки русскаго героическаго эпоса эпохи великокняжеской. Тѣже колядки были признаны за таковой остатокъ г.

Костомаровымъ въ статьѣ „Объ историческомъ значеніи южнорусской народной поэзіи“, напечатанной въ „Вестѣ“ 1872 г. Теперь мы помѣщаемъ тѣ колыдки, щедрилки и т. п., въ которыхъ, по нашему мнѣнію, можно видѣть явныя слѣды дружинно-княжеской эпохи, сопоставляя ихъ съ лѣтописными сказаніями и выраженіями *). Быть можетъ, не всѣ наши объясненія къ этимъ пѣснямъ будутъ признаны читателемъ чуждыми натяжкѣ; мы не стоимъ особенно на всѣхъ тѣхъ объясненіяхъ, въ какихъ мы усматриваемъ связь той или иной пѣсни съ извѣстнымъ опредѣленнымъ *лицемъ*. Гораздо больше придаемъ мы значенія тѣмъ чертамъ *быта* и *эпохи*, удѣльной, какія, думаемъ мы, вполне ясны въ большей части, если не во всѣхъ пѣсняхъ, приводимыхъ нами въ I части. Доказывая, какъ мы думаемъ, ясно, что на югѣ Руси, въ той самой странѣ, гдѣ сосредоточивалась исторія Руси до-Монгольской, остались яркіе слѣды этой исторіи въ народной поэзіи, хотя и не въ формѣ былинъ великорусскихъ, но въ формѣ безспорно глубоко-древней и національной, пѣсни, приводимыя въ нашей первой части и другія, въ такомъ родѣ, которыя могутъ быть открыты или указаны другими изслѣдователями, должны быть принимаемы въ вниманіе прежде всего, при обсужденіи вопроса о древнѣйшемъ русскомъ героическомъ и историческомъ эпосѣ и о древности и національности самихъ великорусскихъ былинъ. Почти всѣ пѣсни такого рода, выбранныя нами въ первую часть, составля-

*) Колыдки героическаго характера, но съ рѣзкимъ фантастическимъ характеромъ въ цѣломъ, или въ подробностяхъ, какъ ни интересны они для вопроса о переходѣ эпоса мифологическаго въ героическій, — мы оставили въ сторонѣ. А ихъ очень много напечатанно въ сборникахъ г. Головацкаго и г. Чубинскаго — Труды этногр. экспед. въ Югозап. край, т. III.

ютъ принадлежность исключительно Южной Руси: только нѣкоторыя ихъ выраженія находимъ мы въ соотвѣтственныхъ пѣсняхъ западныхъ славянъ: только одну колядку находимъ мы и у поляковъ въ цѣломъ, да и то въ такомъ мѣстѣ, которое даетъ основаніе предполагать заимствованіе у червоноруссовъ (см. у насъ стр. 22); ту же колядку находимъ и въ Бѣлорусскихъ „волочобныхъ пѣсняхъ,“ — которыя вообще отвѣчаютъ малорусскимъ колядкамъ, что, при отличіи ихъ отъ пѣсенъ даже столь близкихъ народовъ, какъ поляки и великоруссы, — говоритъ въ пользу древности и туземности, какъ колядокъ, такъ и волочобныхъ пѣсенъ. Указываемъ въ заключеніе на то обстоятельство, что пѣсни, въ какихъ мы видимъ наиболѣе слѣдовъ удѣльной эпохи, доставлены главнымъ образомъ западной Малороссіей, Подлясіей и Галиччиной, что и естественно, если вспомнимъ что Поднѣпровье часто опустошалось и, будучи центромъ позднѣйшей козацкой исторіи, развило и сохранило преимущественно пѣсни козацкой эпохи, отъ XVI в., Галиччина же и Волынь, продолжали и въ XIII—XIV в., послѣ розграма Кіево—Переяславской земли татарами, ту жизнь, какая преобладала на всей удѣльной Руси въ XII в. Пѣсни съ чертами болѣе поздней боярской эпохи доставлены главнымъ образомъ тоже частію Галиччиной и Волынью, частію Полѣсьемъ, такъ какъ въ Галицко-Волынской землѣ преимущественно окрѣпло феодальное боярство еще въ XII в., — а Волынь и Полѣсье были одними изъ центровъ феодальнаго Литовско-русскаго княжества въ XIV—XV в. Такимъ образомъ каждая часть старой Руси даетъ намъ, преимущественно передъ другими, матерьялъ для характеристики послѣдовательныхъ наслоеній ея культурной исторіи.

Въ большинствѣ пѣсенъ второй части слѣды эпохи ихъ сложенія запечатлѣлись такъ ярко, что трудно не замѣтить ихъ. Это XVI—XVII в. Только относительно пѣсенъ, которыя въ общихъ чертахъ рисуютъ татарскіе набѣги, пѣсенъ, которыя мы ставимъ въ главѣ отдѣла, можетъ быть поднятъ вопросъ, но не о томъ, новѣ ли онѣ XVI в., а скорѣе о томъ, не древнѣе ли они,—не зачались ли они въ первую эпоху татарскихъ набѣговъ, въ XIII—XIV в. Въ пѣснѣ № 22 читатель найдетъ намекъ на бытовую подробность, глубокой древности, засвидѣтельствованную письменнымъ памятникомъ VI в. Не отрицая возможности зарожденія многихъ изъ пѣсенъ о татарскихъ набѣгахъ и въ раннюю пору, ни того что многія пѣсни глубокой древности о борьбѣ русскаго народа съ разными врагами, могли потомъ приспособиться къ пѣснямъ о народѣ, съ которымъ дольше всего приходилось бороться,—съ XIII по XVIII в., какъ приспособились и нѣкоторые пѣсни первой части (№№ 6, 7, 8), мы все таки думаемъ, что наиболѣе характерныя пѣсни наши о набѣгахъ татарскихъ скорѣе слѣдуетъ отнести къ XV—XVII в. чѣмъ къ XIII—XIV в. Какъ ни тяжело было нашествіе Батыевыхъ татаръ на Кіево-Галицкую Русь въ XIII в., но все таки эта Русь скоро оправилась отъ погрома, и даже внушала къ себѣ страхъ у татаръ и скоро перешла къ наступательнымъ дѣйствіямъ противъ нихъ,—такъ что эта эпоха врядъ ли можетъ быть названа временемъ *ига Монгольскаго* для Руси Югозападной въ той мѣрѣ, какого она была для Руси Сѣверовосточной. Уже при Данилѣ Галицкомъ русскіе осмѣливались побивать татаръ, а Ольгердъ и Витольдъ нападали на татаръ въ самомъ Крыму, въ степи Пятигорской и вводили татарскихъ плѣнныхъ на

Волынѣ и въ Литву. Еще въ XIV в. Ольгердъ очистилъ отъ Татаръ Подолію, и XV в. литовско-русскія поселенія между Днѣстромъ и Днѣпромъ доходили до самаго моря, откуда въ Константинополь шла правильная торговля хлѣбомъ. Буджакская орда, у нижняго Дуная, и Крымская орда были такимъ образомъ раздѣлены и должны были жить мирно съ Югозападною Русью. Появленіе турокъ въ 1475 г. въ Крыму и за тѣмъ у Очакова, подчиненіе ими Крымскаго Ханства, Молдавіи, заложеніе крѣпостей на сѣверномъ берегу Чорнаго Моря, — открываетъ въ исторіи Южной Руси, эпоху которая, если не можетъ быть названа временемъ ига татарскаго, такъ какъ и теперь власть татаръ надъ этою Русью не была признана и еще менѣе могла быть рѣчь о поголовной переписи и дани, чего не дѣлали татары въ Руси Кіево-Галицкой и въ XIII в., — то за то эта эпоха можетъ быть съ полнымъ правомъ названа временемъ наиболѣе тяжкаго дѣйствія надъ южноруссами меча и бича татарскаго. Набѣги слѣдовали за набѣгомъ со времени Менгли-Гирея, тѣмъ болѣе, что съ этаго времени Малороссія становится и предметомъ и отчасти театрѣмъ спора между Литовско-Польскимъ и Московскимъ государствами, при чемъ, начиная съ союзника Ивана III, Менгли-Гирея, татары становятся орудіемъ то одного, то другаго государства. Южная Русь обращается въ мѣсто ловли татарами невольниковъ, а Крымъ становится однимъ изъ главныхъ невольничьихъ рынковъ въ мірѣ, снабжая нашими плѣнными Турцію, отчасти Азію и Африку и самыя христіанскія государства, которыя не стѣснялись покупать у турокъ плѣнниковъ русскихъ для своихъ галерей. (См. примѣчан. къ №№ 30, 31, 45). Такъ прошелъ конецъ XV и большая половина XVI в., пока козацкая колонизація въ сте-

пахъ южныхъ опять не вступила съ татарами и турками, — которые, замѣтимъ, въ нашихъ пѣсняхъ стоятъ рядомъ и смѣшиваются, — не вступила въ споръ за облоданіе и степью, и берегомъ моря. Въ эту эпоху должны были сложиться приблизительно въ томъ видѣ, какъ мы имѣемъ ихъ теперь, тѣ пѣсни, которыми мы начинаемъ II часть. Въ эту же эпоху окончательно сложилась и характерная форма украинской думы, — которой самыя старыя образцы, конечно, дума о *неволь турецкой* (№№ 30 и 31) и о *побѣдѣ трехъ братьевъ изъ неволи турецкой изъ Азова* (№ 35). Если, какъ это всѣми признано, дума украинская, по своему болѣе мѣрно-прозаическому, чѣмъ стихотворному, изложенію сходна съ словомъ о Полку Игоревѣ, которое можно назвать южнорусскою думою XII в., не имѣвшею только рифмы новѣйшей украинской думы, — то во всякомъ случаѣ характерно, что нѣкоторые кобзари, дожившіе до нашихъ дней, называли всякую думу *невольницкою псалмою* (*се невольницька, псалма настоящи*). Впрочемъ и „Слово Полку Игоревѣ“ есть на добрую долю сказаніе о неволѣ братьевъ Игоря и Всеволода у половцевъ. Прочитавъ эти „невольницкія“ думы и прозаическія показанія современниковъ, приводимыя нами въ примѣчаніяхъ къ каждому №-ру, читатель яснѣе пойметъ историческое значеніе козачества, которое собственными силами начало борьбу, сдѣлавшую возможнымъ правильный трудъ на огромной полосѣ Россіи, начало въ то время, когда удаленные отъ театра турецко-татарскихъ набѣговъ центры государствъ Польскаго и Московскаго не могли еще послѣдовательно приняться за дѣло реакціи татарамъ (на югѣ) и туркамъ; пойметъ, почему козаки, аванпостъ русской колонизаціи, непосредственно подверженной нападеніямъ, не могли сообразовать своихъ отношеній къ татарамъ и

туркамъ съ колебаніями польской и московской дипломатіи, которая періодически вступала въ мирные договоры съ государствами мусульманскими.

Со второй половины XVI в. начинаются пѣсни, которыя можно уже смѣло приурочивать не только къ извѣстной эпохѣ, но и къ извѣстнымъ лицамъ и событіямъ, какъ въ этомъ убѣдится читатель изъ сопоставленія текстовъ пѣсенъ съ выписками изъ историческихъ сказаній, приводимыми нами въ примѣчаніяхъ къ пѣснямъ.

Дѣлая вообще эти примѣчанія мы руководствовались, кромѣ объясненія состава пѣсни, именъ и важнѣйшихъ предметовъ въ ней упоминаемыхъ, главнымъ образомъ желаніемъ выписать изъ прозаическихъ источниковъ, туземныхъ и иностранныхъ, какъ можно болѣе матерьялу для того чтобъ можно было судить, *на сколько пѣсни сохранившіяся въ памяти поселянина малорусскаго въ теченіи столѣтій въ ковѣ представляютъ поэтическое воспроизведеніе реальныхъ образовъ дѣйствительности* этихъ вѣковъ, послѣдовательно смѣнявшейся. Мы далеки отъ мысли, что привели все, что должно было привести въ объясненіе каждой бытовой подробности, напоминаемой или изображаемой пѣснею. Надъ нашими пѣснями еще много предстоитъ труда въ томъ родѣ, какой мы сдѣлали въ примѣчаніяхъ къ нимъ, — и только тогда пѣсни эти явятся во всей своей цѣнѣ. Во всякомъ случаѣ, надѣмся, что и настоящее изданіе покажетъ читателю реальный художественный характеръ пѣсеннаго творчества малорусскаго народа.

Каждый отдѣлъ мы заключаемъ такими пѣснями, которыя, нося въ своей редакціи слѣды той эпохи, куда они помѣщены, въ тоже время по сюжету не принадлежатъ исключительно малорусской поэзіи и должны быть

причислены къ роду *бродячихъ пѣсенъ*, болѣе или менѣе общеевропейскихъ. Въ такихъ случаяхъ мы приводимъ въ примѣчаніи ближайшее варьянты изъ пѣсенъ другихъ народовъ по возможности цѣликомъ, другіе сходные резюмируетъ. Такъ какъ окончательное рѣшеніе вопроса о мѣстѣ образованія и способѣ распространенія бродячихъ пѣсенъ и рассказовъ требуетъ обширнаго изслѣдованія пѣсенъ и сказаній всѣхъ народовъ, — для чего теперь еще далеко не собранъ весь матеріалъ, а даже изъ собраннаго мы далеко не все можемъ имѣть подъ рукою, то мы и не брали на себя рѣшать вопросъ о происхожденіи всѣхъ тѣхъ изъ бродячихъ пѣсенъ, какія помѣщены у насъ. Мы считали только своею обязанностью указать на извѣстныя намъ родственныя нашимъ пѣсни другихъ народовъ и разгруппировать ихъ по степени ихъ сходства. Собственно такія пѣсни столь мало заключаютъ въ себѣ оригинально-національнаго, что рѣдкая изъ нихъ можетъ быть принята въ нашъ сборникъ. Но такихъ пѣсенъ, общихъ малорусской поэзіи съ другими западными не мало. Мы выбрали изъ нихъ только тѣ, которыя носятъ на себѣ слѣды редакціи, совершившейся подъ вліяніемъ извѣстной опредѣленной исторической обстановки. И эти немногія, помѣщенныя нами пѣсни такого рода, указываютъ на настоятельную необходимость предпринять сравнительное изученіе малорусской народной поэзіи, какъ въ видахъ отдѣленія въ ней туземнаго отъ пришлага, такъ и въ видахъ опредѣленія степени культурнаго общенія малоруссовъ съ другими народами, — прямого и посредственнаго.

Сравнительныя примѣчанія найдетъ читатель и при нѣкоторыхъ пѣсняхъ, туземность которыхъ мы не думаемъ подвергать ни малѣйшему сомнѣнію. Сравненіе въ такихъ случаяхъ помогаетъ освѣщенію характерныхъ

особенностей нашихъ пѣсенъ, — какія впрочемъ выстав-
ляются въ многихъ подробностяхъ передачи и тѣхъ пѣ-
сенъ, которыя трудно признать туземными.

Намъ остается сказать еще объ одномъ обстоятель-
ствѣ. Читатель не встрѣтитъ въ настоящемъ томѣ нѣ-
которыхъ пѣсенъ и думъ, которыя помѣщены были въ дру-
гихъ, преждебывшихъ изданіяхъ. Дѣло въ томъ, что и
съ малорусскою народною поэзіей повторилось тоже, что
со всѣми почти другими: ея памятники не только под-
правляли издатели, какъ это дѣлалъ напр. съ великорус-
скими пѣснями Макаровъ, считая ихъ въ подлинномъ
видѣ слишкомъ грубыми, мужицкими, какъ сдѣлано это съ
большею частію пѣсенъ въ доставленномъ намъ рукопис-
номъ сборникѣ Мартынова, изъ коего мы помѣстили нѣко-
торыя образцы (см. напр. № 42, вар. Д.), но иныя пѣсни сов-
сѣмъ передѣлывались, а другія поддѣлывались. Подобный
примѣръ въ западной Европѣ представляютъ признанныя
теперь всѣми знатоками передѣлки и поддѣлки въ произвед-
шемъ въ свое время столько шума и представляющемъ дѣй-
ствительно большія достоинства, литературныя и этногра-
фическія, сборникѣ бретонскихъ пѣсенъ Barzaz - Breiz
Вилльмарке (1 изд. въ 1839 г., съ тѣхъ поръ до 1867 г. семь
изданій). *) Въ числѣ вопросовъ для Congrès scientifique
de France, который собирался въ 1872 г. въ Saint —
Brieuc, былъ заранѣе поставленъ вопросъ: „faire l'histoire
authentique des chants populaires de la Bretagne,“ — и
съ тѣхъ поръ кельтисты Франціи, Англіи и Германіи
рѣшили вопросъ не въ пользу подлинности пѣсенъ Вилль-

*) См. объ этомъ Luzel—De l'Authenticité des Chants du Barzaz-
Breiz de M. de la Villemarqué. 1872. О другихъ поддѣлкахъ кельтскихъ
пѣсенъ см. у Luzel—Gwerziou Breiz Izel, 1868, p. 284, 285, 74, 75.

марке. Въ программѣ третьяго русскаго археологическаго съѣзда поставлены вопросы о малорусскихъ думахъ, аналогическіе съ вопросомъ о кельтской — и трудно сомнѣваться, что и тутъ строгая критика признаетъ поддѣлки, — въ родѣ тѣхъ, какія открыты въ кельтскомъ сборникѣ. Кромѣ какого то страннаго инстинкта къ фальсификаціи, передѣлывать и поддѣлывать пѣсни и думы малорусскія заставляли многихъ своеобразный патріотизмъ, русскій и и польскій, стремленіе показать въ народныхъ пѣсняхъ слѣды памяти о глубокой древности, — что замѣтно въ поддѣлкѣ думы *о походѣ князя — язычника въ Византію*, — сообщенной г-ну Кулишу Шишацкимъ Иллйчемъ. въ пѣсняхъ, въ коихъ упоминается Чернобогъ, Радзивиль и т. п., помѣщенныхъ въ Памятникахъ наор. творчества въ Сѣверозап. — краѣ, то провести пріятныя авторамъ мысли, — напр. доказать поддѣльною думою симпатіи козаковъ къ Стефану Баторію и польскому правительству (напр. въ думѣ, сообщенной для Запор. Старины I, стр. 77), или же наоборотъ перенести чувства виленскихъ патріотовъ 1863 г. къ полякамъ въ народную пѣсню (Памят. напр. творчества Сѣверозап. Края, — стр. 7, — 116) и т. п. и т. п. Надо впрочемъ сказать, что изъ всѣхъ думъ, которыхъ поддѣльность мы считаемъ возможнымъ доказать, нѣкоторыми литературами достоинствами отличаются только дума *Походъ на поляковъ* или *о трехъ полководцахъ* помѣщенная въ первой книжкѣ Запорожской Старины Срезневскаго (1833), откуда ее заимствовала сборникъ Максимовича, 1834 г. (стр. 27 — 35), сильно нравившаяся Гоголю, Бѣлинскому (Сочин. т. V, 86 — 90) помѣщенная въ „Историч. Христоматіи“ г. Буелаева (стр. 1625) какъ „превосходная дума“ и „образецъ малорусскаго нарѣчія“, изложенная также въ Исторіи Русской

Литературы г. Галахова (I, 213—214) *) и дума „Возстаніе Наливайка“, помѣщ. въ Запорожск. Старинѣ, I, 86. Остальные поддѣлки до того полны ошибокъ въ языкѣ, до того различаются отъ народныхъ пѣсенъ въ характерѣ, что даже странно, какъ могли они вводить такъ долго въ заблужденіе людей, знакомыхъ съ характеромъ неподдѣльно-народныхъ пѣсенъ и думъ малорусскихъ. Большая часть поддѣльныхъ пѣсенъ и думъ (надо сказать, что въ этихъ поддѣлкахъ смѣшивается весьма неумѣло внѣшнія особенности пѣсни и думы) говоритъ о времени козачества отъ Наливайки до Хмельницкаго,—и тутъ мы видимъ занесенными въ эти quasi—народныя памятники всѣ заблужденія и ошибки историковъ 30-хъ годовъ,—а именно довѣріе къ „Исторіи Руссовъ“ съ которою большинство поддѣльныхъ думъ согласно въ расказѣ фактовъ въ противность другимъ источникамъ и актамъ,—чего въ народныхъ думахъ именно и не замѣчается, — перенесеніе Савы Чалаго изъ XVIII в. въ XVI, въ время Наливайка, которому поддѣльныя думы дѣлаютъ современникомъ и современника Чалаго Гнатка Голаго, дѣ-

*) Въ думѣ этой, кромѣ страннаго, неисторическаго подбора именъ, изъ которыхъ Максимовичъ Степана Кукурузу (?) почему то считаетъ Степаномъ Острияницей (Острияниномъ), бросается въ глаза отсутствіе всякаго дѣйствія, замѣннаго тремя монологами, и въ заключеніе разгульная пѣсня, которую будто-бы сочинилъ одинъ изъ гороевъ думы, Карпо Пивтора Кожуха, коего „Исторія Руссовъ“ заставляетъ быть похороненнымъ въ „горѣлочной бочкѣ (!)“ Пѣсню эту находимъ дальше въ сборникѣ, въ отд. бытовыхъ,—и она будто бы до того понравилась народу, —что онъ усвоилъ ее и „передѣлалъ на разныя лады“. Макс., op. cit., 47. Замѣчательно, что, не смотря на похвалы, которыя снискала эта дума,—Максимовичъ не помѣстилъ ее въ сборникъ 1849 г.

лая въ тоже время изъ *кравчины*, т. е. отряда, лице, которое издатели принимаютъ за Наливайку и т. д. и т. д. (См. напр. Максим. сборн. 1834, 20 и слѣд. 78—95).

Мы рѣшились поступить съ такими пѣснями и думали такъ: чтобъ сложить съ себя всякую отвѣтственность въ субъективизмѣ, мы не выключимъ совсѣмъ пѣсенъ и думъ, какія считаемъ поддѣльными, изъ нашего сборника, но помѣстимъ ихъ въ самомъ концѣ съ нашими примѣчаніями, въ которыхъ изложимъ, почему какую мы считаемъ поддѣльною. Такъ изъ числа тѣхъ пѣсенъ и думъ, какія читатель могъ бы, по ихъ содержанію, надѣяться встрѣтить въ настоящемъ томѣ, мы относимъ въ категорію поддѣльныхъ слѣдующія:

1) Дума — сказаніе о морскомъ походѣ старшаго князя язычника въ Христіанскую землю, — см. Записки о Южной Руси, Кулиша, т. I, стр. 172-178, сообщилъ Шишацкій Иляичъ. Дума будто бы записана отъ бабы Гуйдулихи, на половину прозою, на половину стихами, съ непонятными и будто бы архаическими словами.

2) Двѣ пѣсни:

а) Бывъ на Руси Чорный Богъ,

Предъ нимъ стоявъ Туровъ рогъ и пр.

б) Въ лѣсѣ въ темномъ у Выслицы

Среду бору на Кислицы и пр. —

Стихи эти были напечатаны въ „Вѣстникѣ Западной Россіи“ за Январь 1865 съ подписью А. С., а потомъ помѣщены въ изданіи г. Гильдебранда „Памятники народнаго творчества въ сѣверозападномъ краѣ“, стр. 115—118, какъ „прекрасныя пѣсни, переданныя М. О Кояловичемъ“. Замѣчанія противъ подлинности ихъ см. у г. Везсонова, Бѣлорусскія пѣсни, XLIX—L.

3.) Отрывокъ о набѣгахъ татарскихъ: „Скоро й кони заржали.“ напеч. у Метл. (436—437) съ помѣткою: записалъ отъ старика въ м. Олишевкѣ Шишацкій Илличь.

4) Такой же отрывокъ о „Маломъ Гарей“, т. е. будто бы Менгли Гирей; Метл., стр. 373; помѣчено: *записалъ отъ стариковъ* въ м. Олишевкѣ Шишацкій Илличь.

5) О козацкомъ походѣ: „Роспустилися парости ясної зорі“,—Метл., 436: изъ повѣсти Гребенки—Иванъ Золотаренко.

9) Отрывокъ о Венцеславѣ, будто бы Венжинѣ Хмельницкомъ, — (Максим. 1834, 82, Метл., 374) который есть собственно часть распространенной въ рукописныхъ сборникахъ западнаго края пѣсни о Скалозубѣ и помѣщенной у г. Головацкаго (Чтенія въ И. Моск. Общ. Исторіи и Др. 1870, III, III, 113) пѣсни о Ревугѣ, видимо, сочиненной какимъ либо украинствовавшимъ польскимъ поэтомъ въ честь Ржевускаго, пародировавшаго передъ 1830 козачество XVI в. —

7) Одна дума и 4 пѣсни о Серпягѣ, — въ которомъ видѣли козацкаго вождя Подкову:

а) дума, напечатанная въ Запорожской Старинѣ Срезневскаго, I, 123, съ помѣткою: „со словъ бандуриста“ и повторенная въ сборникѣ Максимовича 1849 г., стр. 27—30.

б) Пѣсня, начинающаяся: „Ох і сила, сила силу подолила“, помѣщ. въ Запор. стар., I, 34 и въ Украинск. Нар. п. Максим. 1834, 78 - 79.

в) Пѣсня „Ой у городі у Львові зашуміли верби“, Зап. Стар. I, 33. Можетъ быть, безимянная козацкая пѣсня, подправленная.

д) Пѣсня „За рікою за бистрою бьється турок з молдавою“, помѣщ. въ сб. Костомарова въ Малор, Сборн.

Мордовцева, стр. 183—185! повторена съ переменою одного слова у г. Стецкаго Wołyn, t. I, 116, безъ измѣненій у г. Пѣровскаго—Волынскія малор. пѣсни, 35—37, съ измѣненіями нѣсколькихъ словъ въ рукописномъ сборникѣ г. Краевскаго, Ворон. губ., Острогжск. уѣзда.

Кромѣ того у насъ есть въ рукописномъ сборникѣ А. А. Мартынова одна пѣсня о Серпягѣ—приближенная къ обстоятельству исторіи Подковы.

8) Пѣсня о Лободѣ и Сулимѣ перепеч. Максим. (1834, 88—90) изъ Запорожской старины; въ сб. Мартынова съ измѣненіями.

9) Отрывокъ объ атаманѣ Случаѣ, помѣщ. у Макс. (1834, 118).

10) Дума „Про Дмитра Самійленка—Коломійця“, приведенная Метлинскимъ въ его сборникѣ (стр. 374—376) съ помѣткою: „Записаль около 1820 г въ г. Умани. Кіевской г. отъ Якова Самійленка—Коломійца. В. Изопольскій. Athenaeum (виленскій) 1844 г., т. V, стр. 26 и 27. Какъ въ всѣхъ почти поддѣльныхъ думахъ, и въ этой размѣръ пѣсенный перемѣшанъ съ речитативомъ думъ. Дума эта съ измѣненіями и въ видѣ пѣсни съ равностопными стихами помѣщена въ изданіи М. Г. Ужинокъ рідного поля. М. 1859, стр. 272 и слѣд.

Пѣсни и думы, которыя мы считаемъ поддѣльными и которыя говорятъ о другихъ эпохахъ, будутъ указаны въ своемъ мѣстѣ.

Кромѣ того въ настоящемъ томѣ читатель найдетъ нѣсколько пѣсень и отрывковъ, которые, по разнымъ соображеніямъ, мы не рѣшились отнести въ конецъ изданія, какъ вполне поддѣльные, но которые мы однакожь считаемъ во всякомъ случаѣ подправленными, иные до потери ими вся-

каго научнаго интереса. Таковы № № 39, 41, 48. Сомнѣніе возбуждаетъ и № 47. Подъ каждымъ № читатель найдетъ замѣчанія, что мы имѣемъ прогивъ и что можно сказать за подлинность пѣсни.

Варианты пѣсенъ и думъ въ нашемъ изданіи сгруппированы въ слѣдующей системѣ: Имѣя нѣсколько вариантовъ одной и той-же думы или пѣсни, мы выбирали изъ нихъ больше типическій по содержанію и принимали его за основной, печатая впереди прочихъ и обозначая буквою А. Затѣмъ слѣдуютъ прочіе варианты: В, В, Г и т. д. Если эти варианты оригинальны, то они напечатаны у насъ цѣликомъ; если же они очень близки съ предидущими, то, для сокращенія объема книги, мы печатали только строки несходныя съ предидущимъ варьянтомъ, указывая на сходныя строки посредствомъ цифръ. Такимъ образомъ выраженіе — II В=10 А — означаетъ что II стихъ варьянта В совершенно сходенъ съ 10 стихомъ основнаго варьянта А; выраженіе же — 5 Д=6 А..... козакъ. — означаетъ подобное же сходство за исключеніемъ одного слова *козакъ*, которое стоитъ въ 5 строкѣ варьянта Д вмѣсто соответствующаго слова въ 6 стихѣ варьянта А.

Мы употребили эту систему, считая ее съ одной стороны болѣе удобною въ типографскомъ отношеніи и избавляющею читателя отъ чтенія одного и того же нѣсколько разъ; въ то же время думаемъ, что она даетъ изслѣдователю полную возможность возстановить каждый сокращенный нами варіантъ во всей его цѣлости.

ЧАСТЬ I.

ПѢСНИ ВѢКА ДРУЖИННАГО

И

КНЯЖЕСКАГО.

1.

ОБРАЗОВАНИЕ ДРУЖИННАГО ОТРЯДА.

(Колядки).

А.

1. Ішли молодці рано с церковці,
2. Ой дай Боже!
3. Ой ишли, ишли, раду радили
4. Раду радили не еднакую,
5. Не еднакую, а троявую:
6. «Ой ходімо-ж ми до ковальчича
7. До ковальчича, до золотника,
8. Покуймо-ж собі мідяні човна,
9. Мідяні човна, золоті весла.
10. Ой пустимож-ся на тихий Дупай,
11. Долів Дунаєм під Царегород
12. Ой чуємо там доброго пана,
13. Що платить добре за служеньку:
14. Ой дає на рік по сто червоних,
15. По сто червоних, по коникові,
16. По коникові, тай по шабельці,
17. Тай по шабельці, по парі сукон,
18. По парі сукон, тай по шапочці,
19. Тай по шапочці, тай по панночці».

(Записано г. Стефановичемъ въ Галичинѣ, въ Злочевскомъ округѣ).

Б.

1. Ой під вербою, під зеленою,
2. Стояла рада—хлопців громада;
3. Радили-ж они добрую раду:

4. «Не купуймо, браття, золоті перстні
5. Купуймо, браття, шовкові шнури,
6. Шовкові шнури, мідяні човни;
7. Спустимося вниз да по Дунаю,
8. Гей по Дунаю під Царегород.
9. Ой чуємо там доброго пана:
10. Ми ёму будем вірно служити,
11. А він нам буде добре платити:
12. По воронім коню, по золотім сідли,
13. По калиновий стрільці, по хорошій дівці».

(Малор. Сборникъ Мордовцева 1859 г. стр. 192.)

В.

1. А в чистім полі, близько дороги
- 2=2 А.
3. Стоять намети білі, шовкові,
4. А в тих наметах все громадове
5. Радоньку радять: коби вradiли!
6. «Ой не справляймо на жони шуби,
7. На жони шуби, на дочки злото,
- 8=8. Але справляймо..... 9=9.....срібніи....
10. Тай пускаймося края Дуная
- 11=12. А. Мы тамъ чуємо.....
12. Доброго пана, да пана №;
- 13=13 А. 14=14 А.
15. По коникові, по вороному,
16. По жупанові, по китаеву,
- 17=13 Б. По ясній.....

(Записана Стефановичемъ въ Злочевскомъ округѣ.)

Г.

1. Ишли молодці коло церковці.
- 2=2 А.
3. Радили раду молодецьку:
- 4=4 Б.... на дівки вінків,
5. Але купімо золотий човен, срібне весло,

6. Та пустимося краєм Дунаєм

7=14 В. 8=10 В. 9=11 В.

10. Дасть нам по коняку и по сідельці,

11=17 В.

(Зап. П. Чубинскій въ Ушицкомъ уѣздѣ).

Д.

1. Чи много нас є папове молодці?

2. Красний пан, красна пані!

3. Сядай на коника

4. И грятъ їм!

5. Изложімося по золотому, по червоному

6. І купимо собі золотого човпа,

7. Срібне весельце

8. Та й поїдемо собі краєм Дунаєм;

9. На ймя Івана пана шубаєм;

10=10 В. То... 11=11 В.

12. Що неділейки по золотому,

13. Що місячейка по червоному.

(Зап. П. П. Чубинскимъ въ с. Великой Глушкѣ, Ковельскаго уѣзда).

Е.

1=1 В. 2. Святий вечір!

3. Ой там стояла мужів громада,

4. Мужів громада, велика рада.

5. Станьмо ми братці в велику раду,

6. Построймо, братці, золотий човен,

7. Леньмо-поленьмо до свого пана;

8. А наш-бо пан славний богатир,

9. Славний богатир, дорого платив,

10. На місяць платив по сто червопих,

11=15. А..... по воронім коні.

12. На тим коні золотее сідло,

13. А на тим коні золота грива,

*

14. Золота грива персі укрила.
15. На тім сидлі пишне дитя,
16. Пишне дитя, молодий Іванко.

(Зап. П. П. Чубинскій въ Дрогичинѣ Кобринскаго уѣзда).

Приведенные выше варианты колядокъ сохранили въ совершенной свѣжести картину отдаленной эпохи, современной или, можетъ быть, предшествовавшей первому зароженію государственнаго порядка въ Южной Руси. «Мужи» составляютъ раду—и рѣшаютъ на ней образовать отрядъ свободной дружины; отрядъ этотъ предложитъ свои военныя услуги «доброму пану» который сѣумѣетъ вознаграждать ея «вѣрную службу» надлежащимъ образомъ. Радѣ извѣстно, что дружина получитъ богатое вознагражденіе въ Царьградѣ и потому «громада» рѣшаетъ спуститься по Дунаю въ море и предложить свои услуги «доброму пану». Условія службы извѣстны также—охотники получаютъ: значительную сумму денегъ, добрыхъ коней, вооруженіе «по шабельці, по калиновій стрільці» и богатую одежду: «по парі суконь та пошачці, по жупанові, по вѣтаеву». «Мужи» предпочитаютъ пойти въ далекій походъ и употребить средства на сооруженіе флотиліи для путешествія въ Царьградъ, чѣмъ останься на родинѣ и жить мирною семейною жизнью, расходуя тѣже средства на наряды и украшенія для своихъ жонъ и дѣвиць. Превосходство удалой дружинной жизни и почетной военной «вѣрной» службы у «щедраго пана» надъ семейною жизнью—понятіе господствовавшее въ общественномъ мнѣніи въ теченіи дружиннаго періода русской исторіи. Лѣтопись, сѣтуя о томъ минувшемъ времени, когда дружинники понимали надлежащимъ образомъ свои обязанности и умѣли отстаивать свое положеніе—выражается почти словами приведенной колядки: «Древніи князи и мужи ихъ отборонаху русскія земли и инья страны приимаху подъ ся. Князи...правую виру возма, дааше дружинѣ на оружіе. А дружина ею кормляхуса, воюючи инья страны, бьючися,... не жадаху: мало ми

есть княже сто гривень; не владаху на свои жены златыхъ обручей, не хожашу жены ихъ въ серебрѣ—и расплодили были землю Русскую». (Соф. Врем. изд. 1820 г. т. I, стр. 10).

Замѣчательна въ приведенныхъ отрывкахъ дружиннаго эпоса та черта, что не князь является вчинателемъ, группирующимъ зарождавшееся военное сословіе, а оно какъ будто естественно вырастаетъ изъ земства. «Громада на радѣ» обусуждаетъ походъ и остановившись на мысли объ немъ, сама отправляется отыскивать то лице, съ которымъ намѣрена заключить «рядъ военной службы».—На основаніи этой черты мы полагаемъ, что вышеприведенныя колядки относятся къ эпохѣ гораздо болѣе древней, чѣмъ слѣдующіе за ними отрывки, въ которыхъ дружинная жизнь сосредоточивается уже около личности князя.—

По всей вѣроятности, не случайно называется имя Цареграда въ большей части основныхъ вариантовъ выше приведенныхъ колядокъ,—въ которыхъ вообще дружина предполагаетъ спуститься внизъ по большой рѣкѣ, чтобъ поступить на службу къ «доброму пану» т. е. Византійскому Императору.

Стихи 13—16 вар. Е. представляютъ налетъ, приставшій къ основнымъ стихамъ по поводу упоминанія князя; (ср. Чубинскаго, Матерьялы этнограф. экспед. въ Югозап. край, III, стр. 285 et passim.)

2.

ВОЖДИ ДРУЖИНЫ И ИХЪ ОБСТАНОВКА.

1.

(Колядка)

Ой рано, рано, куроньки піли,
Ой дай, Боже!

Ой ще ранше паш панок устав,
Ой устав, устав, три свічі зсукав;
При одній свічі личенько вмивав,
При другій свічі шатоньки вберав
При третій свічі коника сідлав.
Ой сідлав, сідлав, в поле виїжджав,
В поле виїжджав, з конем розмовляв:
«Ти, кошу сивий, будь мі щасливий,
Будь мі щасливий на три дорозі,
На три дорозі, та у три землі:
Одна дорога—та в Волоськую,
Друга дорога—та в Німецькую,
Третя дорога—та в Турецькую».
З Волощини йде—волики веде
З Німещини йде—грошики песе,
З Турещини йде—коники веде.
Ой воликами на хліб робити,
А грошиками війску платити
А боньками з війском їх бити.

(Чтен. въ Моск. Общ. 1864, I, 111. 61).

2.

(Колядка)

Ой по під гору, по під зелену,—
Гой дай Боже!
Ой долом, долом, та суходолом
Ой ішло військо, аж землі тяжко,
А попереду N коником грає,
Коником грає, мечем махає.
Цар сі питає: чий то син грає?
Ой служки кажуть: наш-то пан іде
А пенька каже: мій-то син грає.

Почім ти ненько ёго спізнавш?
Пізнаю ёго по кониченьку,
По кониченьку по кошулепці,
На нім шапочка як мак дрібенька,
На нім кошуля як сніг біленька,
Як сніг біленька, як лист топонька.
Деж вона прана? В краю Дунаю.
Де впа кручена? В коня в копытах.
Де впа сушена? В тура на році.
Де впа тачана? В Львові на столі.
Де вона брана? В неньки в коморі,
В неньки в коморі, при ясній зорі.

(Записано въ Галиччинѣ Мелитономъ Вучинскимъ).

3.

(Щодрипка)

В чистим полі да намет стоить
Щедрий вечор, добрий вечор.
Добрим людям да на здоровья!
Под тим наметом нав Х... сяють,
Держить божя да за поводья,
Держить хурта да на ружьї,
Держить сокола да на ружьїках.
Пустяк божя в чисте полі,
Пустяк хурта в тектї полі,
Пустяк сокола да на забєлках.
І кїсь божить, шудь ошарїт мїтї,
І хурт божить з забєлць мїтї,
І сокол божить і ружьї мїтї.
Так шудь Х... да на здоровья!
І божим людям да на здоровья!

Щодрипка зъ 2. Тетрїна зъ 2. Збїрка 1.

(Колядка)

Ой в ліску, в ліску, в зеленім піску,
Ой дай Боже!
Стоїть мі, стоїть шовковий намет,
На тім наметі золотий стільчик,
На тім стільчику гордий пан сидить,
Гордий пан сидить в віграниці грає,
В віграниці грає, красно співає.
Приходять к нему три панни з Відня,
Три панни з Відня, в золоті в сріблі:
«Помай-Біг, май-Біг, гордое паня!
Хто жь тебе навчив в віграниці грати,
В віграниці грати, красно співати?»
Навчила жь мене рідная мати
В віграниці грати, красно співати,
Три рази, рази в ночі вставаючи,
А в вині все купаючи.

(Записано въ Злочевскоѣ округѣ М. Бучинскимъ).

(Колядка)

А в полі, в полі, й у виноколі,
Стоять намети з білого шовву;
А в тих наметах все столи стоять;
Все столи стоять позастилані,
Позастилані все килимами;
А на тих столах все кубки стоять,
Все кубки стоять понаповняни.
По за столами все пани сидять;

Меж тими панами красний паничу,
Красний паничу, пане Иване.
Перед паничем вірніі слуги:
Просьяться вони у Невір-землю:
«Пусти нас пане у Невір-землю!
Пустимо стрілку, як грім по небу;
Пустимось кіньми як дрібен дощив;
Блиснем шаблями, як сонце в хмарі!»!

(Нар. Юж. Рус. пѣсни Метлицкаго, стр. 338).

Въ содержаніи этихъ пяти колядокъ жизнь дружины сосредоточивается уже не въ «радѣ», а около личности предводителя; послѣдній отличается и статностью и храбростью, онъ замышляетъ походы, ѣдетъ въ походъ впереди полка и обращаетъ на себя всеобщее вниманіе; возвращаясь съ похода, онъ платитъ войску. Его одежда и обстановка напоминаетъ о многочисленныхъ его походахъ, трудахъ и опасностяхъ. Въ промежуткахъ между походами онъ предается охотѣ съ «хортами» и соволами—одежда его «сушится на рогахъ у тура». Въ богатомъ шатрѣ онъ слушаетъ пѣсни; играетъ самъ на «вигранахъ» пируетъ съ дружиною и обсуждаетъ предложенія новыхъ походовъ въ «Невір-землю». —

3.

РАЗДѢЛЪ ДОВЫЧИ МЕЖДУ ВОЖДЕМЪ И ДРУЖИНОЮ.

(Щедрівка)

А.

Пан Хомуненью,
Переберниченью;
Сам молоденький,
Кінь вороненький!

Переберає

Меж кониками;

Сам молоденький,
Кінь вороненький!

Котрі ліпші,

То собі бере;

Сам молоденький,
Кінь вороненький!

Котрі гірші,

Служейкам дає;

Сам молоденький,
Кінь вороненький!

Пап Хомуненько,

Переберниченько;

Сам молоденький,
Кінь вороненький!

Переберає

Меж сідельками;

Сам молоденький,
Кінь вороненький!

Котрі ліпші,

То собі бере;

Сам молоденький,
Кінь вороненький!

Котрі гірші,

Служейкам дає;

Сам молоденький,
Кінь вороненький!

Пап Хомуненько,

Переберниченько;

Сам молоденький,
Кінь вороненький!

Переберає

Межь воздечками;

Сам молоденький,

Кінь вороненький!
Котрі ліпші,
То собі бере;

Сам молоденький,
Кінь вороненький!
А котрі гірші,
Служейкам дає;

Сам молоденький,
Кінь вороненький!
Пан Хомуненько,
Переберниченько;

Сам молоденький,
Кінь вороненький!
Переберає
Межь сукенками;

Сам молоденький,
Кінь вороненький!
Котрі ліпші,
То собі бере;
Сам молоденький,
Кінь вороненький!

А котрі гірші,
Служейкам дає;
Сам молоденький,
Кінь вороненький!

Пан Хомуненько,
Переберниченько;
Сам молоденький,
Кінь вороненький!

Переберає
Чоботойками;
Сам молоденький,
Кінь вороненький!

Котрі ліпші,
То собі бере;
 Сам молоденький,
 Кінь вороненький!
А котрі гірші.
Служейкам дає;
 Сам молоденький,
 Кінь вороненький!
Пан Хомуненько,
Переберниченько;
 Сам молоденький,
 Кінь вороненький!
Переберає
Меж дівоньками:
 Сам молоденький,
 Кінь вороненький!
Котрі ладнійши,
То собі бере;
 Сам молоденький,
 Кінь вороненький!
А що погани,
Служейкам дає;
 Сам молоденький,
 Кінь вороненький!
Бувай же здоров,
Пан Хомуненьку!
 Сам молоденький,
 Кінь вороненький, и проч.

(Записано въ Шклѣ, въ Галиччинѣ. См. Головацькаго Галицкія и Угорско-русскія пѣсни въ Чт. И. О. Ист. и Древн. въ Москвѣ, 1864 г. т. I. III, 170—173).

Б.

Ой дзвін дзвонить
Місяць зходить

Наш паниченько
Перебірниченько,
Коники переберае:
Котро враце—
Собі бере,
Котро бридше—
Служенькам дае.
Ой дзвін дзвонить,
Місяць зходить,
Наш паниченько,
Перебірниченько
Волики переберае, и проч.

(Записано въ Злочевскомъ окр. Чтенія. 1864, г. т. I, III. 143—144).

Возвратившись изъ похода предводитель дѣлитъ добычу съ дружиною. Дѣлежъ происходитъ ночью, при лунномъ свѣтѣ, вблизи родного поселенія, отсюда доносится звонъ церковнаго колокола. Вождь злоупотребляетъ своимъ положеніемъ, при дѣлежѣ добычи: лучшихъ лошадей и быковъ, лучшую збрую и одежду онъ отдѣляетъ на свою долю, худшее все—предоставляетъ дружинѣ; послѣдняя считаетъ себя обиженною: она пользуется правомъ свободнаго перехода и расстаётся съ вождемъ, напѣвая сатирическіе на его счетъ куплеты. — Сравни какъ Григорій Турскій (*Historia ecclesiastica Francorum*) рассказываетъ о раздѣлѣ добычи между Клодоемъ и дружиною послѣ побѣды надъ Сиагриемъ. Воины Клодоева, разграбили церкви. Епископъ одной изъ нихъ просилъ франискаго вождя воротить ему одну особенно дорогую чашу. Король отвѣтилъ посланному: «иди за мной къ Суассону, — потому что тамъ будетъ раздѣлъ всей добычи, — и если эта чаша достанется на мою долю, то я исполню просьбу отца». Пришедши въ Суассонъ, король велѣлъ разложить всю добычу посреди своихъ воиновъ и сказалъ: «я прошу васъ, мои храбрые воины, не отказать мнѣ, кромѣ моей части, въ этой чашѣ». Болѣе

разсудительные, какъ говорить монахъ-историкъ, согласились, говоря—будто, что «все, что есть тутъ,—принадлежитъ королю», по одинъ изъ воиновъ, легкомысленный, завистливый и вспыльчивый, закричалъ громкимъ голосомъ, подпялъ франкскую сѣкиру и разрубилъ чашу, говоря: «ты ничего не получишь, король, кромѣ того, что тебѣ достанется по жребію». Король перенесъ оскорбленіе и получилъ таин чашу,—но затаилъ злобу и скоро ее выместилъ на бунтовщикѣ. Н. Martin, Histoire de France, t. 1 413. Такъ равенство въ раздѣлѣ добычи было правиломъ въ первоначальной военной дружинѣ франкской и, конечно, и русской.

4.

ОСАДА ГОРОДА.

А.

1. Ой славен, явен красный Н.
2. А чім же ти та прославився?
3. Що із вечера коня осідлав,
4. А вже к світові під Царів град став.
5. Ой як бѣе, та й бѣе на Царів город,
6. Царь ся дивує, хто то воює.
7. А міщане ходят, все раду радят,
8. Що тому вояці за дари дати?...
9. Вивели ёму коня в наряді;
10. Він коня то взяв—не подзінкував,—
11. Не подзінкував, шапочки не зняв,
12. Шапочки не зняв, не поклонився,
13. Не поклонився й не покорився.
14. Ой як бѣе, тай бѣе на Царів город;
15. Царь ся дивує, хто то воює,

16. А міщане все раду радят,
17. Що тому вояці за дари дати?..
18. Вивесли ж ёму полумисок злата;
19. Він золото узяв—не подзінкував,
20. Не подзінкував, шапочки не зняв,
21. Не поклонився й не покоровся.
22. Ой як б'є, та й б'є на Царів город;
23. Царь ся дивує, хто то воює,
24. А міщани ходят, все раду радят,
25. Що тому (паняті) за дари дати.
26. Вивели ж ёму панну в короні;
27. Він панну узяв, тай подзінкував,
28. Подзінкував, й шапочку зняв,
29. Шапочку зняв, ще й покловився,
30. І поклонився, і покоровся.

(Изъ рукоп. Киевск. сбор.).

Б.

1. А в чистім полі близько дороги
2. Стоїть наметце дуже шовкове;
3. А в тім наметці стоїть столичок,
4. На тім столичку гречни молодець
5. К нему військо збірає,
6. Військо збірає, тай під Львів стає,
7. Тай під Львів стає, все шеругує
8. А своє військо на Львів рихтує;
9. Як кіньми звернув,—аж Львів ся здвигнув,
10. Як шабелькой звів,—Львів ся поклонив.
11. Ой вийшди к пёму усі міщани,
12. Ой всі міщани, всі предміщани
13. Вивесли ёму мису червоних.

14. Він тоє бере, тай не дякує
15. А свое військо на Львів рихтує.
16. Ой вийшли в нѣму усі жидове,
17. Усі жидове, всі кагалове,
18. Винесли єму мису червоних.
19. Він тоє бере тай не дякує
20. А свое військо на Львів рихтує.
21. Ой вийшли в нѣму усі панове,
22. Усі панове, всі гетманове,
23. Бивели єму коника в сідлі
24. Шабельку в сріблі, панну в кареті.
25. Він тоє бере, красно дякує
26. А свое військо тай шерегує;
27. Як зачав військо шерегувати,—
28. Ой більше Львова не турбовати.

(Pauli. Piesni ludu ruskiego
w Galicyi 1839. т. I стр. 140).

В.

1. В полі, в полі, близько дороги,
2. «Ой дай, Боже!
3. Могила сяє, військо гуляє,
4. Військо гуляє, ладу не знає,
5. N... прийшов, лад війську знайшов,
6. Лад війську знайшов, попереду пішов.
7. А єго ненька барзо старенька,
8. Як випровожала, то й научала:
9. Ой сину, сину N...
10. Поперед війська не вихвачайся,
11. А позад війська не zostавайся,
12. Держися війська все середнєго
13. А отамана все переднєго».

14. Він молоденький не слухав невіни;
15. Поперед війська коником грає,
16. А позад війська мечем махає.
17. Стувнули—грякнули мов великий дзвін,
18. Приїхали аж до царя на двір.
19. Сам царь питає: «Чий син гуляє»?
20. Тож гуляє син старого N...
21. Сам молоденький, непокірнеський.
22. Вивели йому воля в наряді,
23. А він на теє не подивився,
24. Шапочки не зняв, не поклонився.
25. Винесли йому миску червінців,
26. А він на теє не подивився,
27. Шапочки не зняв, не поклонився.
28. Вивели йому панну в наряді,
29. А він на теє і подивився,
30. Шапочку зняв, спасибі сказав.

(Києв. губ. вѣдом., № 70).

Г.

1. По під Каменець збитий гостинець,
2. Там військо стоїть, ладу не знає
3. Пап N прийшов, лад їм найшов,
4. Сам звів хоругву, тай берегом цішов
5. Став побоем перед Хотинном.
6. Як б'є, так б'є в місто Хотин.
7. Вийшли до єго всі Хотинчане
8. З міста міщане;
9. Винесли йому тацу червоних.
- 10=23. В. 11=24. В.
12. Звів хоругву, тай пішов берегом
13. Став побоем тай перед Звонів.
14. Вийшли до него усі Звончане,
15. Усі Звончане, з міста міщане;

- 16.—22 В.... в броні. 17.—23 В. 18.—24 В.
19. Звів хорогву, та пішов берегом,
20. Став побоем, як б'є, так б'є
21. В місто Каменець
22. Вийшли до ёго всі Каменчане,
23. З міста міщане,
24. Вивели ёму гречную панну
25. Він же на неї тай подивився,
26. Скинув шапочку, тай поклонився.
27. Дай же ті, Боже, веселитися,
28. А нам, гречним молодицям, подивитися.
29. За сім же словом, бувай здоров!
30. Добрий вечор!

(Зап. П. П. Чубинскій въ Ушицкомъ уѣздѣ).

Д.

1. Гречний паничу, що починаеш?
2. По над Міер місто коником граеш.
- 3.—В 2.
4. Коником граеш, військо завертаеш,
5. Завернув військо, аж землі тяжко,
6. Вийшли до ёго з міста міщане
- 7—8. Г... з села селяне.
8. Ой стали вони раду радити,
9. Раду радити, щоби ёму дати.
- 10.—23 Б... в сріблі 11.—23 В. 11.—24 В. 13.—18 В.
- 14.—23 В. 12.—23 В. 16.—24 Г. 13.—29 В... на неї... 14.—27 Г. Ізняв шапоньку...
- 15.—2 В.

(Зап. П. П. Чубинскій въ Ушицкомъ уѣздѣ).

Е.

1. Ой в полі, в полі, дай в виноколі;—
2. Святий вечор!

3. Грай, коню, під молоденьким Івасем!
4. Ой там Івась конем грає, копъєм вихає,
5. Да підъїжає під Вишгорода;
6. Вийшли к ёму всі городяне
- 7=9 А. 8=11 А. Він тее приняв....
- 9=24 В..... не подякував.
10. У Вільбові на оболоні,—
11. Грай коню під молоденькім Івасем!
12. Ой там Івась конем грає, копъєм вихає,
13. Да підъїжає під Вишгорода
14. Вийшли к ёму всі городяне,
- 15=18 Б.... миску червонців. 16=11 А. Він тее
приняв.... 17=24 В..... не подякував. 18=У Віль-
бові на оболоні,
19. Грай, коню, під молоденьким Івасем!
20. Ой там Івась конем грає, копъєм вихає,
21. Да підъїжає під Вишгорода:
22. Вийшли к ёму всі городяне
- 23=28 В. 24=28 А. Він тее приняв..... 25=29
А..... дай подякував.

(Нар. Юж. Рус. пѣсни Метлинскаго, стр. 334).

Ж.

1. Там війсьво ішло, ладу не найшло
- 2=2. Е.
3. Іванко йшов, лад війську найшов:
4. Велів гармати нарихтувати,
5. На Вирвин город стріли спускати.
6. Всі міщаночки полякалися,
7. По ринку ходять, рученьки ломать,
8. Рученьки ломать, й радоньку радять:
9. Що сёму паняті за дару дати?
- 10=15. Е.

*

11. А він на той дар і не споглянув.
12=21. А. 13—9. Е.
14. Велів гармати нарихтувати,
15. На Вирвин город стріли спускати,
16. Всі мищаночки полякались,
17. По ринку ходять, рученьки ломать,
18. Рученьки ломать, радоньку радять:
19. Що сѣму паняті за дару дати?
20=9. А.
21. А він на той дар і не споглянув,
22=21. А. 23=9. Е.
24. Велів гармати нарихтувати,
25. На Вирвин город стріли спускати.
26. Всі мищаночки полякались,
27. По ринку ходять, рученьки ломать,
28. Рученьки ломать, радоньку радять:
29. Що сѣму паняті за дару дати?
30=28. В.
31. А він на той дар і споглянув,
32=29. А... и подянував, 33=30. А. 34=29. Г.
35. Не сам с собою,—з отцем, з маткою,
36. І з милим Богом і зо всім родом.

(Нар. Юж. Рус. пѣсни Метлинскаго, стр. 335).

Сюжетъ приведенныхъ нами колядовъ—осада города, законченная уплатою въ пользу осаждавшихъ богатаго выкупа. Конечно, какъ имя самаго города, такъ и нѣкоторыя бытовыя подробности, составляютъ продуктъ позднѣйшихъ наростовъ. Имя города: то совершенно мифическое, или по крайней мѣрѣ на столько видоизмѣнившееся при устной передачѣ, что ускользаетъ отъ всякихъ сближеній, какъ: Вирвинь, Мѣръ, то, хотя и дѣйствительное, волею подмѣненное въ различныхъ мѣстностяхъ, сообразно съ географическими понятіями пѣвцовъ;—это безразлично, смотря по варіанту: Царьградъ, Львовъ, Вышгородъ, Каменецъ, Хотинъ, Дзвонівъ (можетъ быть Звенигородъ). Бытовыя подробности позднѣйшаго времени («гарматы,

жиды» и т. п.) занесены также случайно, въ силу разныхъ мѣстныхъ условій. Основной сюжетъ, приведенныхъ колядокъ быть можетъ, происхожденія мнѳологическаго, но онъ принялъ на себя явную окраску героическаго рѣка. Во всякомъ случаѣ эти пѣсни принадлежать къ древнѣйшимъ остаткамъ южно-русскаго эпоса. Если не сами приведенныя колядки, то приемы ихъ извѣстны были составителю древняго лѣтописнаго свода. Нельзя не признать весьма близкаго сродства текста колядокъ съ рассказомъ лѣтописи о походѣ на Грековъ князя Святослава Игоревича и о посылкѣ ему различныхъ подарковъ греческимъ царемъ и его боярами. Для болѣе нагляднаго сближенія, приведемъ этотъ отрывокъ изъ лѣтописи: «И поиде Святославъ воюя къ городу, и другия города разбивая, иже стоятъ дусты и до днешнего дни. И созва царь въ палату бояры своя, и рече имъ: «что створимъ? Не можемъ стати противу ему!» И рекоша ему бояре: «пошли къ нему дары, искусимъ и, любезнивь-ли есть злату или паволокамъ!» Послаша къ нему злато, и паволокы, и мука мудры, и рекоша ему: «глядай взора его, лица его и смысла его.» Онъ-же, вземъ дары, приде къ Святославу, и, яко придоша Греци съ поклономъ, рече: «введете я съмо.» И придоша, и поклонишася ему, и положиша предъ нимъ злато и паволокы; и рече Святославъ, прочь зря: «похороните!» Отроци-же Святослави, взявше, похорониша. Посли же цареви возвратишася къ цареви, и созва царь бояры, и рекоша-же посланни: «яко придохомъ къ нему и вдахомъ дары, и не позрѣ на ня, и повелѣ схоронити.» И рече единъ: «искуси и единою и еще, посли ему оружье.» Они-же послушаша его, и послаша ему мечъ и ино оружье. Онъ-же, примъ, нача любити, и хвалити, и цѣловати царя. И придоша опять къ царю, и повѣдоша вся бывшая. И рекоша бояре: «Лютъ сѣй мужъ хочетъ быти, яко имѣннѣя небрежетъ, а оружье емлетъ; имися по дань.» И посла царь, глаголя сѣде: «не ходи къ городу, но возми дань, и еже хочещи.» За маломъ бѣ не шель Царяграда.

(Лѣтон. по Ипатскому списку, стр. 46.)

Сходная колядка поется и у поляковъ подь Краковомъ.
См. Pieśni ludu krakowskiego. Zebrał J. K. w Krakowie.
1840, стр. 90.

Pode *Lwowem* łącka zielona,
Jaś konika pasie,
Lwowa dobywać chce.
Wyszli do niego lwowscy mieszczanie
J wynieśli mu
Parę bócików.
On bócików nie chce,
Lwowa dobywać chce
Pode *Lwowem* łącka и т. д.

Ясю выносятъ дальше: czаркѣ od злота, pas, sukmanę, orteczki,
kaftan, koszule, czарак, siodło, wronego konia, наконецъ
pannę od злота,—

Wszystkiego poniechał,
Z dziewczyną pojechał.

5.

КНЯЗЬ И СЫНОВЬЯ ЕГО НА УДЪЛАХЪ.

(Щедрівка)

Славен, славен да пан NN
Щедрий вечір!
Ой чим же він славен?—Трома городами.
Щедрий вечір!
Трома городами, своїми синами.
Щедрий вечір!

«Потомъ, говоритъ г. Кулишъ, слѣдуетъ исчисленіе городовъ, которыми обыкновенно бывають: Кіевъ, Черниговъ и тотъ городъ, который ближе къ селу. Сыновья сидятъ въ городахъ и каждый имѣеть свою заботу: одинъ собирается на войну, другой на охоту, третій на свадьбу; къ сожалѣнію, я непомню

словъ этой щедрівки, слышанной мною въ дѣтствѣ подъ окнами родительскаго дома, ¹⁾ но каждый согласится, что она изображаетъ князя и его сыновей на удѣлахъ.*

(Кулишъ, Зап. о Ю. Руси, т. I. 196).

6.

ПОЕДИНОКЪ СЪ ТУРСКИМЪ ЦАРЕМЪ.

А.

1. Ой в полі, полі, близько дороги
2. Ой дай Боже!
3. Близько дороги намета стоить,
4. А в ті наметі N... сидить.
5. А коло ёго все слуги ёго
6. Держать шапочки за околички.
7. «Чи сам пойдешъ, чи й нас зберешъ?
8. І в Турецькому царю на войну!»
9. «І сам поїду и вас заберу,
10. І вас заберу у Турещину».
11. Ой приїхали у Турещину.
12. Стугнули—грягнули, як грім заgrimів,
13. Блиснули шаблями, як блискавиця.
14. Вихавъ в нему сам Турецький царь:
15. Хто кого спограе—той того споймае;
16. А N... спограв, дай царя споймав.
17. Привязав царя коню до хвоста.
18. А пустив царя по пужариці.
19. А пожар ніжки все поджигае
20. Кривця слідки все заливае....
- 21—«Або мене зітни, або мене пусти»
- 22—«Яж тебе не зітну, яж тебе не пуцу,

¹⁾ Вь Черниг. губ., вь Глух. уѣздѣ, вь м. Воронешѣ.

23. Повезу тебе й у свою землю,
24. Батькові на славу, ворогам на кару».

(Київск. губ. вѣд., 1870 г., № 11).

Б.

1. Ой на толоці, та на муравці,
2. Ой рапенько!
3. Там король Руський понникомъ грає,
4. Коником грає, військо збирає,
5. Турського царя все визирає:
6. «Ой виїдь, виїдь ти, Турський царю!
7. На ту толоку, та на мураву,
8. Покажи славу ти, Турський царю!»—
9. «Як би я не знав, війська не вбирив»—
10. Ой все наш панок коником грає,
11. Та як го узрів, тай мечем іавів:
12. Як панок наш тяв, то Тур-царя стяв;
13. Ой взяв же ёго по подлі коня,
14. А повіз ёго а въ Чеську землю,
15. А в Чеській землі короля дома;
16. «Ой ти, паночку, господаречку,
17. А в Чеській землі королем будешь»—
18. А взявъ же ёго по пужарові:
19. Чорний пужарець ніженьки коле,
20. Ніжечки коле, все підбуздає,
21. Що сліди кровця все заливає,
22. А чорний ворон все задітає,
23. А з слідів кровцю все вишиває.
24. Ой нашъ паничку, господаречку!

(Чтенія, 1864 г., т. I. III. 30).

В.

1. Гарний та пишний, пан господарю,
2. Ой дай, Боже!
3. Згорда ти собі ба й починаеш:

4. Сивим коником дай виграєш,
5. Коником граєш, царя визиравш
6. Скоро жь го узрів, та й мечем ізвів,
7. По піля коня, близько стременя.
8. Ой царь невірний красно ся просит:
9. «Віте, пусти ма! Віте, зотни ма!»!—
10. «Ніт, не пуцну тя; ніт, не зотну тя,
11. —Ой поведу жь тя вь Руську землю,
12. А вь Руській землі короля нема,
13. На королицю тай на столицю.
14. Ой поведу жь тя чорным пожаром.»
15. Ой чорний пожар ніжки підпалив,
16. Що жь ему з ніжок кров вистунає,
17. Кров вистунає, слід затапає.
18. Ой чорний ворон ба й залитає,
19. Та ёго кровцю ба й попиває.
20. Біг му послужив, коник ся схопив,
21. Ухопив же го по піля коня,
22. По піля коня, близько стременя.

(Чтенія, 1864, т. I, III, 29).

Г.

1. Мати сина да родила,
2. А народивши, оговувала,
3. А, зговувавши, в військо послала,
4. В військо послала, дай научала:
5. «Ой мій синочку, мій козаченьку!
6. «Як пійдеш-же ти да цару служити,
7. «Да не вихвачуйся з поперед війська
8. «Не зоставайся да позад війська:
9. «Що поперед війська—да січуть, рубають,
10. «А позаду війська да мечем махають.
11. Ой син матері дай не послухавсь,
12. Дай поперед війська да конем виграє,

13. А позаду війська да мечем махає.
14. Як заглядів ёго да Турецькій король:
15. «Колиб-же я знав, чий син конем грав?»
16. «Тоб я за його свою дочку оддав,
17. «Свою дочку оддав, половину царства дав,
18. «Половину царства дав, половину панства дав»!
- 19.—«Яж твоєї царівни сам не хочу,
20. «Яж твое царствечко да коником витопчу,
21. «Я твое панствечко да мечем висічу.
22. «Я з тобою, воен цару! да на войну пойду,
23. «Да на войну пойду, да на стороженьку»!
24. Да стеріг я нічку, да стеріг я другу,
25. А на третю ніч да поймав я звіра,
26. Поймав я звіра—Турського короля,
27. Да прив'язав ёго по ближце коня
28. Да повів-же його да пожаречком.
29. Да пожар ноженьки да поподікував,
30. Да вровця слідочки да позаливала.
31. Ой він-же його хорошенько просив:
32. «Тиж, пане козаченьку, або мене зотни,
33. «Або мене зотни, або живцем пусти.»
- 34.—«Яж тебе не зотну, живим не пушу,
35. «Да поведу-ж я тебе до свого цара,
36. «Будеж мені од цара дара,
37. «Од цара дара, од війська слава,
38. «Од війська слава, од панів увага»!

(Записана П. П. Чубинскимъ въ С. Плискахъ, Борзенского у.)

Д.

1. Пишний, гордий, славний паничу!
2. Славний паничу, добрий Іване!
3. Молод-же ти в військо ходити.
4. Є в ёго пенька, пенька рідненька;
5. Як виправляла, то научала:

6. «Синку ж мій, синку, синку Іванку!
7. «Ой як підеш молод до війська,
- 8=7. Г. 9=8. Г.
10. Держися війська все середнього.»
11. А він-же неньки дай не послухав:
12. Скоро на коника впав, половину війська стяв.
13. Вибив города—Царигорода,
14. Турського цара зараз ізвязав
15. «Ой колиб я знав, чий сип сивим конем грав,
16. «Ой тоб я ёму посади давав,
17. «Дав ёму поля неміраного,
18. «Дав ёму бору несходимого,
19. «Дав ёму гроштя нечисленного,
20. «Дав ёму війська одбіраного,
21. «Дав ёму лучок, и стрілов пучок,
22. «Дав ёму стрілку,—царівну дівку.»
23. Яж тее поле копем зкопаю,
24. Копем зкопаю і стрілками всію,
25. Яж тиі бори військом поламлю,
26. Військом поламлю, и огнем попаляю,
27. Яж тиі гроши розумом розчитаю,
28. Молоду царівну за себе візьму.

(Записано П. П. Чубинскимъ въ м. Дымерѣ Киевскаго у.)

Е.

1. З суботи на неділю заказали на війну,
2. Заказали на війну: хто сина має,
3. А хто не має, нехай наймає.
4. Ой дай Боже!
5. Мала ненька одного синка Іванка,
6. Тай висилала, тай научала:
7. Ой їдь синочку, на ту війночку
- 8=7. Г. 9=8. Г.
10. А посеред війська тримайся

- 11=11. Д. 12=12 Г...іграє
13. Мечем ввиває, військо рубає,
14. Вийшов против його да цар Турецькій:
15. «Ой чий то снюк конишком грає,
16. Мечем ввиває, військо рубає?
17. Ой колиб я його знав
18=16. Г.
19. «Ой твоя дочка не мені рівня,
20. Ой мені рівня—сама царівна;
21. Твоя дочка—погана віра!
22. Ой дай Боже!

(Записаль П. П. Чубинскій въ Ушинцкомъ уѣздѣ).

Ж.

А з поля, поля, да туман устає
А з за того туману Иванко йде:
Дай підійзжає під Царевгород.
Дай викликає цара з города:
«Турецькій цару, вийдіть на войну,
Воеватися, муштроватися!»
Як ізїхались, так и вдарились:
Ударив копитами як грімъ по небі,
Засяяли шаблі як сонце з хмари;
Під їми коні поприпадали,
Золоті гриви поприлягали.
Турецькій царь другим наказав:
«Коби я знав, чий то син воював?
Тоб я за його свою дочер оддав,
Свою дочер оддав, царство одписав,
Половину царства, трейтину щастя.»

(Народн. Южнорус. пѣсни Метлинскаго, стр. 339).

Главный сюжетъ 7-ми приведенныхъ колядокъ—единоборство русскаго богатыря съ Турскимъ царемъ. Сюжетъ-этотъ впрочемъ въ значительной степени затемненъ позднѣйшими

видомъ мѣненіями и вставками; такъ къ главному сюжету при-Росли варианты другого совершенно посторонняго: о матери, снаряжающей сына въ походъ (варианты Г. Д. Е); въ двухъ вариантахъ включены намеки, заимствованные изъ гораздо болѣе поздней эпохи (начала XV в.), указывающіе на представившуюся русскому князю возможность занять упраздненный Чешскій престолъ (вар. Б. и В.); намеки-эти могутъ быть фрагменты эпическихъ сказаній, возникшихъ въ Южной-Руси вслѣдствіе участія южно-русскихъ князей и ополченій въ гусситскихъ войнахъ съ нареченнымъ Чешскимъ королемъ Сигизмундомъ Корибутовичемъ, случайно приставшіе въ видѣ наростовъ къ болѣе древнему эпосу. Наконецъ, самое названіе «Турскаго царя» намъ вѣжета позднѣйшею вставкою; бытовые-же подробности колядовъ указываютъ на болѣе древнее, до—Турецкое, время и скорѣе опредѣляютъ отношенія Украины къ Половцамъ. Мнѣніе это основано на слѣдующихъ бытовыхъ чертахъ сохранившихся въ колядкахъ: 1) Борьба съ врагами и единоборство происходятъ въ степи; только въ двухъ вариантахъ: (Д. и Ж); мѣстность указана у Царьграда, безъ всякихъ впрочемъ подробностей, которыя дозволили бы видѣть въ этомъ что либо бытовое, а не общее мѣсто. вошедшее въ текстъ уже по случаю имени Турскаго царя. Характеръ степной войны сохраненъ вообще въ колядкахъ этихъ вѣрно: богатырь отправляется «въ поле» — степь и устраиваетъ засаду, онъ напрасно подстерегаетъ врага въ теченіи двухъ ночей, наконецъ на третью ночь успѣваетъ захватить его (вар. Г.) схвативъ врага, онъ его привязываетъ къ стремени и гонитъ по степи, на которой трава зажжена.

2) Самъ фактъ плѣна Турецкаго царя невозможенъ; отношенія къ Туркамъ не могли подать такого мотива народному творчеству. Турецкій царь появлялся только 2 раза на русской территоріи (1620 и 1672) и оба раза во главѣ огромныхъ армій. Ужасъ и сознаніе громадной силы врага, — таковы были естественныя впечатлѣнія, которыя турецкій царь могъ оставить въ народной памяти послѣ своего появленія, между

тѣмъ какъ типъ «невѣрнаго» царя, побѣжденнаго въ единоборствѣ и привязаннаго къ стремени,—это типъ извѣстный намъ хорошо изъ лѣтописей въ образѣ половецкихъ хановъ: въ продолженіи 2 столѣтій сотни ихъ попадались среди степной войны въ руки русскихъ князей и воеводъ; одинъ Мономахъ полонилъ ихъ болѣе 100; сколько-же ихъ попадалось въ плѣнъ другимъ князьямъ, воеводамъ, предводителямъ обрусѣвшихъ Черныхъ Клобуковъ и т. д. Мономахъ говоритъ: «и мировъ есмь створилъ съ Половечьскими князи безъ одного 20....а дая скота много и многы порты своѣ; и пустилъ есмь Половечскихъ князь лѣпшихъ изъ оковъ толико: Таруканя 2 брата, Багубаровы 3, Овчины братьѣ 4, а всѣхъ лѣпшихъ князій имѣхъ—100; а сами князи Богъ живы въ рудѣ дава: Коксусъ съ сыномъ, Акланъ, Бурчевичъ, Таревскій князь Азулуй и инѣхъ вметнй молодыхъ 15, то тѣхъ живы ведъ, исѣкъ, вметахъ въ ту рѣчку, въ Славлій.»

(Поученіе Мономаха. Лаврент. лѣтопись, изд. 1872. стр. 241—242.)

3) Плѣненный царь предлагаетъ за себя выкупъ и миръ, въ залогъ котораго отдаетъ свою дочь въ замужество за побѣдителя. Хотя женитьба молодого героя на дочери чужого или своего царя и составляетъ обычный эпическій приемъ въ народной словесности, но въ данномъ случаѣ женитьба героя колядокъ на дочери побѣжденнаго Турскаго вождя подходитъ къ дѣйствительно-историческимъ чертамъ сдѣлокъ съ половцами: Такъ въ 1103 г. плѣнный ханъ Белдузь предлагаетъ князю Святополку Изяславичу богатый выкупъ: «злато, и сребро, и конѣ, и скоть». Въ 1107 году Мономахъ и Давидъ Святославичъ заключаютъ миръ съ половецкими ханами и женятъ своихъ сыновей на ихъ дочеряхъ; въ 1163 князь Ростиславъ Мстиславичъ женитъ своего сына Рюрика на половецкой княжнѣ, желая укрѣпить миръ съ варварами. (Лаврент. лѣт. стр. 184, 187, 357). Извѣстно что Святополкъ Изяславичъ былъ женатъ на дочери половецкаго хана Тугорхана, Мстиславъ Удалой—на дочери Котана (Лаврентьев. лѣтоп. стр. 161 и 498). Въ Словѣ о полку Игоревѣ, когда половецкіе ханы

узнали о бѣгствѣ Игоря, то одинъ изъ нихъ говорить: «аже со-
коль къ гнѣзду лѣтитъ, а вѣ соколця опутаевѣ красною дѣви-
цею.» и т. д. Титулъ «король» примѣняемый въ приведенныхъ
колядкахъ безразлично къ царямъ: турецкому, чешскому, рус-
скому и т. д. очевидно позднѣйшая замѣна.

7.

ОТРАЖЕНІЕ НАВѢГА.

(Колядка)

1. Да пане Іване обмуровав двір!
Святий вечір!
Обмуровав двір білим каменем,
А ворітечка з жовтої меді.
А на тій меді стоять намети,
5. Стоять намети, як биль біленьї,
А в тих наметах сидить пан Іван,
Стрілочки струже да в лучок кладє,
А з лука бере, да й заправляє.
Ой стучить-гремить з поля сторожа,
10. Да вдариться в жовті ворота.
«Пане Іване, чі спиш, чі не спиш?
Ой коли спиш, Господь з тобою,
А коли не спиш, промов зо мною,
Що в наши города турки вступили,
15. Турки вступили пополам з татарми,
Пополам з татарми, з кіньми з сто парми.»
— «А я ж тих турків да й не боюся:
Ой я з ними в пил перебьюся!
Ой дайте мені коня воронця,
20. Коня воронця й гострого меча!»
Его матінка випровожала,
Випровожаячи, да й научала:
«Сину Івасю, як поїдеш з королем на войну,
То не вихвачуйся поперед війська,

25. Да зоставайся позаду війська!>
А він матинки да не послухав:
По перед війська конем грає,
А позад війська мечем рубає;
Хвалиться конем перед королем,
30. Перед панною гострою шаблею.>
«Ой чий то синок, синок Іванок,
Поперед війська конем іграє,
А по зад війська мечем рубає,
Хвалиться конем перед королем,
35. Перед панною гострою шаблею?
Ой дам я ёму половину царства и свого панства
И свою дочку—королівну.

(Метлянк., Нар. Южнор. Пѣсни, 338).

Колядка эта, какъ и многія другія, составная: стихи 21—37 приставные къ 1—20 и повторяють мотивъ, который мы видѣли и въ другихъ колядкахъ и который присоединяется почти ко всѣмъ колядкамъ о молодомъ героѣ. Мы привели эту колядку ради первой ея половины, стих. 1—20. Хотя тутъ и называются турки и татары, но основа колядки древнѣе не только турецкихъ нашествій на Южную Русь, но и татарскихъ. Обстановка героя, вооруженіе его древнѣе козацкаго вѣка; по положенію его,—онъ не козацкій вождь и не староста, но скорѣе стольный князь въ главномъ городѣ съ воротами въ родѣ Золотыхъ Киевскихъ, а съ другой стороны и набѣжавшіе враги далеко не такъ страшны, какъ турки, и татары послѣ XIII в. Въ пѣснѣ виденъ духъ бодрый, соотвѣтственно тому перевѣсу русской силы надъ силою кочевниковъ, какой сохранялся до XIII в.—

8.

ТОЖЕ.

(Колядка)

1. А з гори, з долу вітрець повівав,
Дунай висихав, зіллям заростав,

- Зіллем трепетем, вшеляким цвітом;
Дивное звіре зілле спасае,
5. Зілле спасае сиви оленець,
На тім оленці п'ятдесят ріжків,
П'ятдесят ріжків, еден тарелець.
На тім тарельці гречний молодець,
На гусях грає, красно співає.
10. Надійшов к нѣму татуне его:
<Ти, сину, сидиш і ніц не видиш.
Турки й Татари Підгір узяли,
Підгір узяли, волів загнали,
<Сідлай мі, тату, коня бистрого
15. Коня бистрого, меча острого;
Най я поїду Турка догочю
Мое Підгіре назадъ оброну,
Назад оброну, краще посаджу.>
Ой догонив го, там го розронив,
20. Своє Підгіре назад обронив,
Назад обронив і краще всадив.
Ой всадив же он три села з людьми,
А одно село—з старими людьми
А друге село—з парубочками
25. А трете село—з паненочками.
Старіі люде усім судили,
А парубочки в війску служили
А паненочки шитінки шили.

(Pauli,—Pieśni ludu Ruskiego w Galicji, 1839 г. 1. стр. 165-166)

Начло этой колядки представляеть какой то странный об-
разъ. Подобный ему мы встрѣчаемъ въ другой колядкѣ галицкой:

Шуми, не шуми чом дубровонько.

Гой, дай, Боже!

—«Ой як же мені гей не шуміти?

По мені ходить дивное звіря,

Дивное звіря девятороге,

А на десятім святій тарільчик,
На тім тарільці золотий стільчик,
На тім стільчику панночка сидить,
Ой сидить, сидить, косоньку чеше,
Косоньку чеше, по столу мече!
—> Ой не доізжай, чом козаченьку,
Ой не відхилай чом кватиреньку,
Ой не напускай буйного вітру,
Буйного вітру, ясного сонця!
Бо од вітроньку косонька вяне,
А од соненька личенько смагне!»

(Изъ Стрыйск. окр. Чт. въ М. О. Ист. и Др. 1866 г. т. I. III. 612).

«Дивнее звіря», со многими рогами, встрѣчаемъ и въ другихъ галицкихъ колядкахъ (ibid., 603, 604). Въ колядкѣ въ Чт. 1864, I. III, стр. 48 «дивное звіря» съ дѣвятью рогами называется «туром-оленомъ». Во всѣхъ этихъ колядкахъ дѣло идетъ просто объ охотѣ на оленя и объ употребленіи оленьихъ роговъ въ хозяйствѣ для вѣшанія платья и т. д.—

Другая колядка въ сборникѣ у г. Головацкаго (Чт., 1854, I. III. 84) представляетъ уже наращеніе образовъ подобное вышеприведенной стрыйской колядкѣ; у тура—оленя девять роговъ, а на десятомъ «теремъ збудовавъ»,

«А в тім теремі гречна панночка,
В'на собі ходит, усе шинькуе и т. д.—

Слѣдуетъ думать, что вышеприведенная пѣсня о нападеніи на Подгорье представляетъ одинъ изъ многочисленныхъ, особенно между колядками, примѣровъ сводныхъ пѣсень, въ которыхъ произвольно перетасованы разныя эпическія подробности и образы. Въ этомъ убѣждаемся еще и тѣмъ, что есть другая пѣсня, въ которой эпизодъ о нападеніи на Подгорье сведень съ другими образами. Это нижеслѣдующая колядка тоже изъ собранія г. Головацкаго:

Б.

1. Ці спишь, ці чуешь, пан господарю,
Ой дай, Боже!

- Ой як ти спишь, то Богъ з тобою!
Ти підведися головонькою,
Побуди ж собі всю челядоньку,
5. Вияви личко на оконічко,
А з оконічка на підвіречко,
Твое підвіре орда забрала,
Орда забрала, в полон загнала,
Ой загнала а в свою землю.»
10. Ой як зхопився, перехрестився:
«Служеньки ж мої найвірнійшіі,
Виведіть мені коня пирського,
Другі застрійте меча острого!
Де орду вгоню, там ю розроню».
15. Золота грива коника верила,
Срібні підковн землицю пишут,
Кленові ушка ради слухают,
Шовковий хвістик: слід замітає.
«Кднику сивий, будь мі щасливий!
20. Де орду вгоню, там єї вроню,
Свое підвіре назад заверну.
Побудую ж го краще, як було,
А в три сторони та в три переї,
А в четвертій церков збудую,
25. Церков збудую з трома верхами,
З трома верхами, з двома оконці,
Єдним оконцем сонечко зходить,
Другим оконцем місяць заходить,
Райскими дверці господарь ходит,
30. На нем кошулька як лист тоненька,
Як лист тоненька, як сніг біленька,
Господарь ходит, ангела носить,
Ангела носить, все Бога просит.

(Чт. въ М. О. И. и Др. 1864, I, III. 34).

Построеніє героємъ церкви въ родѣ той, о какой идетъ рѣчь въ стихахъ 25—32 встрѣчаемъ и въ другихъ волядкахъ,

*

напр. тамже, стр. 65 и 66,—при чемъ въ первой видимъ и схожее со ст. 15-18 описаніе коня.

Трудно толковать всё эти пѣсни въ цѣломъ, такъ какъ трудно пока опредѣлилась степень органичности связи всѣхъ частей ихъ между собою. Быть можетъ, во всѣхъ ихъ лежитъ миеологическая основа, обросшая послѣ въ нѣкоторыхъ своихъ частяхъ подробностями антропологическими и дальше героическими. Ради этихъ послѣднихъ (вар. А. ст. 10 и слѣд.; вор. Б. ст. 1—23) мы даемъ мѣсто этимъ колядкамъ въ нашемъ изданіи, такъ какъ въ нихъ все таки видимъ ту наслойку, какую произвела и на старинныхъ пѣсняхъ память о набѣгахъ кочевниковъ.

Владѣлецъ Подгорья рисуется тутъ чертами скорѣе княжескаго, чѣмъ козацкаго вѣка,—а потому мы относимъ пѣсни эти къ одному роду и эпохѣ съ предидущею. На варьянтѣ Б, впрочемъ, замѣтно больше вліянія образовъ позднѣйшей эпохи татарскихъ набѣговъ.—

11.

КНЯГНЯ ИВАНКО.

(Колядка)

А там на лугах, на барѣ широких,
Там же ми горит терновый огонь,
Сам молод, ей сам молод!
Сам молоденькій на коничейку,
Сам молод!

Кол огня ходит широкий танец,
А в танці ходит княгня Іванко,
На головойці сокола носит,
Въ правій ручейці коничьва водит
Въ лѣвій ручейці гусевки носит.
Нихто не видів, лем панскі слуги;
Скоро ввиділи, пану доповіли:

«Ой їдьте, їдьте, Іванка звяжіте,
Іванка звяжіте, ту го приведіте,
Соколойка пустіте до соківниці,
Гусовки шмарьте до гусевниці,
Коничька вставте до кінничейки,
Іванка всадьте до темничейки».
Соколик квілит, головоюки хоче,
Гусевки граут, Іванка сноминаут,
Коничок гребе до поля хоче,
Іванко плаче, до милейкої хоче.

(Чтенія въ И. О. И, и др. 1864. I т. 57).

Пісня эта, встрѣчающаяся только въ Галиччинѣ, говоритъ о князѣ, который, очевидно, не имѣя права являться въ Галицкую землю, пришелъ туда и былъ взятъ въ плѣнъ. Князь изгой Иванъ Ростиславичъ Берладникъ пытался занять Галицкій столъ въ 1144 г., но былъ изгнанъ Владиміромъ, бѣжалъ въ Суздаль, гдѣ потомъ въ 1157 г. былъ заключенъ въ темницу Юріемъ Долгорукимъ, по настоянію Ярослава Владиміровича Галицкаго. Сынъ его Ростиславъ Берладничичъ въ 1189 г. призванъ былъ галицкими боярами, недовольными занятіемъ Галича Андреемъ, королевичемъ Венгерскимъ, занялъ нѣсколько пограничныхъ Галицкихъ городовъ, но призваншіе его бояре перебѣжали отъ него къ Андрею; Ростиславъ былъ взятъ въ плѣнъ, привезенъ въ Галичъ, гдѣ венгры, въ виду начинавшагося въ его пользу возстанія, приложили ядъ къ его ранѣ. (Ипатск. Лѣтоп. стр. 226, 335, 446.)

Въ нашей піснѣ имя князя подходитъ къ Ивану Берладнику, а обстоятельства плѣненія къ судьбѣ сына его.

Нѣкоторыя подробности пісни какъ напр. воспоминаніе «миленькой», объясняется тѣмъ, что теперь она поется, какъ колядка молодому человѣку.

Таже колядка передѣлана для двѣхъ такъ:

Ой там на лукахъ на Бадалівськихъ,
Під бором, гей, під бором,

Під зелененькимъ явором!
Там мі дівчатко Бадавлічатко,
Коники пасе, на гусівках грає;
Підслухали мі го панські слуги,
Скоро підслухали, пану знати дали:
«Коники возьте до кінничейки,
А гусевѣи возьте пану до світлиці,
А дівчатко возьте, всадьте до темничейки!»
Коники ірзут пану в кінниці
А гусевки граут пану в світлиці,
А дівчатко плаче пану у темниці.

(Чтен. въ И. М. О. И. и Др. 1864. I. III. 82.)

Подобнымъ же приємомъ розсказывається объ ограбленіи волоховъ въ колядеѣ:

Ялилуй, гей, ялилуй.
Господи, боже, помилуй!
Ген там Волохи церков муруут,
Ой коло споду каменичейком,
А в середині деревичейком,
А к верхечкові сріблом, золотом;
Виділи мі то панскіи слуги,
Скоро ввиділи, пану повіли;
«Ідьте ж ви, ідьте, Волох возміте,
Волох возміте, в темницю всадите
В темницю всадите, срібло заберіте,
Срібло золото пану на славу.»

(Тамъ же стр. 12).

12.

КНЯЗЬ РОМАНЪ.

(Игра въ Воротаря или въ Володаря).

А.

1. Вололодарь, Володарку, отчинь ворота.
2. Чого хочете, чого влинете?
3. Пускайте в город, пускайте в город.

4. А що-ж за людзі, а що-ж за людзі?
5. Книзя Романа, нашого пана!
6. Ніт ёго в дома, ніт ёго в дома.
7. А де поїхав, а де поїхав?
8. До Львова на торг, до Львова на торг.
9. Коли поїхав, коли поїхав?
10. Вчора з вечора, вчора з вечора.
11. Коли приїде, коли приїде?
12. Завтра к обіду, завтра к обіду.
13. Що за дар дасте, що за дар дасте?
14. Мізіне дзецко, мізіне дзецко.
15. А в чім те дзецко, а в чім те дзецко?
16. У срібру в злоті, в твацькій роботі.

(Изъ рук. сбор. Андреевскаго)

(Запис. въ д. Долюбородахъ, гм. Ганна, Бѣльск. у.
Сѣдл. губ. учителемъ мѣстн. учил. г. Остюкомъ).

Б.

- 1=1 А. Вородару—дарку.. 2=2 А. 3=5 А...книзя Романа!
4=6 А. 5=7 А. За чим.....за чим.....
6. Дівкам чорнило, парубкам білило!
7—9 Б=6—11 А. 10=12 А. Тепер.....тепер..... 11=3 А.
12. А що за люде, а що за люде?
13=5 А.....книзя Романа!

(Изъ рук. сб. Андреевскаго. Запис. со словъ
старухи въ д. Хироцинкѣ. Бѣльск. у. учит.
Медвѣдемъ).

В.

- 1=1 А.....Володар учините..... 2=2 А. 3=3 Б. 4=6 А....
дома..... 5=7 А. Деж вун.....деж вун...
6. Дур, дур на войну, дур, дур на войну.
7=11 А. Кулиж.....кулиж.....
8. «Взавтра к убіду, взавтра к убіду».

9. «Що за дар чести».—Ми земні діти.
10. «В чум то ідете»?
11. В срібрі, в злоти,
12. В ткацвуй сороціє.

(Изъ рук. сб. Андреевскаго. Записано
учен. В. И. К. С. Полоцкимъ, въ д.
Блотховъ, Вѣльск. у).

Г.

- 1=1 А. Володару....., очинь..... 2=2 А.....кричите
3=3 В. 4—5=6—7 А. 6=6 В. 7—9 =11—12 А.

(Изъ рук. сб. Андреевскаго. Запис. учен. В. Р. И
кур. Ивановъ Среднискимъ, въ м. Коднѣ, Вѣльск.
у., со словъ отца).

Д.

- 1=3 А. Пустіте.....пустіте... 2=12 Б. 3=5 А.
4. В орду на войну, в орду на войну.
5=7 А. По що.....по що....
6. Хлопцям на шанки, дівкам на венкі.
7. Взавтра к обіду, на свою біду.

(Изъ рук. сб. Андреевск. Запис. въ Яблоч-
ной, Вѣльск. у. учит. Сайчукомъ).

Е.

1. Воротаре, воротаре! вітвори воротонька!
2. А хто воріт кличе
3. Князеві служенькі.
4. А що за даръ везуть?
5. Яриі пчолонки.
6. Ой шеж-бо нам мало!
7. А ми вам додамо.
8. А щож нам додасте?

9. Молоду дівоньку
10. В рутяним віноньку.

(Дифъстровая Русалка, стр. 42—43).

Ж.

1. Втворіт ворітниці, втворіт ворітниці!
2=2 Е. Хтож там.....
3. Паныцькіє служенькі, паныцькіє служенькі.
4=4 Е. Щож нам..... 5=5 Е.
6. А в нас того много, а в нас того много!
7. Ми ше вам придамо, ми ше вам придамо!
8. Шо нам ше придасте, шо нам нам ше придасте?
9. Мізильночку дочку, мизильночку дочку!
10. А в чім уріжену, а в чім уріжену?
11=11 В. У.....у....
12. На чім посажену, на чім посажену?
13. На золотіх кріслах, на золотіх кріслах.

(Записана г. Стефановичемъ въ Кожомийскихъ горахъ, въ с. Пекурава).

Слова этихъ игровыхъ пѣсень—разговоръ двухъ хоровъ, изъ которыхъ одинъ, представляется, сидитъ въ городѣ, а другой проситъ привратника (Воротаря—измѣнено въ Володарь) пустить въ городъ. Этотъ второй хоръ несетъ дань; дань эта теперь, сообразно обычаямъ игры, дитя,—но въ варьянтахъ Е и Ж упоминается, обычная дань старой Руси—медь (яриі пчолоньки). ¹⁾ Замѣчательно, что во всѣхъ приведенныхъ здѣсь варьянтахъ изъ Подлясиі (А—Д) князь называется Романомъ ²⁾. Должно думать, что князь Романъ называется въ подляскихъ пѣсняхъ не случайно и что пѣсни эти относятся

¹⁾ Тоже у Чубинскаго, Матерьялы этногр.-стат. экспед. въ Югозап. край, т. III, стр. 39, варьянтъ Б, ст. 12, варьянтъ Г, ст. 10.

²⁾ Въ другихъ, далекихъ отъ Подлясиі мѣстахъ князь или совсѣмъ не называется, какъ у насъ въ варьянтахъ Е и Ж (галицкихъ), или же называется произвольно, какъ напр. у Чуб. вар. А, Васильк. у. Кіевск. губ. Царемъ Александромъ.

къ Роману Мстиславиту Галицкому. Данники пѣсень нашихъ должны быть древніе обитатели Подлясиі—Ятвяги, въ землѣ которыхъ Романъ владѣлъ городами, входы въ которые должны были крѣпко оберегаться воротарями; часть Ятвяговъ была у Романа въ подданствѣ и платила ему дань. См. Стрыйковскаго, т. I, стр. 211—212. Маколей (History of England, Tauchn. ed. II, 181)—передаетъ, что еще недавно на томъ мѣстѣ, гдѣ была битва между арміей Якова II и Монмута, (около Седгемура) мальчики играли въ крѣпость и въ битву между «людьми короля Якова и людьми короля Монмута» и что представлявшіе послѣднихъ всегда кричали *Cow!*—*Soho!* былъ крикъ войскъ Монмута отъ Soho Fields, мѣста въ Лондонѣ, гдѣ былъ дворецъ вождя, *ibid.* 176. См. также у Тайлора (Primitive Culture I, ch. III) примѣры того, какъ въ играхъ остаются слѣды старыхъ обычаевъ, и какъ дѣти представляютъ въ играхъ то, что взрослые дѣлали и дѣлаютъ серьезно,—напр. какъ въ игрѣ дѣтей въ Шотландіи (*tappie—tonssie*) и до сихъ поръ представляютъ обряды принятія въ вассальство, какъ дѣти дикихъ играютъ въ похищеніе женъ и т. д. Въ Малороссіи дѣти, когда разгребутъ муравейникъ и когда муравьи начнутъ прятать яичка,—называемыя у насъ народомъ подушками,—кричатъ: «комашки, комашки, ховайте подушки! Татари йдутъ!». Совершенно естественно, что въ области, гдѣ строилъ города и взималъ дань суровый князь Романъ сохранилась память о немъ въ вышеприведенной игрѣ. Быть можетъ, и ношеніе дитяти и передача его въ замокъ намекаетъ на какое нибудь историческое обстоятельство, но, по отсутствію точныхъ указаній, говорить объ этомъ трудно: извѣстно, что біографія Романа въ Ипатской лѣтописи утеряна.

Участіе дитяти или дѣвушки въ игрѣ послужило поводомъ къ вставкѣ въ текстъ пѣсни въ нѣкоторыхъ варьянтахъ стиховъ мало гармонирующихъ съ основными (См. Чубинскаго, *op. cit.* 30) конецъ варьянта А, В, Д, Е, о дитяти, и вар. Б. стихи 11—27 о дѣвушкѣ; тамже вар. Г. представляетъ механическій наборъ разнокалиберныхъ игровыхъ стиховъ).

ПАНЬ ПЕРЕМЫСЛЬНИЙ.

(Колядка)

А.

1. Ей в полі, в полі, в чистейкім полі,
2. Гей воли, гей сивейкі, гей воли!
3. Там же мі стоїт загородойка,
4. В тій загородойці нова світлойка,
5. А въ тій світлойці округлий столикъ,
6. При ним мі сидит пан Перемисьльній
7. Перед ним пляше молоде паня;
8. На тім паняті рудая сукня,
9. На ножейкахъ ма'т шнуровані бітки,
10. На бочейкахъ ма'т кований пояс,
11. На тім поясі жовті ретязькі,
12. На тих ретязкахъ золоті ключі,
13. На голові ма'т павяний вінок,
14. На ручейці ма'т золотий перстінок.
15. Рудая сукня ізбу замитат,
16. Шнуровані бітки землицю точат,
17. Кований пояс бочки підперат,
18. Павяний вінок брез вітру шумит,
19. Золотий перстінок брез огню горит.
20. А наш панойцо з війни приїхав,
21. З війны, з війнойки з Венгерской сторонойки,
22. Позъїзджалися к нѣму панове,
23. К нѣму панове, ёго братове,
24. Сталися ёго вивідовати:
25. «Що там доброго въ Угрох слихати?»
26. «Добрі слішано, бо южь поорано,
27. Южь поорано, злотом засіяно,

28. Павяним перцем заволочено,
29. Золотим мечем загорожено».

(Мѣст. не указана Ч. М. О. И. и Д., 1864, I. III. 71—72).

Б.

1. Въ нашого пана господарейка,
2. Біг ёму дав, гей, Біг ёму дав,
3. Не заздрістіте, панове братья, дасть і вамъ!
4. Ёй красні въ него и дворі ёго,
5. Тисові сівці, яворові сходці,
6. Ходит мі по них молода княгиня,
7. На тій княгині кований пояс,
8. На тім поясі золоті ретязьки,
9. На тих ретязькахъ мідяні ключи:
10. Мідяні ключи, тихо, тихо дзвеніте,
11. Тихо дзвеніте, пана збудите!
12. Ёо теперь пан наш зъ Угорь приїхав,
13. А зъ Угорь, зъ Угорь, зъ Угорской землі.
14. Зійшлися къ нёму вшітки панове,
15. Вшітки панове, ёго братове,
16. Стали ся ёго вивідовати:
17. «Ой пане, пане, што там чувати,
18. Што тамъ чувати въ Угорской землі?»
19. «Угорска земля пречь поёрана,
20. Пречь поёрана і посіяна,
21. Павяним перцем заволочена,
22. Яснѣми мечі обгорожена,
23. Обгорожена одъ злої тучі».

(Ч. М. О. И. и Д., 1864, т. I. III, 4—5)

В.

В нашого пана, пана крайника,
Писано, ей писано,

Злотом му терем писано!
Тисові сходи, яворові сїни;
По сходам ходит молода пані,
Молода пані ключами дзвонит.
По малу дзвонїт, золоти ключі,
По малу дзвонїт, пана не збудїт,
Бо наш панойко з війни приїхав,
З війни приїхав, з Угорскої землі,
Приїшли до нєго та братя єго,
Стали са в нєго вивїдовати:
«Ой брате, брате, що там слухати,
Що там слухати вь Угорскої землі?»
В Угорскої землі добре слухано,
Ой бо там уже пречь поорано,
Злотом засїяно, заволочено.
Заволочено, пречь погороджено.
Дай же вам, Боже, счастья, здоровья,
А із своєю господинею!
В стайницї радість, в хижї веселость,
Дай вам, Боже!

(Чтеня, 1864, I. III. 1—2).

Г.

В нашого ксендза господарейка,
Радуйся, радуйся, земле,
Син нам ся Божий народив!
Красенько в нєго і в дворї єго:
Яворові сїнци тисові стїльці,
А на тих стїльцах красна княжейка,
На тїй княжейці сріберний пояс,
На тїм поясі злоцісти ключі,
А на тих ключах жовті ретязки,
А наш ксендз з Угор приїхав,
Посходилося в нєму ксендзове,

Сами ксендзове, ёго братове:
«Що тамъ слыхати в Угорской землі?»
Угорска земля пречъ побрана,
Яров пшеничковъ позасівана
Стрицовымъ пирьковъ поволочена,
Золотимъ мечомъ обгороджена.
Будь Богу слава з нашего слова
Богу на хвалу, людемъ на славу.

(Тамже, стр. 13).

Колядки эти поютъ разнымъ лицамъ: А, по показанію г. Головацкаго, дѣвущѣ, Б. и В. хозяевамъ, Г. священнику. Сообразно употребленію, колядки приняты разными наслойки, иногда противурѣчивыя. Основная тема во всѣхъ варьянтахъ впрочемъ выдержана твердо. Это возвращеніе пана изъ Венгрии и отчетъ товарищамъ—братьямъ о томъ, за чѣмъ онъ туда ѣздилъ. Слова этаго отчета аллегоричны и разнообразны въ варьянтахъ до неясности и противурѣчій,—но упоминаніе мечей во всѣхъ варьянтахъ, кромѣ В, а также и намекъ на шлемы съ страусовыми (стрицові) перьями, даютъ поводъ заключать, что панъ ѣздилъ въ Венгрію съ военною цѣлью. Что въ первоначальномъ варьянтѣ пѣсни шло дѣло не о возвращеніи пана съ войны въ Венгрію какъ теперь говорится въ вар. А и В, это видно изъ вопроса братьевъ пана: «что добраго слышно въ Уграхъ?» и изъ отвѣтовъ его, что «добрае слышано,» что «угорская земля огорожена мечами.» Въ первоначальномъ варьянтѣ, вѣроятно, шло дѣло не о томъ, что панъ, воротившійся изъ Угрии съ своею арміею завоевалъ Угрію, а скорѣе о томъ, что уладилъ какое то дѣло съ уграми, приготовилъ тамъ вспомогательную армію, къ чему могутъ примыкать и тѣ слова его (вар. А, В.), что угорская земля золотомъ засѣяна. Что уговоръ съ уграми аллегорически представляется какъ взораніе земли, засѣваніе золотомъ, а ополченіе угровъ какъ засѣваніе лавлинымъ перомъ и огорожа изъ мечей, это вполне согласно съ эпическими приемами старой и новой южнорус-

ской поэзіи ¹⁾. Эта аллегорія въ иныхъ случаяхъ понималась буквально, что и заставляло народныхъ пѣвцовъ пѣть напр. въ вар. I, что угорская земля засѣяна пшеницею.

Впрочемъ, шло ли дѣло въ первообразѣ этихъ колядокъ о нападеніи на Угорскую землю, или объ угovorѣ съ нею, во всякомъ случаѣ—это остатокъ пѣсенъ о самыхъ старыхъ сношеніяхъ Галиччины съ Венгріей и воспѣваемый въ нихъ панъ является или княземъ, или важнымъ бояриномъ, который дѣйствуетъ самостоятельно, что отодвигаетъ сложеніе колядокъ этихъ во всякомъ случаѣ раньше $\frac{1}{2}$ XIV в., когда Галиччина была подчинена польской коронѣ. Есть основанія полагать, что не случайно въ вар. А панъ, воротившійся изъ Угорь, названъ **панъ Перемисльскій**, а равно не случайно тутъ же около него описывается и **молоде паня** которому въ другихъ варьянтахъ отчасти соответствуетъ княгиня, пани. Теперь подъ этимъ молодымъ панямъ можетъ разумѣться дѣвушка, дочь хозяина, передъ домомъ котораго поютъ колядку, и нѣкоторыя черты въ описаніи его одежды, особенно перенесенныя на него съ княгини—хозяйки (какъ напр. ключи, у пояса и вѣнокъ) дѣйствительно болѣе говорятъ о дѣвушкѣ, чѣмъ о мальчикѣ, хотя другія, напр. кованный поясъ, напоминаютъ древнерусскій мужской костюмъ, знакомый намъ по роскошамъ и Изборнику. Самая форма слова **молоде паня** больше напоминаетъ мальчика, чѣмъ дѣвочку,—а выше въ 3-й колядкѣ N 2-го гордею **паня** равно—**гордый панъ** (См. выше—**княгиня Иванко**). Такимъ образомъ въ первоначальномъ варьянтѣ нашей колядки **молоде паня** могло быть ясно мальчикъ ²⁾. Если принять такое предположеніе, то окажется

¹⁾. Такъ въ Словѣ о Полку Игоревѣ; „черна земля подъ копыты костью была посѣяна, а кровію поляна,—тучою въздоша по Руськой землѣ....“ а въ нар. пѣснѣ: „чорна земля поорана и кулями засѣяна, білим тіломъ зволочена“ и т. д. или „виорала Марусенька мислонками поле, чорними очима тай заволочила“ и т. д.

²⁾. Желательно имѣть побольше варьянтовъ. Хотя всѣ варьянты разбираемой теперь колядки и записаны въ Галичинѣ, однакожь мы слы-

возможнымъ сблизить колядку о панѣ Перемысльномъ съ слѣдующимъ мѣстомъ изъ Ипатской лѣтописи под 1208 г.

«Володиславъ же кормилчичъ ¹⁾ бѣжа во Угры и Судиславъ и Филипъ. Наидоша Данила во Угорской землѣ, дѣтска суца и просиша у короля Угорьского: «Дай намъ отдича Галичю Данила, ать съ нимъ приемъ и отъ Игоревичевъ». Король же съ великою любовью посла воя въ силѣ тяждѣ.... И совокупившеса вси, первое приидоша ко граду и рече имъ: «братье! почто смущаетеся! Не сии ли ²⁾ избиха отци ваши и братью вашу».... Они же, сжалившись о бывшихъ, предаша градъ и князя ихъ Святослава яша. Ипатск. Лѣт. 484. Такимъ образомъ Панъ Перемысльный можетъ быть Володиславъ, сынъ кормильца княжескаго, который привелъ изъ Венгріи Данила (отрока около 10 лѣтъ) съ вспомогательною арміею, склонилъ бояръ, сидѣвшихъ въ Перемышлѣ, отдать городъ Данилу и возвратилъ ему отчину, которою овладѣли было Игоревичи: наша колядка, которая теперь поется столь различными людямъ и потому подверглась такимъ измѣненіямъ, какія можно видѣть въ вышеприведенныхъ варьянтахъ, могла первоначально пѣться въ честь этого событія. Достоинно вниманія, что **молоде паня** упоминается въ томъ варьянтѣ, въ какомъ сохранилось и имя **Панъ Перемысльный**, что еще бо-

Ки.
шали, что она поется и въ Полтавской губерніи. Къ сожалѣнію Лѣвобережная Малороссія слабѣе подвергалась изслѣдованію по части обрядовыхъ пѣсень, чѣмъ Правобережная и Галичина, изъ которыхъ мы имѣемъ богатые хотя и несистематическіе, сборники гг. Чубинскаго и Головацкаго. Какъ измѣняется и основная тема и подробности въ разныхъ варьянтахъ можно видѣть между прочимъ еще въ одномъ варьянтѣ колядки о возвратѣ пана изъ Угоръ въ сб. г. Головацкаго (Чтенія, 1863. I. III, 89), въ которомъ панъ воротившись уже лежитъ больной,—и дальше рѣчь идетъ только о подаркахъ, которые онъ привезъ; подарки эти описываются близко къ костюму молодого паняти,—а въ кол. (тамже, стр. 81) встрѣчаемъ тѣже вещи съ такими прибавками, какъ „французскі коралі.“

¹⁾ т. е. сынъ опекуна

²⁾ Игоревичи

лѣе убѣждаетъ насъ въ томъ, что это **молоде паня** первоначально могло быть—мальчиѣ, Данило.

Въ варьянтѣ А особенно подробно описывается костюмъ **молодого паняти**; такого же характера и костюмъ княгини въ варьянтѣ Б. Считаемо нелишнимъ привести изъ лѣтописи описаніе костюма Данила, въ которомъ онъ посѣщаль венгерскаго короля Бела IV въ 1252 г. Самъ же ѣха подлѣ короля, по обычаю Руску: бѣ бо конь подъ нимъ дивленію подобенъ, и сѣдло изъ злата жьжена, и стрѣлы и сабля златомъ украшена, иными хитростями, явоже дивитися, кожую же оловира Грецькаго и кружевы златыми плоскими ошить, и сапозы зеленаго хѣза шиты золотомъ. Немцемъ же зрящимъ, много дивящимся, рече ему король: «не взялъ быхъ тысяще серебра за то, еже еси пришелъ обычаемо Русскимъ отцевъ своихъ»... Ип. Лѣт. 541. Очевидно что первоначальныя колядки, описывая костюмы лицъ, такъ отличныя отъ теперешняго, имѣли предъ собой образцы, въ родѣ этаго старорусскаго княжеско-боярскаго костюма

14.

КНЯЖЕСКІЙ ТІУНЬ.

(Колядка)

Ой нема дома господаренька

Ой лелія!

Господаренька, на имья Василя,

Поїхав же він до Судомира.

Що жь там поїхав? Суди судити.

Що жь ему дано за тоті суди?

Ой дано жь ему та три селечка:

А в однім селі—старій люде,

А в другім селі—все парубочки,

А в третім селі—все дівочки.

Старими людьми село порадне,

Парубочками село горіжне,
А дівочками село весело.

(Чтенія, 1864, т. I. Ш. 33—34).

Колядка эта относится къ тому періоду дружинной жизни, когда члены дружины переходятъ изъ положенія временныхъ, наемныхъ воиновъ—въ положеніе земскихъ боаръ. Князья поручаютъ имъ завѣдываніе судомъ и, въ награду за отправленіе этой общественной должности, надѣляютъ ихъ помѣстьями.

Судомиръ употреблено, вѣроятно, не въ значеніи имени города, а какъ имя нарицательное, опредѣляющее сущность должности, отправляемой бояриномъ: онъ поѣхалъ творить судъ и водворять такимъ образомъ миръ въ землѣ.

15.

ЛЕГЕНДА О ЗОЛОТЫХЪ ВОРОТАХЪ.

Як лихолітте було, то прийшов чужоземець, Татарин, і ото вже на Вишгород бѣе, а далі вже й під Кіев підступає. А тут Михайлик лицарь був, да як зійшов на башту, да пустив з лука стрілу, то стріла і впала у миску тому Татарину. Той скоро сів коло скам'ї обідати, тільки що поблагословивсь їсти, аж та стріла так і встромилась у печеню. «Е!, каже, сеж тут є сильний лицарь!... Подайте, каже, міні того Михайлика, то я одступлю». От Кияне—шушу—шушу, и радяться: «А щож—отдаймо!» А Михайлик каже: «Як отдасте мене, то в останній раз будете бачить Золоті Ворота». Да, сівши на коня, обернувся до їх, дай промовив:

«Ой кияне, кияне, панове громада!

Погана ваша рада:

Як би ви Михайлика не отдавали,

Поки світ-сонця вороги б Києва не достали!»

Да взяв на ратище ворота, так як от сніп святого жита візьмеш, дай поїхав у Царіград через татарське військо. А Татари ёго і не бачать. От як одкрив ворота, о чужоземці ввалились у Киев, дай пійшли потоптом.

А лицарь Михайлик и досі живе в Царіграді; перед їм стоїть ставанчик води, и проскурка лежить; більш нічого не ість. И Золоті Ворота стоять у Царіграді. І буде, кажуть, колись таке время, що Михайлик вернеться в Киев і-поста, вить ворота на своє місто. І, як, ідучи хто мимо, скаже: «О Золоті Ворота! стоять вам ізнов там, де стояли» то золото так і засяе. А як же не скаже, або подумае: «Ні вже не будь вам у Києві!» то золото так и померене.

(Записано вь Киевѣ П. А. Кулишемъ,—Записки о Южной Руси, т. I, стр. 3—5).

Легенду эту, не смотря на ея прозаическую форму, мы помѣщаемъ вь сборникѣ, полагая, что она образовалась изъ древней думы, утратившей постепенно стихотворный эпическій характеръ. Удѣльвѣшее четверехстишіе служитъ тому яснымъ доказательствомъ. Описываемыя вь легендѣ событія, вѣроятно, обломокъ эпической пѣсни о разореніи Києва Батыемъ.

Г. Стояновъ сообщаетъ намъ, что слышалъ вь дѣтствѣ вь Киевѣ пѣсню о Михайликѣ; вь ней Михайликъ стрѣляетъ три раза: первую стрѣлой онъ выбилъ у Султана трубку изъ зубовъ, другою убилъ его самого, а третю жену его.—

Метаніе героемъ стрѣлы вь обѣдъ врага встрѣчаемъ вь преданіи о Паліѣ; см. Нѣсколько народныхъ историческихъ преданій, записанныхъ П. П. Чубинскимъ, вь Записк. Югозап. Отд. Импер. Р. Георг. Общ. т. I, стр. 299. См. также дальше примѣчаніе къ пѣснямъ о Байдѣ.

16.

ВОЯРСКОЕ СВАТАНІЕ.

(Колядка)

А.

1. Ой рано, рано кури запіли
2. Святий вечор!

*

3. А ще раніше пан Н... во встав,
4. Лучком забрящав,
5. Братів побужав:
6. «Да вставайте, браття, кони сідлайте,
7. Коні сідлайте, хорти зкликайте:
8. Да поїдем в чистее поле на прогуляння
9. На розглядання.
10. Да найдемо, браття, куну в дереві,
11. Дівку въ теремі.....
12. Отъ-се вам браття,—куна в дереві
13. А міні, браття, дівка в теремі.

(Малоруск. и Червоноруск. думы и пѣсни, изд. Лукашевича
С-Пет. 1836, стр. 90).

Б.

- 1=1 А. 2=3 А....раніше козаченько.. 3=4 А. Козаченько
встав..... 4=5 А. Лучком забращав.... позбужав. 5=6 А.
Браття, вставайте, коней... 6=7 А. Коней.....хортів.....
7. Тай поїдемо на полювання.
 8. Бо я там назвав куну в дереві,
 9. Куну в дереві, панну въ теремі,
10=12 А. А вам..... 11=13 А. Собіж я возму панну...

(Изъ рукоп. Кіевск. сборн.)

17.

ВОЯРСКОЕ ХОЗЯЙСТВО.

(Колядка)

В чистум полю
Криж малѣвани,
На тому крижу
Зозуля рабая,
Раненько встала,

Защербетала,
Славного пана
Дай попугала:
Встань раненько,
Вмийся біленько!

Ой пойдь собі
До нової стайні,
Ой вибер собі
Кона вороного,
Ой поїдь собі
В чистее поле!
В чистум полі
Ратае твоє;
Ратае твоє,
Всё молодіе!
Волики твоє
Всё половіе!
Яремца твоє
Всё буковіе!

Ой сохи твоє
Дай золотіе!
Сочнічки, твоє
Всё медзяніе,
Подвсе твоє
Всё дроцяніе!
Полиці твоє
Все срібрание!
Поводки твоє
Всё шолкowie!
Радуйся не сам собою,
З своєю женою,
З своїми дзетками!

(Zieńkiewicz, — Piosenki gminne ludu Pińskiego, 1851, 10—12).

Объ предыдущія колядки относятся къ тому переходному времени, отъ дружинно-русскаго къ феодально-литовскому порядку, когда старая дружинная боярщина обжилаь уже совершенно среди земства и составила военное сословіе, не предлагавшее свои услуги временно по краткосрочному «ряду» съ княземъ, а составляла постоянную земскую военную силу, обязанную нести военную повинность въ обмѣнъ за полученныя земли и помѣстія. Удадь и расчетъ на наживу въ военныхъ походахъ замѣняется стремленіемъ къ развитію хозяйства и къ устройству домовитой и семейной жизни. Бояринъ отправляется съ своею дружиною, подъ предлогомъ охоты, искать не вѣсты въ теремѣ;—онъ слыветъ не воинственностію, а богатствомъ своего хозяйства, тѣмъ, что онъ владѣетъ значительнымъ количествомъ плуговъ, что у него работаетъ много «ратаевъ» что хозяйство его богато и образцово устроено. Земледѣльческія занятія сильно развиты и на нихъ сосредоточивается главное вниманіе пѣсни; плугъ описывается подробно и перечисляются поименно его части: и принадлежности упряжи «соха, сошники, пидвоі, ярма, поводи.»

ЖУРИЛО.

(Поють на свадьбахъ во время танцевъ).

1. Ішов Журило з міста
За ним дівочов триста:
Чекай, Журило, пане,
Де твое войско стане?
5. У лісі на нивонці,
При зеленій ліщинонці.—
Під зелененьким дубом
Били жомнери в бубон;
Там я се забавила,
10. Черевички залишила;
Боюся до дому іти
Буде мя мама бити
Щіткою, грибінкою,
Веретеню, кужівкою.—
15. Ой ти, Журило, ой ти,
Куди до тебе зайти?
По за гуменю, Ксеню,
Не толочи ячменю.
Куда Журило ішов,
20. Туди ячмение зійшов,
А куди Ксеня ішла
Туди пшеничка зійшла.

(Въ Жолковскомъ округѣ, въ Галичч., записаль Михайло Цар....)

За основныя стихи пѣсни о Журилѣ мы считаемъ только 1—6 и 15—22; стихи 8—14 вставка, прилѣпившаяся къ пѣснѣ, благодаря теперешнему плясовому ея употребленію.

Варьянтъ этотъ слишкомъ неясенъ, чтобъ по немъ можно было составить опредѣленное понятіе о значеніи личности

Журила. Исполненіе пѣсни на свадьбѣ и послѣдніе четыре стиха заставляють предполагать обрядовое значеніе въ старину за пѣсней о Журилѣ.

Во всякомъ случаѣ считаемъ нелишнимъ напомнить, что въ древней Руси издавна былъ боярскій родъ Чуриловъ или Джуриловъ, члены котораго упоминаются съ конца XIV по начало XVII вѣка, въ качествѣ сановниковъ земель: Перемышльской, Холмской, Галицкой и Подольской; въ послѣдней изъ нихъ Чурилами основанъ былъ городъ Чуриловъ (нынѣ Джуриновъ м. Подольской губ. Ямпольскаго уѣзда), въ которомъ, въ началѣ текущаго столѣтія, польскій этнографъ, Т. Липинскій, слышалъ варіантъ настоящей пѣсни, но къ несчастію записалъ только двѣ первыя строчки. Въ варіантѣ, слышанномъ Липинскимъ, имя пана удержало еще древнюю форму «Чурило» вмѣсто «Журило». (Несецкій—Korona Polska, т. I стр. 388—389. Балинскій и Липинскій (Starożytna Polska, т. II, стр. 1375). Родъ Чуриловъ принадлежалъ къ древнимъ кореннымъ боярскимъ родамъ Южной-Руси; о началѣ его составители генеалогій дворянскихъ не имѣють ясныхъ свѣдѣній, можетъ быть, названіе этого рода тождественно съ фамильнымъ названіемъ боярина Чурины, упоминаемаго въ лѣтописи подъ 1187 годомъ: «Посла князь Рюрикъ (Ростиславичъ) Глѣба князя, шюрина своего, съ женою, **Чюрину** съ женою, инии многи бояре съ женами ко Юрьевичу, въ великому Всеволоду въ Суздаль по Верхуславу—за Ростислава» (Лаврент. лѣтоп. стр. 443).

Нельзя также не замѣтить сродства, упоминаемаго въ этой пѣсни Журила съ Чуриломъ Пленковичемъ великорусскихъ былинъ; кромѣ тождества въ названіи южнорусская пѣсня рисуется такія-же коренныя черты типа, какія былина присваиваетъ Чурилу: и въ южно-русской пѣсни за «Журиломъ з міста йде дівок триста» и въ сѣверной былинѣ женщины заглядываются на Чурила: «Гдѣ дѣвушки глядятъ—заборы трешшатъ; Гдѣ молодушки глядятъ—лишь оконеньки звенятъ; Гдѣ стары бабы глядятъ—манать на себѣ деруть.» (Пѣсни, собранныя Кирѣевскимъ, выпускъ IV, стр. 87).

Въ пѣснѣ о Нечаѣ (см. дальше) встрѣчаемъ слово **джу-**
рило какъ синонимъ **джура**, молодой товарищъ козака, **пажъ**:

19.

КНЯЗЬ МИХАЙЛО.

А.

Маці дочку карала:
Гдеш ти, доню, веньчик діла?
Єхав мамко, князь Міхайло,
І зняв, мамко, веньчик з мене,
Повѣз, мамко, дорогою широкою,
Дубровою зелѣною,
Через село Лунінськее,
Через місто боярськее.
Касіна маті по двору ходит,
Слуги будит:
Слуги мої молодие,
Уставайце, закладайце,
Коні вороние
Да бежице, доганяйце,
З пліч голову здойміце!

(Зенькевичъ,—Piosenki gminne ludu pńskiego, 1851, 150—152).

Б.

В тѣмнум лесе
На й оресе
Зовзуленька гнездо звіла.
Звівши гнездо заковала,
Заковавши поленула
В тее село Лунінськее,

В тее місто боярское.
А в тим селі удивонька
Двор будуе,
А збудовавши да й малюе,
А помалёвавши да й говорит:
Кто в гетім дворі
Паном буде?
Кто моім деткам
Бацьком буде?
Кто в гетим двору
Панією буде?
Кто моім деткам
Маткою буде?
Єхав селом
Князь Міхайло,
Да каже: я в гетом двори
Паном буду,
Твоім деткам
Бацьком буду,
А моя жинка панею буде,
Твоім діеткам маткою буде.

(Зенькевичъ, Piosenki gminne-ludu pinskiego, 154—156).

Пѣсни эти довольно неясны, какъ это часто бываетъ съ варьянтами, записанными въ полѣской мѣстности, и даже не совсѣмъ вяжутся одна съ другою. Такъ въ первой мать похищенной княземъ Михайломъ дѣвушки взываетъ о погонѣ за нимъ, а во второй этотъ князь обѣщаетъ, что онъ будетъ отцомъ дѣтямъ вдовы, а его жена матерью имъ. Первая пѣсня передаетъ въ довольно общихъ выраженіяхъ тему, извѣстную и изъ другихъ, какъ малорусскихъ, такъ и западныхъ пѣсень,—о насильствѣ надъ дѣвушкою, или обманѣ, или похищеніи дѣвушки,—хотя и безъ тѣхъ, подробностей, какія мы видимъ въ этихъ пѣсняхъ (ср. Чтенія, 1863, IV, III, 186, *ibid.* 1863, III, III, 81, 1870, III, III, 25, Sušila,

Piesni Morawske, 189—193, Haupt, Pjesn. Luž. Serbow I, 29).
Имя похищенной дѣвушки—Кася въ аналогическихъ пѣсняхъ
эпическое (ср. Sušila, 191, 192).

Тѣмъ не менѣе мы рѣшаемся видѣть въ этихъ двухъ
пѣсняхъ память о какомъ то частномъ и мѣстномъ событіи,
такъ какъ въ двухъ варьянтахъ названо не только одно имя,
но и одно мѣсто и при томъ послѣднее съ характеристичес-
кимъ прозваніемъ.

Похожденія князя Михайла происходятъ въ «боярскомъ
селѣ» или мѣстечкѣ Луниномъ, т. е. въ ту эпоху, когда
низшіе слои боярщины, населяя цѣлыя села, превратились въ
свободное но малоземельное сословіе хлѣбопашцевъ, болѣе
сближавшееся съ крестьянскимъ (также свободнымъ по п. б.
ч. безземельнымъ), чѣмъ съ рыцарскимъ сословіемъ—т. е. въ
XV или XVI столѣтіи. Самое названіе—село Лунное есть наз-
ваніе географическое:—село это существуетъ въ Гродненской
губерніи и принадлежало къ леннымъ владѣніямъ князей Со-
пиговъ (Сапѣговъ). Вѣроятно, князь Михайло—одинъ изъ
членовъ этого рода. Въ 1583 г. Лунное село находилось во
владѣніи князя Льва Михайловича Сопѣги (см. Виленскій
археогр. сборникъ. т. V, стр. 9).

20.

КНЯЖИЙ ВОЯРИНЪ—РАЗВОЙНИКЪ.

Убийство брата женинаго.

Да недоля моя, да нещасьце мое!
Як мнѣ жиць, як мнѣ биць
За княжим боярином!
Що вечора то з вечора
Конику сѣдае,
А що ночі то сповночи
К розбою виежджае;
Як в білому світу

То з розбою еде.
Ой ти милая моя, чорнобривая
Ой отчипи воруцечка частоколистка!
Веду к тобі, веду к тобі
Девять коней вороних
На десятум сам розбойник молоди.
Везе тонкую кошулю
Всеньку у круві:
Пойди мила на річеньку,
Сполощи ти ее,
Не розшахваючи, не розмахваючи:
Як ти ее розмахнеш,
Свое личенько улякнеш».
Їго білее личко покотілосо,
Їго тонкий голосок
Як туман по бору!
Їго жовтиє кудри розмахнулиса.
Ой ти миленький мій
Ти розбойничку мій!
Забів, забів брата мого,
І кошуля ёго.
—Ой я ехав і гукав,
Він з дороги не стунав,
А я ёму, вражому сину,
З пліч головку ізняв.

(Зенькевичъ,—Piosenki gminne Indu pińskiego, 1851, 260—262).

Въ подробностяхъ редакціи этой пѣсни,—редакціи до-
вольно безсвязной,—проглядываютъ бытовья черты мелкой
феодальной боярщины; удалъ «княжего боярина» направляется
не на отдаленныя походы въ «невір—землю» а расходуется
на разбойническія предпріятія по дорогамъ. Бояринъ не знат-
ный: жена отворяетъ ему ворота и ей онъ поручаетъ на-
грабленную добычу; ни слугъ, ни «братів» у боярина нѣтъ,
онъ ѣздитъ на разбойническій промыселъ одинъ. Эти бытовья

черты напоминают обстановку измельчавшей литовско-русской боярщины, отправлявшей при князьях и их намѣстниках сторожевую и посыльную службу.

Сословіе княжихъ бояръ существовало въ западной Руси до Люблинской уніи такъ что, еслибы оказалось изъ сравненія съ нижеприводимыми варьянтами, что пѣсня эта захожая, то, во всякомъ случаѣ, первообразъ вышепоставленнаго варьянта пѣсни принадлежитъ времени не позже Люблинской уніи 1569 г.—

Фабула же этой пѣсни не составляетъ исключительной принадлежности малорусской поэзіи. Весьма близки къ ней пѣсни моравскія, сербскія и польскія, особенно моравская пѣсня въ сб. Сушилы:

Pod javorem pod zeleným
Ore divča volem černým.
Jak pod javor dovoraua
Mati na ňu zavouaua.
Pojed' dievko, pojed' domů,
Daua sem t'a ne vim komu.
Daua sem t'a Janičkovi,
Dvanástemu zbojníčkovi
«Janičku, ty's čirý zbojník,
Vš žy k horám každý chodník.
Každý chodník, každú cestu,
Kerá ke kerému meštu.»
Nejsem milá, taký zbojník,
Nemám peněz, enom trojník.
V noci vyšeu, v noci došeu,
Nikdà jì nic ne doneseu.

Doneseu jì ručnik nový,
Ručnik nový nebilený.
Kážau jì ho z mydua pràti.
Nedau jì rozvìjati.
Míua praua, potřìpana,
Vypadaua jì ruka biuà
«Počkaj Janko povìm na t'a,
Co je ruka z meho brata.»
«Jakà by' s ty žena byua,
Bybys muža prozradiua!
Jakà bych já sestra byua.
Dybych brata zatajiua?»
Míuà zradi, šerha vsadi,
Kat oběsi, lebo mosi.—

(Moravské nár. písní s napěvy,
1860, 134—135).

Сербская пѣсня дальше отъ нашей по редакціи:

Ткала је Јанья то бјело платно,
Све јој је платно од суза мокро,
А жуто злато од јада јадно;
К њози долазе њене сестрице,

Къ нъози долазе, пак јој беседе:
«Што ти је платно од суза мокро?
Што л' жуто злато од јада јадно?»
Ал' Јанья нима тијо беседи:
«Ево данаске девет година,
Како ја тајим болног Турицу:
Даньом болује, ноћом војује,
Све ми доносе руо кроваво,
Ноћом га перем, а даньом сушим;
А ши ми јадној ноћмо донесе!
Давао ми је врана коница,
И на том коньу седло војничко,
А у том седлу рука јуначка,
А у тој руци сплет девојачки;
А то је коньци мога бабайка,
А десна рука мог братца Павла,
Сплет девојачки сестре Јелице;
С тод ми је платно од суза мокро,
С тог жуто злато од јада јадно».

(В. Караџић. Српске Нар. Пјесме, 1. 491).

Пјесня эта имѣеть въ Малороссіи другіе варьанты, въ которыхъ разбойникъ убиваетъ отца, брата, сестру жены своей,— какъ въ сербскомъ варьантѣ; въ этихъ варьантахъ разбойникъ является не «княжимъ бояриномъ» и подробности не носятъ на себѣ явнаго слѣда опредѣленной эпохи, или же носятъ слѣды болѣе поздняго времени, но для удобства сравненія, мы видимъ здѣсь и эти пјесни:

ПРИЛОЖЕНІЕ.

РАЗБОЙНИКЪ УБИВАЕТЪ РОДСТВЕННИКОВЪ ЖЕНЫ.

А.

Ой жаль мені на мого батенька,
Шо мя не дав за ремеснеченька,
Але дав мя за разбойниченька.
А з вѣчера коника сідлае;

Опівночі в розбой виїзжає,
На розсвіті в дом приїзжає.
«Ох відчини Ганнусю ворота,
Везу тобі много срібла—злата».
Ще Ганя з лужечка не встала,
Батенькову всю працю пізнала:
«То коники, то мого батенька,
Сіделечко—то мого братіка,
Черевички то моїй сестрички.»
—Ідь, Ганусю, до батька в гостину,
Розвесели всю свою родину,
Знай, що з родом говорити,
Коли хочеш зо мной в світі жити.—

(Изъ рукописн. сборн. Сяницкаго Запис. въ Калюсикѣ Под. г.).
Ср. съ сербскимъ варьянтомъ,—

Б.

Ой не жаль міні та так ні на кого,
Як жаль міні на батенька мого:
Одав мене за разбойника.
Розбойничок—лихий чоловічок:
Як вечоріє,—козя напуває,
А як смеркає,—коника сідлає,
О півночі—людей розбиває.
Розбив же він та того купця
Та того купця—жінчиного отця,
Жінчиного отця, жінчину й матір.
До двора підїзжає—сам приговорює:
—«Одчиняй, мила, нові ворота.
Ой чи рада мила ти злоту і сріблу,
А ще чи раднійша моєму здоров'ю?»
Ой пізнала мила вороні коні;
А ще пізнавай новую колясу:
«Ой се ж коляса батенька мого,
Вороні коні матенькі моєї!

Ой не рада, милий, ні злоту, ні сріблу,
А ще не раднийша твоєму здоров'ю!»—
— «Слуги мої, слуги молодії!
Та везіть же ви милу у поле;
Викопайте милу в глибоку могилу:
На батькові—зелена ялина—
Поставте на милу червону рябину.»
«Постревай, милий, я пісеньку змовлю:
Ой рада ж я милий і злоту і сріблу
А ще я раднійша твійому здоров'ю!».....
— «Слуги мої, слуги молодії!
Затопіть же ви нову лазню,
Та поставте три горшки окропу.»

(Pauli, т. II. стр. 17).

Начало вышеприведенной моравской пѣсни почти буквально повторяется въ слѣдующей галицкой пѣснѣ:

В.

РАЗВОЙНИКЪ УВИВАЕТЪ ЖЕНУ СВОЮ.

А там долов за стодолов,
Оре дівча чорним волом,
Іще борозду не зорала
Юж її матка заводала:
«Піди, дівча, піди до дом!
Сама не знам, кому тя дам!»
Дала мене мати, дала
Янічкові збійничкові.
С ночі прійде, в ночі піде,
Все кривавий меч принесе
Сам сі сіда'т під облачок
Меч сі кладе на столичок.
Мати сина колисала,

Та так ёму припівала:
«Люлай, люлай, синойку мій
Мав би с бити, як отец твій,
Дала би'м го порубати,
До Дунаечку зметати.
Взяв о він ей за ручейку,
Повів він ей на лучейку:
«Клявни, клявни, жено моя!
Буде стята главка твоя.
Співай, співай жено моя,
Як ось в тоді і співала,
Кед есь синка колисала!»—
«Не співанку я спивала,
Лем е'м правду ті казала.—
Мати моя старейкая,
Подай ти мі синка мого,
Ней я цілу' в личко его!»—
Єдно личко му цілила,
А друге му вивусила.
«На ж ти, синку, на памятку,
Коли стинав отець матку!»
Як став синачок плакати,
Не міг Янчик ради дати:
Взяв о він го за ручейку,
Вивів він го до лісойка
Справив він му колисойку
З яворовог деревойка:
Буде вітрець подувати,
Буде синок так думати,
Жег' колише рідна мати;
Буде дождик покрाप'яти,
Буде синок так думати,
Же го купа'ть рідна мати.

(Чтев. въ Импер. Общ. Истор. и Древн. Рос. 1863. кн.
IV. отд. III. стр. 171).

Середина этой пѣсни близка съ слѣдующей моравской пѣсней (Sušila, 132. Nepřirodna msta):

Pani syna ukládala,
Tak mu ona zazpivala:
—Huli, beli, můj pacholik,
Tvůj otec je velký zbojník.
Ve dně ide, v noci přijde,
Vždy krvavý meč donese.
Dvanást šátek sem zedrala,
—Co sem mu meč utěrala.
«Pověz že mi ženo verná,
Jak jsi to sobě zpivala?»
Šak sem si já nezpivala,
Len sem si na služku lála.
«Pověz že mi služko věrna,
Proč ta paní tobě lála?»

—Šak mně pani nic nelála,
—Len si syna ukládala.
«Pod'že ženo, pod'že dole,
Pojedeme tam do pole,
Pod ty hrušky rozšířene.
Sedni ženo, sedni dolů,
Já ti zetnu hlavku tvoju.»
—Podaj služko, daj synáčka,
Nech mu bozkám jeho líčka.—
Jedno líčko pobozkala,
Druhé líčko vyhryzala.
Tu máš synu na památku,
Že ti stinal otec matku.

Г.

Пѣсня, записанная г. Головацкимъ въ Бережскомъ округѣ около Мукачева, (Чтенія, 1870, III, III, 67) представляя варьянтъ вышеприведенной пѣсни о Яничкѣ, во многихъ мѣстахъ еще дословнѣе сходится съ обѣими приведенными моравскими пѣснями.

1. Ой там дале пуд явором
Оре дівча одним волом,
Ще і бразди не зорала,
Вже і мати заволоала:
5. «Дівко, дівко, пой до дому!
Продала'мь ты, не знам
кому—
Продала'мь ты Яничкові
Великому збуйничкові.»
В ночі прийде, в ночі піде
10. Ніяда мі ніч не принесе,
Лем кошульку поторгану,

І сабличку скривавлену.
«Чугай белай, білий хлопец
Киби съ такий, як ті отець,
15. Дала бих ты іскупати
Кавкамвранам роздзѣбати.»
—Співай, жоно, чи съ спі-
вала,
Коли съ хлопця болисала!—
«Я хлопцеві не співала»
20. Лем емь пестуночі лала.»
—Ставай, жоно, на коліна
Най іспаде твоя глава!—

- «Пестунечко вірна моя,
Подай децько сюди мое!»
25. Єдно личко побочкала,
А в друге укусила:
«Дам ті, си́не, на пам'ятку,
Коли стинав отець матку!»

Д.

Почти дословно сходный съ предыдущимъ варьянтъ.
Такъ ст. 1—22=1—22 Г.

23. Волів б'єсь руки рубити,
«Як маєшь главу сняти.
25. Подай дітя сюди мое,
Пестунечко вірна моя
27=25 Г.....цѣловала, 28—20=26—27 Г.

(А. Дешко, Народн. пѣсни и пр. Угорской Руси. въ Зап. И. Р.
Географ. Общества, 1867, т. I, стр. 673—74)

Въ этихъ угорско русскихъ варьянтахъ и языкъ замѣ-
чательно близокъ къ моравскому.

Е.

(Отрывокъ)

1. Гора, гора, што найвисша,
Під тов горев една хижа,
Не пошита, не побита,
Лем хворостом понадкрита.
5. А в тій хижі Янчик збойник:
Нічков піде, нічков прийде,
Все кравий мечъ принесе,
Єго жена Юліяна,
Свого сина колисала,
10. І так ему заспівала:
«Люлю, люлю, малий хлопец,
Жеби сь не бив, як твій отець!»

Дораз би мѣ ты розторгала,
Крукам, вренам розметала.

(Чтен. въ М. О. И. и Др, 1863, III, III, стр. 174—175).

Стихи 6—14 представляютъ смѣшеніе выражений 9—18:
ст. вор. В. и 9—10 и 15—16 вар. Г.

Вотъ для сравненія двѣ польскія пѣсни на ту же тему,—
въ которыхъ встрѣчаемъ стихи, почти дословно совпадающіе
съ малорусскими и моравскими, но которыя все таки въ под-
робностяхъ редакціи стоятъ дальше отъ малорусскихъ, чѣмъ
моравскія.—

1.

<p>«Haniu moja pòjdz do domu Wydam ja cię niewiem komu, Wydam ja cię Janiczkowi Hej walnemu zbójniczkwowi» —Janku, Janku tęgiś zbójnik Wiesz po wirchach każdy chodnik, We dnie idziesz, w nocy wrócisz, A mnie biedną tylko smucisz. Masz koszulkę uznojną, A szabliczkę zakrwawioną. Janku, Janku, kędyś ty był, Coś se szabliczku zakrwawił?— —«Wyrubałem tu jedliczku, Co stojała w okienieczku. We dnie w nocy hurkotała Mnie smutnemu spać nie dała.»— Przynióśł ci jej szaty prac, A nie dał ich rozwijać. Ona prała rozwijała. Prawą rączkę nadybała. W tej rączeczce pięć paluszków A na małym złoty pierścień.</p>	<p>Ha tym pierścieniu troje wrotka «Dyć to mego brata rączka». Nie długo się obawiała, Do matusi odsyłała. «Matko moja przemilejsza, Czy mam bratów wszystkich doma?» «Cöruś moja, nic z jednego Z tych to siedmiu najmłod- szego». Skoro wyszedł rok, półtora Nagrodził jej Pan Bóg syna: —«Lulaj buba synu moji! Nię bądź tak jak ojciec twój. Na kaski bym cię siekała Orłom krukom rozsypała!»— Mąż to za smerekiem (choina) słyszcy I od złości cały dyszy. —Spiewaj Haniu jakieś spiewała Kiedys syna powijała.— —«Lulaj buba synu mój, Byś tak był jak ojciec twój, *</p>
--	--

We winie bym cię kąpała,
A w jedwabie powijała!
—Oblecz, Haniu, drogą szatkę
A pòjdziena na przechadzkę.
—«Dwa roczekim z tobą żyła,

Przy gaiczku przy zielonym
Orze dziewczę jednym koniem;
Jeszcze skiby nie zorała,
Matusia ją zawołała.
—«Moje dziecię, pójdź do domu,
Wydam ja cię nie wiem komu
Wydam ja cię za jednego
Za hetmana zbójeckiego.»—
—Kiedy my się pobierzemy
Gdzież bywać będziemy?—
—«Tu w zielonym gaiczku—
Zbudujemy se chateczku»—
Żyli z sobą czy rok, czy dwa,
Nagrodził im pan Bóg syna.
Miła syna kolebała
J tak mu pięknie śpiewała:
—«Lulaj, lulaj synoczku mój
Byś nie był jak ojciec twój,
Na kąski bym cię rąbała,
Wronom, srokom rozdawała.
We dnie idzie, w nocy przyjdzie,
Nic dobrego nie przyniesie,
Ino szabelkę skrwawioną
I koszulkę uznojoną».
Śpiewaj miła, jak's śpiewała
Jakieś syna kolebała.
—«Kiedy ja syna kolébała,
Tom mu tak pięknie śpiewała:
Lulaj, lulaj synu moj!

Na przechadzkę nie chodziła.»—
I wziął ci ją za rączeczku
I zawidł ją do gaiczku.
Oczka czarne jej wydłubał.
Rączki białe jej odrubał.

2.

Żebyś był taki jak ojciec twój,
We winie bym cię kąpała
W paciejoły powijała».
On wzięwszy ją za rączeczkię,
Wywiodłszy ją na łączeczkę
Rączki, nóżki jej odrubał
A oczyczka jej wydłubał:
—«Gdzie to jedziecie furmani?»—
—Od Dąbrowy do Morawy.—
—«Nie masz tu kogo od Morawy
Od mej matusi kochanej?
Na rąbeczku bym pisała.
Do matusiu bym posłała,
W jakie mnie miasto wydała;
Masz ich matusiu jeszcze dwie
Wydam ich lepiej jako mnie.
Ja się matusi dobrze mam,
Rączek, nówek, oczków nie mam
Wron koło siebie dosyc mam».
Skoro poczał syn płakaty
Niè poczał mu żadnej rady:
—Stań że miła—jakieś była,
Ukoj że mi tego syna.
—«Jakże ja syna koić mam,
Rączek, nówek, oczków nie mam;
Wron, srok dosć koło siebie mam»
(Oskar Kolberg, Pieśni ludu polskiego,
serya I, Warszawa, 1857, 279—
281).

Сравни. Żeg. Pauli, Piésni ludu polsk. w Galicji, 87, а также Kollar Pisne swetske lidu slovenskoho w Uhrech, II, 35. Stanko Vraz, Narodne piesni ilirske, U Zagrebu, 1839, I. 53. П. Везонова, Бѣлорускія пѣсни, М. 1871. I, стр. 60. Посл. ср. съ нашею на стр. 59—59.

Если предположить, что вышеприведенныя малорусскія пѣсни о разбойникѣ захожія, то слѣдуетъ допустить, что въ область малорусскую являлись въ разное время разныя варианты западнославянскихъ пѣсень.

ДОВАВЛЕНІЯ: КЪ № 4, СТР. 20.

Уже, когда предъидущіе листы были напечатаны, мы получили отъ Пл. А. Лукашевича.

Слѣдующій вариантъ колядки, помѣщенной подъ № 4.

3.

Ой спід гори да стоять тумани,—Святий вечор!
Да то не тумани,—пара з коней йде,—Святий вечор!
Ой там же військо, аж землі важко,
Ой там у війську пана не має.
Ой одзовется зличний паниченько,
Зличний паниченько, да панич N-ко,
Славного отця і паніматки:
«Я ж в тому війську да паном стану,
Велю гармати наворочати,
В Чернигов город велю стреляти»—Святий вечор!
Ой бѣе да бѣе він в Чернигов город.
Там ёго не знали ні царі, ні пани,
Винесли ёму мису червіньців.
Він тоє забрав,—шапочки не зняв, не подяковав.
Святий вечор!

Ой спід гори и проч.
В Переяслов город велю стреляти. Святий вечір!
Ой бѣе ж він, да бѣе в Переяслов город и проч.
Да вивсли ёму коня у збруї,
Він коня узяв и проч.
Ой спід гори и проч.

Да в Київ город велю стреляти. Святий вочор!
Ой б'є він да б'є да в Київ город.
Там ёго не знали ні царі, ні пани,
Да вивели ёму панну в наряді.
Він панну узяв, шапочку ізняв, подякував!
Ми ж тебе, Н-ко, не зневажемо
З святим Рожеством поздоровляємо.

(Березань, Переясловск. у. Полтавск. г.).

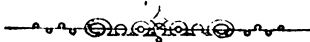
Сравн. Волочобную п'єсню у П. Безсонова, Б'лорусскія п'єсни, М. 1871 т. I, стр. 13 № 15.—

КЪ № 12, СТР. 41.

О. П. Косачевой доставлены намъ еще три варьянта, изъ Новогр. Волынскаго уѣзда. Изъ нихъ вар., записанный въ дер. Войтовцах: (З) Володару, Володаречку, Очиняй воротечку.— Хто з за воріт кличе?—Паньськіє служечки.—А якого папа?—**Пана государа.**—Що нам за дар везуть?—Ярої пчілоньки.—Нам того мало.—Ще ми вам придамо.—А що ж ви нам придасте?—Мезино дитяте.—У що воно убрано?—У срібло та в золото?—Да на чім посажено?—На золотім креслі.—А в що ж воно грає?—**Червоним яблучком.**—А чим покравас?—**Золотий ножик** має.—Другой (I) схожъ почти дословно съ предидущимъ,—только въ концѣ: На місяцю та посажено.—А чим воно обгорожено?—Зірками обгорожено. (Новгр. Вол.). Третій (К) имѣетъ слѣд. отличія: 6 ст. **Пана Полоньскѣго**,—а въ концѣ послѣ—«золотий ножик має».—Що ж воно нам дає?—Золоті перстюнки.—На що ж ті перстюнки?—На біліі ручки.—(Полонное.)

КЪ № 19, СТР. 57.

Ст. 1—4 вар. А. сравн. въ Б'лорус. п'єсняхъ Безсонова I, стр. 19, № 28, ст. 1—16.

Ч А С Т Ъ І І .

ПѢСНИ ВѢКА КОЗАЦКАГО

ОТДѢЛЪ І .

ВОРЬВА СЪ ТАТАРАМИ И ТУРКАМИ.

ТАТАРСКІЙ НАВЪГЪ.

Зажурилась Україна, що нігде прожити:
Гей витоптала орда віньми маленькі діти,
Ой маленьких витоптала, великих забрала
Назад руки постягала, під Хана погнала.

(Запис. отъ Черноморца Журавля).

Ср. дальше пѣсню, озаглавленную **Отпоръ Туркамъ**.

Этимъ отрывкомъ начинаемъ рядъ пѣсень о плѣненіи татарами жителей Южной Руси и раззореніи ими края. Татарскіе набѣги дорого стоили этой Руси. Чтобъ не заходить въ очень давнія времена, укажемъ набѣги въ XVI и XVII в., о которыхъ сохранились болѣе характеристическія подробности у современныхъ писателей. Такъ по показаніямъ М. Бѣльскаго (Кроніка, стр. 533) въ 1516 г. татары напали на Червоную Русь и вывели оттуда до 5000 плѣнныхъ, а въ 1537 г. 15000 изъ Волыни (*ibid.* 571); въ 1575 г. татары ограбили Червоную Русь, Волынь и Подолію и вывели 55,340 человекъ (Strykowski, Кроніка, 421), въ 1589 г. вывели множество люду, въ томъ числѣ много шляхты изъ Червоной Руси и Подоліи, въ 1593 изъ Волыни (Joach. Bielski, *Dalszy ciąg Kroniczki*, 105, 202) въ 1640 г. изъ Украйны, въ 1666 г. изъ Волыни и Украйны, въ 1667 г. изъ Червоной Руси, Волыни и Украйны, въ 1671 г. изъ Подоліи и Украйны (Jerlicz, Кроніка, II, I, 44, II, 113, 117—119, 178) и т. д.

Набѣги съ цѣлью увода плѣнныхъ были для татаръ промысломъ. Въ этомъ убѣждаемся между прочимъ письмами татарскихъ князей и мурзъ къ роднымъ и знакомымъ въ Крымъ, съ набѣга на Малороссію въ 1664 г. Мурзы извѣ-

пчая о здоровьи своемъ и коней хвалятся, что «Запорожскимъ Черкасомъ разоренье есть большое», а что татарамъ «Господь Богъ далъ добычи большіе, не въ которой послыкѣ таковой добычи не бывало», «ни одного нѣтъ безъ ясыря, а у многихъ по два, по три, четыре, или пять ясырей», т. е. плѣнныхъ. Одно письмо все состоитъ изъ перечисленія, сколько у кого ясырей: «у меня двадцать ясырю, у Арсланъ Газы Мурзы десять ясырю, у Капланъ Мурзы десять ясырю, у всѣхъ нашихъ товаришей ясырю по два и по три есть, кромѣ Алаша, никого безъ ясыря нѣтъ»... Нѣкоторые татары хвалятся, что раздобылись кромѣ «добрыхъ ясырей» еще и на «два мерина»; одинъ пишетъ между прочимъ: «у Ибраима одивъ ясырь диковинной». (Акты, относящ. къ Исторіи Южной и Западной Россіи, т. V., стр. 230—232).

Объ обращеніи татаръ съ плѣнными говоритъ между прочими Герберштейнъ,—въ соотвѣтствіе словамъ нашихъ пѣсень: Царь (Махметъ-Гирей), или не желая медлить, или потому что войны его были обременены добычею, внезапно снялъ лагерь и удалился въ Тавриду. Онъ велъ съ собою изъ Московіи такое множество плѣнниковъ, что едва можно повѣрить, ибо, какъ говорятъ, число ихъ превышало 800,000. Онъ частію продалъ ихъ туркамъ въ Кафѣ, частію умертвилъ. Ибо старцы и немощные, за которыхъ нельзя много выручить, и которые негодны для работы, отдаются у татаръ,—все равно какъ зайцы молодымъ собакамъ,—юношамъ, которые учатся на нихъ военному дѣлу и побиваютъ ихъ камнями, или бросаютъ ихъ въ море, или убиваютъ ихъ какимъ либо другимъ образомъ. Тѣ же, которые продаются, принуждены цѣлыхъ шесть лѣтъ пребыть въ рабствѣ; по истеченіи этаго срока они становятся свободными, однако не смѣютъ уйти изъ страны. (Зап. о Московіи, перев. Анонимова, 144). Плѣнные разсматривались въ Крыму какъ одно изъ главныхъ богатствъ, съ котораго ханы налагали подати. (Акты Южн. и Зап. Руси, VI, стр. 150—166 годъ. «а новой де Крымской ханъ...учалъ править на татарехъ со всякого полоненика по десяти копь»).

РАЗОРЕНІЕ СЕЛА ТАТАРАМИ.

За річкою вогні горят,
Тамъ Татари полон ділят.
Село наше запалили,
И богатство розграбили,
Стару неньку зарубали,
А миленьку въ полон взяли.
А в долині бубни гудут,
Бо на заріз людей ведут:
Коло шиї аркан ввѣця,
И по ногах ланцух бьѣця.
А я бідний з діточками,
Піду лісом стежечками;
Нехай ёму із водою!
Ось-ось чайка надо мною.

(Изъ рукоп. сб. Сяницкаго; зап. въ сел. Грузкомъ).

См. примѣч. къ предид. пѣснѣ.

Въ послѣднихъ трехъ строкахъ рисуются способы укрываться отъ татаръ въ лѣсахъ и въ водѣ; здѣсь бѣглець предпочитаетъ первый способъ, боясь, что чайка выдасть его въ водѣ. Послѣдній способъ старый славянский,—о немъ говоритъ еще византійскій Императоръ Маврикій (+602). Славяне, говоритъ онъ въ сочиненіи «Стратегика», «отличаются отъ другихъ народовъ искусствомъ прятаться въ рѣкахъ, гдѣмогутъ долго оставаться погруженными въ воду; это они дѣлають при неожиданномъ нападеніи враговъ на ихъ сторону. Они опускають въ рѣку длинныя къ тому приспособленныя камыши, внутри выдолбленныя, и лежа держать одинъ конецъ во рту, а другой поверхъ воды, такъ что они свободно могутъ дышать, и остаются въ такомъ положеніи до тѣхъ поръ, пока минуетъ опасность. Если и случится, что непріятель увидить

торчащіе камыши то, не зная этой хитрости, принимаетъ ихъ за простые камыши, какіе обыкновенно растутъ въ рѣкахъ. Если же по разрѣзу или положенью камыша узнаетъ хитрость, то прокалываетъ камышомъ рты славянъ или вытаскиваетъ камыши изъ воды, а вмѣстѣ съ ними и людей, которые не могутъ больше оставаться въ водѣ». Schefferus—*Mauricii artis militaris libri XII. Upsaliae, 1664, p. 275.*

23.

НАВѢГЪ ТАТАРЪ НОЧЬЮ.

(Отрывокъ)

Не світи їм, місяченьку,
Ні тепер, ні коли,
Тількиж мому миленькому,
Як іде до дому.....
А вжеж місяць за горами,
А Татаре в полі,—
Не світи їм, місяченьку,
Ні тепер, ні коли.....

(Изъ рукописнаго сборника Чубинскаго и Новицкаго).

Извѣстная любовная пѣсня приспособлена къ описанію татарскаго набѣга.

Основная фраза этой пѣсни получила въ недавнее время въ пѣснѣ объ освобожденіи крестьянъ и такое приспособленіе:

Ох ти, зоре ясеньвая, ох ти, зоре ясна,
То же съ намъ посвітила, як паньщина згасла.
Ох ти, місяцю круглесенький, не світи нікому,
Тільки тому і царові, як іде з кордону.

(Записки Югозападнаго Отдѣла Имп. Русск. Геогр. Общества, т. I, за 1873 г., Матерьялы, стр. 57).

ТАТАРСКІЙ РОЗДЫХЪ.

А.

1. Ой у лузі береза стояла,
А на березі зузуля ковала;
Питалася зузуля берези:
«Ой, березонько, чого ти не зелена?»
5. —Ой як я маю зелена бути,
Коли підо мною Татари стояли,
Копитами землю грасовали,
Мечами гилье обтинали,
Ясенькїї огні роселадали,
10. Кривичної води доставали,
В кришталеві фляшки наливали?—
Самборівці шапочки зносили,
Тай гультяя живцем на паль вбили.

(Чт. въ М. О. И. Д. 1863 г. III, III, стр. 101. № 11).

Конецъ этой пѣсни не ясенъ. Вѣроятно, тутъ есть намекъ на то, что Самборовцы побили гультяевъ-татаръ по время ночного роздыха и вносили ихъ шапки, т. е. попользовались отъ нихъ добычею.

Б.

В чистом полі береза стояла,
На березі зузуля ковала:
«Чом, береза, біла не зелена?»
—Як я маю зеленою бути,
Підо мною стояли рекрути,
Шабельками гилье обтинали,
До маёра дрібний лист писали:
«Ти маёре пане, ти наш капитане,
«Пусти нас в ліс за Лашками!

Бо Ляшки зрадливі люде:

Зрадили Цісаря, шибениця буде.»

(Чт. въ И. М. О. и Др. 1870, III, III. 94.)

Любопытный примѣръ приспособленія старой пѣсни къ новымъ обстоятельствамъ: польскаго возстанія въ Галичинѣ въ 1848 г.

В.

1. Ой там в полі береза стояла,
На березі зузуля кувала:
—Чом береза біла, не зелена?
—Як я маю зеленою бути?

5. Підо мною стояли рекрути.
Підо мною стояли Татари,
Шабельками гілля й оббивали,
С під коріня води добували,
Вороного коня напували.—

10. Ой пане наш, пане капитане,
Пусти ти нас й а в ліс за **Венькграми**;
Бо ті Венькгри зрадливі люде:
Ой зрадили коня вороного,
Ще ізраде хлопця молодого.

(Записаль Михайло Цар.... Около Львова.)

Старые мотивы перепутаны съ новыми до потери смысла.

Г.

1=1 В. Ей у..... 2—7=2—7 В. 8. Тяжкий вогонь підо
мною клали, 9=8 В. 3.....коріня воду викопали, 10=9
В. ворон.....нею наповали.

(Холовъ въ Галичинѣ. Записаль Амброз. Домицкій).

Д.

Чом ти, гаю, чорний стоїшь,
Чом ти, гаю, не зеленієшь?
—Як я маю зеленіти?
Була зіма сутужная,

Ішло вуйсько великое,
Подо мною ночовало,
Кориньечко подоптало
І гульечко постынало:
Кориньечко копитками
А гульечко шабельками.

(Гродн. губ., Брестск. у., с. Косичи.—Памятники народ.
творчества въ сѣверозап. краѣ, стр. 34).

25.

ПЛѢНЪ И ОСЛѢПЛЕНІЕ КОВАЛЕНКА ТАТАРАМИ.

А.

1. Ой въ неділеньку рано пораенько
Да избірав женців да Коваленко,
Да й усе женці да й одбірнії
Поробив їм серпи да все золотїї
5. Ой повів женців, на ярї долини
На ярї долини, на яру пшеницю.
«Ой жніте, женчики, обжинайтеся
І на чорную хмару озирайтеся,
А я піду до дому пообідаю,
10. Жінку та діточок да одвідаю.»
Ох і жнуть женці розжинаються,
На чорную хмару озираються
Ой тож не хмара, тож Орда іде,
А Коваленко та передок веде.
15. Вязали руки да сирицею
А залили очі да живицею,
А сковали ніжки да скрипицею.
«Ой повій вітроньку да спід ночі
Да роскуй мої да руки, ніженьки,
20. Ох, повій, вітроньку, спід темної ночі
Да на мої ж да на карїї очі!»

(Изъ рукописнаго сборника Новицкого).

Б.

1. Ой в неділю рано пораненько
Тай ізібрав женців Коваленко:
Хлопці, дівчата, та все молодії,
Поробив їм серпи, та все золотії.
5. Ой повів женців долом-долиною
А на тую пшениченьку на озимую:
«О жніте, женці, розжинайтеся,
І на чорну хмару оглядайтеся;
А я піду до дому та поснідаю,
10. В неділю раненько пообідаю.»
Ой коли трохи та погодивши,
Ведуть Коваленка, та уловивши:
Ведуть Коваленка селом-улицею,
Ізвязали руки ему сирицею.
15. Їго білі руки тай ізвязали,
Їго віженьки тай іскували,
Їго карі очі тай зопсували.
«Ой повій, вітре, тай од півночі.
На білее лице, на карії очі!
20. Ой нехай же я та подивлюся
На свої женці на молодії,
А на тиї серпи тай на золотії.
Ой десь же мене та Господь обідив,
Що рано в неділю я сів пообідав;
25. Ой десь же мене та Господь побив,
Що рано в неділю я горілву пив.»

(Изъ рукописн. сборника Новицкаго).

В.

1. Из-за гори буйний вітерь віє,
Там Коваленко пшеницю сіє,
Из-за другої дробен-дошчик мочить
Там Коваленко пшеницю волочить.
5. Сіє, посіває, до Господа Бога стиха промовляє:

- Роди, Боже, пшеницю, як лаву,
Мені на пожиток, а людям на славу.*
У неділю рано, раненько,
Збірає женців Коваленко,
10. Та збірає женців, та все виборнії,
Хлопці, дівчата, та молодії.
Та подавав серпи їм золотії;
Повів женців долом-долиною,
До теї пшениці до озимової.
15. «Жніте, женці, розжинайтеся;
На чорну хмару оглядайтеся,
А я піду пообідаю,
Як рано буде, то й вас одвідаю.»
Пішов Коваленко битими шляхами
20. Зострівсь Коваленко та з ляхами ¹⁾.
Взяли Коваленка та звязали,
Звязали ёго та сирицею,
Та уинули у темниченьку,
Та у темниченьку, у холодниченьку.
25. «Десь же мене та Господь покарав,
Що я в неділю женців позбірав.
У неділю, до схід-сонця поснідати дав,
Ой десь мене Господь Бог не простив,
Що я у неділю серпи позубив.»
(Жаботинь. К. губ. Зап. Ө. Т.)

Г.

- 1=1 Б А...неділеньку.....пораненьку 2=2 Б. Збірає женьці...
3. Збірає женьці, а все прибірніі,
4=3 Б. Дівки, парубки, а..... 5=5 Б. Та п.....же їх на долину
6=6 А.....озиму. 7=7 Б.....розжинайтесь, 8=9 Б назад
себе не..... 9=Б з за гори Орда іде,
10. За собою коваля веде
11=15 Б. Ёму....позавязовані, 12=17 Б. Ёму...позаглажовані
13. Оттож будеш, ковалю, знати,

*) Позднѣйшая подставка вм. татарь.

14. Як неділоньку шанувати.
15. «Ой, дай, Боже, такую годину,
16. Щоб забачити світ хоч на часину,—
17. То буду вже знати,
18. Як неділоньку шанувати.»

(Метлинскій,— Народн. южнорусск. пѣсни 1854, стр. 324). Запис. на Волини.

Д.

1=1 В.....пораненько. 2=2 А. Та збiрав женці та...3=3 В.
А всі... та молоденькі, 4=3 А. А всі..., дівки,... молоденькі
5=7 В.....та зажинайтеся, 6=8 Г.....та..... 7=11 В. Ой.....
та зажинаються, 8 А назад себе не оглядаються, 9=9 Г. Ой
..... та..... 10 А попереду та Коваленко иде, 11=25 А.....
та Бог скарвав, 12 Що в неділеньку та женців збiрав.

(Изъ рукописнаго сборника Чубинскаго и Новицкаго).

Е.

Въ сборникѣ г. Головацкаго (Чтенія, 1863, т. IV, III, 203) перепечатана изъ Кіевлянина Максимовича за 1841 слѣдующая галицкая пѣсня о Коваленкѣ,—въ которой подробности татарскаго набѣга сокращены и искажены,—а релігіозная мысль еще болѣе выдвинута.

Ой біда, ненько, не той Коваленько,
Ізбирає женці в неділю раненько:
«Жніть же, женчики, та й не (?) віджинайтеся,
А на чорнявую все поглядайтеся,
А я піду до домоньку, та не забавлюся,
Чи готовый полуденок, та відвідаюся:
Ой зва гори чорна хмара іде,
Там два донці Коваленка веде
Білі рученьки назад му звязали,
Білі ноженькі в кайдани вковали.
«Дай же мі, Боже, неділі діждати,—
Буду я знати, як сзятковати.»

Коваленко—имя нарицательное. Главною мыслию пѣсни стала теперь обрядно-релігіозная, которая и высказывается въ концѣ. Только въ вар. А безъ всякой примѣси рисуется татарскій набѣгъ.

Есть моравская пѣсня на похожую мысль—о почитаніи богослуженія,—но съ фавулою противуположною пѣсни о Коваленѣ. Витязь, который долженъ былъ начать битву, былъ въ церкви на обѣднѣ, когда стали прибѣгать къ нему звать на бой противъ турокъ. Рыцарь достоялъ обѣдню, и хотъ мало уже осталось непобитыхъ людей,—однако онъ одержалъ побѣду.

Tak mi Pán Bůh ščesti dať,

Že mše svatě nezmeškal.— (Sušila, Moravske národní písně, 1860. 795).

Болгарская пѣсня **Димана плената** (Болгарски народни пѣсни собрани одъ братья Миладиновци. Въ Загребѣ. 1861., стр. 189) начинается проклятіемъ матери Диманы, за то что послала дочку рано въ воскресенье жать ячень, убирать хлѣбъ. Дѣвущку взяли въ плѣнъ Гурбети. Дочь потомъ возвращается изъ плѣна.

Въ нашей пѣснѣ замѣчательна подробность—неожиданный набѣгъ татаръ въ то время, когда Коваленковы люди заняты полевыми работами. Такіе случаи бывали въ дѣйствительности: Ерличъ рассказываетъ о нападеніи орды въ 1667 г. на округъ Збаражскій и Вишневецкій, «гдѣ орда забрала много людей, которые орали, другіе сѣяли. Говорятъ, что однихъ домохозяевъ, кромѣ женъ, дѣтей и челяди, взято было 8064». (Latorisic, II, 117—119). Коваленко изображается въ нашей пѣснѣ, какъ зажиточный домохозяинъ съ челядью.

26.

ПЛѢНЕНІЕ ВОЛЫНЯНКИ ТАТАРАМИ.

А.

Из за гори, гори, з теменького лісу

Татари ідуть, Волиночку везуть.

У Волиночки коса з золотого волоса,—

Щірий бір освітила,

Зелену діброву і биту дорогу.

А за нею біжить у погоню

Батенько її.

Кивнула—махнула білою рукою:

«Вернися, батеньку, вернися рідненькій!

*

Вжеж мене не однінеш, і сам старенький загинеш:
Занесеш голову на чужую сторону,
Занесеш очиці на Турецькі грядиці!»
(Кіевск. губ.—Метлинскій,—Народн. южнор. пѣсни, 1854, стр. 437).

Б.

Зелена дубровонька
Чого рано зашуміла?
—Ой якже мні не шуміці!
Через мене Татари йдуць,
Шабельками голє тнуць,
Везут Волиночку,
Молодую Вкраїночку.
За ею погоня іде,
Єе родний бацюхно.
Вона назад позірнула,
Шириною замахнула:
«Ой вернися, мій бацюхно!
Бо ти мене не догониш,
Оно коника утомиш.»

(Зенькевичъ,—Piosenki gminne ludu pińskiego, 1851, 190).

Въ обоихъ варьянтахъ, довольно несходныхъ по формѣ и записанныхъ въ довольно отдаленныхъ одно отъ другаго мѣстахъ, плѣнница называется одинаково **Волиночкою**,—не смотря на то, что во второмъ, полѣсскомъ варьянтѣ географическая терминологія сбивчива: Волинь называется Украиною. Это даетъ основаніе думать, что пѣсня относится къ какому нибудь дѣйствительно случившемуся происшествію: плѣненію татарами дочери какого нибудь волынскаго вельможи, который имѣлъ настолько власти, чтобъ гнаться за татарами.

Примѣры плѣненія татарами знатныхъ семействъ вовсе не рѣдкость въ XV—XVII в. Такъ 1482 г. Кіевскій воєвода Иванъ Ходкевичъ былъ взятъ со всею семьею, въ 1549 г. было взято въ плѣнъ все семейство кн. Вишневецкаго въ замкѣ Перемирѣ, въ 1589 г. князь Збаражскій съ семьею и множествомъ шляхты; много шляхты было забрано на Волыни въ 1666 г.

и т. д. Іоакимъ Бѣльскій описываетъ набѣгъ татаръ на Во-
лынъ въ 1593 г. съ обстоятельствами, которыя весьма подхо-
дятъ къ нашей пѣснѣ о похищеніи татарами знатной **Во-
лынчкы** и о поговѣ за нею отца: «татары пришли неожиданно,—
и даже половили сторожу; набрали много плѣнныхъ изъ
шляхетныхъ домовъ, особенно бѣлаго пола (женщинъ), такъ
какъ мужчины находились или на судебныхъ засѣданіяхъ во-
лынскаго воеводства, или на сеймѣ.» (Dalszy ciąg kroniki, 202.
Варшава 1851).

27.

ДВѢ СЕСТРЫ ПЛѢВНИЦЫ—У ТУРОКЪ.

1. Чому, кури, не пієте,
Чому люде не чуєте?
Турки село зоевали,
Громадами людей гнали.
5. Межи ними дві сестриці.
Повели їх по жерниці,
А жерниця ніжки коле,
Чорну кровцю проливає;
Чорний ворон залітає,
10. Тую кровцю попиває.
Сестра сестрі промовляє:
«Проси, сестро, турка-мужа,
Нехай косу-росу утне,
Най до мамки меї пішле:
15. Най ся мамка не фрасує,
Най нам віна не готує!
Бо ми віно утратили
Під явором зелененьким
За турчином молоденьким!»

(Чт. въ М. О. И. и Др. 1863, т. III, III, 44).

Стихи 1—4 ср. дальше въ пѣснѣ Тѣща въ плѣну у зятя,
вар. Б, 1—4, а ст. 15—19 дальше въ пѣснѣ Сторожа
у чорнаго лѣса вар. А, 44—49, вар. В. 32—36; стихи
8—10 ср въ пѣснѣ Тѣща въ плѣну, вар. А 24—26.

По поводу жалобъ плѣнницъ на «утрату вѣна» приведемъ слова М. Бѣльскаго изъ описанія набѣга татаръ на Галиччину въ 1516 г.: «дѣвицъ при родителяхъ, а женъ при мужьяхъ насилovali». (Кроника, 533).

28.

ТРИ ПОПОВНЫ—ВЪ ПЛѢНУ У ТУРОКЪ

Коли турки воѣвали,
Білу челядь ¹⁾ забірали;
І в нашої попадоньки
Взяли вони три дівоньки.
Єдну взяли по при коні,
По при коні на ремені,
Другу взяли по при возі,
По при возі на мотузі.
Третю взяли в чорні мажі....
Що ю взяли по при коні,
По при коні на ремені,
То та плаче: «Ой, Боже ж мій!
Косо моя жовтенькая!
Не мати тя рочесуе,
Візник бичем ростріпуе.»
Що ю взяли по при возі,
По при возі на мотузі,
То та кричитьъ:
«Ой, Боже мій, ніжки мої!
Ніжки мої біленькі!
Не мати вас умивае,
Пісок пальці розїдае
Кровця пуки заливае!»
Що ю взяли в чорні мажі.
То та плаче, то та кричитьъ:
«Ой Боже ж мій, очка мої,
Очка мої чорненькі!

¹⁾ Женщинъ.

Тільки орсає ¹⁾ проходили,
А білий світ не виділи!»

(Чт. въ Имп. Общ. Ист. и Др. въ М. 1863, III, III, 49).

Эта характерная, при своей сжатости, пѣсня рисуетъ намъ тѣ же картины, о которыхъ говоритъ и татарскій авторъ Раммалъ Хаджа (1/2 XVI в.), который съ подробностями описываетъ, какъ «плѣнныхъ гнали въ Крымъ, окруживъ ихъ цѣпью верховыхъ и подхлестывая нагайками, клеймили тавромъ, раскаленнымъ въ огнѣ, на тѣхъ-же частяхъ тѣла, что и у животныхъ» —Хартахай, Историч. судьба Крымскихъ татаръ, Вѣстн. Евр. 1867, II, 152.—Одну дѣвушку, видимо болѣе красивую, припрятали въ возъ (чорні мажі). См. дальше примѣч. къ думѣ о Марусѣ Богуславкѣ.

29.

ТРИ ПЛѢННИЦЫ—ПОДОЛЯНКИ.

А.

О сіуї ночі стучало—гриміло,
Я думала што брат з вуйська іде.
А то їхали Татарє-Вуяре,
Везли з собою три Подоляночки.
Три Подоляночки—всі три сстрєньки.
Ой старшую везли в червонум убранні,
А середню везли в зелєнум жупані,
А найменьшу везли голєньку-нагєньку.
Ой найстаршуй треба чипок вишити,
А середнуй треба віночок увіти,
А найменьшу треба на Дунай пустити,
Нихай пливе до ойця до матки,
До своей родиноньки.

(Гродн. г., Вѣльск. у. Памятники Народнаго творчества въ Сѣверо-Западномъ краѣ. Стр. 123).

¹⁾ Турко-Венгерск.—страна, край, царство.

Б.

Не дзве хмароньки з-мижи гуор виступають,
Ой рано—рано з-мижи гуор виступають.
Там Татарове Подуол воёвали
Ой рано—рано и проч.
Вивоёвали три Подоляночки.
Ой рано—рано и проч.
Старшая плаче по вуолах, по коровах,
Ой рано—рано и проч.
Середня плаче своей гурької долі,
Ой рано—рано и проч.
Меньшая плаче до ойця, до матоньки.
Ой рано—рано и проч.
Ой старшуй даці вуоли і корови,
Ой рано—рано и проч.
Середню даці муолодим охвицерам,
Ой рано—рано и проч.
Меньшу пусціці а з ціхою вуодою,
Ой рано—рано и проч.

(Гродн. г., Вёлост у., близъ м. Заблудова. Памятники Народнаго творчества въ Сѣверо-Западномъ краѣ. Стр. 95).

Пѣсни эти интересны между прочимъ потому, что задержали названіе подолянокъ для плѣнницъ и въ краѣ переходномъ отъ малорусскаго къ бѣлорусскому. Замѣчательна свудость образовъ въ этихъ пѣсняхъ сравнительно съ предидущею.—

30.

ПЛАЧЪ НЕВОЛЬНИКОВЪ НА ТУРЕЦКОЙ КАТОРГѢ.

(Дума)

А.

1. У святу неділю не сизи орли зазлекотали,
Як то бідни невольники у тяжкій неволі заплакали,
У гору руки підиймали, вайданами забряжчали;
Господа милосердного прохали та благали:

5. «Подай нам, Господи, з неба дрібен дощик,
А з низу буйний вітер!
Хочай-би чи не встала на Чорному морю бистрая хвиля;
Хочай-би чи не повіривала якорів з турецької каторги!
Да вже ся нам турецька-бусурманська каторга надоїла:
10. Кайдани-залізо ноги повривало,
Біле тіло козацьке молодецьке коло жовтої кості пош-
мугляло!»
- Баша турецький, бусурманський,
Недовірок християнський
По ринку він похочає,
15. Він сам добре тее зачуває;
На слуги свої, на Турки-яничари зо-зла гукає:
«Кажу я вам, Турки-яничари, добре ви дбайте,
Із ряду до ряду захожайте,
По три пучки тернини і червоної таволги набірайте,
20. Бідного невольника по-тричі в однім місці затинайте!»
То ті слуги, Турки-яничари, добре дбали,
Із ряду до ряду захожали,
По три пучки тернини і червоної таволги у руки набірали,
По тричі в однім місці бідного невольника затинали;
25. Тіло біле козацьке молодецьке коло жовтої кості обривали,
Кров християнську неповідно проливали.
Стали бідни невольники на собі кров християнську забачати,
Стали землю турецьку, віру бусурманську клясти-про-
еливати:
- «Ти, земле Турецька, віро бусурманська,
30. Ти, розлуко християнська!
Не одного ти розлучила з отцем з матерью,
Або брата з сестрою,
Або мужа з вірною жоною!
Визволь, Господи! всіх бідних невольників
35. З тяжкої неволі турецької,
З каторги бусурманської
На тихі води,

40.

На ясні зорі,
У край веселий,
У мір хрещений,
В города християнські!
Дай, Боже, миру царському,
Народу християнському,
Славу на многі літа.

(Максимовичъ, Сборн. Украинск. пѣс. 1849, 10).

Б.

Совершенно сходенъ съ предидущимъ до 41 стиха;
только конецъ древнѣе:

Даруй, Боже, милости вашій,
І всѣму війську запорозьскому
На многая літа.

(Кулишъ, Записки о Ю. Руси, I, 42).

В.

1. Што на Чорному морю,
Потреби царській,
Громади козацькій
Там много війська понажено,
5. У три ряди бідних, безщасних невольників
посажено,
По два та по три до купи посковано,
По двое кайданів на ноги повладено,
Сирою сирицею назад руки повязано.
Тоді бідні, безщасні невольники на коліна упадали,
10. В гору руки підіймали,
Господа милосердного прохали та благали:
«Господи милосердний! создай з неба ясне
сонце—мати.
Нехай будуть кайдани коло ніг ослабати,

Сирая сириця коло рук ослабати.

15. Хай ми будем, бідні, безщасні невольники
У чужій землі хоч мале число полегкости
собі мати.

Тое промовляли,
Землю турецьку вляли проклинали:
«Земле турецька,

20. Проклята віро бусурманська!
Розлука ти на світі християнська!
Що ти не одного розлучила мужа з жоною,
Або брата з сестрою,
Альбо кровну родину з родинюю,
24. Альбо близьку сосіду з сосідою.
Хто у тобі срібло-злато виробляє,
По всіх землях проходяє,
У турецькій землі нікогда собі отрадости не мае,
Визволь, Господи, невольника з неволі,
30. На простиї дороги,
На ясні зорі,
На руський берег,
На край веселий,
Меж мир хрещений!»

(Записано М. В. Нѣговскимъ въ м. Вильшанѣ, Харьк. губ., Богодухов. уѣзда, отъ кобзаря Петра Колюбабы).

Въ этихъ двухъ думяхъ украинскіе плѣнники представляются сидящими на турецкихъ каторгахъ, т. е. галерахъ (*kadriga*—по тур. галера съ 24—26 скамьями для гребцовъ, —отъ 3 до 4 челов. на каждой скамьѣ). Татары обязывались давать въ Турцію часть своихъ плѣнныхъ, другихъ продавали. Такъ въ 1563 г. новый ханъ Крымскій «обязался собрать съ Крымскихъ и Ногайскихъ татаръ полоняниковъ 20,000 человекъ и отослать къ султану». (Агты Ю. и Зап. Руси, VI, стр. 151). Правда, на этотъ разъ татары, не захотѣли давать туркамъ даромъ своихъ полоняниковъ

и прогнали хана, но мы имѣемъ нѣсколько указаній, что великорусскіе (а слѣдовательно и малорусскіе) плѣнники были продаваемы туркамъ и работали на каторгахъ. Такъ въ 1663 г. «полоненикъ Курчанинъ рейтарскаго строю Петрушка Леонасьевъ сынъ Волобуевъ» въ челобитной царю Алексѣю Михайловичу рассказываетъ, что онъ былъ взятъ въ полонъ въ Крымъ подъ Чудновымъ, и изъ Крыму проданъ въ Турскую Землю въ Царьградъ на каторги и на каторгѣ животъ свой мучилъ два годы», пока его не «купилъ гречинъ Юрья Григорьевъ и привезъ въ Волоскую землю», а оттуда передалъ его въ Переясловъ къ брату своему Яну Томарину, а дальше въ Москву. Волобуевъ просилъ выдать «греченину четыреста тарелей,» которые тотъ будто бы заплатилъ за него, — «чтобъ впредь было тѣмъ гречаномъ мою братью окупать поводно.» (Акты Ю. и Зап. Руси, V, стр. 176). Другіе плѣнныя подъ тѣмъ же Чудновымъ, гдѣ былъ разбитъ въ 1660 г. воевода Московскій Шереметевъ, рассказывали въ Каневѣ свои походы такъ: одинъ, что «былъ отвезенъ съ товарищи въ Крымъ, а въ Крыму жилъ у служилого Татарина съ пять недѣль; и Татаринъ де продалъ его за море въ Турскую землю въ городъ Таманъ Турченину, а Турченинъ де продалъ его на бейскую каторгу, а на каторгѣ де онъ лѣтовалъ, а съ каторги окупилъ его Царегороцкіе Гречане; и съ Турскіе де земли поѣхалъ онъ съ Гречаны черезъ Молдавскую землю на Ясы» и т. д.; другой связывалъ, что былъ «проданъ изъ Крыму въ Царьгородъ, а съ Царьгорода былъ на каторгѣ на Бѣломъ морѣ (Архипелагѣ) и его де окупилъ тѣжъ Гречане» и т. д. (Акты Ю. и З. Р. V, стр. 267, 278). Въ томъ же 1666 г. Московскіе военачальники спрашивали въ Кіевѣ «изъ Турскія земли выходца Новгорода Сѣверскова Рылскаго помѣщика Родивона Лукьянова», который «сказалъ: взятъ де онъ подъ Чудновымъ въ полонъ въ Крымъ и былъ въ Турской землѣ на каторгѣ; и въ нынѣшнемъ де году онъ изъ полону вышелъ, а шель де онъ изъ Турской земли на Виницѣю, на Цесарскую на Польскую, землю.» (Акты Ю. и З. Р., VI, стр. 82).

Извѣстно, что захвативъ въ знаменитой битвѣ въ заливѣ Лепанто, 130 галеръ турецкихъ (94 кромѣ того было сожжено на берегу), испанцы и итальянцы овладѣли 3468 рабами-каторжниками, которыхъ и подѣлили между собою, а 15.000 христіанъ-рабовъ освободили изъ цѣпей. Hammer, Geschichte des Osmanisch. Reiches, 1828, III, 596.

Слова, какими говорятъ наши думы о неволѣ турецкой подходятъ къ словамъ новогреческой пѣсни тоже о неволѣ (Kind, Anthologie Neugriechischer Volkslieder. 1861. 29):

”Н πῶρ’ ἄν’ ὄρα γὰρ σκλαβιά κ’ ἢ ὄρα γὰρ τὰ ξένα;
Χωρῶν’ ἢ μάνα το παιδί και το παιδί τῆ μάνα,
Χωρίζονται τ’ ἀντρόγυνα τὰ πολυγαπημένα....

т. е. «развѣ не наступилъ часъ рабства, часъ блужданія на чужбинѣ? разлучается мать отъ дитяти, а дитя отъ матери; разлучаются мужъ съ женою, многолюбящіе».....

«Недовірокъ христіанскій—рenegать; объ этомъ и еще о христіанахъ—каторжникахъ смотр. дальше примѣчаніе къ думѣ о Сам. Кошеѣ.—

31.

ПЛАЧЪ НЕВОЛЬНИКА У ТУРОКЪ О ВЫКУПѢ.

(Дума)

А.

1. Поклоняється бідний невольник

Із землі Турецької, із віри бусурманської
У города Христіянської,—до отця, до матусі.
Що не может він їм поклонитися,—

5. Тільки поклоняється голубонькам сивеньким:

«Ой ти, голубонько сивеньки!

Ти далеко летаеш, ти далеко буваєш;

Полени ти в города Христіянської

- До отця моєго до матусі
10. Сядь, пади на подвір'ї отцовськїм,
Жалобненько загуди:
Об моєї пригоді козацької припомяни.
Нехай отець і матуса
Мою пригоду козацькую знають
15. Статки, маетки збувають,
Великі скарби собирають,—
Головоньку козацькую із тяжкої неволі визволяють!
Бо як стане Чорнеє море согравати,
То не знатиме отець, либонь матір'
20. У воторої ваторзі шукати:
Чи у пристані Козловської ¹⁾
Чи у городі Царьграді на базарі.
Будуть ушвали, Турки яничари набігати,
За Червоноє море у Орабськую землю запродати,
25. Будуть за них сребро, злато, не лічачи,
Сукна дорогі поставами, не мірячи,
За них брати.
Тогді далася бідному невольнику
Тяжкая неволя добре знати:
30. Кайдани руки-ноги позвідали,
Сирая сириця до жовтої кості
Тіло козацькеє проїдала.»
То бідні невольники, на кров, на тіло поглядали
Об вірі Християнськїй гадали,
35. Землю Турецьку, віру бусурманськую проклинали:
«Ти, земле Турецькая, віро бусурманська,
Ти есь наповнена сребромъ, златом
І дорогими напитками;
Тільки же бідному невольнику на світі невільно,
40. Що бідний невільник у тебе пробуваєть,

¹⁾ Евпаторія, по тур. Гезлефъ— 1000 очей.— Тамъ стоялъ обыкновенно турецкій горнизонъ. Хартахай, Ист. судьба Кр. Тат., Вѣстн. Евр. 1867, II, 173.

- Празника Рожества, будь-ли Воскресення не знаеть.
Все у неволі проклятої, на каторзі Турецької
На Чорнім морі пробувають,
Землю Турецькую, віру бусурманську проклинають:
45. *Ти, земле Турецька, віро бусурманська,
Ти розлуко християнська!
Уже бо ти розлучила не єдиного за сім літ войною:
Мужа з жоною, брата з сестрою
Діток маленьких з отцем і маткою.
50. Визволь, Боже, бідного невольника
На Свято-Руський берег,
На край веселий, меж народ хрещений!>....

(Лукашевичъ. Малороссійскія и Червонорусскія
народныя думы и пѣсни С.-П. В. 1836, стр. 64).

Б.

1. Не ясний сокіл квилить-проквиліає,
Як син до батька до матері с тяжвої неволі в городи
християнські поєлон посилає,
Сокола ясенького рідним братом називає:
Соколе ясний,
5. Брате мій рідний!
Ти високо літаєш,
Чому в мого батька-у матері ніколи в гостях не буваєш?
Полинь ти, соколе ясний,
Брате мій рідний,
10. У города християнські,
Сядь-пади
У мого батька й матері перед воротьми,
Жалобненько проєвили,
Ще моему батьку й матері білшого жалю завдай.
15. Та нехай мій батько добре дбає,
Грунта, великі маєтки збуває,
Скарби збірає,

- Хай синів своїх с тяжкої неволі турецької викупає!>
То брат-товариш тее зачуває,
20. До брата-товариша промовляє:
«Товарише, брате мій рідний!
Та не треба нам в городи християнські поклону
посилати
Своєму батьку й матці більшого жалю завдавати:
Бо хотя наш батько й мати будуть добре дбати,
25. Грунти, великі маєтви збувати,
Скарби збирати,—
Та не знатимуть, де, в які тяжкі неволі турецькі
синів своїх шукати;
Що сюди ніхто не захожає,
І люд хрещений не заїждає,
30. Тільки соколи ясенські літают
На темниці сідают,
Жалібненько квілят—проквіляют
Нас всіх бідних невольників у тяжкі неволі турецькі
Добрим здоровьем навіщають....>

(Изъ рукописн. сборн. И. П. Новицкаго).

Въ послѣднихъ двухъ думахъ невольники украинскіе приготовлены къ продажѣ, (во второй думѣ они сидятъ въ темницѣ),—къ продажѣ, какъ говоритъ первая дума «у Царьградѣ на базарѣ,» или и далѣе «за Красное море у землю Орабскую.» М. Бѣльскій рассказываетъ, какъ барскій староста Претвиць гнался въ 1541 за татарами, чтобъ отбить у нихъ плѣнныхъ но «прибѣжавъ къ Очакову увидѣлъ, что татары посадили уже плѣнниковъ на корабли и везли ихъ въ Кафу (Ѳеодосію) продавать.» (Кроника, 582). Вотъ что говоритъ о торговлѣ плѣнными въ Крыму въ XVI в. очевидецъ, Михалонъ Литвинъ (Архивъ Калач. Кн. II, II, Отрывки Михалона 21—25,—напечатано по Базельскому изданію 1615 г. Michaloni Litvani de moribus Tartarorum, Litvanorum et Moschorum, Fragmenta X etc.)

«Хотя Перекопцы имѣютъ стада, обильно плодящіяся, рабовъ же только плѣнныхъ, однако послѣдними они богаче и потому снабжаютъ ими и другія земли. Корабли, приходящіе къ нимъ часто изъ за моря, изъ Азіи, привозятъ имъ оружіе, одежды и лошадей, а отходятъ отъ нихъ, нагруженные рабами. И всѣ ихъ рынки знамениты только этимъ товаромъ, который у нихъ всегда подъ руками и для продажи, и для залога, и для подарковъ, и всякій изъ нихъ, по крайней мѣрѣ имѣющій коня, даже если на самомъ дѣлѣ нѣтъ у него раба, но, предполагая, что можетъ достать ихъ известное количество, общается по контракту кредиторамъ своимъ въ определенный срокъ заплатить за одежду, оружіе и живыхъ коней, живыми же, но не конями, а людьми, и притомъ нашей крови. И эти обѣщанія исполняются въ точности, какъ будто бы наши люди были у нихъ всегда на задворкахъ. Поэтому одинъ Еврей, мѣняла, сидя у единственныхъ удоманутыхъ выше воротъ Тавриды, и видя безпрестанно безчисленное множество привозимыхъ туда плѣнниковъ нашихъ, спрашивалъ у насъ, остаются ли еще люди въ нашихъ сторонахъ или нѣтъ, и откуда такое ихъ множество. Такъ всегда имѣютъ они въ запасъ рабовъ не только для торговли съ другими народами, но и для потѣхи своей дома и для удовольствія своимъ наклонностямъ къ жестокости.

«Тѣ, которые посильнѣе изъ этихъ несчастныхъ, часто, если не дѣлаются востратами, то клеймятся на лбу и на щекахъ и, связанные или скованные, мучатся днемъ на работѣ, ночью въ темницахъ, и жизнь ихъ поддерживается небольшимъ количествомъ пищи, состоящей въ массѣ дохлыхъ животныхыхъ, гниломъ, покрытомъ червями, отвратительномъ даже для собакъ... Когда рабовъ выводятъ на продажу, то ведутъ ихъ на площадь гуськомъ, какъ будто журавлей въ полетѣ, цѣлыми десятками, прикованныхъ другъ къ другу около шеи, и продаютъ такими десятками съ аукціона, при чемъ аукціонеръ кричитъ громко, что это рабы самые новые, простыя, не хитрые, только что привезенные изъ народа Королевскаго,

а не Московскаго. Московское же племя считается у нихъ дешевымъ, какъ коварное и обманчивое. Этотъ товаръ цѣнится въ Тавридѣ съ большимъ знаніемъ и покупается дорого иностранными купцами для продажи по цѣнѣ еще болшей отдаленнымъ народамъ чернаго племени, Саррацинамъ, Персіянамъ, Индѣйцамъ, Арабамъ, Сирійцамъ и Ассиріянамъ... Когда покупаются тамъ рабы, то не только осматриваются ихъ видимые члены и зубы, которые не должны быть рѣдки и черны, но и сокровенныя части тѣла, и если окажется какая нибудь бородавка, шишка, рубецъ или другой скрытый порокъ или недостатокъ, слѣдуетъ тяжба.... Это бываетъ во всѣхъ городахъ полуострова, особенно въ Кафѣ. Тамъ цѣлыя толпы этихъ несчастныхъ невольниковъ отводятся съ рынка прямо на корабли. Этотъ городъ, ненасытная и беззаконная пучина, кровь нашу пьющая, лежитъ на удобномъ для морской торговли мѣстѣ пролива.» Кафа была главнымъ крымскимъ рынкомъ рабовъ плѣнныхъ и покупныхъ. Тамъ всегда было ихъ до 30,000. Ханъ выбиралъ первый и получалъ пошлину съ каждаго купленнаго раба.—Хартахай, Истор. судьба Крымск. татаръ. Вѣстн. Евр. 1867, II, 174.—

Въ обѣихъ думамъ невольники мечтаютъ о возможности выкупа ихъ родителями. Дѣйствительно, если какой невольникъ еще не проданъ былъ «за море,» а оставался въ Крыму, эта возможность не отнималась совсѣмъ. Изъ Крыму до родныхъ плѣнниковъ могли доходить вѣсти и первые могли вступать въ переговоры о выкупѣ,—какъ это видно и изъ челобитья, съ коимъ обращался къ царю въ 1662 г. «Коробскаго уѣзда (въ великорос. области) села Лунова попъ Петръ.»—Священникъ писалъ: «въ прошломъ году.... Татарова въ селѣ Луновѣ церковь Честнаго и Животворящаго Креста Господня сожгли со всѣмъ церковнымъ строеніемъ, съ иконами, и съ книгами, и съ ризами, и отца моего, и мать мою, и братишковь, и мою поподышву съ дѣтишками взяли въ полонъ, осмнадцать душъ, только я богомолецъ твой одинъ ушолъ; и нынѣ я убогой богомолецъ твой про отца своего и мать, и

про братишковъ, и про попадьишку свою съ дѣтишками про-
вѣдалъ, что они въ Крыму живы..... И нынѣ я богомолецъ
твой приволокъся къ тебѣ великому государю къ Москвѣ бити
челомъ о своей бѣдности..... Пожалуй меня богомольца своего,
вели, государь, мнѣ свою государеву дать грамоту къ Запо-
рожскому гетману и ко всему войску, чтобъ мнѣ, богомольцу
твоему, по твоему великаго государя указу, тотъ гетманъ и
все войско Запорожское на обмѣну давали Татаръ за отца
моего и мать, и братьевъ, и поподъишку, и дѣтишекъ моихъ,
чтобъ имъ въ бусурманскомъ безвѣрїи у поганцовъ въ ко-
нецъ не погинутъ, а мнѣ бѣ твоему богомольцу до остатку
не разоритца, и вели, государь, мнѣ, богомольцу своему, на
одежу и дорогу дать, какъ тебѣ великому государю Богъ из-
вѣститъ. Царь, государь, смилуйся, пожалуй.» (Акты Ю. и З.
Руси, т. V, стр. 120). Сравни въ думѣ ст. 15—17.

По родственности сюжетовъ, думы эти смѣшались у позд-
нѣйшихъ пѣвцовъ съ предыдущими, (особенно первая дума),—
хотя тѣ и другія передаютъ различныя положенія украинскихъ
плѣнниковъ у турокъ. Нѣсколько общихъ стиховъ, что и въ этихъ
думахъ, найдете дальше и въ думѣ о побѣгѣ братьевъ изъ
Азова, въ думѣ о Марусѣ Богуславеѣ и о Самойлѣ Кушкѣ.

32.

РАЗРУШЕНІЕ ВУРЕЮ ТУРЕЦКАГО КОРАВЛЯ.

(Отрывокъ изъ думы).

Ой з за гори хмарка виступае
С тїи хмарки дощик накрапае,
Та синѣго моря доповнае.
А синее море розіграло,
Турецкий корабель розірвало;
Витопило війська сорок тисяч,
О сорок на сорок, ще й чотирі....

(Гадячъ, Полт. губ.—Метлинскій, Народн. южнор. пѣсни 1854 стр. 446).

Отрывокъ этотъ, очевидно, начало думы. Быть можетъ,
въ ней рассказывалось о судьбѣ каторжниковъ украинскихъ,
гребшихъ на судахъ турецкихъ.

*

ВЫКУПЪ ДѢВУШКИ МИЛЫМЪ ИЗЪ ТУРЕЦКАГО ПЛѢНА.

Верхъ Бескида калинова,
Стоить мі там корчма нова,
А в той корчмі Турчин піе,
Пред ним дівча поклон біе:
«Турчин, Турчин, Турчинойку,
Не губь мене молодойку,
Їде тато, одмін несе,
Одмін несе, возом везе,
Не даст він мі загинути.»—
Одмінойки та й не стало,
Дівча гірко заплакала;
Верхъ Бескида калинова
Стоїт мі там корчма нова,
А в тій корчмі Турчин піе,
Пред ним дівча поклон біе:
«Турчин, Турчин, Турчинойку,
Не губь мене молодойку;
Їде мамця відмінити,
Не даст в'на мі загинути.»—
Одмінойки та й не стало,
Дівча гірко заплакала.
Верхъ Бескида калинова
Стоїт мі там корчма нова,
А в тій корчмі Турчин піе,
Пред ним дівча поклон біе:
«Турчин, Турчин, Турчинойку,
Не губь мене молодойку;
Їде милий одмін несе,
Одмін несе, возом везе.»
Милий прійшов, та й відминив,
Ліпшій милий, як брат рідний.—

(Чтенія въ М. О. И. и Др., 1863, т. III, III, 50).

Мотивъ, довольно распространенный въ любовныхъ пѣсняхъ, обставленъ здѣсь образами турецкаго плѣна. Прежде всего, слова пѣсни слѣдуетъ принимать за фигуральныя выраженія силы чувства милого къ милой. Одна сербская пѣсня въ такомъ родѣ, говоритъ что дѣвушка упала въ воду, — а мать, отецъ и братъ, вмѣсто того, чтобъ вытягивать ее, еще бросаютъ камнями и говорятъ: «тони, тони, дьяволъ, — ты не моя и не была моя.» Только милый (драги) вскочилъ въ воду и говоритъ: «иди ко мнѣ, душенька, ты моя и была моя» В. Караджичъ, I, 204. Ср. тоже 209. Ср. Чт. М. О. И. и Др. 1864, I. III. 80. Въ моравской пѣсни (Sušila, Moravske národné písné, 1860. 328) плѣнникъ у турокъ обращается къ шести родственникамъ съ просьбой выкупить его, — пока наконецъ выкупаютъ его милая.

Французская пѣсня передаетъ тотъ же мотивъ такимъ образомъ:

Ce sont les filles de Lorry....
Elles s'en vont au cabaret....
Elles ont bu dix huit pots d'vin.
Tra la, ah! tra la la,
Elles ont bu dix-huit pots d'vin
Et une bouteille,
Et une bouteille,
O gué!
Et une bouteille.
L'ont mangé dix-huit jambons..
Et une saucisse.....
Elles avaient tout's de l'argent,
N'y a que la petite....

L'hotesse lui prit son jupon.
Et sa chemise
Son amant passa par là.....
Se mit a rire....
—Oh, rendez lui son jupon,
и т. д.
C'est moi qui paira l'écot.
Tra la; ah! tra la la,
C'est moi qui paira l'écot
De la petite,
De la petite,
O gué
De la petite.—

(Очень распространенная пѣсня. Puymaigre, — Chants populaires recueillis dans le pays Messin. 1865, 305—308).

Ср. малорусскую пѣсню:
Ой бре, море, бре!
Сип, шиньарко ще!

Есть у мене та і рідний батько,
(мати, брат)
Викупить мене.

От і батько йде,
Грошей не несе:
От тепер же я, та шинкарочко,
Засів у тебе! и т. д.

Ой бре, море, бре!
Сип шинкарко ще!

Есть у мене та і мила любка
Вивупить мене!
От і мила йде
Грошки несе:
От тепер же я, та шинкарочко,
Піду од тебе!

34.

ВЫКУПЪ КОЗАКА МИЛОЮ ИЗЪ ТУРЕЦКОЙ НЕВОЛИ.

А.

Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі.
Ой сидить він, тяжко дише,
До батинька листи пише:

5. «Най сі тато йа змилує
Най мя відси вивупує.»
—Щоби за те сину дати?
«Вісім волів тай від хати»
—Ой маю я, сину, дати,

10. Волиш сину загибати.»—
Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі.
Ой сидить він, тяжко дише,
До матиньки листи пише:

15. «Най сі ньько йа змилує
Най мя відсе вивупує.»
—Щоби за те, сину, дати,
«Вісім коров йа с теляти.»
—Ой маю я тільки дати,

20. Волиш, сину, погибати.»—
Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі.
Ой сидить він, тяжко дише,
До милої листи пише:

25. «Най ся мила йа змилує
Най мя відси вивупує.»

—Щоби за те милий дати?
«Сімсот качок тай від хати.»
—Ой волю я, мій миленький,

30. Весь маснотк відгоняти
Ниж ти маеш загибати.—

(Галицкая. Записана Мелитономъ Бучинскимъ).

Б.

1. Пішов Іван в Волощину
Тай в далеку Татарщину;
Там Іванові добре було
Заким Турка не прибуло.
5. Взяло Турків прибувати,
Узяв Іван хорувати.
Лежить Іван тяжко дише,
8—11 Б.=4—7 А.
—Сорок волів ѝа з ярмами
Ще до того ѝа з плугами.—
14—15 Б.=9—10 А.
16. Лежить Іван.... 16—20 Б.=13—17 А.
21. Сорок коров ѝа з телятем
22—23 Б.=19—20 А.
24. Лежить Іван..... 24 Б.=13 А.
25. До братчика листи пише
26 Б.братчик..... 26—27 Б.=15—16 А.
28. —Що би за те брате дати?—
29. Сорок коней ѝа з лошатем
30 Б.=19 А.
31. Волеш, брате, погибати.
32. Лежить Іван..... 32 Б.=13 А.
33. До сестрички..... 33 Б.=14 А.
34. —Най сі сестра ѝа змилує
35 Б.=16 А.
36. —Щоби за те брате дати?
37. —Сорок овець ѝа з ягнятем. 38 Б.—.....брате.....39
39. Лежить Іван.... 39—42 Б.=23—27 А.

43. Сорок козей йа з козятем»

44. —Ой волю я милый дати

45. Ніж ти маєш загибати.

(Записано М. Буяинскимъ.)

Слова: «що то в полі за димове?» вар. А. показує, что тутъ идетъ дѣло о неволѣ у набѣжавшаго войска. Хотя основной мотивъ этихъ и вышеприведенной пѣсень и общій любовный, но во всякомъ случаѣ черты выкупа ивъ плѣна въ этихъ пѣсняхъ не далеки отъ дѣйствительности.

И въ одной и въ другой плѣнные представляются близко отъ ихъ родственниковъ, которые навеяно и выкупаютъ ихъ. Ерличъ рассказываетъ, что въ 1671 г. татары, ограбивъ Волинь и Подолію, сдѣлали списокъ плѣнныхъ и послали польскимъ военнымъ начальникамъ съ предложеніемъ выкупить, кого хотятъ. (Latorisies, II 178). Ср. слова Герберштейна о томъ, какъ Махметъ-Гирей, получивъ отъ Василія III обязательство платить дань,—отвелъ войско къ Рязани и «далъ позволеніе москвитамъ выкупать и размѣнивать плѣнныхъ, а остальную добычу продалъ съ аукціона.» (Записки о Московіи, перев. Анонимова, 1866, 143). Въ 1666 г. «Печерскаго монастыря житель» Григорій Герасимовъ изъ Кіева ѣздилъ въ Бѣлую Церковь «для сестры своей родной выкупать изъ полону» у татаръ, пришедшихъ помогать Дорошенку. (Акты Ю. и З. Руси, VI, стр. 82).

Въ другихъ аналогическихъ галицкихъ пѣсняхъ милый представляется уже молодымъ разбойникомъ (лединъ) сидящимъ не прямо въ плѣну у чужихъ, а вообще въ неволѣ, (Головаць., Чтенія 1863, III, III, 48, Wasław z Oleska, 495) или въ городской темницѣ:

Ой у місці в Бузанові

Сидить лединъ у неволі

Гей у синім зелізячу,

Тай у білім ремячю. (Тамъ же, 47).

Милая,—вогда въ ней доходить вѣсть о заключеніи милаго, который самъ находитъ, что

«Не можь, мида, тїльди ізложити,
Мене відсі викуцити,» — отвѣчаеть:
Буду, милый, заробьяла,
Чужу кужиль запридала,
Буду усе продавала.....
Волюю все пострадати
Тебе з відти викуцяти,—
Нїжь маю тя в револенці поминати. (Тамъ же, 49).

Ср. великорусскую пѣсню у 'Сахарова:

1. Ты воспой, воспой, младь жавороночекъ,
Сидючи весной на проталинкѣ.
Доброй молодець сидить во темницѣ,
Пишетъ грамотку къ отцу, къ матери,
- 5 Онъ просить того жавороночка:
«Отнеси ты, младь жавороночикъ,
На мою лн, ахъ на дальню сторону,
Ты мое письмо къ отцу къ матери.»
Во письмѣ пишетъ доброй молодець:
10. «Государь ты мой, родной батюшка!
Государыня ты моя, родна матушка!
Выкупайте вы добра молодца,
Добра молодца, своего сына,
Своего сына, своего родимаго.»
15. Какъ отецъ и мать отказалися
И весь родъ-племя отрегалися:
«Какъ у насъ въ роду воровъ не было,
Воровъ не было и разбойниковъ.»
Ты воспой, воспой и т. д., какъ 1—3.
- 22=4..... къ красной дѣвицѣ.
23. Въ другой разъ просить жавороночка;—
Чтобъ отнесъ письмо къ красной дѣвицѣ.
25. Во письмѣ пишетъ добрый молодець:
«Ты душа ль моя, красна дѣвица,
Моя прежняя полюбовница!
Выкупай, выручай добра молодца,

Своего прежняго любовника.»

30. Какъ возговорить красна дѣвица:
— «Ахъ вы нянюшки мои, мамушки,
Мои сѣнныя вѣрныя дѣвухи!
Вы берите мои золоты ключи,
Отмывайте скорѣй кованы ларцы,
35. Вы берите казны сколько надобно,
Выкупайте скорѣй добра молодца,
Моего прежняго любовника.»

(Сказанія Русск. Народа, 1841, 228).

Если только стихи 1—4 вар. Б. не смѣшеніе географическихъ терминовъ, то въ нихъ можно видѣть память о томъ времени, въ XV в. когда въ Крыму мирно жили генуезцы (волохи) и татары и среди нихъ русскіе,—до подчиненія Крыма туркамъ, особенно въ правленіе перваго изъ Гиреевъ, Девлета (1428—1467). Девлетъ жилъ въ мирѣ съ обѣими Русами и отдалъ сына, Менгли-Гирея, учиться генуезцамъ. Когда Магометъ II прислалъ визиря въ Крымъ, — Менчли-Гирей сначала былъ за генуезцевъ, но потомъ призналъ власть Турціи и разорилъ съ турками генуезскую Кафу. Съ той поры начались жестокіе набѣги Крымскихъ татаръ на Южную Русь. Хартахай, Ист. с. Кр. тат. В. Евр. 1867, II, 138—139.

35.

ПОВѢГЪ ТРЕХЪ ВРАТЬЕВЪ ИЗЪ НЕВОЛИ ТУРЕЦКОЙ ИЗЪ АЗОВА.

(Дума)

А.

1. Изпід города, зпід Азова то не великі тумани уставали,
Як три брати рідненькі,
Як голубоньки сивенькі,
Із города, із Азова, з тяжкої неволі
5. У землю християнську до батька, до матері, до роду утікали.
Два брати кінних,
А третій брат, менший, піша пішаниця,

- За кінними братами уганяє,
І на біле каміння,
10. На сире коріння
Свої ніжки козацькі-молодецькі побиває,
Кров'ю слід заливає
І до кінних братів словами промовляє:
«Братики мої рідненькі,
15. Голубоньки сивенькі!
Добре ви учиніте,
Мене, найменшого брата, між коні возміте,
І в землю християнську, до'отця, до матері, до роду
надвезіте.»
- І ті брати тее зачували,
20. Словами промовляли:
«Братіку милий,
Голубоньку сивий!
Ради б ми тебе між коні узяти,
І буде нас Азовська орда наганяти
25. Буде в пень сікти-рубати,
І буде нам велику муку завдавати»
І тее промовляли,
Відтіль побігали.
А менший брат, піша пішаниця, за кінними братами
вгоняє,
30. Коні за стремена хватає,
І словами промовляє;
Слізами обливає:
«Братики мої рідненькі,
Голубоньки сивенькі!
35. Не хочете мене між коні узяти,
Возьміть мене постріляйте-порубайте
І звіру та птиці на поталу не подайте.»
А ті брати тее зачували,
Словами промовляли:
40. «Братіку милий,

- Голубоньку сивий!
Що ти кажеш,
Мов наше серце ножем пробиваєш,
Що наші межі на тебе не здіймуться,
45. На дванадцять частей розлетяться,
І наша душа гріхів до віку не відкупится.
І будем ми до байраків, до мелюсів добігати,
І будем ми тернове віття, верхи стивати,
І будем тобі, найменшому брату, пішій пішаниця, на
признаку повідати,
50. Щоб знав з тяжкої неволі
В землю християнську
До батька, до матері, до роду куди утікати»
І тее промовляли
Відтіля побігали.
55. І до байраків, до мелюсів добігали,
І тернові віття, верхи стинали,
Свому найменшому брату, пішій пішаниці, на при-
знаку покидали.
- Далі з байраків, із мелюсів вибігали,
І не стало ні байраків, ні мелюсів ставати,
60. І тільки поле лиліє,
На йому трава зелена зеленіє.
На шлях Муравський вибігали,
І один до єдиного словами промовляли.
Що промове середульший до старшого:
65. «Братівку рідненький,
Голубоньку сивенький!
І ну думати-гадати,
Зпід червоного каптана чорні китиці видирати.
Своему брату найменшому, пішій пішаниці, на при-
знаку покидати,
70. Щоб знав, куди у землю християнськую
До батька, до матері, до роду прибувати.»
Старший брат тее зачуває,

Словами промовляє:

«Братіву милий,

75. Голубоньку сивий!

Лиш ми будем коло своїх каптанів чорні китиці види-
рати,

І як-дасть нам Господь до батька, до матері, до роду
прибувати,

І ні в чім буде між білу челядь піти погуляти.»

Середульший брат на те не потурає,

80. Зпід червоного каптана чорні китиці видирає,

І своєму меньшому брату, пішій пішаниці по шляху

Муравському на приміту повідає.

А старший брат теє забачає,

Середульшого брата на сміх підіймає.

85. Братіку рідний,

Голубоньку сизий!

Либонь ти собі жіноцький розум маєш

Що ти на собі прекрасну одежу теряєш.

Як дасть нам Господь до отця, до матері до роду при-
бувати,

90. Ні в чім буде піти міжь білу челядь погуляти.»

Теє промовляли,

Віттіля побігали.

І бігли не день, не два,

Не три й не чотирі,

95. І до Савур-могили добігали,

На Савур-могілі три дні, три ночі спочивали,

Свого найменшого брата, пішу пішаницю піджидали,

А меньший брат, піша пішаниця, до тернів до байра-
ків добігає.

І тернове віття, верхи у руки бере-хапає,

100. До серця козацького привладає,

Слізми обливає:

Сюди мої два брати кінні пробігали,

Тернові віття, верхи стинали

І мині, найменшому брату, пішій пішаниці, на признагу
покидали,

105. Щоб знав я з тяжкої неволі
В землю християнську,
До батька, до матері, до роду утікати.»
Тее промовляє,
Віттіля побігає,
110. Із байраків, із мелюсів вибігає.
Не стало байраків, ні мелюсів ставати,
І тільки поле лиліє,
На ёму трава зелена зеленіє.
На шлях Муравський вибігає
115. І по пляху Муравсььому вибігає,
З під червоного каптана чорні китиці забачає
У руки бере-хватає.
До серця козацького-молодецького прикладає,
Слізами обливає,
120. Словами промовляє:
Сюди мої два брати кінні пробігали,
І видно, їх Азовська орда доганяла
І посікла-порубала,
Мене, найменшого брата, пішу пішаницю, у тернах,
у мелюсах на спочинву минала!
125. І колиб їх кість, каже, я знаходив би,
Поховав би, похоронив би,
Звіру та птиці на поталу не подав би.»
І тее промовляє,
Віттіля побігає;
130. До Савур-могили добігає,
І тільки своїх братів рідних трошки сліди забачає.
І на Савур-могилу збігає,
Словами промовляє,
Слезами обливає:
135. «Побило мене в полі
Три недолі:

- Перва доля безхлібна,
Друга доля безвідна,
Третя доля, що своїх братів рідних не догнав.»
140. І буйний вітер повіває,
Бідного козака безщасного з ніг вже валяє!
От меньший брат на Савур-могилу лягає,
Головку зклоняє.
І вовки сіроманці набігали,
145. І орли сизопери налітали,
На кудрі наступали;
Вони смерти дожидали.
Меньший брат, піша пішаниця, тее зачуває,
Словами промовляє:
150. «Когда б мені Біг дав на ноги возацькі встати,
Семипъядную пицаль підняти
І орлам сизоперим кулю на подарунок подарувати.»
І тоді найменьший брат, піша пішаниця, на ноги встав,
Семипъядную пицаль підняв
155. І орлам сизоперим кулю на подарунок подарував.
І тоді меньший брат на Савур-могилу схожає,
Голову схиляє,
Батькову-матчину молитву споминає,
І Богу душу оддає.
160. Тойді сиві зозулі налітали,
У головках сідали
І тає як рідні сестри кувовали.
Тойді орли сизопері налітали,
На кудрі наступали,
165. З лоба очі видирали.
І вовки сіроманці набігали,
Кості по байраках, по мелюсах розношали.
А два брати кінниї до річки до Самари добігали,
І один до єдиного словами промовляли,
170. Що промове до старшого середульший:
«Братіву рідвенький,

- Голубоньку сивенький!
Добре ми вчинімо,
Свої коні козацькії напасемо й напоїмо:
175. Тут трави зелені, води холодні,
Очерети въздобни.»
Каже: «попасемо,
Свого найменьшого брата підождемо.»
Тойді середульший брат до старшого брата словами
промовляє:
180. «Братіку рідньенький,
Голубоньку сивенький!
Як дасть нам Господь до батька, до матері, до роду
прибувати,
Як ми будем перед батьком, перед матірью отвіт оддавати?
А старший брат тее зачуває,
185. Словими промовляє:
Лиш ми будем, середульший брате, перед отцем, перед
маткою отвіт оддавати,
Лучше ми будем свою батьківщину у двох паювати,
Лиш ти будеш, середульший брате, перед батьком, пе-
ред маткою попереду отвіт оддавати,
І буде твоя голова від моєго меча із пліч відпадати,
190. Я могу отвіт і сам розказати.»
І тее промовляли,
Віттіля побігали.
І бігли не день, не два,
Не три й не чотирі.
195. Четвертої неділі до отця, до матері добігали;
Отець да й мати за ворота виходили, на здоровье питали:
«Сини наші, сини,
Два, як ясенькі соколи!
Чи в одній ви неволі бували?»
200. Чи одному ви пану слуговали?
Чи разом із неволі тяжкої втікали?»
Старший брат тее зачуває,

Словами промовляє:

«Батько і мати!—не в одній ми неволі бували.

205. Не одному пану слуговали,

Не разом із тяжкої неволі втікали».

А середульший брат теж зачуває,

Із кося встиває,

Слезами обливає,

•210. Перед отцем, перед матвою по правді отвѣт отдаває:

«Отець да і мати! у одній ми неволі бували,

І оддому пану слуговали;

І разом ми з тяжкої неволі втікали,

Отець да і мати старшого сина кляне, проклинає,

215. Із очей згоняє,

Середульшого сина ситить, жалує, поважає,

За гостя принімає.

А меньший син, піна пішаниця, за гостя принімає.

І вже ёго слава не вмре, не поляже,

220. Буде слава поміж царями,

Поміж панами,

Поміж православними християнами.

(Записано М. В. Нѣзовскій въ мѣст. Вильшанкѣ, Харьк. губ., Богодух. уѣзда, отъ Кобзаря Петра Колюбабы).

Б.

1. Як із землі Турецької,

Да з віри бусурменської!

Із города із Азова не пили-тумани вставали:

Тікав повчок;

5. Малий-невеличок,

Тікадо три братики ріднецькі,

Три товарищі сердешні.

Два кінних, третій піший-піхотивець,

За кінними біжить-підбігає,

10. Чорний пожар під білі ноги підпадає,

- Кров сліди заливає,—
За стремена хватає,
Словами промовляє:
«Братте миле, братте любе!
15. Хоть одно ви милосердие майте,
Опрани кульбаки, добич з коней скидайте,
Мене, брата піхотинця, міждо коні беріте,
Хоч милю верст увезіте
І доріжву уважіте.
20. Нехай я буду знати,
Куди за вами в городи християнські з тяжкої неволі
втікати.»
То старший брат згорда словами промовляє:
«Чи подобенство, мій брате,
Щоб я своє добро Турецьке на шляху по-
кидав,
25. Тебе, труп, на коня брав?
Одначе ми сами не втечемо,
Ні тебе не ввеземо.
Будуть Кримці та Нагайці, безбожні бусурмени,
Тебе, пішого-піхотинця на спочинках минати,
30. А нас будуть кіньми доганяти
І назад у Туречину завертати.»
То брат піший-піхотинець за кінними біжить - під-
бігає,
Чорний пожар під білі ноги підгортає,
Словами промовляє:
35. «Братте любе, братте миле!
Хоч одно же ви милосердие майте,
Назад коней завертайте,
З піхов шаблі виймайте,
Мині, брату меншому, пішому - піхотинцю, з пліч
голову здіймайте,
40. У чистому полі поховайте,
Звіру-птиці на поталу не подайте.»

То брат старший згорда словами промовляє:

«Чи подобенство, брате, тебе рубати?

45. Одначе шабля не візьме,
Рука не зведеться,
Серце не осмілится
Тебе рубати!

А як ти жив-здоров будеш
Сам у землі християнські увійдеш.»

50. То брат найменший, піший-піхотинець, закінними підбігає
Словами промовляє:

- «Братте миле, братте любе!
Хоч одно же ви милосердие майте,
Будете до тернів, до байраків прибігати,
55. Так у боки забігайте,
Віти тернові рубайте,
По шляху поვიдайте,

Мині брату пішому-піхотинцю, на признаку давайте».

То став брат старший та середульший до тернів до бай-
раків прибігати,—

60. У боки забігали,
Віти тернові зелені рубали,
Брату меншому, пішому-піхотинцю, признаку давали.
Да став же брат найменший, піший-піхотинець, до бай-
раків прибігати,

- Став віти тернові знаходити:
65. У руки бере,
К сердю кладе,
Словами промовляє
І слезами ридає:

«Боже мій милий, Сотворителю небесний!

70. Видно то мої братики сюда з тяжкої неволі втікали,
Об мині велике старанне мали.

Колиб мині Господь поміг зсії тяжкої неволі Озівської втікати,
Мог би я своїх братиків при старості літ шанувати й
поважати.»

*

- То став же брат старший та середульший на полівку
ізбігати
75. На степи високі, на великі дороги розхідні,—
Не стало тернів да байраків рубати;
До став же брат середульший до старшого промовляти:
«Нум брате, ми з себе зелені жупани скидати,
Червону та жовту китаївку видирати,
80. Пішому брату меншому, на признаку покладати
Нехай він бідний знає, куди за нами, кінними, тікати.»
До став же брат старший згорда словами промовляти:
«Чи подобенство, брате, щоб я своє добро Турецьке на
шматки драв,
Брату меншому на признаки давав?
85. Як він жив-здоров буде,
Так сам у землі християнські, без наших признаків
усяких прибуде.»
До брат середульший милосердие має,
Із свого жупана червону та жовту китаївку видирає,
По шляху стеле-покладає,
90. Меншому брату признаки давав.
То став брат найменший, пішій-піхотинець, на полівку
ізбігати,
На степи високі, на великі дороги розхідні,—
Нема ні тернів, ні байраків
Ніяких признаків.
95. Став червону китаївку да жовту знаходити.
У руки бере,
К серцю кладе,
Словами промовляє
І слезами ридає:
100. «Що не дурно ж ся червона да жовта китаїка по шля-
ху валяється:
Либонь моїх братиків на світі не має:
Альбо їх порубано,
Альбо їх постреляно,

105. Альбо у горду тяжку позаймано!
Колиб я мог добре знати,
Що їх порубано, альбо постреляно,
Мог би я в чистому полі тіла шувати,
В чистому полі поховати,
Звіру-птиці на поталу не дати».
110. Одно ж брата найменшого, одно безвіддя
Друге безхлібця,
Трете те, що тихий вітер з ніг валяе.
До Осавур-могили прибуває.
На Осавур-могилу зіхожає,
115. Там собі безпечно девятого дня спочивок має,
Девятого дня із неба води-погоди вижидає,
Мало-немного спочивав,
К їму вовці-сірохманці нахождали,
Орли-чорнокрильці налітали,
120. В головках сідали, —
Хотіли задалегоди живота темний похорон одправляти.
Тоді він словами промовляє:
«Вовці-сірохманці, орли-чорнокрильці,
Гості мої милі!
125. Хоть мало-немного обождіте,
Поки козацька душа з тілом розлучиться.
Тоді будете мині з лоба чорні очі висмикати,
Біле тіло коло жовтої кості оббірати,
І комишами вкривати.»
130. Мало-немножко спочивав...
От, руками не візьме,
Ногами не піде,
І ясно очима на небо не згляне...
На небо взирає,
135. Тяжко воздыхає:
«Голово моя козацькая!
Бувала ти у землях Турецьких,
У вірах бусурменських;

- А тепер припало на безвідді, на безхлібі погибати.
140. Девятий день хліба в устах не маю,
На безвідді, на безхлібі погибаю!»
Тут тее промовляв... не чорна хмара налітала,
Не буйни вітри вінули,
Як душа козацька-молодецька з тілом розлучалась.
145. Тоді вовці-сирохманці находжали
І орли-чорнокрильці налітали,
В головках сідали,
З лоба чорні очі висмигали,
Біле тіло коло жовтої кості оббірали,
150. Жовту кість по-під зеленими яворами розношали,
І комишами веривали.
- А ще став брат старший да середульший до річки Са-
марки прибігати,
Стала їх темна нічка обіймати,
Став брат старший до середульшого промовляти:
155. «Станьмо, братіку, тута, коні попасімо!
Тут могили великі,
Трава хороша
І вода погожа
Станьмо тутечка, подождімо,
Поки сонце обігріє,
Чи не прибуде ік нам наш піший-піхотинець.
Тоді на ёго велике усердие маю,
Усю добич скидаю,
Ёго, пішого, міждо коні хватаю.»
165. —«Було б тоді, брате, як я казав, хватати!
Тепер девятий день минув,
Як хліб-сіль ів,
Воду пив,
Досі й на світі немає.»
170. Тоді вони коней пустонош попускали,
Кульбаки під себе послали,
Ружжя по комищах поховали,

175. Безпечно спать полягали,
Світової зорі дожидали.
Став Божий світ світати,
Стали вони на коні сідати,
Через річку Самарку у Християнські землі утікати, —
Став брат старший до середульшого промовляти:
«Як ми будем, братіку, до отця до матки прибувати,
180. Як ми їм будем повідати?
Будем ми, брате, по правді казати, —
Буде нас отець-мати провлинати;
А будемо ми, брате, перед отцем, перед маткою
одрати, —
Так буде нас Господь милосердний і видимо, й не-
видимо карати.
185. А хіба, брате, так і скажемо:
Що не в одного пана пробували,
Не одну неволю мали,
І вночної доби з тяжкої неволі втікали,
Так ми й до его забігали:
190. «Устань, брате, з нами, козаками, з тяжкої неволі
втівати!»
- Либонь-то він так і сказав:
«Тікайте ж ви, братці,
А я буду тут оставаться
«Чи не буду собі луччого долі-щастя мати.»
195. А буде отець-мати помірати
І будем ґрунта-худобу на дві часті паяувати. —
І третє меж нами не буде мішати.»
Тут теє промовляли,
І не сизі орли заклекотали,
Як їх Турки-яниченьки із-за могили напали, —
Постреляли, порубали,
Коні з добиччу назад у город, у Турещину по-
завертали.
Полегла двох братів голова вище річки Самарки,

Третя у Осаур-могили.

205.

А слава не вмере, не поляже

Однині до віка!

А вам на многая літа!

(Х. Оржица, Лубенск. у. Полг. губ. Зап. отъ кобз. Архипа Никоненка
П. А. Кулишъ, Записки о Южной Руси 1856, т. I, стр. 32—42).

В.

1. Ой тоді то не сиви тумани вставали,
То з города Азова три брата з тяжкої неволі Турецької
втікали.
То брати старші рідні, обидва кінні,
А найменшій брат піший піхотою за кінними бра-
тами уганяе,
5. На сирі корінья, на білі камінья ніжки свої козацькі
посіває,
Кровью сліди заливає, до кінних братів уганяе,
За стремена хватае, дрібними слезами о ливае;
Словами промовляє:
«Брати мої старші, рідненькі!
10. Прошу я вас, хоч трішки надождите.
Коні свої козацькіі попасите, —
Мене найменшого брата між себе на коні возьміте,
До города Хрестьянського хоч мало підвезіте,
Нехай-же я буду знати,
15. Куди в городи Хрестьянські до отца до матки дохождати!
Прошу я вас, брати мої старши,
Хоча мене на коней возьміте,
Хоч міні з плеч голову здійміте,
В чистому полі тіло козацьке скорочите,
20. Птиці й звірю не поталу не пустите.
То старшій брат тоє зачуває,
До найменшого брата словами промовляє:
«Брате наш, найменшій, рідненькій!

- Рука наша не здійметься, серце не востигнеться.
25. Булатна шабля не йме тебе, найменьшого брата рубати,
Лучше будемо, брате, тернами та байраками гуляти,
Будемо тобі верховітья у тернів стенати,
Будемо тобі на признави на пляху покидати.
То бігли тії брати не день, не два, не три й не чотири,
30. А найменьшого пішого брата на Азовському степу по-
виділи;
А як стали з тернів, із байравів вибігати,
І того й сього найменьшому брату на признави покидати,
Найменьшому брату на признави покидати.
То середульший брат старшому брату словами промовляє:
35. «Брате мій старший, рідненькій, прошу ч тебе.
Тут трави зелені, води здорові, очерети удобні!
Станемо хоч мало не много вони свої попасимо,
Свого пішого брата хоч трохи подождимо,
На копей возьмімо»
40. В городи Хрестьянськи хоч мало надвезімо.
Нехай же, наш найменьший брат буде знати;
Буди в городи Хрестьянськи до отця до матки доходити.
То старший брат до середульшого брата словами про-
мовляє:
«Брате мій середульший, рідненькій!»
45. Як будемо свого брата пішого ваджидати;
То буде за нами з города Азова велика погонь уганяти,
Буде нас кінних братів доганяти,
Буде нас на три шдуки рубати,
Або буде нас в гіршу неволю жовьем завертати,
50. А нашого найменьшого пішого брата
Буде в тернах, в байраках на спотинках мчати,
То ми свого брата пішого не авеземо,
А сами з Азовської, Турецької неволі не втечемо.» —
То той середульший брат добре дбає,
55. Один на собі каптан має,
Та з під того жовті та чорні зати видирає,

Свому найменшому братові по шляху покидає.
Тоді біг той найменшій брат не день, не два, не три
й не чотири,—

Став з тернів, з байраків вибігати,

60. Став жовти та чорни витиці з під каптана знаходити.
В руці хватає, дрібними слезами обливає,

Словами промовляє:

«Ой не дурно моїх братів витиці по шляху валяються!
Певно, моїх братів обоїх на світі не має!

65. Певно, за ними з города Азова погонь уганяла,
Моїх кінних братів доганяла,

На три штуки рубала;

Або ще в гіршу неволю живьем завертала;

А мене пішого у тернах та байраках на спочинку минала.

70. Колиб міні Бог поміг

Хоча їх тіло неживое у степу знаходити,
Мог-би я їх тіло козацьке у степу поховати,
Птиці й звірю на поталу не подати.

Ой, годі-ж міні за кінними братами уганяти;

75. Час міні козацьким ногам пільгу дати.

Що одно безводье, а друге безхлібе,

А третье буйний вітер в полі повіває,

Бідного козака з ног*валєє.

Став тоді найменшій брат пішій свою козацьку голову
склоняти,

80. Стали тоді сизокрилі орли налітати,

На чорнії кудри наступати,

З лоба очі видирати.

То він добре дбає,

До сизокриліх орлів словами промовляє:

85. «Ой ви орли сизокрилі,

Ви гості не любі й не мили!

Ізождіте хоч мало не много; яв буде душа з тілом роз-
лучатися,

Тоді будете налетати,

З лоба очі видирати.»

90. Тоді ще й дрібна птиця налітала,
Коло жовтої кости тіло обдирала.
Ще й зозулі налітали, у головах сідали,
Як рідні сестри кукували;
Ще й вовки сіромани находжали,
95. Жовту кость по балках, по тернах розношали,
Жалобненько хвилили проквивляли.
То-ж вони усі козацький похорон одправляли.
Стали вонні брати до городів християнських доходжати,
Стала в їх сердцях велика туга налягати.
100. То середульший брат до старшого брата словами про-
мовляє:
«Братівку мій старший рідненький!
Не дурно к нашим серцям велика туга налягає:
Певно нашого брата на світі не має.
Як будемо, брате, до свого отця й до матері доход-
жати;
105. Як будуть вони нас питати,
То що, брате рідний, станемо казати?»
То старший брат до середульшого промовляє:
«Скажемо: ми не в одного пана в неволі бували,
Ночної пори з неволі втікали,
110. Їго сонного будили, не збудили;
Та там їго у неволі й залишили.»
То середульший брат тое зачуває,
До старшого брата словами промовляє:
«Як не будем отцю й матері правди казати:
115. То буде нас отцевська й материнська молитва карати.»
Тоді старші брати у лісі Самарські заїзжали,
По над річку Самарью опочивку собі мали,
Коней попасали.
В той час безбожні бусурмани набігали,
Та й тіх двух братів піймали,
У кайдани заковали, на степу розїзжали;

- А після тіло козацьке карбовали,
У чистому полі роскидали,
Голови на шаблі vzdіймали, та глумовали.
125. От-же то, панове, хоча й легли,
Полегли голови трех братів;
Та слава їх не помре між царями, між панами,
Між православними хрестьянами.
Дай, Боже, миру царському,
130. Міру хрестьянському
Втім здоровіе на многа літа. Аминь.

(Запорожская стар. Срезневскаго I. 34).

Г.

1. Із города із Азова не великі тумани вставали,
Три брата рідненьких з тяжкої неволі втікали.
Два кінних; третій піший за ними підбігає,
На сире коріння, на біде каміння
5. Ніжки свої козацькі посікає, кровю сліди вагиває,
До кінних братів добігає, словами промовляє:
Станьте ви, братця! воней попасіте, мене подождіте,
З собою візьміте, до городів хрестьянських підвезіте».
10. То сердульший теє зачував, старшого питає;
То старший йому словами промовляв:
— Чи ще-ж тобі не далася тяжкая неволя знати?...
- Як будем ми брата дожидати,
Буде нас погонь доганяти,
Буде нас стреляти, рубати
15. Або в тяжкій роботі будем пропадати.—
«Коли-ж мене братця, не хочете ждати,—
Став менший промовляти,—
То прошу вас, братця: на праву сторону звертайте,
Шаблі із піхв винімайте,
Тіло мое порубайте,
20. В чистім степу поховайте

Звіру та птиці на поталу не дайте!»—

Тб середульший тее зачував,

Словами промовляв:

25. «Сєго, брате, в роду нігде не чували
Щоб рідною кровю шаблі обмивали,
Або гострим списом опрощенне брали.»
— «Коли-ж не хочете, братця, мене рубати,
То прошу вас, братця, як будете до байраків прибувати,
30. Тернові вітки в запілле рубайте.
Мині признаку покидайте!»
То вже два козаки в байраки віжжає;
Середульший брат милосердие має:
Верховіття у тернів зтинає,
35. Меньшому брату приміту покидає.
А як стали на Муравський шлях виїждати,
Нічим єму признаків покидати;
Він червону китайку з під жупана видирає,
По шляху розкидає
40. Меньшому брату приміту зоставляє.
То як став пішеходець з тернів виходити,
Став червону китайку находити:
У руки хватає, дрібними слєзами обливає.
«Не дурає, промовляє, червона китайка по шляху валяє,
45. Мабуть моїх братів на світі немає!...
Мабуть за ними з города Азова погоня вставала,
Мене в тернах на спочиві минала,
Братів моїх доганяла, стреляла, рубала!
Колиб мині Біг
50. Милосердий поміг
Тіло возацьке находити,
В чистім степу хоронити!»
Що одно безвїдде, друге безхлібе
Трете буйний вітер в полі повіває,
55. Бідного козака з ног валяє...
— «Ой годі-ж мині за кінними братами уганяти,

- Час мині козацьким ногам пільгу дати!»
То тее промовляв,
До Савор-могили прибував,
60. Під Савор-могилою спочивав.
В той час сизі орли налітали
Пильно в очі козакові заглядали.
Козак тее забачає,
Словами промовляє:
65. «Орли сизопери,
Гості мої милі!
Прошу я вас тогді налітати,
З лобу очі мині висмикати,
Як не буду я світа Божого видати...»
70. То тее промовляв,
За час за годину милосердому Богу душу оддав.
Тоді орли налітали, з лобу очі висмикали,
Тоді ще й дрібна птиця налітала,
Коло жовтої кості тіло оббірала.
75. Вовки-сіроманці набігали, тіло козацьке рвали,
По тернах, по балках жовту кость жваковали,
Жалобненько квилили, проквильяли:
То ж вони козацькї похорони одправляли!
Де ся взялась сиза зозуленька,
80. В головках сідала, жалобно кувала;
Як сестра брата, або мати сина оплакала.
Стали вінні брати до городів хрестянських дохожати,
Стала в їх серцям туга налягати.
То середульший брат до старшого брата словами про-
мовляє:
85. «Не дурно в нашим серцям велика туга налягає:
«Мабуть нашого брата живого на світі немає!
«Як будемо, брате, до отця й матері прибувати?
«Як будуть вони нас питати, та що станемо казати?
То старший брат тее зачуває,
90. До середульшого словами промовляє:

- «Скажем: не в одного наца в неволі бували,
Нічної доби з неволі втікали,
Їго сонного будили не збудили,
Там его в неволі й зостановили!»
95. То середульший брат тее зачуває,
До старшого брата словами промовляє:
«Як не будем отцю й матері правди казати,
То буде нас отцевська й материнська молитва карати.»
100. Тоді старші брати на поля Самарські виїзжають,
Над річкою Самарською опочивку собі мають
Коней попасають.
В той час безбожні бусурмани набігали—
І тих двух братів порубали,
Тіло козацьке варбовали,
105. В чистім полі розкидали,
Голови на шаблі вздймали, долго глумовали!

(Українські народні пѣсни. Максимовича 1834, стр. 9).

Д.

1. Ой то не пили пилили
Не тумани уставали,—
Як із города Азова із тяжкої неволі
Три братики втікали
5. Два кінних, третій піший пішениця,
Як би той чужий чужениця,
Біжить-підбігає....
Під білі ноги пожар підпадає,
Кров сліди заливає!
10. То він своїх братів доганяє,
Между коні убігас,
Словами промовляє,
Гірко слѣзами ридає,
За стремена хватає:
15. «Брати-ж мої старші, милі,

- Як голубоньки сивий!
Ей, то станьте (ви), коні попасіте,
Мене, меншого брата, підождіте;
Або назад звернітесь,
20. Да на коні возьдіте, —
Хоть малом підвезіте:
Нехай збуду знати,
Куди в городи кристиянські
До огля, до мотки в гості¹⁾ прибувати?
25. — «Ой, братіку наш менший, милий,
Як голубонько сивий!
— Ой, та смивками не втечемо
І тебе не увеземо;
Бо із города Авва
30. Тяжко-велика погоня буде;
То ви будеш по тернах по байраках схоронятися,
А нас (погона) буде догоняти,
Стріляти-рубати,
Або живих в полон займати.»
35. «Ой, брати-ж мої старші, милиї,
Як голубоньки сивий!
Ой, єсть у вас ясний міч..
Та здійміть мені голову з шіч,
Та тіло мое козацьке-молодецьке
40. А в чистому полі поховайте,
Да звіру-птиці на поталу¹⁾ не дайте!»
То ті брати промовлять словами,
Обіллються гірко сльозами:
— «Ой, братіку наш менший, милий,
45. Як голубонько сивий!
Ой, хоть у нас ясєн міч є,
Так наше серце козацьке-молодецьке не осмілиться,
І рука наша козацька-молодецька не воздойме

¹⁾ Потала — то пища звіру-птиці, або пожива. Замічание півца.

- І наш ясен міч твоєї головоньки не йме:
На прах розпаде!»
50. «Ой, брати-ж мої старшії, милії,
Як голубоньки сивиї!
Їдьтеж ви шляхами
Та рубайте тернове вітя шаблями
Та зеленії байраки,
55. Та розкидайте меншому брату, пішому пішениці
шляхами,—
Для козацької признаки,
Щоб я мог знати,
Куди у городи Християнські
60. До отця до матки в гості прибувати.»
То то-ж-то їхали брати шляхами,
Рубали терновії віті шаблями
І зеленії байраки,
Розкидали меншому братові, пішому пішениці
65. Для козацької признаки.
Та як стали на Мурав-стеги виїжджати,—
Нігде ні тернів, ні зеленіх байраків не завидати!
Ей, то брат середульший промовляє словами:
«Ей, братіку старший, милий,
70. Як голубонько сивий!
Ой станемо ми, коні попасімо,
Меншого брата підождімо;
Або назад завернімося,
Та на коні возмімо,—
75. Хоть мало підвезімо:
Нехай він буде знати,
Куди в городи Християнські
До отця і до матки в гості прибувати.»
То то промовляє старший словами,
Обіллється гірко слізмами:
80. —«Ой, братіку мій менший, милий,
Як голубонько сивий!

- Чи щез тобі катерга турецька не ввірилася,
Сириця у руки не ввідалася,
85. Щоб ти назад завертався,
Та дні вакував ¹⁾,
Та на коні вагу набірав?!
Та він сам жив-здоров буде,
В городи християнські
90. До отця до матки у гості він і піхом прибуде!•
Ей то брат середульший добре дбає,
З-під лудану ²⁾ червону китайку виймає,
Дере, шляхами розкидає,
Меншому брату пішому пішениці
95. Признаку даває.
Ой то тож-то менший брат піший пішениця
Біжить-підбіає...
Під білі ноги пожар підпадає,
Кров сліди заливає!...
100. На Мурав-степи вибігає,—
Тає нігде тернових віт не забачає:
Тільки червону китайку забачає;
То до єї прихожає,
У руки бере, ік серцю прикладає,
105. Гірко словами промовляє:
•Ей, і знать-то Азовська орда ³⁾ великі збитки мала,
Мене на спочивку минала,
А моїх братів догонила,
Стріляла-рубала,
110. А може живих у полон займала!..
Ей, Господи, Боже мій!
Колиб я мог знати,
Чи моїх братів постреляно,

¹⁾ Цеб-то гаїв. Зам. П'євца.

²⁾ Чи сідло, чи що, а може й жупан. П'єв.

³⁾ На вопросъ: „Що то таке Орда?“ п'євець отвѣчалъ: „Не що-ж, як пугоя.“

- Чи їх порубано,
115. Чи їх живих у руки забрано?
Ей до пішов би я по тернах, по байраках блукати,—
Тіла козацького-молодецького шукати,
Да тіло козацьке-молодецьке
У чистім полі поховати.
120. Звіру-птиці на поталу не подати».
Ей, то до Савур-могили ¹⁾ ой! прихожає,
(Одно-безвідья
Друге-голодья),—
До Савур-могили прихожає,
125. На Савур-могилу голову склоняє,
Гірко слёзами ридає.
Ой то тоже орли сизопері налітали,
Тай на чорні кудрі наступали,
Із-під лоба очі виймали.
130. То той піший пішениця,
Як би чужий чужениця,
Промовить словами,
Обілеться гірко слёзами:
«Ой, гості ж мої немилі, нелюбі!
135. Ой, до станьте, подождіте,
Поки буде душа козацька-молодецька
З білим тілом розтрявати.
То тоді будете од жовтих костей тіло оббірати,
А з-під лоба очі виймати.»
140. До тоже не чорна хмара наступала,
Як душа козацькая-молодецькая
З білим тілом розтрявала.
Орли сизоперці налітали,

¹⁾ На вопросъ: „що-то за могила і де вона? та чи й е вона справді де-небудь?“—Півецъ съ неудовольствіємъ отвѣчалъ: „Вона й е і буде — під Полтавою. Кажуть, що ідуть у Ростов чи Марнополь, за два да чи за три, кажуть, її видно, поки дойдеш.“

145. Од жовтих костей тіло оббірали,
А із-під лоба очи виймали
І тоже олці-сірохманці ¹⁾
З великих степів набігали,
Од сунав кості одривали,
Да по тернах по байраках розношали.
150. Ей, до тоже буйнії вітри повівали,
Та комишами жовтні кості покривали.
Ей то тоже козака ні отець ні мати оплакала,
Як сива зозуля прилітала,
Да у головах сідала,
155. Да жалібно закувала:
«Ой, голово, голово, козацькая-молодецькая!
Се-ж ти ні допила, ні доїла,
Ані хороше не сходила;
Ай довелося валятися
160. Звіру-птиці, на поталу податися!»
То як стали два брати
У городи Християнські прибувати,
Стали на цереві накладати,
І землю турецькую класти-заклинати:
165. «Ой земле, земле турецькая,
Віро бісурманская,
Розлуко християнская!
Розлучила брата із сестрою
І мужа з жоною,
170. Товариша із товаришем!
Бідному невільнику ніколи спокою немає!
Ой земле, земле,
Ти справді ж проелятая!
Тільки турчину-кам'яничину
175. На сребро на злато весьма богатая!»
Услыши, Господи, у прозьбах, у молитвах

¹⁾ Усе їдно—вовки, тільки тут не можна так казати. П'їв.

Люду Царьскому, Народу Христианьскому
І усім головам слухащим
На многі літа

180. До конца віка!

(Зап. отъ кобзаря Вересая, изъ Прилуцк. у. см. Зап. Югов. Отд. И. Р. Геогр. Общ. I, 7—10).

Дума эта должна была сложиться не ранѣе конца XV в. и не позже начала XVII в., такъ какъ въ ней съ одной стороны Азовъ принадлежитъ уже туркамъ, а онъ занятъ ими въ 1475 году,—съ другой стороны степь между Азовомъ и лѣво-бережною Україною представляется трудно проходимою пустынею, по которой бродятъ татарскія шайки, между тѣмъ какъ послѣ 1576 г. уже появляются по рѣкѣ Самарѣ запорожскія паланки. (Скальковскій, Исторія новой Сѣчи, II, 8—10), а при Бопланѣ (1630—1640) Самарская паланка была уже одною изъ болѣе заселенныхъ запорожскихъ земель. (Тамъ же, т. I, 56).

Въ 1569 г. польскій посоль Тарановскій не могъ проѣхать въ Астрахань иначе, какъ спустившись до Аккермана, а оттуда взморьемъ до Очакова и дальше на Перекопъ до Азова тоже берегомъ Азовскаго моря. По указанной, очевидно самой удобной, дорогѣ ему приходилось набирать провизію отъ стоянки до стоянки, т. е. отъ Перекопа до самаго Азова, на 11 дней. Въ это время посоль указываетъ одно только мѣсто при устьѣ Міуса, куда изрѣдка являлись козакки «стрелять звѣря и разбивать татаръ.» (M. Bielski kronika polska, 628, 636).

Азовъ еще во время генуезцевъ въ XV в. былъ пунктомъ торгова невольниками. (Брунъ, О поселеніяхъ итальянскихъ въ Газаріи, Москва, 1872, стр. 31).

Упоминаемый въ думѣ Муравскій шляхъ шель изъ татарскихъ предѣловъ по верховьямъ рѣчекъ: Конскія Воды, Самара, Орель, до верховьевъ Ворсклы, т. е. по водораздѣлу Днѣпровскаго и Азовско-Донскаго бассейна, подобно тому, какъ Черный шляхъ велъ изъ Крыма въ право-бережную

Украину по водораздѣламъ между бассейнами Буга и Днѣпра. Для татаръ, какъ потомъ и для козаковъ и для чумаковъ, было важно миновать переправы черезъ рѣки и въ тоже время идти не далеко отъ начала балокъ, въ которыхъ можно было найти водопой. (Скальковскій, Исторія Новой Сѣчи, т. I, стр. 131, 132). Пѣшимъ, какъ въ нашей пѣснѣ, на этой дорогѣ въ XVI в. грозило «безхлѣбье і безводье.»

Савуръ-могила, часто упоминаемая въ пѣсняхъ, была гдѣ то около р. Самары.

Ст. 164—174 вар Д принадлежать думѣ о неволѣ турецкой.

36.

СТОРОЖА У ЧОРНАГО ЛѢСА И ПЛѢННАЯ ДѢВУШКА.

А.

1. «Гонят, мамко, на сторожу,
Під Чорний Ліс на могилу,
Видит мі ся, моя мамко,
Що, відав, я там загину!»—
5. —Відперайся, мій синовьку
Що тя болит головонька.—
«Гонят, мамко, на сторожу,
Під Чорний Ліс на могилу,
Видит мі ся, моя мамко,
10. Що либонь я там загину?»—
—Відперайся мій синовьку
Що коника тай не маєшь.—
Коня дали, осіддали,
На сторожу виправили...
15. Їду милю, їду другу,
Їду нічку, одну, другу—
Мій коничок ослабає,
Сон головку похилає.
Я прихилив кониченька
20. До дубонька зеленого,

- Сам привлонив головку
На маленьку годиноньку—
Ой я заснув, моя мамко!
Ой прибігли татароньки,
25. Аркан втяли, коня взяли,
Дівці бранці дарували.
Ой, устаю ранесенько,
Нема-ж мого ворон коня!—
Ой вийду я на могилу,
30. Подивлюся у доливу:
Їдуть ляжи на три шляхи,
А козаки на чотири,
Щоб їм коні припочили,
А татари на все поле;
35. Меже ними дівка бранка
Сидить собі на конику,
На вдовинім бо й синонька,
Русу косу розчесує,
Дрібне листе пописує,
40. Там у воду пометує:
Плинь-же, плинь же, дрібне листе,
До мого тата в гості,
Нехай тато не сумує,
Най ми посаг не готує;
45. Ой вжеж бо я посаг мала
Під явором зелененьким,
Тай с турчином молоденьким,
Іс турчином, арабином
49. Та й с нецирим татарином.
(Днїстр. Русалка, —1837, 15—17.)

Б.

1—3=1—3 А, 4=4 А. ...віддав..... 5—6=11—12 А.

7. Дали коня, дали зброю:

8. Ставай синку до побою!

9=15 А. 10=16 А., їду..... 1—12=17 А. 13=19 А. Ой

припнув я.... 14=20 А....явора.... 21 А. 15—20=21—26 А.
21=27 А.... встаю я.....

22. Арванъ втятий, коникъ взятий!—

23=29 А. горочку, 26=30 А.в долиночку: 25=31 А.
26=34 А..... кіньми грают,

27. Й мого коника ведут,

28=35 А. На нім сидит.....

29. Дівка бранка Марьянка;

30=38 А. розчесала,

31. До батенька лист писала:

32=43 А. Най сі... турбує, 53=44 А. 34=45 А. Я... утратила,
35=46 А., яворином, 36=49 А. г.... невіром.....

(Pauli,—Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, I, 171—172).

Въ пѣснѣ этой соединены два мотива: о сторожевомъ, воинѣ, который утратилъ коня, и о плѣнницѣ, отношенія которой къ сторожевому не ясны изъ пѣсни ¹⁾. Первая половина пѣсни рисуетъ неохотные сборы на сторожу подъ Чорный Лѣсъ, который былъ расположенъ въ углу между р. Тясминомъ и Днѣпромъ, въ теперешнемъ Чигиринскомъ уѣздѣ. По южному краю лѣса, по вышеупомянутому Чорному Шляху, обыкновенно пробирались татары для набѣга на Киевскую Украину,—а по сѣверному стояла сторожа, которая снаряжалась изъ староствъ: Чигиринскаго, Каневского и Бѣлоцерковскаго. Приходъ татаръ узнавали между прочимъ потому, что звѣри и птицы изъ Чорнаго Лѣсу бѣжали въ Украину: М. Bielski, Kronika, 721.

Видно, что пѣсня сложилась въ раннюю эпоху, въ началѣ XVI в. до окончательнаго сложенія козачества. Въ это время военная служба лежала на обязанности, не только служилыхъ людей (бояръ, козаковъ и т. п.), но и мѣщанъ, купцовъ и т. п.—

¹⁾ Въ собраніи Головацкаго (Чтенія въ Моск. О. Ист. и Др. 1863, т. III, III. 22) прибавленъ еще и третій мотивъ—объ убитомъ козакѣ. Этотъ мотивъ встрѣчается въ отдѣльныхъ пѣсняхъ, что даетъ основаніе предполагать въ записывателяхъ варьянтовъ Паули и Головацкаго желаніе свести двѣ—три пѣсни въ одно литературное произведеніе.

Слова пѣсни о неохотныхъ сборахъ на сторожу, отговорки, что нѣтъ коня и т. п.,—вполнѣ отвѣчаютъ тѣмъ чертамъ сторожевой службы по наряду литовско-польскихъ воеводъ и старость, какія встрѣчаемъ въ актахъ начала XVI в. Такъ въ 1526 г. Кіевскій купецъ Игнатій Смольнянинъ, который «служиваль въ мѣстѣ Кіевскомъ службу мѣстскую и подачки давалъ и на погоню хаживаль» выпрашиваль себѣ у короля льготы,—такъ какъ во время его отлучки Московскіе войска «жену его изъ дѣтми и со всеми его статки до Москвы зъ Смоленска завели.» Король далъ такой приказъ: «а такъ мы бачили его не малый упадъ, ижъ онъ, какъ жону свою съ Москвы выкупаючи, на то пакладъ не малый наложилъ,—зъ ласки наше то есмо вчинили, для успоможенья его: съ тое погони его вызволяемъ, пока дѣти его лѣтъ своихъ не достутъ, а какъ дѣти его лѣтъ своихъ достутъ, маеть ихъ предся на погоню посылать.... (Акты Ю. и Зап. Росс., II, стр. 134). Въ 1523 г. Король писалъ грамоту воеводѣ Кіевскому, вслѣдствіе жалобы мѣщанъ, что воевода «дѣлаеть имъ кривды и тяжкости всяки» какъ напр. заставляеть ходить въ «погоню» за татарами тѣхъ, кто коней не имѣеть, безъ очереди заставляеть сторожить плѣнныхъ татаръ и т. п. Король приказываль воеводѣ: «естъ ли который мѣщанинъ можетъ мѣти коня, тотъ маеть съ твоею милостью на погоню ѣздити; а хто бы не могъ зъ достатчива коня купити, тотъ маеть въ замку бити» и т. д. (ibid. стр. 131—132). Ср. А, ст. 11—14.

Стихи 31—34 представляютъ, быть можетъ, вставку общаго эпического выраженія, въ особенности естественную въ Галичинѣ, вдали отъ мѣста дѣйствія пѣсни. Впрочемъ одновременное движеніе въ степи ляховъ, козаковъ и татаръ (у которыхъ плѣнница) не противно отношеніямъ первой половины XVI в.,—когда польскія войска вмѣстѣ съ зарождающимся козачествомъ выступали противъ татаръ. Плѣнная дѣвушка здѣсь представляется панночкой. Съ нею обращаются заботливо. (См. примѣч. къ думѣ о Марусѣ Богуславкѣ).

ТОЖЕ.

Та йшов козак дорогою,
Дорогою широкою,
Не сам іде,—коня веде:
Коня веде за поводи;
Прив'язав коня до приборня,
До аркана шовкового;
А сам ліг спать біля ёго:
Сіделечко в головочки,
Стременечки у бочечки;
Чи спав—не спав,—проєинувся:
Нема коня у приборня,
Ні приборня дубового,
Ні аркана шовкового.
Пішов козак тиняючи,
Свого коня шукаючи;
Вийшов козак на могилу
Та й заглянув у долину!
А в долині корчма стоїть,
Коло корчмы огонь горить,
Коло огня турок сидить;
Турок сидить—люльку курить,
Коло ёго дівка сидить;
Дівка бранка косу чеше:—
•Косо ж моя русявая!
За кого ж ти заручена?
За турчина заручена,
За татару засватана,
За козака рушник дала—
За татару заміж пішла.

(Молодикъ. Украин. литер. сборникъ 1843 г. II, стр. 138—139).

Тѣже мотивы, только сбора на сторожу пѣтъ, подробности позднѣе (козакъ, корчма). Сторожевой козакъ тутъ, какъ и въ предидущей пѣснѣ, представляется не очень бдительнымъ,—что и бывало: мы привели выше свидѣтельство Гоах. Бѣльскаго, что татары въ 1593 г., забрали въ плѣнъ сторожей;—въ то время въ Украинѣ думали, что татары собираются вторгнуться въ Московское государство. Это было то вторженіе, при которомъ особенно много взято плѣнныхъ женщинъ на Волини, (См. выше примѣч. къ пѣснѣ Плѣнъ Волянчанки) Въ виду этого не лишено интереса то обстоятельство, что въ обѣихъ пѣсняхъ объ отгонѣ коня у сторожеваго козака встрѣчается и «дівка-бранка.»

38.

ДѢВУШКА ВУДИТЬ СТОРОЖЕВОГО КОЗАКА.

(Татары уводятъ у него коня).

А.

1. Ой, матусю,
Ти не гай мене,
В далеку дорогу
Выряжай мене:	Спотивається.
Ой пущу коня
5. Тепер пічка
Та темненькая,
Козаку дорога
Та далекая:
Ой їхав козак	20. На степ, на долину,
А сам ляжу
На час, на годпну.
Ой сплю годину,
Та сплю і другуго,
10. Та дорогою,
Пустив голосочок
Та дібровою,
Пустив голосочок
Та зеленою.	25. А вже повертає
Та на третюю.
Ой добрая
Та годиночка,
Десь узялася
15. Ой щось мені
Та дримається,
І вінъ підо мною	30. Та дівчиночка
Десь узялася
Тай молодая.
Ой вирвала
Та травиченьку,

35. Вдарила козака
Та по личеньку,
Вдарила козака
Та по білому.
«Ой встань, козаче,
40. Годі тобі спати;
Бо вже твого коня
В степу не видати.
Турки ідуть
І коня ведуть,
45. Тобі молодому

- З пліч голову знімуть
Турки ішли
І табун гнали;
Твого коничка
50. Й у табун заняли.
Ой хоч коня займуть,
То другий буде;
Тебе зарубають,
Мені жаль буде;
55. Бо й повік такого
Уже не буде.»

(Гулак-Артемівській, Українські народні пісні стр. 34).

Б.

1. Ой вийду я на гороньку,
Пущу коня в долиноньку;
Ой піду я на стеженьку,
На битую дороженьку,
5. Тай там я сі ляжу спати,
Темну нічку почовати.
Ой вийшла там дівчинонька,
Та вступила до садоньку,
10. Виломала галузоньку,
Червону каліноньку,
Вдарила го по личеньку:
«Втікай, втікай, козаченьку!
Бо татари з війни йдуть,
15. Тебе забьють, коня возьмуть!»
— Най би вбили, най би брали,
Було мене не будити:
Коли м у сні тебе любив,
До серденька приголубив.—

(Чт. О. И. и Д. 1863. III, III, стр. 127).

В.

1. Під нашою слободою
Роде жито з лободою.

Там дівчина жито жала,
Малі снопики вязала.

5. Де не взявся козаченько
На воронім кониченьку.
— «Годі, годі, дівча жати,
Малі снопики вязати.»
Збіхав козак на могилу,
10. Пустив коня й на долину.
Пустив коня й на долину,
А сам заснув на годину.
Де не взялась дівчинонька,
Та вирвала травиченьки,
15. Та вдарила козаченька.
Та вдарила й по личеньку.
— Годі, годі, козак, спати
Та вже ж коня не видати.
Ішли турки з татарами,
20. Взяли коня з поводами.»
— Мене турки добре знають,
Вони ж мене не займають.
Візьмуть коня—другий буде,
Тебе ж візьмуть, то й не буде!—

(Баліна., Укр. пісні, 1863, 73—74).

Ст. 21—22 вставные на подобіє словъ извѣстной пѣсни:
«Гомін—гомін по діброві...»

Г.

1. «Що я бідна наробила
Гей-ой-ой ой.
Молод-хлопця полюбила
Гей, Боже мій.»
Добра ж була то година,
Де-ж сі взяла ту дівчина,
5. Вірвала пшениченьку,
Тай вдарила по личеньку.
— «Встань, козаче, годі спати,

Твого коня не видати.

Гей зза гори турки їдуть,

10. Мого (sic!) коня в сріблі ведуть.

С коня зберуть срібло-злото,

Тебе уб'ють на болото.

(Станиславовъ. Підгір'я. Зап. П. Кумановскій).

Д.

1=5+6 А. Та..... 2=7+8 А. Та дороженька..... 3=17+
18 А.вороний..... 4=15+16 А. Козаченьку.....дрімається.

5. Ой припну я коня коло калиночки,

6=21 А.спати на край могилочки!

7. Щасливая годинонька!

8=29+30 А.ся взяла дівчинонька, 9=33+34 А. Ї.....

10=35+36 А. Та..... 11=39+40 А., ой встань,

12. Наступає горда, схоче коня взяти;

13=51+52 А. Та..... возьмуть, та вїнь.....; 14=53 А.
зарубають,на світі не буде!

15. «Десь ти мене, дівчино, любиш;

16. Що ти мене так рано будеш?»

17. —Як би я тебе та не любила,

18. Яж то тебе із давна кохаю,

10. Що й на свою славу не вважаю.—

(Чт въ М. О. И. и Др. 1863 г. III, III, стр. 127 № 38).

Е.

1—2=1—2 Б. 3=3 Б.пійду..... 4=4 Б.дорожень-

ку, 5=5 Б. Ляжу я се тай там....., 6=6 Б. 7=7 Б. ...прій-

шла..... 8=8 Б. 9=10 Б. 10—11=11—12 Б. 12=13 Б. «Вста-

вай, вставай,..... 13—14=14—15 Б. 15=16 Б.били,.....

16=17 Б. 17=18 Б.в сові..... 18=19 Б.

(Pauli,—Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, I, 173).

Ж.

1. Ой, у лісі сніжок тресе,

2. Ой там козак коня пасе,—

3. Гона пасе, дрівці ломит,

4. Й а до шаблі вогню робит—

5=10 В.могилу, 6=12 В.ліг спати..... 7=7 Д. Щаслива то..... 8=8 Д.сі взяла дружиночка, 9=9 Д. Тай..... 10=12 Б. 11=13 Б. —Устань, устань,..... 12=11 Д. —Устань, устань,.... 13=18 В. Твого..... 14=43+44 А. ідут коня й озьмут. 15=13 Д.озьмут,..... 16=53+54 А.озьмут, жаль мні....., 17=16 Д. На що съ...тай збудила.

18. Колись мене не любила?

19=17 Д.те.....

20. То би я те не будила.

(Станиславовъ. Подгірьє. Кутищи. Зап. Мелитовъ Бучинскій.)

3.

1=1 Д. Ей там темна..., темна невидная. 2=2 Д. А мні...дуже...

3. Гей, поїду з гори на долину.

4. Пуцу кониченька в червону калину.

5. Пуцу кониченька в червону калину.

6=6 Д.в вчесну годину.

7. Вже наступає вчесна година,

8=8 Д. Где ж би.....молода дівчина. 9=5 Г.жита и.....

10=6 Г. Затяла козава.....білім..... 11=7 Г.бо вже.....

12=12 Д. Бо ідут татари, хотят..... 13=13 Д. Ой як.....

14. А як мене забьют, жаль серденьку буде.

(Галиччина, Холосевъ. Зап. Амбросъ Долиницькій).

Вся эта пѣсня—фигуральное вираженіе чувства дѣвушки къ козаку и изложеніе мечтаній послѣдняго на сторожѣ. Образъ разбуженія отъ сна,—для вираженія любви кого къ кому,—встрѣчаемъ и въ другихъ малорусскихъ пѣсняхъ: такъ въ червонорусской свадебной пѣснѣ у г. Лукашевича. (Малор. и Червон. пѣсни, стр. 164—165) изображается молодая заснувшая въ саду-винограду; идетъ отецъ—и не смѣетъ будить ее,—идетъ «миленькій,—виноградъ ломати вміе, Марьичку сбудити сміе;» такъ у г. Рудченка (Чумацкія пѣсни, Кієвъ, 1874 г., стр. 207) пѣсня говоритъ, будто дѣвушка является передъ чумакомъ въ степи. У насъ въ вар. В. образъ удвоенъ: козакъ въ свою очередь является передъ дѣвушкою.

НАВЪГИ ЛАНЦКОРОНСКАГО НА ТАТАРЪ.

(1516—1528).

По долині воли ревуть: ой чому-ж то не коні ржуть?—

Коні воронії, коні випряжній!

Ой колись то коні, коні... по Кримський дорозі;

То-то було щастя, доля у Ланському розі!...

А в Ланському розі явір похилився:

Ой Татарин тяжко-важко вертью закрутився.

Чи в тебе, Татарине, горілонька у в очах запіла?

Чи в тебе, Татарине, головоньку чара заломила?

(Укр. Нар. пѣсни Максимовича 1834, стр. 130).

Странная постройка третьего стиха этого отрывка, искусственность образовъ въ двухъ послѣднихъ, противурѣчіе образа — «у Ланському розі явір похилився» съ заявленіемъ о «счастѣ—долѣ» въ этомъ Ланскомъ рогѣ,—все это возбуждаетъ сомнѣніе,—не поддѣлка ли это подъ архаической отрывокъ изъ народной пѣсни,—въ родѣ тѣхъ, какія оговорены въ предисловіи къ изданію. Но если это не поддѣлка,—то это искаженный отрывокъ пѣсни о Ланцкоронскомъ.

Въ жизни Предслава Ланцкоронскаго, старосты Хмѣльницькаго (Хмѣльникъ—мѣстечко Под. губ., Литинскаго уѣзда), котораго прежде считали первымъ гетманомъ козацкимъ, есть два событія, которые могли подать поводъ къ составленію подобной пѣсни. Въ 1516 году, по словамъ Бѣльскаго, козаки предприняли первый военный походъ подъ предводительствомъ Ланцкоронскаго. «Они ѣздили козаковать подъ Билгородъ (Авкерманъ) захватили стада турецкія и татарскія и погнали ихъ домой. Турки и татары догнали ихъ у Видового озера, вступили съ ними въ битву; но козаки одолѣли и возвратились съ добычею.» (Marcin Bielski, Kronika Polska, стр. 534,

изд. 1597). Въ концѣ 1528 г. «Предславъ Ланцкоронскій и Остафій (Дашкевичъ), староста Черкасскій, соединились съ старостами Винницкимъ и Брацлавскимъ, составивъ отрядъ въ 1200 человекъ, и отправились подъ Очаковъ. Тамъ они въ трехъ битвахъ побѣдили татаръ, захватили до 30000 скота и 500 лошадей, и добычу эту пригнали домой.» Bielski, *ibid.*, 560, Niesiecki, *Końca Polska*, т. III. 25). Родъ Ланцкоронскихъ былъ изъ краковской земли, гдѣ они имѣли замокъ Ланцкорону. Переселившись въ Подолію, они основали тамъ другой городъ того же имени. (*Starożytna Polska*, Baliński i Lipiński, т. 2, стр. 976). Эта то Ланцкорона, полная добытаго отъ татаръ скота, и могла пожалуй остаться въ памяти пѣвцовъ подъ именемъ **Ланского рога**. Во всякомъ случаѣ въ настоящемъ его видѣ отрывокъ этотъ трудно признать по-длинно народнымъ.

40.

В А Й Д А.

А.

1. В Царіграді на риночку
Та пье Байда 'мед, горілочку;
(й пье Байда, та не день, не два,
Не одну нічку, та й не годиночку;
5. Ой пье Байда, тай кивається,
Та на свого цюру поглядається:
— «Ой цюрож мій молодесенькій!
Та чи будеш мені вірнесенькій?»
— Царь Турецькій в нему присилає,
10. Байду в собі підмовляє:
— «Ой ти, Байдо, та славнесенькій!
Будь мені лицарь та вірнесенькій,
Возьми в мене царівночку,
Будеш паном на всю Вкраїночку!»
15. — «Твоя, царю, віра провлятая,
Твоя царівночка поганая.» —

- Ой крикнув царь на свої гайдуки:
— «Возьміть Байду добре в руки,
20. На гак ребром зачепіте!»—
Ой висить Байда, та й не день, не два,
Не одну нічку, та й не годиночку
Ой висить Байда, та й гадає,
• Та на свого цюру споглядає,
25. Та на свого цюру молодого,
І на свого коня вороного.
— «Ой цюро ж мій молодесенькій!
Подай мені мені лучок та тугесенькій,
Подай мені тугий лучок
30. І стрілочок цілий пучок!
Ой бачу я три голубочки,
Хочу я убити для ёго дочки.
Де я мірю, там я вцілю,
Де я важу, там я вражу.»—
35. Ой як стрілив,—царя вцілив,
А царицю в потилицю,
Ёго доньку в головоньку.
— «От то ж тобі, царю,
За Байдину кару!
40. Було тобі знати,
Як Байду варати:
Було Байді голову ізтяти,
Ёго тіло поховати,
Вороним вонем їздити,
45. Хлопця собі зголубити.»

(Чт. въ М. Общ. И. и Древн. 1863, III, III 1—2).

Б.

1. Ой у лісі, в Берестечку
Там стояла коршомба на грудочку.
Там пив-гуляв Байда мед-горілочку

- Не їдну ночку-годиночку;
5. Ох, аж приїхав цар Турецький:
«Здоров, здоров, Байда-молодецький!
Повинь, Байдо, пий гуляти,
Бери мою дочку, та йди царувати!»
—Твоя дочка поганая,
10. Твоя віра проклятая!—
Крикнув цар Турецький
На свої слуги, слуги молодецькі:
«Возьміть Байду ізв'язіте,
За ліве ребро гаком возьміте!»
15. Взяли Байду ізв'язали,
За ліве ребро гаком пройняли.
«Пусти, царю, погуляти,
Ті пташечки постріляти.»—
Стрелив Байда із лука—
20. Попав царя помежи уха,
Царицю—в потилицю,
Царову дочку—
В саму головочку.
«Не хтів, цару, Байду карати,
25. Тепер, цару, будеш пропадати!
Не хтів, цару, Байду вчити,
Тепер, цару, будеш в сирі землі гнити.»
- (Изъ рукоп. сборн. г. Рудченка).

В.

1. Був пан Корецький
Дмитро Вишневецький—
Він небесну силу мав
І воевав
5. Гроном та своїм словом!
Їго невірні не злюбили
Ловить на їго вартували
- *

- Ловить на ёго чатовали,
Потом ёго споймали,
10. Тай в кайдани заковали,
І ребро ёго крукомъ затагали
І на стіні прибивали....
Висить пан Корецький не день і не два,
А висить він так сім года,
15. І не їсть, і не пье,
А таки все свое думає.
<Турки-єниченьці ¹⁾!
Прошу вас, Божим помишленем,
А вашим милосердем,
20. Дайте ж ви мені стрілох пучок
А до моїх білих ручок,
А убью ж я вашему єниченьці, цару
Голубця і голубку на славу.
І буде ёму на свіданне
25. І на обіданне і на полуданне
І на вечеру....

(Rulikowski. Opis powiatu Wasylkowskiego. Warszawa. 1853, стр. 184)

Г.

1. А в містечку славнім Берестечку
2—4=2—4 А. 5=9 А.к ёму.... 6=10 А. 7=11 А.
Байда,.... 8—9=12—13 А. 10=14 А. Будь..... Україночку
11=15 А. 12=16 А.царю, дочка..... 13=17 А.на
гайдуки: 14=18 А. Візьміть....15=19 А. Візьміть..... 16—19=
20—23 А. 20=24 А.хлопця..... 21=25 А.хлопця.....
22=26 А.
23. Ой ти, хлопче, молодесенький!
24=28 А. 25=29 А.мені лучок
26. І стрілочок пучок:

¹⁾ Яничари.

27—28=31—32 А.

29. Нехай же я убью царю

30. Та на славную вечерю!»

31—32=35—36 А. 33=37 А. А.... дочку.... головочку. 34=
38+39 А. «...да за твою.... 35=40+41 А. 36—39=42—
45 А.

(Укр. нар. пісн., Максимович., 1834 г., 106—107 стр.; изъ
собр. Ходаковского).

Д.

1=1 Г. Ей у місті славному.... 2=2 А. Там.... козак....
мед і....

3. Ей пье же вун враз і наливае,

4. Ёго царь Турецкій судошае:

5=11 А. Ей....., мій молоденкій, 6=21 А. Знаю з тебе
служба....

7. Візми мою дочку царуночку,

8=14 А., будеш гатаманом,

9. Будеш меї землі государом.»

10. Я не хочу твєї дочки брати:

11. Ти мене не будеш зятем звати;

12=9 Б.негідная, 13=10 Б. 14+15=17 А. Гувув....
турецкій..... служечки:

16. «Возмите Байду повісите,

17 А. І на острій гак знежите.»

18. Їзjali Байду повісили

19. І на острій гак ребром знезали

20=23 А.еще не вмирае 21=24 А.джуру поглядае:

22. Ей, мій джура, мій вірнесенькій

23. Подай мені лука й три стрилиці,

24. Бо я й побачив три голубиці.»

25. Трапив царя в саме чоло

26=36 А. 27=22 Б.під білу ципечку. 28=38+39 А..

29=40+41 А. Треба....

30. Лепій було б ёму головоньку зняти,

31. Неж на острій гак ребром знезати.

(Изъ сбор. Андреевск. Запис. учев. В. Д. П. Кур. Ив. Серединскимъ, въ м. Коднѣ, Вѣльск. у.)

Е.

1=1 А. Ой у Києві, да....

2. Там пьеть Байда да горілочку.

3. Ой пье же він да подпивае

4. Да на турецького царя похваляе.

5=17 А. 6=18 А. «Да візміте.... в добрій.... 7=19 А. Да візміте.... да звяжіте, 8=20 А.почепіте!» 9=21 А.

не день, не два;

10. Не дві ноченки, не дві години.

11=27 А. Ой ти, джуро....

12. Шо на тобі жупан голубенвій:

13=25+26 Г.

14. Да забачив я трех голубочок.»

15. Як ударив царя

16. Да посеред чела

17=36 А. 18=33 Г. А царівночку у.... 19+20=34 Г. Отсе тобі....

21. Шо ти не умів Байди як покварати,

22. Було-б тобі, царю, Байду покварати,

23—42 А.б тобі....с плеч....

24. Да на козацкую славу отдати!..

(Лукаш. Малорус. и червонорус. народ. думы и пѣсни. 1836 г., I, 11—12).

Ж.

1. У містечку Берестечку

2=2 А. Там....горілку.

3. Дае ёму сам цар знати

4+5=7 Б.

6. Та молодців підмовляти;
7+8=8 Б. 9=17 Б. Позволь, царе,.... 10=18 Б. Сиві голубоньки..... 11=19 Б. Як ударив..... 12=20 Б. Того цара..... 13=36 А.

14. А царову дочку в голівочку:

15. «Лучче мені пить гуляться

16. Тай нікого не бояться!»

(Село Торчинъ, Радомыльскаго уѣзда Кіев. губ. Зап. В. Магеръ).

З.

1—4=1—4 А. 5=5 А.Дмитро... 6—12=6—12 А. 13=
13 А.донку царівнонку.

14. «Та будеш мати за жинонку.»

15. Твоя донка хорошая,

16—28=16—28 А.

29. Подай міні лучок і три стрілочок

30—45=30—45 А.

(Шаули, т. I, стр. 133).

И.

1=1 Б. 2=2 А. Там.... 3=5 Б. Ой прїхав.....

4. «Що ти, Байдо, робишь,

5. Байдо молодецкий?»

6. —Ой нью, цару, пью гуляю

7. А не одну нічку, ані годиночку. ...

8=7 Б. 9=8 Б. Возми.....будеш.....! 10—16=9—15 Б. 17=

16 Б. I.... узяли.

18. Висить Байда, умирае,

19. Та на свого коня поглядае

20. «Ой подайте мені лук і три стрілки,

21=31 А. Як побачив аж..... 22=19 Б. Як вистрелив.....

23=20 Б.поміж..... 24=36 А. у....., 25=33 Г.

цареву....

26. Ото тобі, цару,—не вмів знати,
27. Чим Байду скарати:
28. Було перше Байді з плеч голову зняти.

(Зап. Штангеевъ, въ Сьвирскомъ уѣздѣ, Кіевск. губ.)

I.

1=1 Ж. 2=2 А. Там.... 3=4 Б. Ні одну нічку—.... 4=5 Б.
Аж приходить..... 5+6=4+5 И.

7. Годі тобі, Байдо, байдикувати,
8+9=8 Б. 10=9 Б. віра...., 11=10 Б. дочка....! 12=11
Б. Як..... 13=12 Б. молодіи: 14=13 Б. 15=14 Б. Да за
ребро... . почепіте!

16. Да висить Байда на колючку

17. Ні одну нічку, ні годиночку.

18. Аж приходить цар турецький,

19. «Що ти робишь, Байдо,

20. «Байдо молодецькій?

21. Ой у полі два дубочки,

22. На дубочках голубочки;

23=17 Б. Позволь..... 24=18 Б. Сізи голубочки.....

25. Як ударив Байда, Байда з лука

26=20 Б. Та поцілив.... поміж.... 27=36 А. 28=25 И.

29. Не вмів, цару, Байди бити,

30. За це тобі в землі пріти.

(Полтавщина. Зап. Зайкевичемъ).

К.

1=2 А. Ой..... 2=4 А. Ні одну..... 3=5 Б. Приходять до
вго.... 4=4+5 И. робишь, Байдо, 5=7 І. байдувати,
6=8 Б.

7. Лучче ж мені сім рік байдувати,

8. А ніж твою дочку та за себе брати.-

9=11 Б. Ой як.... 10+11=12+13 Б.

12. Та за ребро гаком поченіте.

(Зап. въ Києві).

Пісня эта надателями (Лунашевичъ, Максимовичъ, (1849), Жегота Паули, Рулиновскій), относится къ Дмитрію Вишневецкому, старостѣ Чернаскому, князю изъ рода Гедишиновичей,—основателю первой Запорожской Сичи на островахъ Днѣпровскихъ: Томаковѣ и Хортицѣ въ 1/2 XVI в. (M. Bielski, kronika, 718).

Въ 1556 г. Дмитрій Вишневецкій сдѣлалъ набѣгъ на Крымъ. Въ 1556 г. онъ явился въ московское государство и получилъ отъ Ивана IV Бѣлевъ. Оттуда онъ ходилъ съ Московскими войсками въ Крымъ въ 1558 г. и на помощь черкесскимъ князьямъ противъ крымцевъ. Въ 1563 г. Вишневецкій ушелъ отъ Ивана IV и появился опять на Украйнѣ. Въ 1564 г. онъ былъ призванъ на господство въ Молдавію партіей бояръ, но попалъ въ плѣнъ Томжѣ (Стефану IX), который и выдалъ его туркамъ, пытавшимъ на него злобу за раззореніе Крыма и за неоднократные набѣги на турецкія владѣнія. По словамъ М. Бѣльскаго (+1575) Султанъ Селимъ II приговорилъ Вишневецкаго къ слѣдующей казни: «Вишневецкій и Пясецкій были брошены съ башни на крюки, вдѣланные въ стѣны у морскаго залива по дорогѣ отъ Константинополя въ Галату. Пясецкій немедленно скончался, а Вишневецкій, зацѣпившись ребромъ за крюкъ, жилъ въ такомъ положеніи три дня, пока турки не убили его изъ луковъ, не стерпѣвъ его злословій на Магомета.» (Bielski, стр. 614). Въ этомъ розказѣ близкаго современника обща съ пѣсней только та подробность, что Вишневецкій висѣлъ на крюкѣ, какъ и Байда.— Въ XVIII в. у Несецкаго (+1774) мы находимъ уже подробности нѣсколько подходящія къ словамъ пѣсни о томъ, что султанъ предлагалъ Байдѣ не-

рейти въ магометанство: «Непоколебимое мужество Вишневецкаго проявилось въ плѣну: угрожая ему ужасною казнью, къ которой онъ былъ приговоренъ, султанъ, предлагалъ ему въ замѣнъ свою милость и расположеніе, если онъ согласится отступить отъ христіанства и присоединиться къ Магометовому лжеученію. Но благовѣрный князь Дмитрій отнесся съ презрѣніемъ къ этому предложенію, заявивъ, что онъ готовъ скорѣе претерпѣть тысячу смертей, чѣмъ отречься отъ вѣры.» Несецкій передаетъ и такую сказочную подробность, будто турки, желая овладѣть рыцарскою силою Вишневецкаго, вынули изъ него сердце и съѣли его. (Несецкій. *Krona Polska*, 1728—1748, т. IV, стр. 545).

Что въ XVII в. уже существовали пѣсни о Байдѣ тождественныя съ нашими и что ихъ тогда уже стали относить къ Вишневецкому, это видно изъ сочиненія Станислава Темберскаго, написаннаго въ честь коронаціи короля Михаила Вишневецкаго—*Chronologia synoptica palmitis Coributei*. Краковъ. 1669.—гдѣ содержаніе пѣсни передается въ латинскомъ извлеченіи ¹⁾.

¹⁾ Вотъ текстъ розказа Темберскаго: *Cum (Demetrius) Cretica fide Valachica deceptus, ad Turcica vincula deductus esset, eo, quod Scythas ac Turcas notabilibus cladibus afficeret, cum ad immane supplicium imperator Selimus tyrannus destinavit, ut lentae mortis atrocitate in unco ferreo vitam invitus terminaret: idque in ludibrium Christianae fidei, quam Mahometani peiorem canibus at anguibus detestabili ore comblaterant. Quo in supplicio heros incomparabilis manens vivus biduo, divi Andreae apostoli exemplo, Christianitatis nomen extollens, Mahometismum deprimens, circa agonem mortis—lentissimum angorem vitae efficientis, petiit sibi gratiam quanquam tyrannicam concedi: ut militari morte et quidem christiana liceret sibi obire, non autem funesto supplicio criminorum hominum. Concessa gratia tyrannica, pendenteque heroi in unco porrecta est pharetra cum manipulo sagittarum; pro quo beneficio signis gratitudinis expressis, viribus fortibus ad pharetram pendulus applicatis, in effusam gentem turcicam, spectaculi erga congregatam, sagittas intorsit ac effudit (una sagitta ad cervicem reservata). praecipuosque Turcas in scena illa exanimavit vi-*

Обращаясь теперь къ варьянтамъ пѣсни, мы видимъ, что Байда въ большей части ихъ не имѣетъ другого названія. Дмитромъ онъ называется только въ варьянтѣ г. Паули (З.), который правда говоритъ, что въ Галиччинѣ часто зовутъ Байду Дмитромъ;—это можно принять за отголосокъ варьянта В., въ которомъ встрѣчаемъ названнымъ Дмитрія Вишневецкаго. Но варьянтъ В. отличается особенно церковною редакціею, —и въ немъ Дмитро Вишневецкій названъ еще и паномъ Корецкимъ. Въ началѣ XVII в. былъ дѣйствительно князь Самуилъ Корецкій, котораго судьба нѣсколько сходна съ судьбою Дм. Вишневецкаго, такъ какъ онъ тоже ходилъ въ Молдавію и былъ два раза взятъ въ плѣнъ (1617 и 1620). Въ первый разъ онъ ушелъ, а во второй разъ былъ казнень. Несецкій передаетъ подробность, которая имѣетъ только весьма отдаленную аналогію съ эпизодомъ о предсмертной борьбѣ Байды съ турками: «отказавшись, подобно Вишневецкому, отъ почестей, предложенныхъ ему султаномъ подъ условіемъ отреченія, (отъ христіанства), Корецкій былъ приговоренъ къ смерти; когда пришли въ тюрьму исполнители приговора, то Корецкій вырвалъ у одного изъ нихъ ножъ и сталъ отчаяно защищаться; только послѣ усиленной борьбы турки успѣли одолѣть плѣнника и исполнить надъ нимъ смертный приговоръ.» (Несецкій, *Krona Polska*, II, 611). Можно, конечно, сдѣлать предположеніе, что въ XVII в. было двѣ пѣсни: одна о Вишневецкомъ, а другая о Корецкомъ и что

goroso affectu emissis sagittis. Haec res stupenda postquam esset ad tyrannum delata, illico fertur Selimum advenisse equitans, stipatus satellitibus, recreationis crudelissimae perficiendae erga; atque tyrannum quaesivisse, num Demetrius adhuc aliquid vigoris in exhausto corpore habuisset? Is, conspecto tyranno, sagittam, reservatam ad cervicem, resumpsit, pharetrae applicavit, in tyranni personam direxit, sed jam viribus vacillantibus. Eo in periculo constitutus tyrannus, illico sagittariis demandavit heroem invicti pectoris crudelibus telis conficiendum. (Temberski. Chron. synopt. стр. 16—17). Ср. нижеприводимое описаніе обращенія съ плѣнными козаками Османа II.

онѣ потомъ слились въ одну,—но гороздо вѣрнѣе, что имя—**Корецкій** попало въ пѣсню по сходству съ именемъ—**Корибуть**: какъ, вѣроятно, стояло въ первомъ вариантѣ пѣсни о Байдѣ. приспособленномъ книжными людьми къ брошюрѣ Темберскаго.

Кромѣ висѣнія на кроекъ остальные подробности пѣсни о Байдѣ мало подходятъ къ старымъ историческимъ показаніямъ о Дмитріи Вишневецкомъ лично. Его, приглашали господарствовать, а Байду турецкій царь царствовать, но Вишневецкаго приглашали молдаване, о которыхъ въ пѣснѣ нѣтъ помину, и приглашенія на царство и казнь сведены въ пѣснѣ въ одинъ моментъ и въ одно мѣсто (Кіевъ, Берестечко, Царьградъ).

Нельзя не обратить вниманія еще на слѣдующія обстоятельства: имя Байда—которое мы встрѣчаемъ во всѣхъ вариантахъ, кромѣ наиболѣе книжнаго В. есть нарицательное прозвище—гуляка, лѣвтяй; въ нѣкоторыхъ вариантахъ мы встрѣчаемъ тутъже и соответственный глаголь **байдувати**, **байдикувати**. Имя это мало подходитъ къ энергическому вн. Дмитрію Вишневецкому. Кромѣ того встрѣча турецкаго царя съ Байдою въ кабакѣ, предложеніе ему въ замужество своей дочери, чудесная стрѣльба Байды изъ лука,—все это подробности такого сказочнаго характера, какихъ мы не встрѣчаемъ въ другихъ пѣсняхъ малорусскихъ объ историческихъ лицахъ. Подобный характеръ въ южнорусскихъ преданіяхъ имѣютъ только старыя сказки о Кирилѣ Кожемякѣ (Зап. о Ю. Руси, Кулиша, т. II. стр. 27) о Михайликѣ (см. выше, особенно вариантъ г. Стоянова, въ коемъ Михайликъ кидаетъ три стрѣлы) о богатырѣ Чеботкѣ,—который сапогомъ (чоботомъ) побилъ войско вражеское,—рассказъ, резюмированный въ XVI в. посѣтившимъ Кіевъ императорскимъ посломъ Эрихомъ Лассотою, ¹⁾ прозаическія преданія о Паліѣ ²⁾ и т. п.

¹⁾ Tagebuch des Erich Lassota von Steblau. Halle, 1866, 205. Es liegt darinen (въ Пещерахъ Лавры) unter andern so Jch gesehen, Sanct

Нѣкоторые варианты пѣсни о Байдѣ состоятъ почти исключительно изъ такихъ сказочныхъ подробностей. Сказочный характеръ этихъ вариантовъ дѣлаетъ ихъ аналогичными съ великорусскими былинами, которымъ знакомъ и образъ богатыря выходящаго изъ кабака и производящаго стрѣльбою убійства въ татарскомъ лагерѣ, или вызываемаго изъ кабака княземъ Владиміромъ на борьбу съ татарами, и вышибающаго глазъ у Мамаева, или Батыева зятя,—хотя, конечно, въ редакціяхъ великорусскихъ былинъ о такомъ героѣ видны значительныя отличія отъ пѣсенъ о Байдѣ. (См. Былины о Василии Игнатіевичѣ и Батыгѣ у Гильфердинга, Онежскія былины, стр. 118, 206, 358, 633, 1117, 1179, Рыбинцова, Пѣсни, т. II, 10, 65, 111, 37, а также о Василии пьяницѣ, Кирѣвск. Пѣсни, I, 72, 73, II, 93.—96).

Всѣ эти обстоятельства даютъ основаніе предполагать или, что раньше Дмитрія Вишневецкаго существовала на Югѣ Руси пѣсня-сказка о Байдѣ, которая потомъ приняла въ себя нѣкоторыя подробности исторіи Дм. Вишневецкаго (висьнѣе* на крѣвѣ) а дальше и цѣликомъ почти была приспособлена въ этому лицу, во всякомъ случаѣ не позже 1/2 XVII в.; или что раньше того энергическаго участія народа южнорусскаго въ своей исторіи, которое знаменуется козацествомъ въ к. XVI и въ XVII в. и которое составляетъ причину того реально-историческаго характера, какимъ въ значительной степени отличается южнорусскій народный эпосъ,

Denis, Sanct Alexius, Sanct Marcus (aber nicht der Evangelist) Item ein Riesz und Bohater, Czobotka genandt, von dem sagt man, dasz Er einmals von vielen seinen Feinden unversehens überfalen worden, gleich wie Er den einen stiefel angelegt, Als Er aber in der eill zu keiner andern Wehr kommen können, hatt Er sich mitt der andern stiefel, so er noch nicht angezogen, zur gegenwehr gesazt undt sie alle damitt erlegt, undt davon den Nahmen bekommen.—

²⁾ Записки о Ю. Руси, I, 115—123. Архивъ Ю—З. Россіи, Ч. III, и II, предисловіе стр. 61—63. Записки Югозап. Отд. Имп. Р. Георг. Общ. т. I, стр. 298.

— современники Дм. Вишневецкаго и ближайшіе ихъ потомки не были способны удержать въ поэтической памяти реальные подробности исторіи его, и, передавая разказъ объ ней, впади въ сказочный тонъ, какъ впадаютъ въ него теперь (послѣ эпохи крещенства) расказчики преданій о Паліѣ и т. д., заимствуя при этомъ образы изъ ходящаго оборота старинныхъ образовъ сказочныхъ. Въ данномъ случаѣ оба эти предположенія почти что сводятся къ одному, а именно, что если не вся пѣсня о Байдѣ, то значительная часть ея подробностей старѣе Дмитрія Вишневецкаго, къ которому пѣсня приспособилась, вѣроятно уже въ началѣ XVII в. если не въ концѣ XVI. Старая общая тема о героѣ, которому царь предлагаетъ дочь свою въ замужество,—тема, встрѣчающаяся и въ колядкахъ, изъ коихъ въ одной, въ собраніи г. Чубинскаго (т. III, стр. 273) герой отвѣчаетъ царю, какъ Байда: «твоя дочка—погана віра»,—старая тема о героѣ, чудесно стрѣляющемъ, осложнилась чертами беззаботнаго «лицарства» первоначальныхъ козацкихъ временъ, приняла въ себя подробности XVI в., какъ предложеніе перейти въ магометанство (чему примѣры бывали тогда среди молдованъ, да и южноруссовъ; см. ниже примѣч. къ думѣ о Самойлѣ Кошкѣ), какъ турецкая казнь черезъ повѣшенье на крюкъ,—а потомъ такимъ образомъ переработанная тема приблизилась и къ обстоятельствамъ жизни дѣйствительнаго лица—Дмитрія Вишневецкаго. По всему этому пѣсня о Байдѣ, если и не возникла изъ сказанія о немъ лично, то въ настоящемъ видѣ своемъ носитъ характеръ близкаго ему времени и въ многихъ подробностяхъ и въ способѣ поэтическаго творчества.

На окончательное сложеніе пѣсни въ той формѣ, какую она имѣетъ въ болѣе полныхъ варьянтахъ и въ латинской передачѣ Темберскаго, должны были подѣйствовать обстоятельства похода на Русь султана Османа II въ 1621 г. Между прочимъ султанъ стоялъ у Исаки на Дунаѣ, пока строилась мостъ. Въ это время пришло извѣстіе, что Гуссейнъ, Очковскій намѣстникъ, захватилъ восемнадцать чаетъ козац-

кихъ; пришелъ также и капитанъ-паша Халиль, прежній великій визирь, съ двумястами плѣнныхъ козаковъ,—пойманныхъ на Черномъ морѣ. Онъ получилъ двойную почетную одежду, а восемнадцать начальниковъ и капитановъ были одарены кафтанами. Двѣсти козаковъ было отдано въ руки солдатъ на варварскую смерть. Одни были раздавливаемы ногами слоновъ, другіе набиваемы на крюки, третіе посажены на колъ. Султанъ часто садился на маленькія чайки въ Бѣлгородѣ (Аккерманѣ) и ѣздилъ на другой берегъ смотрѣть казни, или упражнялся въ ѣздѣ на конѣ и стрѣльбѣ изъ лука, будучи ловкимъ наѣздникомъ и стрѣльцемъ. Въ припадкѣ меланхоліи онъ стрѣлялъ не только въ плѣнныхъ козаковъ, но и въ собственныхъ пажей. Такъ рассказываетъ Гаммеръ, на основаніи турецкихъ и венеціанскихъ источниковъ. (Gesch. des Osman. Reiches, IV, 526—527). Черезъ полгода султанъ былъ низверженъ и убитъ.

41.

ПОХОДЪ СВЕРЧОВСКАГО ВЪ ВОЛОЩИНУ.

(1574)

А.

1. Ой у городі у Черкасі
Сурьми засурьмили,
Як тиї ляхські комиссари
До гетьмана приходили.
5. Ой у городі у Черкасі
Бубни заорали,
Як тиї ляхські комиссари
До гетьмана прибували.
Ой, пан пишний, пан Свирговскій,
10. А ще другій пан Зборовскій,
А ще третій Морозенко,
А ще четвертий пан Горленко.
Що із волохами турок *дереться*,
А із татарами волох бьеться.
- 15 Та волошські земли руйнують,

- Плївдрують, ще й не милують.
Ой, зайржали коні, коні,
Та під гору йдучи;
Заголосили бусурмани
20. Та до Килії йдучи.
От як пан Свирговській
До Килії прибував,
Усіх козаків собірав,
Та на раді прохав.
25. Сизим орликом літав,
Явороньком гнувся:
«Де-сь то я, мої милі братя,
Та й сподінуса.»
Сподінуся пан Свирговській
30. У сирій могилі,
Як козаки біля ёго
Та загомонили.
Плакала стара баба Грицяка
Мов перепелиха, мов перепелиха;
35. Молодая сестра сон-траву ірвала,
Старую питала, старую питала:
«Чи той сон-трава козацькая сила?
Чи той сон-трава козацька могила?»
«Ой, той сон-трава, голубонько,
40. Зростився у полі,
Та піймала ту траву недоля,
Та дала моїй доні.
Ой, доня-ж, доря, моя доня,
Годі сумувати;
45. Що шашного мелодого Йвана
У могилі шукати,
У глибокій у могилі,
Біля города, біля Килії.»
Не то батенько сина прощав,
50. Шаблю та збрую давав;

А то мати сина випровожала,
Що слізьми опрощенье давала,
Що слізьми опрощенье давала,
Що на горе собі ёго вигодовала.

(Запорожская старина Срезневского I, стр. 27).

Б.

1. Як того пана Івана,
Що Свірговського гетьмана,
Да як бусурмани піймали,
То голову ёму рубали,
5. Ой голову ёму рубали,
Да на бунчук вішали,
Да у сурьми вигравали,
З ёго глумовали.
А із низу хмара стягала,
10. Що *воронів ключа* набігала,
По Україні тумани клала;
А Україна сумовала—
Ой Україна сумовала,
Свого гетьмана оплакала.
15. Тоді буйні вітри завивали:
—Де-ж ви нашого гетьмана сподівали?
Тоді вречети налітали:
—Де-ж ви нашого гетьмана *жалковали (!)* ?
Тоді орли загомоніли:
20. —Де-ж ви нашого гетьмана *зхоронили?*
Тоді жайворонки повилися:
—Де-ж ви із нашим гетьманом простилися?
У глибокій у могилі,
Біля города, біля Килії,
25. На Турецькій ливії!

(Укр. народ. п'єсни, Мансим., 1834, 71—72).

В.

1—6=9—14 А. 7=15 А. Да волоську землю..... 8=16 А.

9. Ой ми волохи, ми християне,

10. Да не милують нас бусурмане:

11. Ви козаченьки, за віру дбайте—

12. Нам, християнам, на поміч прибувайте!

13. А козаченьки за віру дбають,

14. Волохам християнам поміч посилають,

15. Трублять в труби, в сурьми вигравають,

16. Оченьками козаченьків з України провожають.

17=49 А. То не..... 18=50 А.збрую.... 19=51 А. 20=52

А. Слізьми опрощення.... 21=53 А.

(Малор. лит. сбор., Мордовц., 1859 г., стр. 181—182. Волянъ.

Доставлена Костомаровымъ).

Пѣсни эти относятся къ тому лицу, которое у украинскихъ историковъ называется Иванъ Свѣрговскій. Въ болѣе раннихъ польскихъ памятникахъ онъ называется Swierczowski. Что малорусскіе хронисты прочитали въ актахъ, къ нему относящихся, и за г, нѣтъ ничего удивительнаго,—но странно, что зовется онъ Свѣрговскимъ и въ пѣсняхъ, которыя должны были быть записаны съ устнаго говора, коему нѣтъ основанія перемѣнять звуки такъ, какъ перемѣняются знаки въ книгахъ. Вообще вышеприведенныя варьянты не представляютъ вполне неприкосновенной подлинности. Самый болѣе раніе другихъ напечатанный варьянтъ (А) появился въ изданіи, въ которомъ далеко не всегда встрѣчаемъ вполне неподдѣльныя произведенія чисто народнаго творчества. Стихи 33—54 представляютъ очевидную приставку пѣсни на обыкновенную тему о разлугѣ козака съ родными, при томъ подиравленную не совсѣмъ удачно. Къ Свирчовскому эта пѣсня привязывается только именемъ Иванъ, да Киліей, которая едва ли не вставлена въ началѣ пѣсни о Свирчовскомъ, такъ какъ ни въ одномъ писанномъ источникѣ городъ этотъ не упоминается, хотя и можетъ отвѣчать условіямъ послѣдней битвы Свирчовскаго.

Неправильности въ языкѣ и даже недобопонятности очевидны въ вар. А и Б.

Варьятъ г. Костомарова глаже, но на сколько помнитъ Н. И-чъ, взять имъ изъ рукописной тетради, а не прямо записанъ имъ изъ народныхъ устъ.

Только сообщеніе пѣсень о Свирчовскомъ нѣсколькими лицами и изъ разныхъ мѣстъ позволяетъ предполагать, что въ общихъ своихъ чертахъ пѣсни эти могли существовать въ народѣ,—но только они подверглись, при записываніи, искусственной ретушировкѣ, во всякомъ случаѣ, въ такой степени, которая граничитъ съ совершенной поддѣлкой.

Нѣтъ основанія считать Свирчовскаго козацкимъ гетманомъ, какъ зовуть его эти стихи. Онъ былъ начальникомъ разнокалиберной милиціи, на вербованной молдавскимъ господаремъ Ивоню на помощь противъ турокъ. Входили въ нее, какъ видно изъ названій сподвижниковъ Свирчовскаго, въ значительной долѣ польскіе шляхтичи,—но были и козаки, по преимуществу брацлавскіе. Въ 1574 г. это ополченіе доставило возможность Ивонѣ одержать нѣсколько блестящихъ побѣдъ надъ турками, но потомъ, въ слѣдствіе измѣны молдавскихъ бояръ, оно было окружено при устьѣ Дуная и взято въ плѣнъ. По показаніямъ польскихъ историковъ, Свѣрчовскій былъ послѣ выкупленъ изъ плѣна родными, а не «порубанъ», какъ говорится въ стихахъ. Изъ сподвижниковъ Свирчовскаго, въ историческихъ источникахъ, описывающихъ походъ весьма подробно, не упоминается ни одного имени, похожаго на имена, приведенныя въ пѣсни (вар. А.); можно допустить участіе въ походѣ развѣ Самуила Зборовскаго, такъ какъ походъ совпадаетъ съ временемъ его изгнанія. (Gorecki, Opisanie Wojny Jwona. M. Bielski, 711—717).

42.

ПЛѢНЕНІЕ ТАТАРАМИ ЖЕНЫ ГЕТМАНА БОГДАНА.

А.

1. Ой Богдане, Запорозьскій Гетьмане!

Да чому-ж ти в чорнім ходиш, да в чорнів оксамиті?

*

—Гей, були-ж в мене гості татарове:

Одну ніч ночували: стару неньку зарубали, а миленьку
собі взяли.

5. Гей, сідлай хлопче коня, коня вороного,
Татар швидко доганяти, миленьку одбивати!—
Гей, у чистім полі там татаре ночують і вечерю готують,
Татарин по табору ходить, миленьку за ручку водить.
—Гей, одсунься, миленька, нехай забью татаренька!—
- 10.—«Чи забьеш, чи не забьеш, тільки мене з ума зведеш!
Чи влучиш, чи не влучиш, тільки мінкання розлучиш.
Ой сідлай, милий, коня: ти ж не мій, я не твоя!
Гей коля жива буду, то я тебе не забуду!»

(Укр. народн. п'єси.—Максимович., 1834, 77).

Б.

1. Ой Лимане, Лимане, запорозький козаче,
Чому не п'єш, не гуляєш, чого смутен не веселий?
—Як же мені молодому та не бути смутному?
Були в мене гостоньки, молодії татароньки,—
5. Стару неньку зарубали, а миленьку з собою взяли.
Ой сідлай, хлопче, коня, поїдемо в чисте поле,
Поїдемо полювати, татароньків здоганяти.—
Догонили татароньки в чистім полі край дороженьки
Там татари вогонь кладут й вечеру готують,
10. Миже ними баша сидить, на колінах милу держить.
—Ой миленька, миленька, відсунься від башенька,
Бо я башенька вбью, а миленьку з собою возьму.—
«Коли б'єш, бий обое, бо башенько серце мое.»

(Изъ рукописн. сборник. Свнницькаго; запис. въ Калюсикѣ).

В.

1. Ох, і ти, Лимане, ти, Лимане,
Та Запорозький атамане,
Гей, Запорозький атамане!

- Ох, чогож ти у чорному ходиш
5. Та у чорному оксаміті,—
Гей, у чорному оксаміті?
—Ох, і як же міні не ходити,
Що до мене гості приїзджали,—
Гей, до мене гості приїзджали.
10. А у мене гості не явиї—
Два запорозці молодії,—
Гей, два запорозці молодії.
Що перву нічку вони почували—
Отця й неньку зневажали,—
15. Гей, отця, неньку зневажали.
Що другу нічку вони почували,—
Моє добро поцінували,—
Гей, моє добро поцінували.
Що третю нічку вони почували—
20. Та малих дітей порізали,—
Гей, малих дітей порізали.
А четверту нічку вони почували—
Та і мою милу із собою взяли,—
Гей, мою милу з собою взяли.
25. Ох, моя мила, ти, моя мила,
Та з ким ти дітей наплодила?
Гей, з ким ти дітей наплодила?
—Ох, та із тобою, мій Мимане,
Та запорозький отамане,
30. Гей, запорозький отамане!

(Лисенко. Збірн. Укр. пісен., I, стр. 9).

(Та же пісня записана въ с. Высшій Дубинні, Остерскаго уѣз. отъ козака Данила Коломийця).

Г.

1=1 А. 2=2 А. 3=7 В. 4=8 В. 5=3 А. 6=13 В. одну...

7. Стару неньку вони зарубали

8. Миленьку собі взяли

9=5 А. 10=6 А. 11=7 А. В чистім..... собі готують 12=8
А. А..... 13=9 А.моя..... 14=10 А. Ой... 15—11 А. Ой...

16. Сідлай, милий, коня, та йдѣ з двора,

17. Бо ти не мій, я не твоя

18=13 Ой як-же я.....

(Записаяъ въ Остерскомъ уѣздѣ. С. Д. Носъ).

Д.

1. Ой Гетьмане Запорозьський! ой любий Богдане!
Що ти чорні сувні носиш, поважний наш пане?
—Були гости, татарове, сю ніч ночували;
Стару мати порубали, у плін милу вziali!
5. Ой сідлайте мені коня татар доганяти;
Свою милу із неволі треба одбивати!
Геть!—у полі, у широкім, татари ночують;
Роспустили своїх коней, вечерю готують;
Їх приводець по табору, мов пан який ходить,
10. Гетьманиху за рученьку коло себе водить.—
Гей!—одсунься ти од нѣго, жіночка миленька!
Нехай убью я оттого вражъя татаренка!—
—Може, якось мій миленький, ти в нѣго не влучиш,
Тільки мене у неволю, ти далі залучиш!
15. —Ой дай хлопче! ой дай малий! коня вороного;
Не считай ти, мене мила, за мужа своѣго!
Любить тебе я не кину, поки живий буду!
І до віка, до могили тебе не забуду!

(Изъ рукопис. сборн. А. А. Мартынова).

Этотъ вариантъ, видимо, тронуть рукою грамотнаго любителя, и вовсе неудачно.

Имя гетмана Запорозьскаго «Богдана,» называемое въ этой пѣснѣ, напоминаетъ имя одного изъ болѣе выдающихся козацкихъ вождей XVI ст. Князя Богдана Михайловича Рожинскаго, извѣстнаго у козаковъ подъ именемъ Богданка.

Скудные свѣденія о немъ, передаваемыя источниками, умалчиваютъ о подробностяхъ его личной біографіи и вскользь только упоминаютъ о его военныхъ подвигахъ; можетъ быть потому подробностей семейной драмы, рассказанной въ пѣснѣ, мы въ нихъ не находимъ. Въ войнахъ съ татарами Богданъ Рожинскій отличается неутомимою предпримчивостью и жестокостью, побужденія къ которой, можетъ быть, и имѣли основаніемъ тяжелыя семейныя воспоминанія этаго гетмана. Такъ, ворвавшись въ 1575 г. въ Крымъ, Рожинскій страшно опустошилъ эту страну: «козаки все жгли и никого въ живыхъ не оставляли, даже дѣтей сажали на колъ.» (М. Bielski—Kronika Polska, стр. 722) и страшно истязали женщинъ (Истор. Мал. Бантышъ-Каменскій т. I, стр. 138). Козацкія лѣтописцы приписываютъ ему опустошительный набѣгъ на Турецкія владѣнія, во время котораго разорены были: Синоль, Трапезундъ и окрестности Царьграда. (Лѣтопись Самовидца, стр. 3. Лѣтоп. Грабянка, стр. 22). Наконецъ въ 1576 году онъ совершенно разрушилъ «не оставивъ даже слѣда» турецкій городъ Асламъ-городъ, при чемъ въ штурмѣ замка онъ погибъ самъ при взрывѣ его подкопомъ.» (Niesiecki—Kronika Polska, т. III стр. 898, М. Bielski, стр. 722. Бантышъ-Каменскій, т. I, стр. 140).

Слова: «ой чого ти у чорному ходиш, та у чорному оксаміті» даютъ основаніе полагать, что сочиненіе пѣсни современно Богдану Рожинскому и что въ жизни его, вѣроятно, случилось обстоятельство, подобное тому о которомъ говоритъ пѣсня. Современный польскій историкъ Оржельскій, рассказывая о набѣгѣ татаръ на Украйну въ 1575 г., при которомъ татары захватили до 35000 плѣнныхъ, 40000 коней, скота до $\frac{1}{2}$ милльона, говоритъ, что послѣ этого набѣга русскіе послы прибыли на сеймъ въ траурной одеждѣ. (См. «Первый период козацтва од його початку до ворогування з ляхами» въ львовскомъ журналѣ «Правда» 1868, стр. 166, примѣч.).

По давности сложенія, фабула пѣсни стала затемняться у народныхъ пѣвцовъ и принимать въ себя постороннія под-

робности. Такъ въ нѣкоторыхъ варьянтахъ исчезло имя Богдана или замѣнялось не имѣющимъ здѣсь смысла—*Лишане*; вм. *турки—татары*—появились *загоревці*,—наконецъ вставился разговоръ гетмана съ женою изъ семейной пѣсни о козакѣ, который видитъ свою милую за нелюбимъ, или вообще за другимъ. (См. Лавренка, Писні про кохавня. Кіевъ. 1864 г., стр. 141—144). Подобный же разговоръ вставленъ и въ пѣсню о выдачѣ дѣвушки замужъ за ляха въ сборникѣ Лувашевича. (Малорусск. и Червонорусск. нар. думы и пѣсни. 1886 г., стр. 122). Ср. Гул. Артемовск., Укр. пісні, К., 1868, № 17.

43.

ПОЕДИНОКЪ КОЗАКА ГОЛОТЫ СЪ ТАТАРИНОМЪ.

(Дума).

А.

1. Ой полем, полем Килиїмским,
То шляхом битим ординським,
Ой там гуляв козакъ Голота.
Не боїтсѣя ні огня, ні меча, ні третѣго болота.
5. Правда, на козакові шати дорогі—
Три семпразі лихій:
Одна не добра, друга негожа,
А третя й на хлів незгожа ¹⁾.
А ще, правда, на козакові постолы вазові,
10. А унучи китайчані—
Щирі жіноцькі радняні;
Волоки шовкові—
У двое, жіноцькі щирі валові ²⁾.
Правда, на козакові шапка бирка,
15. Зверху дірка,

¹⁾ Уже й закинуть не спосібна. *Примѣч. Пьвца.*

²⁾ Козакъ прибіравсь на прочудо; славу свою пускав на весь свѣт. *Прим. пьвца.*

- Травою пошита,
Вітром підбита,
Куди віє, туди й провіває,
Козака молодого прохоложає.
20. То гуляє козак Голота, погуляє,
Ні города, ні села не займає,—
На город Килию поглядає.
У городі Килиї татарин сидить бородатий,
По гірницях похочає,
25. До татарки словами промовляє:
«Татарко, татарко!
Ой чи ти думаєш те, що я думаю?
Ой чи ти бачиш те, що я бачу?»
Каже: «татарине, ой, сідий, бородатий!
30. Я тільки бачу, що ти передо мною по гірни-
цях похочаєш,
А не знаю, що ти думаєш да гадаєш.»
Каже: «татарко!
Я те бачу: в чистім полі не орел літає:
То козак Голота добрим кошем гуляє».
35. Я ёго хочу живцем в руки взяти
Да в город Килию запродаати,
Ще ж ним перед великими паньми башами
вихвалати,
За ёго много червоних не лічачи брати;
Дорогії сувна не мірячи пощитати.»
40. То тев промовляв,—дороге платте надіває,
Чоботи обуває,
Шлик бархотний на свою голову надіває,
На коня сідає,
Безпечно за козаком Голотою ганяє.
45. То козак Голота добре козацький звичай знає,—
Ой на татарина скрива, як вовк, поглядає.
Каже: «татарине, татарине!
На віщо ж ти важиш:

- Чи на мою ясенькую зброю,
50. Чи на мого коня вороного,
Чи на мене козака молодого?»
— «Я», каже, «важу на твою ясенькую зброю,
А ще лучче на твого коня вороного,
А ще лучче на тебе, козака молодого.
55. Я тебе хочу живцем у руки взяти,
В город Килию запродати,
Перед великими панами башами вихвалити
І много червоних не лічачи набрати,
Дорогії суєна не мірячи пощитати.»
50. То козак Голота добре звичай козацькій знає,
Ой на татарина скрива, як вовк, поглядає.
«Ой», каже, «татарине, ой сідий же ти, боро-
датий!
- Либонь же ти на розум не богатий:
Ще ти козака у руки не взяв,
65. А вже козакові віри доняв.
А вже з ёго й гроші пощитав.
А ще ж ти між козаками не бував,
Козацької каші не їдав.
І козацьких звичаїв не знаєш.»
70. То тее промовляв,
На присішках став,
Без міри пороху підсилав,
Татарину гостинця в груди посилав.
Ой ще козак не примірівся,
75. А татарин ік лихий матері с коня покотився.
Він ёму віри не довімає.
До ёго прибуває,
Келепом міжи плечі гримає,
Колиж огледится, аж у ёго духу немає.
80. Він тоді добре дбав,
Чоботи татарські істягав,
На свої козацьки ноги обував;

- Одежу істягав,
На свої козацьки плечі надівав;
85. Бархатний шлик іздиймає,
На свою козацьку голову надіває;
Коня татарського за поводи взяв,
У город Січі припав,
Там собі пье гуляє
90. Поле Килиїмське хвалить-вихваляє:
«Ой поле Килиїмське!
Бодай же ти літо й зіму зеленіло,
Як ти мене при нещасливий годині сподобило!
Дай же, Боже, щоб козаки пили та гуляли,
95. Хороші мислі мали,
Од мене більшу добичу брали,
І неприяеля під ноги топтали!»
Слава не вмере, не поляже,
От нині до віка!
100. Даруй, Боже, на многі літа!
- (Зап. о Ю. Р., Кулиш., I, 14—19, Зап. въ Лубенск. уѣздѣ отъ
Архипа Никоненка).

Б.

1. Да на Савур могилі, гуляв козаченько, гуляв,
Да ніякого дива не видав:
Ой долино-Ялино! скількі я на тобі гуляв,
Да ніякого дива не видав!»
.
5. Ой на полі на Килияньскім,
На шляху на ординськім:
То не ясний сокол літає,—
То козак Голота, сердечний, добрим конем гуляє,
Ой став татарин к нему приїзжати,
10. Порошку на полеу посипати;
Сердечного козака Голоту січе да рубає,
Голота нагайкою стріли отбиває:

- «Ей, ти, татарюго, сідий, бородатий,
На що ти уповаси?»
15. Чи на свою ¹⁾ шапку бирку,
Що шовком шита,
Вітром відбита,—
А сверху дірна?
Чи на свої постолы боброви,
20. Що шовкові волоки —
В одну сталь
З валу?
Чи на свою сермигу семилатную?
Старий, бородатий, да кому Бог поможе.....»
25. «Ой ти Савур могило! скільки я гуляв,
Да такої добичі не добував!»

(Лукаш., Малоросс. и Червонорусск. народн. думы и пѣсни, 1836
49—50, Максимов., 1849, 15—16).

В.

1. Ой десь, ой десь за Килимом-городом козаченько
гуляє;
А з Килима-города татарин поглядає.
Загадав татарин татарці пару коней сідлати,
Да того козаченька доганяти.
5. Як вибіг татарин, старий бородатий,
На розум небагатий,
Вибіг того козаченька доганяти.
«Та козаченьку молодий,
Під твоєю кониченьку вороний!»
10. Колиб я тебе піймав,
Яб тебе у Килим город запродав,
І срібнії за тебе гроші побрав!»

¹⁾ Вм. мою.... Варьянтъ вообще не полонъ и искаженъ.

- А козаченько оглядається,
І карбачем одбивається.
15. «Ой ти татарин, старий бородатий,
Да на розум не багатий!
Ти між козаками не бував,
І козацької каші не їдав,
І козацьких жартів не знаєш..»
20. Десь у мене був з кулями гамак;
Яж тобі гостинця дам.»
Яж став йому гостинці посиляти,
Став татарин з коня похилати.
«Ой ти татарин старий бородатий,
25. Да на розум небагатий!
Ще ти мене не піймав,
Да уже в Килим—город запродав,
І срібнії за мене гроші побрав!
От-тепер твого одного коня вороного
30. Поведу до шинкарки пропивати,
А другим твоїм конем вороним
По Килиму-городу гуляти!
Ой, гуляти, гуляти, гуляти,
Да єдиного Бога споминати!»
- (Максимовичъ. Сборн. Укр. п. 1849, стр. 13).

Г.

1. Був собі козак Голота,
Не боявся ні огня, ні води, ні лиха, ні всякого
болота.
- А на йому шапка бірка
Ізверху дірка,
5. Соломою шита,
А вітром підбита,
А коло околиці нічогісенько катмає..
(Татарин).
Підходив в Голоті під город Тягнню

На Черкеню-долину,

10. І становить свого коня, попасає,
І на охотне вѣйско вличе-повликає...

Да іще він думає-гадає,

Щоб козака Голоту ізвоєвати....

«Що я козака Голоту піду воєвати

15. І буду живцем ёго брати....»

Колиж козак Голота на Черкени долині гуляє,

І татарина із татаркою живцем у плін забірає,

Да татарина келепом у груди потягає...

(Метлинскій. Нар. Ю. Р. пѣсни. 1854, стр. 445. Зап., въ с. Брытанахъ Борзепс. у. отъ Кобз. Ивана Романенка).

Дѣйствіе думы происходитъ подъ Килією, или подъ Тягинемъ, (Бендерами)—довольно далеко отъ Сичи,—къ западу, что и показываетъ, что дума сложилась въ эпоху значительнаго заселенія этой части запорожскихъ степей,—которое повело за собою сухопутныя набѣги въ сторону Молдавіи во второй половинѣ XVI в. Въ 1582 г. турки жаловались на набѣги козаковъ и въ 1584 г. ограбили у Адриюнополя королевскаго шталмейстера въ отмщеніе за разореніе козаками Тягини; въ 1584 г. она была возстановлена, но въ 1589 г. опять султанъ жаловался королю, что козаки разорили Бѣлгородъ (Авкерманъ) Тягинь и Оди (Hammer, Gesch. des Osmanischen Reiches, IV, 152, 155, 209). Въ вар. А. татаринъ представляется богатымъ горожаниномъ, а въ другихъ степнымъ **здобышникомъ**, въ вар. Б. вооруженнымъ даже стрѣлами.

Дума описываетъ подробно костюмъ козака Голоты,—что составляетъ рѣдкость въ малорусской народной поэзіи. Костюмъ этотъ невзрачный, соотвѣтственно той бѣдности козаковъ на матеріи, вслѣдствіе которой сукна считались однимъ изъ обычныхъ подарковъ казакамъ городовымъ со стороны польскаго правительства (актъ отъ 1584 г. см. въ Арх. Югозап. Руси, ч. III, т. I, стр. 24). Запорожцы, въ XVI в. конечно, еще больше скудальсь одеждою. Кромѣ

того нарочитая бѣдность костюма была своего рода шикомъ у запорожцевъ. Въ варьянтѣ извѣстной надписи къ изображенію запорожца читаемъ: «козабъ душа правдивая—сорочки не мае.» Оршанскій староста Филонъ Кмита описываетъ въ 1514 г. оборвышами черкасскихъ козаковъ, служившихъ московскому царю и получавшихъ отъ него жалованье за то, что побиваютъ татаръ. Оборвышами казались французу Дельбуржу (*Anecdotes de Pologne ou mѣmoires secrets du rѣgne de Jean Sobieski*) тѣ козаки, изъ которыхъ образовалось зерно Паливщины, та «*milice sauvage*», безъ которой Собѣскій не рѣшился начать битву съ турками. (Кулишъ, Польская колонизація Югозападной Руси, Вѣстникъ Европы, 1874, Апрѣль, стр. 531).

Въ началѣ XVIII в. московскій священникъ Лукьяновъ описывалъ такъ козаковъ Палія, которые въ Хвастовѣ (Кіевск. губ.) завели нравы Сичи: «Валъ земляной, по виду не крѣпокъ добре, да сидѣльцами крѣпокъ, а люди въ немъ—что звѣри. По земляному валу ворота частые, а во всякихъ воротахъ копаны ямы, да солома постлана въ ямы. Тамъ палѣвшина лежитъ, человекъ по двадцати, по тридцати; голы, что бубны, безъ рубахъ, нагіе, страшны зѣло. А когда мы пріѣхали и стали на площади, а того дня у нихъ случилось много свадебъ, такъ обступили, какъ есть около медвѣдя; все козаки, палѣвшина, и свадьбы поѣннули; а все голудьба безпорточная, а на иномъ и блюча рубахи пѣтъ, страшны зѣло, черны, что араны, и лихи, что собаки: изъ рукъ рвутъ. Они на насъ дивятся, а мы имъ и втрое, что такихъ уродовъ мы отроду не видали. У насъ на Москвѣ и въ Петровскомъ кружалѣ не скоро сыщешь таково, хочъ одного.» (Путешествіе Лукьянова, 1862, стр. 15). Такъ жили и одѣвались козаки Палія не смотря на то, что въ Хвастовѣ, какъ говорилъ Палій, «домостройства много,—пространныя поля хлѣбомъ засѣяны..... церкви Божіи украшенны» (Архивъ Юг.—Запад. Россіи. Часть III, т. 2. Предисловіе 74). Оборванность иногда не мѣшала богатству козака: «Хоть на

мені жупанъ дранъ, говорить пѣсня, есть у мене грошей джбанъ.» Но прежде всего она была результатомъ обстановки жизни козацкой въ раннее время,—а потомъ уже модой. Воины ополченія русскаго, ходившаго въ 1572 г. смѣялись надъ щегольскимъ уборомъ одного турецкаго богатыря,—состоящимъ изъ леопардовой кожи и страусовыхъ перьевъ,—которыми позже обыкновенно украшалась шляхта польская и старшина козацкая,—и называли его «святочною маскою» (Кулишъ, *op. cit.*, 493).

Объ антагонизмъ между голотою и образовавшимися послѣ кармазинниками, дуками—сребляниками будетъ сказано въ слѣдующемъ томѣ въ примѣчаніи къ думѣ о Ганджѣ Андыберѣ,—котораго костюмъ описывается сходно съ костюмомъ Голоты. (Ср. въ вышеприведенной думѣ, вар. А, ст. 5—19 и въ думѣ объ Андыберѣ у Метлинскаго, Нар. Южнор. Пѣсни, стр. 377, ст. 5—16. Стихи о шапкѣ-биркѣ одинаковы въ обѣихъ думахъ) О позднѣйшей одеждѣ запорожцевъ см. Устное повѣствов. б. запорожца Коржа, Одесса, 1842, 27, и Скальвовскаго, Исторія новой Сѣчи. т. I, стр. 327—329 Оружіе впрочемъ дума описываетъ на козакѣ, какъ «ясненькую зброю», на которую зарится татаринъ (А, ст. 49, 52). Запорожцы, конечно, главнымъ образомъ заботились о вооруженіи. Бопланъ говоритъ, что во время набѣга каждый козакъ имѣлъ саблю, двѣ пищали, необходимое количество пороха и пуль. (Beauplan, *Description de l'Ukraine*, Rouen, 1660, p. 57).

44.

АЛЕКСѢЙ ПОПОВИЧЪ И ВУРЯ НА ЧОРНОМЪ МОРЬ.

(Дума).

1583?

А.

1. Ей на Чорному морю,
На камені біленькѣмъ,
Там сидить совіл ясненький,

- Жалібенько квиле-проквіляє,
5. І на Чорнеє море спільна поглядає
Що на Чорному морю
Щось не добре починає:
Злоспротивна хвилечка,
Хвиля вставає,
10. Судна козацькі-молодецькі
На три часті розбиває:
Перву част ухопило
У Біларанську землю занесло;
Другу часть схопило
15. У Дунай в гирло забило;
А третя часть тут має—
Песеред Чорного моря,
На бистрій хвилі
На лихій хуртовині потопляє.
20. При той часті
Було війська много;
А був старшиною
Грицько Коломниченко,—
По всьму війську барзе окличен,—
25. Словами промовляє,
Слізами обливає:
«Ей, козаки, панове-молодці!
Добре ви дбайте,
Гріхів не тайте!
30. Ісповідайтеся ви
Милосердному Богу,
Чорному морю,
Отаману Кошовому,
Хто на собі гріхи має!»
35. Тут всі козаки
Так замовчали,
Як в рот води набрали.
Тільки озоветься

- Олексій Попович,
40. Гетьман Запорожець:
— Ей, козаки, пани-молодці!
Добре ви чивіте,
Самого мене—
Олексія Поповича—возьміте,
45. До моєї шиї
Камінь біленький прив'яжіте,
Очі мої козацькі, молодецькі,
Червоною китайкою запніте,
У Чорне море
50. Самогo мене спустіте:
То нехай я буду
Своею головою
Чорне море дарувати,
Ніж я маю
55. Много війська безвинно
На Чорнім морі погубити,—
Ніж я маю много душ—
Вір християнських
По Чорному морю потопити.—
60. Тее козаки як зачували,
Словами промовляли,
Слізами обливали:
«Ей, Олексію Поповичу,
Славний лицарю і писарю!
65. Ти ж святе письмо
По тричі на день читаеш
І нас—простих козаків
На все добре навчаеш;
Про що ж ти од нас
70. Гріхів більше маеш?»
Олексій Попович
Тое зачуває,
Словами промовляє,

Слізами обливає:

75. «Ей козаки, панове-молодьці!
Я святе письмо
По тричі на день читаю,
І вас—козаків простих
На все добре навчаю,—
80. Од вас-таки гріхів більш маю:
Шо як в охотне військо од'їзжав,
І з отцем і з матір'ю
Випрощення не мав,
І старшого брата
85. За брата не мав;
І старшу сестру
Барве зневажав,—
Стремінем у груди одпихав:
А ще з города вибігав,
90. Триста душ дітей маленьких
Конем своїм добрим розбивав,
Кров християнську
Безвинно проливав;
А молоді жени
95. За ворота вибігали
Діток маленьких
На руни хватали,
Мене, Олексія Поповича,
Кляли—проклинали.
100. А ще мимо сорока церков пробігав
Шляпи не здіймав
І на себе хреста не покладав,
І отцевскої-матчиної
Молитви не споминав...
105. Либонь мене, козака, панове-молодьці,
Найбільше той гріх споткав.
А ще мимо царської громади пробігав,
За своєю гордошю шляпи не здіймав

*

- На день добрий не давав...
110. Либонь мене, козака, панове-молодьці,
Найбільш той гріх споткав.
Ей, се не Чорне море
Мене цотопляє:
Се отцевська—матчина
115. Мене молитва карає.
Ей, колиб мене отцевська-матчина молитва
На Чорному морю не втопила,
Од смерті боронила!..
Як буду я до отця до матері
120. І до роду прибувати,
То буду я отця і матір
Штити, шанувати, поважати,
І старшого брата
За рідного отця почитати:
125. І близьких сусід
За рідну братію
У себе вживати. >—
Як став Олексій Попович
Гріхи Богу повідати,
130. То зараз стала злоспротивна
Хвилечка-хвиля
На Чорному морю притихати:
Притихала і впадала,
Мов на Чорнім морі не бувала;
135. Усіх козаків до острова
Живцем прибивала.
То козаки на острів виходили,
Великим дивом дивовали,
Словами промовляли,
140. Слезами обливали;
Що на Чорном морі,
На бистрій хвилі,
На лихій хуртовині потопали,—

- Ніодного козака,
145. Через Олексія Поповича,
Міждо військом не стеряли.
Олексій Попович на чуд вихожає,
Бере в руки святе письмо,
По тричі на день читає
150. І всіх простих козаків
На все добре навчає:
«Слухайте, козаки, панове-молодці!
Як се святе письмо просвіщає,
На все моленіє указує:
155. Которий чоловік
Отцевську-матчину молитву
Штит, шанує, поважає,
Того отцевська-матчина молитва
Зо дна моря винімає,
160. Од гріхів душу одкупає,
До царствія небесного провожає;
Та отцевська-матчина молитва
У купецтві і в ремесстві,
І на полі і на морі
165. На поміч приспіває.
Нам годиться тоє спом'ятати,
За которими молитвами
Стали ми хліба-соли поживати».
170. Народу християнському,
Усім на здоровіє, на многі літа мати.

(Основа, 1862, Августь, стр. 21).

Б.

1. Ой як на Чорному морі,
Та на білому камені,
Там сидів ясний соколонько

Смутен, далеко сяє і видає.

5. Що на Чорному морі не добре вже починає.
Звізди помрачило,

Половину місяця у тьму уступило
І все небо тьмою укрило.

То з неба дрібен дощик накрапає,

10. З Чорного моря хвилешна хвиля уставає,

Якорі зриває,

Судна козацькі затопляє.

Там потопало три полки виська Дніпрового
визового,

Самого чистого Запорозького.

15. То міждо ними був батько гетман старий За-
порозький ¹⁾.

А ще й половичий,

Що здавну козакиць на Чорнеє море гуляти
покличе.

Той друг на чердак вступає,

До козаків словами промовляє.

20. «Ой козаки, панове молодці!

Которий у великих гріхах чувається,

То сповідайтесь ви наперед Богу,

Іще й святому морю,

І міні, гетьману старому.

25. Як би отцю духовному.

Ой добре ви дбайте,

Да Богу гріхи сповідайте,

Марно війська не терайте».

То всі козаки замовчали:

30. Вони в великих гріхах не чувалися.

Тільки озоветься Попович,

Пирятинський родич.

Той друг на чердак вступає,

*) Зборовський.

- До козаків словами промовляє:
35. Ой ви козаки, панове молодці!
Ой добре ви учиніте,
Возміте мені назад руки ізвяжіте,
Чорним оксамитом очі затмите,
Мене у Чорнеє море пустіте;
40. Нехай я буду у Чорному морю головою дару-
вати,
Ніж маю я не по вині усе військо пікувати.
То козаки словами промовляли:
«Ой Олексію Поповичу,
Пирятинський родичу,
45. Отамане військовий,
Писарю лестровий!
Тижь бо й по трійчі письмо святе у руки
береш на день, та й читаеш,
Ти нас козаків прости на все добре навчаеш.
Чом ти грихів більше на собі од усіх нас
маеш?»
50. — «Ой ви козаки, панове молодці!
Хочь я й по трійчи на день письмо святеє
у руки беру, та й читаю,
Вас, козаків прости на все добре навчаю,
А сам не гаразд починаю:
То ще більше грихів од усіх вас на собі маю.
55. Що я з города з Пирятина виступав,
Не добре я починав:
Отця і матір поругав,
Рідного брата за брата не мав,
А близьких сусідів хліба і солі ізбавляв,
60. Та ще конем добрим по улиці гуляв,
Діти маленькі розбивав,
Кров християнську безневинно проливав.
То ще я їхав мимо церкви, Святого Спаса,
Шапки не зняв,

65. Хреста на себе не поклав,
То за те мене Господь покарав,
Злою хуртовиною з усім війсьвом на Чорному
морі подарував.
То ще я їхав селами і городами,
І всякими чудними сторонами;
70. То там жони старі стояли,
Може вони к чому доброму думали і гадали;
То я шапки не зняв
І помагайбі не дав.
Не питався: яка в вас церква свята?
75. Та питався: де в вас корчма нова,
І шинкарка молода?
То в неділю рано, пораненьку,
По церквах і по монастирах служби одправляють,
А я у корчмі нью, гуляю,
80. Танці справляю,
І по том я, панове молодці, увесь гріх свій
знаю.
Ой моглаб мене, отцева паніматчина молитов
на Чорному морі рятовати;
Уже б я знав, як свою матір шанувати-поважати
І рідного брата за брата почитав би.
85. Тогда козаки добре дбали,
Узяли ёму назад руки ізвязали,
Чорним оксамитом очі затмили.
То ще такого козака у море пускати пощадили;
На лівій руці мизинаго пальця втинали,
90. Ёго кров у Чорне море метали.
То скоро Чорне море кров християнську за-
живало,
То так уклало,
Як-би нікогда й не грало,
Суден козацьких не розривало.
95. Тогда козаки добре дбали,

- До Тендри-острова прибували,
А в Тендрі-острова три дні й три ночі стояли,
Великим дивом дивовалися,
Що в якому то страху ми бували,
100. Та ніодного козака зміж війська не втерали.
То й озоветься Олексій Попович,
Пирятинський родич,
Отаман військовий,
Писар лестровий.
105. Ой той друг на чердак виступає,
Письмо святее в руки бере і читає,
До козаків словами промовляє:
Ой ви козаки, панове молодці!
Чи ви видите, як се святее писаніє свідчить
висвідчає,
110. На всяке моленне укажує,
Що которий козак шить отця й матку шанує
і поважає,
То він нігде марно не пропадає:
Їго отцева й навіматчина молитов зо дна
моря виімає,
Од смертельного гріха душу одкупляє.
115. Хоч-би й у потребі—вривава ніч миває.
А которий не шить отця й матку не поважає,
То він аби-де марно пропадає.»

(Записана П. А. Кулишемъ отъ лирвика Федора Кононенка въ Лубенскожъ уѣздѣ, Полтавской губерніи, въ с. Александровкѣ).

В.

1. На Чорному морі на білому камені
Ясненський сокіл жалібно вилить-проквіляє,
Смутно себе має, на Чорнее море спийльна поглядає.
Що на Чорному морю недобре ся—починає,
5. Що на небі усі звiзди потиарило,

Половину місяця в хмари вступило.
А із низу буйний вітер повіває,
А по Чорному морю супротивна хвиля вставає,
Судна козацькі на три часті розбиває.

10. Одну часть взяло—в землю Агарску занесло,
Другу часть гірло Дунайське пожерло,
А третя—где ся має?—в Чорному морю потопає.
При тій часті був Грицько Зборовській
Отаман козацькій Запорозській,
15. Той по судну похожає, словами промовляє:
«Хто-сь між нами, панове, великий гріх на собі має,
Щось дуже злая хуртовина на нас налягає.
Сповідайтесь, панове, милосердому Богу,
Чорному морю, і мені Отаману Кошовому;
20. В Чорнее море впадіте,
Війська козацького не губіте!»
То козаки тее зачували, усі замовчали,
Бо в гріхах себе не знавали.
Тільки обізався писарь військовий, козак лестровий,
25. Пирятинській Поповичь Олексій:
«Добре ви, братця, вчиніте, мене самого візьміте,
Мені чорною китайкою очі завяжіте,
До шиї білий камінь причепіте,
Да й у Чорнее море зіпхніте!
30. Нехай буду один погибати,
Козацького війська не збавляти!»
То козаки тее зачували, до Олексія Поповича про
мовляли:
«Ти-ж святее письмо в руки береш, читаєш,
Нас простих людей на все добре наставляєш,
35. Як-же ти найбільше од нас на собі гріхів маєш?
—«Хоча святее письмо я читаю,
Вас простих людей на все добре наставляю,
А я все сам не добре починаю.
Як я із города Пирятина, панове, виїжджаю»

40. Опроценья з пан-отцем із пані-маткою не брав,
І на свого старшого брата великий гнів покладав,
І близьких сусідів хліба-й-солі безневинно збавляв,
Діти малі, вдови старі стремням в груді товкав,
Безпечно по вулицям конем гуляв,
45. Против церкви, дому Божого проїзжав,
Шапки з себе не знімав, хреста на себе не клав.
За те я, панове, великий гріх маю, тепер погибаю!
Не есть се, панове, по Чорному морю хвиля вставає,
А есть се—мене отцевська і материнська молитва
карає!
50. Колиб мене сая хуртовина злая в морі не втопила,
Од смерті молитва боронила:
То знав би я отця й матір шанувати, поважати,
То знав би я старшого брата за рідного отця по-
читати,
І сестру рідненьку за неньку у себе мати!—
55. То як став Попович Олексій гріхи свої сповідати,
То стала злая хуртовина по Чорному морю стихати,
Судна козацькі до-горя як руками підіймала,
До Тентрева острова прибивала.
То всі тогді козаки дивом дивовали,
60. Що по якому Чорному морю, по бистрої хвилі пото-
пали,
А ні одного козака з-межи війська не втерали!—
От-же тогді Олексій Попович із судна вихожає,
Бере святеє письмо в руки, читає,
Усіх простих людей на все добре навчає, до коза-
ків промовляє:
65. «От-тим-би то, панове, треба людей поважати,
Пан-отця й пані-матку добре шанувати;
Бо котрий чоловік теє уробляє,
По вік той счастье собі має,
Смертельний меч того минає:
70. Отцева й матчина молитва зо дна моря виймає,

Од гріхів смертельних душу одкупляє,
На полі й на морі на поміч помагає!»

(Укр. народн. п'єсни, изд. Максимович., 1834 г., ч. 1, стр. 14—18).

Г.

1. На синьому морі, на білому камені
Там сидів сокіл—смутно себе мав.
Спильна на синєе море собі поглядав.
Щось на синьому морі недобре починає:
5. Великая хуртовина на козацьке військо налягає;
Одно судно загнала в Агараньську землю,
Друге Дунайськеє гірло пожерло,
На третєму судні Зборовській Григорий отаман по-
хожає,
До козаків промовляє:
10. «Ей, ви, козаки, сповідайтесь Богові и синьому морю,
І мені Грицькові—козакові!
Хто які гріхи має
І за що козацьке військо погибає?»
Тоді обізвався Пирятинській Олексій Попович, лей-
стровий козак:
15. «Як ви маєте, панове, козацьке військо тирати,
То лучче ви мені чорною витайкою очі зав'яжіте,
Та білий камень до шиї прив'яжіте,
Та мене одного в море зопхніте!»
Козаки зачували, да всі замовчали,
20. Потім до Пирятинського Олексія Поповича, лейстро-
вого козака промовляли;
— «Які-ж ти гріхи на себе покладаєш,
Коли ти святе письмо читаєш,
Нас всіх на добрі діла навчаєш?»—
«Хоч я, панове, святе письмо беру—читаю,
25. А я од вас більше гріхів маю;
Бо як я дома проживав,

- Бідних сусід з хліба, з солі збавляв,
Буйно конем по вулиці проїзжав,
Старим удовицям, малим дітям
30. Струмента в груди встромляв,
І просто церкви шапки не скидав;
Як на се судно виїзжав,
То у отца-неньки благословення не брав,
Цеж, панове, не хуртовина налягає,
35. Цеж нас отцева-материна молитва карає.
О, коли б же, панове, ця злая хуртовина
Мене на морі не втопила, не вдавिला,
О знав би я!...»
Як се став Пирятинській Олексій Попович лейстро-
вий козак сповідати
40. Стало синее море стихати
І стало судно як руками до гори піднимати,
І стало до Тин-дерева—острова прибивати.
Тоді, як прибило до Тин-дерева острова,
Бере Пирятинській Олексій Попович, лейстровий ко-
зак святе письмо,
45. Із судна вихождає
І всім козакам читає:
—«От же то, панове, не треба людей з хліба з
солі збавляти,
Не треба буйно конем по вулиці проїзжати,
Старим удовицям, малим дітям струмента в груди
встромляти,
50. І треба просто церкви шапку скидати,
І вуди виїзжати—як есть ненька,
Треба в її благословення брати!»—
Як на синьому морі потопали,
А, хвалить Бога милосердного,
55. Ні одного возака з війська не втерали.—

(Зеленки Камевск. у., Київск. губ.)

Д.

1. На синім морі, на білому камні,
Там сидить ясен сокіл білозерець,
Жалобненько квилить, проквиляє,
На святе небо поглядає:
5. Половина сонця й місяця
У тьму потьмарило,
Уже во тьму уступило.....
Що не разом на морі починало,
Козацькій суда на три часті розбивало:
10. Перву часть отбивало—
В тихій Дунай замчало;
Другу часть отбивало—
В Агарянську землю заносило;
А третю часть отбивало—
15. Середь моря затопляло.
У сей часті затопляє два брата рідненьких,
Як голубоньків сивеньких.
І между ними третя: чужа-чужениця,
Безродний і безплеменний!
20. Тому ні с ким прощення прийняти,
На чужині порятунку дати!.....
.
Тільки старшій брат, промовить словами,
Обольється гірко слізами:
«Се, брате, не сопровитна хвиля затопляє:
25. А отцева, паніматчина молитва карає,
Що ми у охотне військо виряжались:
У отця і матки прощення не прохали,
Старшого брата зневажали,
Середульшу сестру, не читили і не поважали,
30. Ближнему сусіду, хліба-солі сбавляли;
Против церкви проїздили: шличок с глав не сднімали,
Милосердного Творця—на помощь не прохали:

Старих людей марно зневажали.

А потім, ми, щасте і долю утеряли.

35. Се, брате, колиб отцева молитва і паніматчина:
Із супротивной хвилі стала визволяти,
Моглиб ми, брате, отцеву молитву і паніматчину
вихваляти,

І старшого брата за рідного отця мати,

Середульшу сестру чтити и поважати,

40. Ближнёго сусіда за рідного брата мати.*'
Тільки стали отцеву молитву і паніматчину вихваляти.
Став їх Господь на Русь визволяти,
Стали близко к бережку припливати
І ручоньками за білий камень хапати,

45. На берег виступати:

На край веселий,

Між народ хрещений;

До отця до паніматки прибувати,

Против синів отець, матерь виходили:

50. «Ей чи' добре, сини, в дорозі починалось?»

«Добре, пан-отче і паніматко, на синім морі гуляти,
Тільки не добре, чужому чужаниці на чужині по-
мірати

Тому ні с ким прощення прийняти,—

На чужині порятунку дати.»

55. Счасливий той, панове молодці,

Чоловік на світі буває,

Ботрий чтить отця, і неньку поважає:

Отцева молитва і паніматчина

І із супротивної хвилі визволяє!

(Лукаш., Малорос. думи и пѣсни, 1836 г. I, стр. 61—63).

Е.

1. Ой як на Чорному морі,
Та на білому камені,

- Там сидить ясен соколонько,
Смутно має,
5. Жалібненько квилить-проквиліє,
На Чорне море сєє,
Далеко поглядає,
Що на Чорному морю не добре вчиняє:
Противну філю зо дна моря знімає,
10. Судна козацькі на три часті розбиває.
Перву часть ввірвало,
В гірло Дунайське замчало;
Другу часть увірвало,
У землю Орабську замчало;
15. Третю часть увірвало,
Ой не знало де подіти,
Серед Чорного моря утопило.
У тій часті потопало два брати рідненькі,
Товариші сердешні.
20. Що ні до кого прилипнути,
Опрощення приймати.
Ті два брати один до одного припчивали,
Опрощення приймали
І словами промовляли,
25. Слєзами ридали:
Ой не єсть то нас, брате, на Чорному морі супро-
тивна філя потопляє,
А єсть то отцева-матчина молитва побиває-карає.
Нам отець-мати позволяли одному в військо висту-
пати,
А другому дома хліба пахати.
30. А то ми, брате, не добре вчиняли—
Обидва коні посідали,
У військо виступали,
З отцем, з маткою опрощення не приймали,
Ще матку стареньку звеважали,
35. Стременем у груди од коней одпихали.

То ще ми, брате, не добре вчиняли:
Мимо церкви святої проїзжали,
За гордостю, за пишністю з глави щличка не-
здіймали,

На себе хреста не покладали

40. І Бога милосердного на поміч не благали.

То ще ми, брате, не добре вчиняли:
По вулицям добрими кіньми гуляли,
Дітки маленькі кіньми розбивали,
Кров християнську безневинно проливали.

45. Їхали ми городом-вулицею,
Там стояли три жени старенькі;
Може, думали та й гадали против нас що добре
сказати,
Да ми й там за гордостю, за пишністю противним
словом одказали.

Не питали церкви святої

50. Да питали корчми нової.

Чужі возаки по церквах молебні наймали,
А ми у шинку пьем-гуляем,
Танці-музики наймаем.

Колиб дав Бог на суходіл виступати,

55. Вжеб тепер могли знати,
Як святої церкви не забувати,
Отця-матку штить и поважати.»
Стали вони отцеву й матчину молитву сохваляти,
Стала по Чорному морю супротивна філя утихати,

60. Став Господь милосердний їх визволяти.

Вони тогді до пристані прибувають,
За білий камінь руками хватаються,
На суходіл виступають
І словами промовляють:

65. «Котрий чоловік отця-матір шанує-поважає,
Бог йому милосердний допомагає;
Котрий чоловік отця-матери не шанує, не поважає,

Нещасливий той чоловік буває,
Так він аби-де марне пропадає.»

(Записана П. А. Кулишемъ, въ м. Оржицѣ, Лубенскаго уѣзда отъ кобзаря
Архипа Никоненка. Зап. о Южн. Руси, I, 28—31).

Ж.

1. Ой на Чорному морі,
На білому камені,
Ой то там сидить ясен сокіл-білозірець:
Низенько голову склонив,
5. Та жалібно квилить-проквіляє;
Та на святее небо,
На Чорнее море
Іспільно поглядає.
Що на святому небі,
10. На Чорному морі не гаразд починає:
На святому небі усі звізди потьмарило,
Половина місяця у тьму уступило;
На Чорному морі не гаразд починає:
Ізо дна моря сильно хвиля встає,
15. Судна возацькі-молодецькі на три части розбиває.
Перву часть одбивало,
У тихий Дунай заношало;
Другую часть одбивало,
У землю Орабськую
20. На катергу турецьку заношало;
Третю часть одбивало,
Да на Чорному морі затопляло.
То тоже при тій части два братіки рідненські,
Як голубоньки сивенькі.
25. То вони потопали,
Порятунку собі нівідкіля не мали.
Да вони один до одного припливали,
Словами промовляли,

- Гірко ридали,
30. Прощення домогали,
Перед Господом милосердним гріхи свої спо-
відали.
- Ой между ними третій чужий чужениця
Бездольний, безрідний і безпомощний потопає,
Порятунку собі нівідвіль не має.
35. То він до їх припливає,
Словами промовляє,
Гірко слёзами ридає,—
Прощення домогає,
Перед Господом милосердним
40. Гріхи свої сповідає.
То ті брати промовлять словами,
Обіллються гірко слёзами:
«Се-ж то, нас, браття, не сильна морська хвиля
затопляє;
Се то отцева молитва і материна
45. Нас видимо карає:
Що яв ми у охотне військо виражалися,
То од отця од матки прощення не приймали,
Да старую матусю ми од себе тай стременами
одпихали;
То то-же ми собі превелику гордость мали:
50. Старшого брата у себе за брата не мали,
Сестру середульшу марно зневажали,
Близькому сусіді хліба і солі ізбавляли;
То-же ми собі превелику гордость мали:
Проти Божих церков їжджали,
50. Шличків із голов^о не здймали,
На своє лице хреста не клали,
Милосердного Творця на поміч не призивали,
Да по улицах кіньми вигравали ¹⁾);

¹⁾ Гуляли. Вер.

- Да проти себе нікого не стрічали,
55. Діток малих кіньми розбивали,
Кров християнську на сиру землю проливали!
Ей, колиб то нас, браття, могла отцева і мат-
чина молитва відсіля визволити,
То нехай же-б ми могли вже знати,
Як отцеву і матчину молитву штити-поважати,
60. І старшого брата за рідного батька мати,
Сестру середульшую штити-поважати,
Близького сусіду у себе за рідного брата мати!
То як стали словами промовляти,
Отцеву і матчину молитву споминати,—
65. Став Господь милосердний їм помагати,
Стало Чорне море утихати;
Та так-то утихало,
Ніби не гуляло.
То стали ті два брати в берегу припливати,
70. Стали за білий камінь рученьками брати,
Да на край вихожати,
На край веселий
Между мир хрещений
У города християнські,
75. Та до отця до матери в гості прибувати.
То тоже отець-мати навпроти синів вихожали,
Синів питали:
«Ой, сини, пани молодці!
Чи добре вам у дорозі починало?»
80. — «Добре, отець і мати, нам було на Чорному
морі гуляти;
Тільки недобре було, отець і мати,
Чужому чужениці на Чорному морі потопати:
Їму опрощення ні од кого прийняти!
І на чужині порятунку дати!»
85. Да услыши, Господи, у прозьбах, у молитвах,
Люду царському,

Народу християнському
І усім головам слухащим
На многа літа

90. До кінця віка!

(Запис. отъ Кобзаря Вересая: см. Зап. Югоз. отд. И. Р.
Географ. Общ., I, 3—6).

Ст. 72—74 встрѣч. въ думѣ о меволѣ и въ д. о Ма-
русѣ Вогуславкѣ.

3.

1. Ей да на синѣму морі,
На білому камені (bis)
Там сидів сокол ясен-білозірець;
Низенько голову селоняе,
Жалібненько квилить-проквилае,
5. На святе небо поглядає:
Що половина сонця-місяця похмарило,
То у тьму заступило;
Не горазд на синѣму морі починає:
Зо два моря хвиля уставає,
10. Козацькі судна на три часті розриває;
Первую часть одривало,
В тихий Дунай замчало;
Другую часть одривало,
В Арабську землю заносило;
15. Третю часть одирвало,—
Середь моря затопило.
У тий часті потопає два брата рідненьких,
Як голубонькі сивенькі.
Помеждо ними треття чужа чужанина,
20. Безрідна, безплемінна:
Ні у кого прощення взяти,
На чужині порятунку дати,
Промовлять два брата словами,
Обілляються горко слізами:
- 25 — «Се нас, брате, не супротивна хвиля затопляє,

- Се нас отцева молитва, панінатчина кара,
Що ми в військо виражалися,
У отця, у панінатки прощення не брали,
По улицям проїздили,
30. Старих людей зневажали,
Малих дітей розбивали
Проти церкви проїздили,
Із глави шличок ¹⁾ своїх не здіймали,
На себе христа не клали,
35. Милосердного творца не прохали;
Тим ми свою долю
На вік віком потеряли.»
Ет, промовлять два брата словами:
— «Колиб нас отцева молитва
40. Із супротивної хвилі могла визволяти,
Могли б ми добре знати,
Як отцеву молитву та панінатчину
При старости-літя
Штити-поважати.»
45. Як стали на синім морі
Отцеву молитву, панінатчину
Хвалити-сохваляти,
Стала супротивна хвиля утихати;
Стали два братіва
50. Ік бережку припливати;
За білий камінь руками хапатись,
На берег виступати:
На край веселой,
Меж доми хрещеной ²⁾.
55. Отець мати проти сини виходила,
Сини питає: «чи добре-то, каже,
Сини, у в охотнім війську починало?»

¹⁾ Се виходить,—шапки. Приміч. півца.

²⁾ Вм. міждо мир хрещеной.

- «Не так то, мати, каже добре;
На синѣму морі могли гуляти,
60. Да тільки сутяжно в чужой чужині,
На чужий стороні
Без порядку погибати.»
Ето, щасливий, пани—молодці,
Чоловек на свете буває;
65. Которий отцеву молитву, паніматчину
Хвалить-сохваляє;
Бо отцева молитва, паніматчина
Зо дна моря винімає,
От смертельного гріха откупляє.
70. Велиши, Господи, в прозьбах і в молитвах,
У люду царскім, народу християнськім,
Усім головам вислухляцим
От нам мати многа літа
До конца віка.

(Запис. въ Пирят. уѣздѣ, въ Яготинѣ, отъ кобзаря Федора
Алексѣева, изъ с. Крячковки Е. В. Судовозиковимъ).

Варьянтъ этотъ близокъ съ вар. Д., записанному тоже
не подалеку отъ Яготина,—только онъ сохранился гораздо
лучше. Замѣчательно, что Крячковскій кобзарь эту думу какъ
и другія, называлъ невольницкою о ст. 52—54 см. примѣч.
къ вар. Ж.

И.

-
1. Стала на Чорном морі велика хвиля утихати:
 2. Утихала, упадала,
 - 3=134 А. На Чорном..... 4—7 Б=135—138 А.
 8. Що через Алексія Поповича
 9. Ніодного козака на Чорном морі не тирали.
 - 10=147 А..... на остров.....

- 11.—І всіх козаків.
- 12.—13 Б=151—152 А. 14=153 А. Як святе.. висвічуєт,
- 15.—На всі моленія увазивает:
- 16—18 Б=155—157 А.
- 19.—Господь ему в путі і дорозі
20. Всегда помогає;
21. А которий чоловік отцевску-матчину молитву
22. Бардзев сневажає.
23. Сам в віки марно погибает,
24. І счастья-долі нікогда у себе не має.

(Записано отъ слѣпаго бандуриста въ Харьковѣ).

I.

- 1=6+9 А..... супротивна.... 2=10+11 А. 3=12 А.
4 Одбило у Гаранську землю;
- 5=14 А... ухопило. 6=15 А. 7=16 А.... де ся має? 8=17
—19 А..... потопає. 9=20+21 А.
10. При тій часті хто був старшиною?
- 11=23 А..... Колонво.
12. По всему війську похожає.
- 13=25 А. Избарзе окличе і до козаків... 14=27 А. Козаки...
- 15=28 А. 16=29 А. 17=30+31 А. Сповідайтесь.. попереду...
- 18=32 А. І.... 19=33 А. І мені....
- 20 } =22 В. То всі.... 22=38+39 А. І...
- 21 }
23. Гетьман Запорозький:
- 24=42 А..... вчиніте, 25=44 А. І мене....., самого.... 26=
45+46 А..... білий камень.... 27=48 А... очі мої козацькі—
молодецькі запніте,
28. І в море спустите.
- 29=51—53 А. Хай я сам..... 30=57—56 А.....душ христи-
янських безневинно...погубляти.
- 31 } =32 В... Ті... 33=63 А. 34+35=64 А.... віськовий...
- 32 }

36=65+66 А. Ти.... 37=67+68 А. нас козаків... 38=69+70 А. . што ти найболш... 39=75 А. 40=76+77 А...письмо тричі... 41=78+79 А. 42=80 А. І від....

43. Що я недобре починав

44=81 А. У вохотно... 45=82+83 А... матушкою опрощенія... 46=84+88 А....в.....видпикав. 47=105+106 А...., козаки молодци, найбільш.. 48=100 А Ще... сорок... 49=102 А. На... 50=103+104 А. 51=108 А....зняв. 52=109 А. Мужикам і козакам 53=120+111 А. І...., козаки молодци, найбільш... спиткав. 54=89 А. Іще.... 55=90+91 А.... маленьких діток конем... 56=94+95 А. молодні жінки... 57=96+97 А. І маленьки діти.... хапали, 58=98+99 А І.. 59=48 В. І.. мене... супротивна хвиля потопає 60=49 В. І..... та материна.... 61=116+118 А. Голиб..... та материна..... 62=117 А. І.... 63=119+120 А. 64=121+122 А. І.. матушку.. 65=228+119 А. І.... по істиній правді... 66=132 А. Стала... супротивна хвиля утихати. 67=133 А. І втихала.. 68=134 А. І.. Чорному морю... 69=135+136 А. І всіх 70=137 А. І всі... 71=138 А. І. 72=140 А. 73=139 А. 74=141—143 А. Що на якому Чорному морю. .. 75=144+145 А. І

76. На Чорному морі, на бистрій хвилі, на лихій хуртовині зпроміж себе не втерjali.

77=157 А. І.... чердак.. 78=148 А, І.. Письмо святее читає.

79. І слезаме обливає,

80. Словами промовляє

81=152+153 А..... як святее..... висвічує 82=154 А. 83=84=162+164 А. Отцева й..... допомагає.

85. А которий чоловік отцеву й матчицу молитву избарзе зневажає,

86. Той чоловік усегда на морі погибає,

87. І щастя і долі коло себе не має.

(Изъ рукоп. сборн. Чубинскаго и Новицкаго).

Дума эта должна была возникнуть въ начальную эпоху удалыхъ набѣговъ козацкихъ по Чорному морю на турецкіе берега, въ концѣ XVI в.

Къ той эпохѣ относится и упоминаемый во многихъ вариантахъ думы «гетманъ, Григорій Зборовскій», т. е. Самуиль Зборовскій, который, будучи банитомъ, изъ Польши, бѣжалъ на Запорожье, былъ нѣкоторое время кошевымъ и впоследствии былъ казненъ королемъ, Стеф. Баторіемъ, который сначала благоволилъ ему (Niesiecki, Korona Polska, т. IV, 717.) Подробно похождения этаго Галицкаго (изъ Злочова, почему онъ могъ прозываться и Коломниченко—изъ Коломи) магната—авантюриста на Запорожьи и между прочимъ его плаваніе съ козацкою флотиліею изъ Днѣпровскаго лимана черезъ море въ устьѣ Днѣстра съ цѣлью проникнуть въ Молдавію,—описаны на основаніи современной брошюры Папроцкаго у г. Кулиша, (Польск. Колониз. Югоз. Руси, Вѣстн. Европы, 1874, апрѣль, 517—530). Въ исторіи этаго похода впрочемъ не упоминается ни о какой бурѣ. ¹⁾ Буйства и грѣхи героя думы,—за которые онъ и его товарищи наказываются бурею,—если исключить изъ нихъ то, что составляетъ эпически—церковные грѣхи,—отвѣчаютъ чертамъ поведенія тѣхъ авантюристовъ, которые, какъ и свита Зборовскаго, прибѣгали на Запорожье ради разгульной жизни и приключеній, а также скрываясь отъ преслѣдованій за свои преступленія.

Дума, конечно, должна была получить свое начало въ средѣ самихъ низовыхъ козаковъ. Она показываетъ, что въ этой самой средѣ были уже элементы, которые возмущались вполне безпринципнымъ буйствомъ, какъ возмущалось запорожское «лицарство», признававшее главной своей задачей войну съ «невѣрными», тѣмъ, что Зборовскій соглашался идти на службу турецкаго султана съ ханомъ крымскимъ противъ Персіи.

Островъ Тендра низменный песчаный островъ на югъ отъ Кинбурнской косы.—Географія думы,—если опустить такіе общіе термины, какъ білоаравська, агарянська земля,—вообще

¹⁾ По Несецкому Зборовскій былъ уже въ 1583 г. свяченъ въ Польшѣ,— по г. Кулишъ, по Папроцкому, ставить пребываніе его на Запорожьи въ 1583.

не идетъ дальше сѣверозападныхъ береговъ Чернаго моря, — отъ Днѣпровскаго лимана до гирль Дунайскихъ, — что тоже говорить въ пользу ранней редакціи думы, — въ к. XVI в. Въ XVII в. казаки уже смѣлѣе и дальше разтѣзжаютъ по Чорному морю: такъ въ 1614 г., въ то время, когда турецкій флотъ былъ занятъ на Средиземномъ морѣ, казаки разорили богатѣйшую и крѣпчайшую гавань на Черномъ морѣ — Синопъ, (Hammer, gesch. d. osm. Reiches, IV, 470). По показанію испанскаго священника Otavio Sapiencia, отъ 1622 г., казаки изъ Запорожья гдѣ въ его время набиралось до 30—40,000 человекъ, выставляли 200—300 чаекъ и ѣздили смѣло по всему Чорному морю; такъ въ 1616 и 1617 г. они напали съ успѣхомъ на Синопъ, Кафу и Требизондъ. (Рукопись въ Исаполитанской Національной библиотекѣ, Ms. I, J., — Nuevo Tratado de Turquia con una Description del sitio y ciudad de Constantinopla etc. Compuestos por D. Otavio Sapiencia clerigo etc. Dedicando a la Magestad del Rey catolico don Felipe III. Anno 1622, capitulo XXIII, De los Roxos vassallos de Polonia y su valor. Сообщено намъ г. Штейнманомъ). Здѣсь упоминается, очевидно, о походѣ Сагайдачнаго, который прежде относили къ 1616 г. но который Максимовичъ, какъ теперь оказывается, невѣрно отнесъ къ 1606 г. — Въ 1621 г. во время похода султана Османа II къ Дунаю, — турецкіе начальники наловили на Чорномъ морѣ много козаковъ (одинъ 18 чаекъ у Очакова, другой 200 козаковъ въ морѣ, третій у Кафы 300 козаковъ) которые были казнены въ присутствіи султана; самъ онъ стрѣлялъ по казакамъ (см. выше въ примѣч. къ пѣснѣ о Байдѣ) и велѣлъ посолить головы козацкія для отсылки въ Константинополь (Hammer, Geschichte, IV, 526—528). Въ 1622 г. султанъ принялъ съ большими почестями Реджебпашу, который привелъ 18 чаекъ и 500 козаковъ, захваченныхъ имъ на Чорномъ морѣ, — гдѣ казаки въ теченіи 10 лѣтъ грабили турецкіе берега (Hammer, IV 565).

Въ 1624 г., 21 Іюля казаки напали на самый Босфоръ. Вотъ какъ описываетъ это нападеніе Гаммеръ по показаніямъ

современниковъ, христіанъ и турокъ: «козаки появились на 150 длинныхъ быстро несущихся на парусахъ и на веслахъ-лодокъ (чайки) съ 10 веслами на каждомъ боку, по два гребца на весло, и кромѣ того съ 50 хорошо вооруженныхъ ружьями и саблями воиновъ;—лодки имѣли одинаково устроенныя корму и носъ и переносныя кормила, такъ что могли не поварачиваясь, плыть впередъ и назадъ. Козаки опустошили европейскій берегъ, сожгли Буюкдере, Іеникѣ и Сдегну; отъ 400 до 500 судовъ, большихъ и малыхъ выбѣжало изъ гавани Константинополя, чтобъ помѣшать имъ проникнуть далѣе. Большая цѣпь, сохранявшаяся со времени взятія Константинополя, когда она запирала гавань, была послана въ слѣсарямъ Босфора, чтобъ заперли гавань; десять тысячъ вооруженныхъ побѣжали изъ города по берегамъ Босфора, чтобъ охранить ихъ отъ дальнѣйшей высадки и опустошенія. Флотъ козацкій стоялъ спокойно цѣлый день полумѣсяцемъ посреди канала; съ заходомъ солнца онъ отплывъ, нагруженный добычею, въ Черное море. Черезъ нѣсколько дней козаки воротились въ большее числѣ, но только къ началу Босфора, сожгли маякъ и возвратились къ своимъ берегамъ, съ добычею и сознаниемъ, что потревожили Османское царство въ его столицѣ». (Hammer, V, 43—45). Кошевой Сирко въ грамотѣ къ хану крымскому отъ 1675 г. говоритъ о набѣгѣ подъ Константинополь въ 1629 г.,— и кромѣ того упоминаетъ морскіе походы Самуила Кошки до 1575 г., въ 1609 г. набѣгъ Сагайдачнаго на Крымъ чолнами и взятіе Кафы, въ 1621 г. взятіе кораблей и каторгъ турецкихъ Б. Хмельницкимъ, въ 1633 г. нападеніе Сулимы на Азовъ моремъ. Разумѣется, годы, которые приводитъ Сирко—только приблизительно вѣрны. (Величко, Лѣтопись, II 380—81).

Въ 1639 г. 700 козаковъ на 35 чайкахъ появились на Восточномъ берегу моря, за Тамавью у Чочука; начальникъ арсенала турецкаго (Кіаја), Піале съ 40 галерами и намѣстникъ Кафы (беглербегъ—князь князей) сначала загнали ихъ въ устьѣ Кубани, заперли выходъ уврѣпленіями; послѣ нѣсколько дневной битвы, козаки были большею частію перебиты;

250 было взято и съ 30 чайками доставлено въ Константинополь. Едва побѣдитель воротился въ столицу, какъ получилось извѣстiе, что опять 10 чаекъ появилось въ томъ же мѣстѣ, на Черномъ морѣ. Ціале воротился, укрѣпилъ Очаковъ, нашелъ 10 чаекъ у острова Тонтеры (Тендры), съ плѣвными, между которыми были женщины и дѣти,—и отвелъ ихъ въ Константинополь. (Hammeg, V, 269—270).

Способъ постройки запорожскихъ чаекъ—традиціонный на Черномъ морѣ: еще Тацитъ, описывая походы Повтскаго бунтовщика Аницета, который по смерти Вителія разорилъ Трапезунтъ,—говоритъ: «варвары розѣвзжали дерево въ сдѣланныхъ на скоро лодкахъ, называемыхъ самагае (перс. кемеръ) съ выпуклыми боками, широкимъ вузовомъ, сбитымъ безъвсякой мѣдной или желѣзной связки; когда море бурно, они увеличиваютъ высоту бортовъ лодокъ досками, сообразно поднятію волнъ, пока совсѣмъ не закроютъ лодки,—какъ крышкою; такъ врутятся они среди волнъ, имѣя одинаковыя кормы и носы, и кормило переносное,—такъ, что имъ вольно и безопасно нападать впередъ и назадъ.»—Histog., III, 47.

Похожія суда сдѣлалъ наскоро и Германикъ на сѣверномъ морѣ. Tac. Ann., II, 6. По всей вѣроятности, таковы были суда болгаръ, нападавшихъ на Константинополь, и руссовъ,—которые съ Аскольдомъ подошли къ Византіи на 200 лодкахъ, какъ послѣ ихъ потомки съ большимъ успѣхомъ на 150 чайкахъ. Изяславъ Мстиславичъ, когда придумалъ сдѣлать двѣ кормы на судахъ, на которыхъ онъ сражался съ Юріемъ Долгорукимъ на Днѣпрѣ, только возстановилъ старую конструкцію черноморскихъ судовъ, устроивъ суда, очень похожія на суда Аницета; Ипатская лѣтопись описываетъ ихъ такъ: бѣ бо исхитрилъ Изяславъ лоды дивно: бѣша въ нихъ гребци невидимо, токмо весла видити, а человѣкъ башеть не видити; бяхуть бо лоды покрыти досвами, и борци стояще горѣ въ броняхъ и стрѣляюще, а кормнива два бѣста: единъ на носѣ, а другой на кормѣ, каможе хотяхуть, тамо поидяхуть, не обращающе лодий». (годъ 1151 г. Изд. 1871 г.

293). Описаніе набѣговъ запорожскихъ по морю на чайкахъ находимъ у Боплана (Descript d'Ukraine, 23—24, 55—61).

«Нѣсколько пониже рѣки Чертомлыка козаки запорожскіе собирались на островъ, среди Днѣпра находящійся, окруженный многими другими островами, покрытыми высокимъ камышемъ, гдѣ не одна галера турецкая погибла, преслѣдуя ихъ отъ Чернаго моря: галеры, попадая въ сей лабиринтъ, лишались возможности выйти изъ него, между тѣмъ, какъ козаки наносили непріятелю чувствительный вредъ подъ прикрытіемъ тростника. Главный островъ вмѣщаль въ себѣ войсковую скарбницу: тутъ скрывали днѣпровитане свои орудія, деньги, добычу. Каждый козакъ имѣлъ особый уголокъ; тутъ строили они и лодки. Дно ихъ состояло изъ одной выдолбленной липы или ивы, къ которой прибивались доски въ вышину на 12, а въ длину на 60 футовъ. Онѣ были безъ палубы съ двумя рулями и съ мачтою. Толстыя камышевыя веревки, простиравшіяся по сторонамъ во всю длину и укрѣпленныя другими веревками изъ коры липоваго и боярышниковаго дерева, облитыя смолою препятствовали лодкѣ погружаться, когда она наполнялась водою. На мачтѣ находился парусъ, весьма дурно сдѣланный, который они употребляли только въ хорошую погоду, предпочитая при сильномъ вѣтрѣ дѣйствовать веслами: ихъ было отъ 20 до 30 у каждой лодки. Козаки столь проворно умѣли разсѣвать ими воду, что опереживали галеры турецкія, идущія на греблѣ».

«Запорожцы пускались обыкновенно въ море осенью. Въ каждой лодкѣ садилось отъ 50 до 70 человекъ съ оружіемъ и съ запасомъ какъ соленой рыбы, такъ и прѣсной воды.

«Лишь только турецкія галеры, стоявшія у Очакова, усматривали на морѣ запорожцевъ, немедленно дѣлалась тревога, достигавшая до самого Константинополя, откуда отправлялись гонцы во всѣ прибрежныя мѣста Анатолиі, Романиі, Булгаріи для предостереженія тамошнихъ жителей, но козаки упреждали обыкновенно гонцовъ и въ тридцать шесть или сорокъ часовъ достигали до Леванта. Тамъ выходили они на берегъ, каждый

съ ружьемъ, оставляя въ лодкѣ только по два человѣка, вооруженныхъ и два мальчика для охраненія; неожиданно нападали на города, брали оныя, разоряли до основанія, обращали въ пепель, простирали иногда опустошенія свои на цѣлю милью во внутренность этой страны».

«Встрѣчая турецкую галеру или корабль, поступали слѣдующимъ образомъ: лодки ихъ возвышались надъ водою не болѣе двухъ футовъ съ половиною, почему запорожцы усматривали корабль непріятельскій, прежде нежели сами были видимы. Тогда опускали они мачту, замѣчали подъ какимъ направленіемъ вѣтра они находятся и старались къ вечеру зайти такъ, чтобы солнце было имъ въ тылъ; потомъ за часъ до захожденія солнечнаго, они поспѣшно приближались къ галерѣ, или кораблю, разстояніемъ на милью, чтобы не терять его изъ вида; наконецъ, около полудни, по данному знаку, быстро плыли къ непріятелю, находясь въ готовности къ сраженію: въ одно мгновеніе 80 или 100 лодокъ неожиданно нападали на невѣрныхъ, приводили ихъ въ величайшее смятеніе, устремлялись со всѣхъ сторонъ на корабль, брали его, грабили и потомъ потопляли вмѣстѣ съ людьми. Такъ сражались козаки. Еслибъ умѣли они управлять галерою, или кораблемъ, то не истребляли бы его, но искусство это было имъ неизвѣстно. Одержавъ верхъ надъ невѣрными, запорожцы отправлялись въ свою скарбницу для дѣлежа добычи, съ значительною иногда потерею въ людяхъ и лодкахъ, тонувшихъ въ морѣ. Они направляли плаваніе къ небольшому заливу, въ трехъ или четырехъ миляхъ на Востокъ отъ Очакова находящемуся, гдѣ обрѣтается весьма низкая лощина, на коей бываетъ воды на $\frac{1}{2}$ фута и которая на разстояніи трехъ миль постепенно возвышается къ Днѣпру. Тамъ козаки числомъ отъ 200 до 300 человѣкъ, тащили на себѣ лодки одну за другою и менѣе чѣмъ въ два или три дня достигали благополучно Днѣпра, избѣгнувъ нападенія со стороны, галеръ Турецкихъ, стоявшихъ въ устьѣ при Очаковѣ».

«Дѣйствуя ночью съ успѣхомъ противъ невѣрныхъ, ко-

закѣ претерпѣвали днемъ сильное жареніе; пушки раздробляли, потопляли лодки ихъ. Запорозцы оборонялись отчаянно, производили непрерывный огонь. Со всѣмъ тѣмъ орудія наносили имъ величайшій вредъ. Они теряли тогда двѣ трети людей; рѣдко оставалась у нихъ половина; искали спасенія на берегахъ, укрывались въ тростникѣ. За то, когда счастье благоприятствовало имъ, богатая добыча была наградою отважныхъ ихъ подвиговъ. Она состояла изъ испанскихъ реаловъ, арабскихъ цехиновъ, тканей, парчи, хлопчатой бумаги, шелковыхъ издѣлій и другихъ дорогихъ товаровъ. Почти тоже говорить и вышеупомянутый испанецъ.

45.

ПОВѢГЪ САМУИЛА КОШКИ ИЗЪ ТУРЕЦКОЙ НЕВОЛИ.

(1599)

(Душа).

1. Ой із города із Трапезонта виступала галера,
Трѣма цвітами процвітана, малѣвана.
Ой першим цвітом процвітана
Златосіяніми киндяками ¹⁾ побивана;
5. А другим цвітом процвітана—
Гарматами арештована; ²⁾
Третім цвітом процвітана—
Турецькою білою габою покровена.
То в тій галері Алкан-Паша,
10. Трапезонськеє князя гуляє;
Ізбранного люду собі має:

¹⁾ Лентажи.

²⁾ Отъ нѣм. rüsten.

- Сімеот Турків, яничар чотиреста;
Та бідного невольника півчвартаста
Без старшини військової.
15. Первий старший між ними пробуває
Кішка Самійло, гетьман Запорозський;
Другий—Марко Рудий,
Суддя військовий;
Третій—Мусій Грач.
20. Військовий трубач;
Четвертий—Лях-Бутурлак,
Клюшник галерецький,
Сотник Переяславський,
Недовірок християнський.
25. Що був тридцять літ у неволі,
Двадцять-чотири як став на волі,
Потурчився, побусурманився,
Для панства великого,
Для лакомства нещастного!
30. В тій галері од пристані далеко одпускали,
Чорним морем далеко гуляли:
Проти Кефи города приставали,
Там собі великий та довгий опочинок мали.
То представиться Алкану-Пашати
35. Трапезонському князюваті, молодому паняті,
Сон дивен, барзо дивен, ва почуд.
То Алкан-Паша,
Трапезонське князя
На турків-яничар, на бідних невольників покликає:
40. «Турки, каже, турки-яничари,
І ви, бідні невольники!
Которий би мог турчин-яничар сей сон одгадати,
Мог би ёму три гради турецькі дарувати;
А которий би мог бідний невольник одгадати,
45. Мог би ёму листи визволені писати,
Щоб не мог ніхто нігде зачіпати!»

- Сее турки зачували, нічого не сказали;
Бідни невольники, хоч добре знали,
Собі промовчали.
50. Тільки обізветься між турків Лях-Бутурлак,
Ключний галерський,
Сотник Переяславський,
Недовіров християнський:
«Як же каже, Алкане-Пашо, твій сон одгадати,
55. Що ти не можеш нам повідати!»
— «Такий мині, небожята, сон приснився,
Бодай ніколи не явився!
Видиться: моя галера цвіткована, малёвана,
Стала вся обідрана, на пожарі спускана;
60. Видиться: мої турки-яничари
Стали всі в пень порубані;
А видиться: мої бідні невольники,
Которі були у неволі,
То всі стали по волі;
65. Видиться мене гетьман Кішка
На три часті ростяв,
В Чорнее море пометав.....»
То скоро тее Лях-Бутурлак зачував,
К ёму словами промовляв:
70. «Алкане-Пашо, Трапезонський княжату,
Молодий паняту!
Сей тобі сон не буде ні мало зачіпати;
Скажи мині получче бідного невольника доглядати,
З ряду до ряду сажати
75. По два по три, старі кайдани і нові исправляти,
На руки, на ноги надівати;
Червоної таволги ¹⁾ по два дубці брати,
По шиях затинати,

¹⁾ Spirea.

- Кров християнську на землю проливати!»
80. Скоро то сее зачували,
Од пристані галеру далеко одпускали:
До города до Козлова,
До дівки Санджаківни на залети поспішали.
То до города Козлова прибували.
85. Дівка Санджаківна на зустрічу вихожає,
Алана-Пашу в город Козлов зо всім війском затыгає.
Алана-Пашу за білу руку брала,
У світлиці-вамяниці зазивала,
За білу скамью сажала,
90. Дорогими напитками наповала;
А військо серед ринку сажала.
То Алкан-Паша,
Трапезонськеє князя,
Не барзо дорогії напитки уживає,
95. Як до галери двох турчинів на-підслухи посилає:
Щоб не мог Лях-Бутурлак Кішки Самійла одмивати,
Упоруч себе сажати!
То скоро ся тиї два турчини до галери прибували.
То Кішка Самійло, гетьман Запорозський
100. Словами промсвляє:
«Ой Ляше-Бутурлаче, брате старесенький!
Колись і ти був в такій неволі, як ми тепера:
Добро пам учини,
Хоч нас старшину одомкви;
105. Хай би і ми у городі побували,
Панське весілля добре знали.»
Каже Лях-Бутурлак:
«Ой Кішко Самійлу, гетьмане Запорозський,
Батьку козацький!
110. Добро ти учини:
Віру християнську під нозі підтолчи,
Хрест на собі поламни!
Аще будеш віру християнську під нозі топтати,
- *

Будеш у нашого па́на молодого за рідного брата
пробувати!»

115. То скоро Кішка Самійло зачував,
Словами промовляв:
«Ой Ляше-Бутурлаче, сотнику Переяславський,
Недовірку християнський!
Бодай же ти того не дождав,
120. Щоб я віру християнську під носі топтав!
Хоч буду до смерті біду та неволю приймати,
А буду в землі козацькій голову християнську по-
кладати!
- Ваша віра погана,
Земля проклята!»
125. Скоро Лях-Бутурлак тее зачуває,
Кішку Самійла у щоку затинає.
«Ой, каже, Кішко Самійлу, гетьмане Запорозський!
Будеш ти мене в вірі християнській уворяти,
Буду тебе паче всіх невольників доглядати,
130. Старії і новії кайдани направляти,
Ланцюгами за-поперег втрое буду тебе брати!»
То тиї два турчина тее зачували,
До Алкана-Паши прибували:
«Алкане-Пашо, Трапезонське князя!
135. Безпечно гуляй!
Доброго і вірного клюшника маеш:
Кішку Самійла в щоку затинає,
В турецьку віру ввертає!»
То Алкан-Паша,
140. Трапезонське князя
Великую радість мало:
По-полам дорогиї напитки розділяло,
Половину на галеру одсилало,
Половину з дівкою Санджаківною уживало.
145. Став Лях-Бутурлак дорогиї напитки пити-підпивати;
Стали умисли козацьку голову клюшника розбивати.

- «Господи! есть у мене що испити і исходити,
Тільки ні-з-кім об вірі християнській розговорити...»
До Кішки Самійла прибуває,
150. Поруч себе сажая,
Дорогого напитка метає,
По два по три кубки в руки наливає.
То Кішка Самійло по два по три кубки в руки брав:
То в рукава, то в пазуху, скрізь хусту третю до
долу пускав.
155. Лях-Бутурлак по єдиному випивав:
То так напився,
Що з ніг звалився.
То Кішка Самійло та угадав:
Ляха-Бутурлака до ліжка вмiсто дитяти спати влав;
160. Сам восьмидесят-чотирі ключи з-під голов виймав,
На п'яти чоловiв по ключу давав:
«Козаки-панове! добре майте,
Один другого одмикайте,
Кайдани із ніг, із рук не видайте,
165. Полуночної години дожидайте!»
Тоді козаки один другого одмикали;
Кайдани із рук, із ніг не видали,
Полуночної години дожидали.
А Кішка Самійло чого-сь догадав,
170. За бідного невольника ланцюгами втрое себе приняв;
Полуночної години дожидав.
Стала полуночная година наступати,
Став Алкан-Паша з військом до галери прибувати.
То до галери прибував,
175. Словами промовляв:
«Ви, турки-яничари, по-маленьку ячіте,
Моєго вірного ключника не збудіте!
Сами же добре поміж рядами проходите,
Всякого чоловіка осматривайте!
180. Бо тепера він підгуляв,

- Щоби кому пільги не дав...»
То турки-яничари свічі у руки брали,
Поміж рядів проходили,
Всякого чоловіка осматривали....
185. Бог помог: за замов руками не приймали!
«Алкане-Пащо, безпечно почивай!
Доброго і вірного влюшника маеш:
Він бідного невольника з ряду до ряду посажав
По три, по два, старії кайдани посправляв;
190. А Кішку Самійла ланцюгами у трое приняв.»
Тоді турки-яничари у галеру вхожали,
Безпечно спати лягали;
А которії хмельні бували, на сон знемагали,
Коло пристані Козловської спати полягали.
195. Тогді Кішка Самійло полуночної години дождав:
Сам між козаків устав;
Кайдани із рук із ніг у Чорнее море пороняв;
У галеру вхожає, козаків пробужає,
Шаблі булатніі на вибір вибірає,
200. До козаків промовляє:
«Ви, панове молодці, кайданами не стучіте,
Ясини не учиніте,
Ні которого турчина въ галері не збудіте!...»
То козаки добре зачували:
205. Сами з себе кайдани скидали,
У Чорнее море видали,
Ні одного турчина не збудили.
Тогді Кішка Самійло до козаків промовляє:
«Ви, козаки молодці! добре, братте, майте!»
210. Од города Козлова забігайте,
Турків-яничарів в пень рубайте,
Которих живцем у Чорнее море бросайте!»
Тогді козаки од города Козлова забігали,
Турків-яничар в пень рубали,
215. Которих живих у Чорнее море бросали.

А Кішка-Самойло Алкана-Пашу із ліжка взяв,
На три часті ростяв,
У Чорнеє море побросав
До козаків промовляв:

220. «Панове-молодці! добре дбайте,
Всіх у Чорнеє море бросайте,
Тільки Ляха-Бутурлака не рубайте
Между військом для порядку, за яризу військового,
зоставляйте!»

Тогді козаки добре мали:

225. Всіх Турків у Чорнеє море пометали
Тільки Ляха-Бутурлака не зрубали,—
Между військом, для порядку, за яризу військового,
зоставляли.

Тоді галеру од пристані одпускали,
Сами Чорним морем далеко гуляли.

230. Та ще у неділю, барзо рано-пораненьку
Не сива зозуля заковала,
Як дівка Санджаківна коло пристані похожала,
Та біли руки ламала, словами промовляла:
«Алькане-Пашо, Трапезонсььєє князату,
235. На що ти на мене такеє великеє пересердие маєш,
Що од мене сєгодня барзо рано виїжаєш?
Когда би була од матері
Сорома и наруги приняла,
З тобою хоч єдину ноч переночувала!»
240. Скоро ся тое промовляли,
Галеру од пристані одпускали,
Сами Чорним морем далеко гуляли.
А ще у неділеньку
У полуденну годиноньку
245. Лях-Бутурлак од сна пробуждає,
По галері поглядає, що ни єдиного турчина на
галері немає.
Тогді Лях-Бутурлак із ліжка встає,

- До Кінки Самійла прибуває, у ноги впадає;
«Ой Кіншко Самійлу, гетьмане Запорозський,
250. Батько козацький!
Не будь же ти на мене,
Як я був на станиці віка моєго на тебе!
Бог тобі допоможе неприятеля побідити,
Та не умітимеш у землю християнську входити!
255. Добре ти учини:
Половину козаків у окови до опачин посади,
А половину у турецькеє дорогее плаття наряди;
Бо ще будемо од города Козлова до города Ца-
реграда гуляти,
Будуть ізгорода Цареграда дванадцять галер вибігати,
260. Будуть Алкана-Пашу з дівкою Санджаківною
По залетах поздравляти:
То як будеш отвіт давати?...»
Як Лях-Бутурлак научив,
Так Кіншка Самійло, гетьман Запорозський учинив:
265. Половину козаків до опачин у окови посадив,
А половину у турецькеє дорогее плаття нарядив.
Стали од города Козлова до города Цареграда гуляти,
Стали із Цареграда дванадцять галер вибігати,
І галеру із гармати торкати,—
270. Стали Алкана-Пашу з дівкою Санджаківною
По залетах поздравляти.
То Лях-Бутурлак чогось догадав:
Сам на чердак виступав,
Турецьким біленьким завивалом махав;
275. Раз то мовить по-грецьки
У' друге по-турецьки;
Каже: «ви, турки-яничари, по маленьку, братте,
ачите.
Од галери одверніте;
Бо тепера він підгуляв, на упокої починає,
280. На покмілле знемогає,

- До вас не встане, голови не зведе.
Казав: як буду назад гуляти,
То не буду вашої молоді і по вік забувати!»
Тоді турки-яничари од галери одвертали,
285. До города Царєграда убігали:
Із двадцяти штук гармат грємали,
Яссу воздавали.
Тоді козаки собі добре дбали:
Сім штук гармат собі арештовали,
290. Яссу воздавали,
На Лиман-ріку іспадали,
К Дніпру-Славути низенько укланяли:
«Хвалим Тя, Господи, і благодарим!
Були п'ятдесят-чотири годи у неволі,
295. А тепера чи не дасть нам' Бог хоть час по волі!»
А у Тендрові острові Семен Скалозуб
З війском на заставі стояв,
Та на тую галеру поглядав,
До козаків словами промовляв:
300. «Козаки, панове-молодці! що сия галера чи блудить
Чи світом нудить,
Чи много люду царського має,
Чи за великою добичью ганяє?
То ви добре майте:
305. По дві штук гармат набірайте,
Тую галеру з грозної гармати привітайте
Гостинця їй дайте!»
Тоді промовляли:
«Семене Скалозубе, гетьмане Запорозський,
310. Батьку козацький!
Десь ти сам боїшся
І нас козаків страшишся:
Єсть сия галера не блудить,
Ні світом нудить,
315. Ні много люду царського має,

Ні за великою добичью ганяє:
Се, може, є давній, бідний, невольник із неволі
утікає...»

- «Ви віри не доймайте,
Хоч по дві гармати набірайте:
320. Тую галеру із грозної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте:
Яє турки-яничари, то у пень рубайте,
А яє бідний невольник, то помочі дайте!
Тогді козаки, яє діти, не горазд починали,
325. По дві штуки гармат набірали:
Тую галеру із грозної гармати привітали,
Три доски у судні вибивали,
Води Дніпровської напускали.....
Тогді Кішка Самійло, гетьман Запорозський,
330. Чогось отгадав,
Сам на чердак виступав;
Червоні, хрещатиї, давніі корогви із бишені ви-
німав,
Роспустив,
До води похилив;
335. Сам низенько уклонив:
«Козаки, панове-молодці! сия галера не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду царського має,
Ні за великою добичью ганяє:
340. Се єсть давній, бідний невольник
Кішка Самійло із неволі утікає;
Були п'ятдесят-чотирі годи у неволі,»
Тепер чи не дасть Бог хоч час на волі.
Тогді козаки у ваюви скакали;
345. Тую галеру за малёвани облавки брали,
Та на пристань стягали;
Од дуба до дуба
На Семена Скалозуба

- Паёвали;
350. Тую галеру та на пристань стягали.
Тогді: златосинії киндяки—на козаки,
Златоглави—на отамани,
Турецькую білую габу—на козаки на біляки;
А галеру на пожар спускали.
355. А срібро, злато—на три часті паёвали:
Первую часть брали, на церкви накладали,
На Святого Межигорського Спаса,
На Трехтемировський монастир,
На Святую Січовую Покров давали,—
360. Которі давнім козацьким скарбом будовали,
Щоб за їх, вставаючи і лягаючи,
Милосердного Бога благали.
А другу частю по-між собою паёвали;
А третю частю брали,
365. Очеретами сідали,
Пили та гуляли,
Із семигядних пищалей гремали,
Кішку Самійла поздоровляли:
«Здоров, важуть, здоров, Кішко Самійлу,
370. Гетьмане Запорозський!
Не загинув еси у неволі,
Не загинеш із нами козаками по волі!»
Правда, панове, полягла
Кішки Самійла голова,
375. В Києві—Каневі монастирі....
Слава не вмере, не поляже!
Буде слава славна:
Поміж козаками,
Поміж друзями,
380. Поміж рицарями,
Поміж добрими молодцями.
Утверди, Боже, люду царського
Народу християнського,

Війська Запорозького,
385. Донського,
З сією чернью Дніпровою,
Низовою,
На многая літа
До конца віка!

(Лукашевичъ, Малороссійскія и Червонорусскія Нар. думы и пѣсни. 1836, 16—27.—Записана отъ слѣпаго бандуриста въ Полтавской губерніи: перепеч. и у Максим. Сборн. Укр. пѣсень 1849, 31 и слѣд.).

Это самая длинная и лучше другихъ сохранившаяся дума,—такъ какъ она была записана еще въ 30-е годы. Она можетъ дать понятіе, каково было богатство эпического творчества въ старой Малороссіи, утраченное теперь вслѣдствіе того, что слишкомъ поздно стали записывать его памятники.

Описаніе парадной галеры, каковымъ начинается дума, близко къ дѣйствительности. **Кадриги** турецкія имѣли по три паруса, и по два **тента**, которыми какъ палатками покрывалась галера (въ дождь обоими). На простыхъ галерахъ они были изъ бѣлаго холста, но иногда нижній тентъ на кормѣ дѣлался изъ египетскаго, полосатаго,—бѣлый съ синимъ,—холста. Палатка на **баштардѣ**, или галерѣ капудана-паши, (больше кадриги, въ 26—36 скамей, 5—7 гребцовъ на каждой скамьѣ) дѣлалась изъ цѣтныхъ дорогихъ матерій, изъ золотистой, или изъ зеленаго съ краснымъ, или просто краснаго бархата, (могла быть и бѣлой абы). Пушекъ имѣла галера обыкновенно большихъ три и четыре меньшихъ; флаги были большею частію желтые и красные.—(Hammer, Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung, Wien, 1815 г., II, 282—285, Relazioni degli Ambasciatori Veneti al senato, Firenze, 1840, Serie III, Vol. 1., 140, 292). Снаружи суда турецкія часто разрисовывались яркими красками. (См. описаніе битвы въ з. Лепанто у Гаммера, Gesch. d. Osm. Reich., III, 594—595; ср. въ думѣ ст. 347).

О числѣ и родѣ обыкновеннаго экипажа галеръ турецкихъ говоритъ венеціанскій посолъ Дан. Де-Лудовизи: «на

(простой) галерѣ бываетъ людей 180—200, если туда не сажать большаго числа янычаръ,—и до 150 гребцовъ, и отъ 30 до 40 *ghimigi*, т. е. свободныхъ моряковъ, 20 бомбардировъ, которымъ даетъ жалованье хозяинъ. (*Relazioni degli Ambasciatori Veneti, Serie III, Vol. 1, 68*). Янычаръ, какъ говорятъ другіе послы венеціанскіе, на галерахъ бываетъ обыкновенно 20—40. (*ibid., 140, 293—4*). Говоря о семи пушкахъ на галерѣ, дума называетъ приблизительно обычное число пушекъ на большой галерѣ, баштардѣ. И общее число вмѣстимости галеры, описанное думой, (700+400) близко къ дѣйствительной вмѣстимости большой турецкой военной галеры. Такъ флотъ, посланный Магометомъ II въ 1475 г. для завоеванія генуезскихъ колоній на берегу Чернаго моря имѣлъ 40,000 войска на 300 карабляхъ, т. е. по 1330 на каждый. (*Hammer, Gech. d. Osm. R., II, 139*). По всему этому видно, что дума возникла среди людей, имѣвшихъ близкое знакомство съ турецкими галерами.

На сколько реально описываетъ наша дума положеніе невольниковъ-гребцовъ на галерахъ, можно видѣть изъ сопоставленія словъ думы съ слѣдующимъ описаніемъ галеры и галерниковъ въ сочиненіи Loiseleur—*Les crimes et les peines dans l'antiquité et dans les temps modernes*, (Paris, 1863 г., стр. 257):

«Это было первобытное латинское судно вродѣ того, какое можно видѣть на колоннѣ Траяна; вѣка внесли въ него мало усовершенствованій. Вообразите себѣ плоское, длинное, очень узкое, очень низкое двухмачтовое судно, длиною почти 50 метровъ, на 10 метровъ ширины, идущее въ одно время на веслахъ и на парусахъ. Гребцы, въ числѣ около 300, (въ думѣ півчвартаста, т. е. 350) сидѣли прикованные на 25 или 30 скамьяхъ, пересѣкавшихъ и заграждавшихъ палубу на половину съ лѣвой, на половину съ правой стороны. Цять или шесть гребцовъ на каждой скамьѣ, приводили въ движеніе одно весло, которое опиралось на подставку, торчащую сверхъ палубы. Лѣвыя скамьи отдѣлялись отъ правыхъ проходомъ,—

увзимъ помостомъ, служащимъ для перехода съ задней части въ переднюю. Въ этомъ проходѣ, болѣе возвышенномъ, не жели скамьи, прогуливался галерный приставъ, съ вnutомъ въ рукѣ, уралья невольниками, прикованными подъ его ногами.

«Волны постоянно хлестали галерныхъ невольниковъ, прикованныхъ къ очень низкой палубѣ и обнаженныхъ во всякую погоду, до пояса. Спали и ѣли они по смѣнамъ, не оставляя своихъ скамей и не останавливая хода галеры. Они не знали никакого отдыха, даже въ праздники,—не имѣя никогда права протянуться, перемѣнить мѣсто, убѣжать на минуту отъ этой холодной скамьи. Единственно возможный отдыхъ былъ тогда, когда корабль входилъ въ гавань для правокъ или для того, чтобы запастись съѣстными припасами. Тогда позволялось нѣсколькимъ каторжникамъ, не всѣмъ безъ различія, но привилегированнымъ, дворянамъ,—потому что въ числѣ галерныхъ невольниковъ были и дворяне,—работать въ гавани надъ земляными и очистительными работами.» (Ср. послѣднія слова съ 103—105 стихъ думы). Авторъ описываетъ французскія галеры XVI—XVII в., но вездѣ галеры были содержимы по одному образцу. Сами турки строили ихъ по образцу византійскихъ и итальянскихъ, развѣ нѣсколько меньшя по объѣму, чѣмъ описываемыя у французскаго автора. У итальянцевъ плѣнники-мусульмане содержались также, какъ у турокъ христіане: только они еще скывались вмѣстѣ съ преступниками, такъ что между двумя турками было по одному преступнику. (*La pena dei lavori forzati. Genova, 1851 г., 1, 3, 15, прим. 4*). Христіанскія правительства покупали у мальтійцевъ и венеціанскихъ керсаровъ плѣнныхъ турокъ, покупали у турокъ и плѣнныхъ христіанъ, взятыхъ турками на окраинахъ Польши и Руси. (*Loiseleur, op. cit. стр. 256—257*).

Какъ далеко попадали русскіе люди, благодаря плѣненію татарами и службѣ на галерахъ турецкихъ, видно изъ граматы короля польскаго Сигизмунда III отъ 1599 г. Литовскимъ городовымъ и пограничнымъ урядникомъ о свобод-

номъ пропусеѣ въ Московское государство «подданныхъ князя великаго Московскаго трехъ человекъ,» — которыя «на имя: Михайло Омеляновъ зъ земли Казанской отъ замку Чобоксарина, Иванъ Яковлевъ съ Московской же земли съ подь города Каширы, Иванъ Григорьевъ съ Московской же земли съ города Дѣдилова, будучи пойманы, черезъ сколько годовъ въ неволи на галерахъ непріятеля крыжа святого Турецкихъ zostавали, а теперь, съ презрѣнья Божого, часовъ недавнихъ, черазъ жолнѣрство короля его милости Гишпаньскаго зъ неводи Турецкой вызволены будучи, зъ ласки короля его милости Гишпаньскаго до земли Московской добровольнѣ пущены суть (явожъ и свѣдѣтствомъ слухнымъ вывелися).— (Акты Зап. Россіи, т. IV, стр. 195).—

Янычары, какъ извѣстно, былъ корпусъ войскъ, составившійся изъ христіанскихъ мальчиковъ, получавшихъ спеціальное воспитаніе. Каждый полководецъ, возвращаясь изъ похода, вмѣнялъ себѣ въ особую обязанность доставить нѣсколько такихъ «дѣтей султана.» Частые набѣги татаръ на Русь доставляли много русскихъ дѣтей въ число янычаръ. Михалонъ Литвинъ говоритъ объ этомъ нѣсколько преувеличенно или въ общихъ выраженіяхъ: «всѣ министры этихъ тирановъ, енухи, секретари и прочіе чиновники, и ихъ особенное войско, янычары, съ дѣтства обучающіеся военному искусству и военной дисциплинѣ, изъ коихъ избираются вожди и бароны, всѣ происходятъ изъ нашей крови. (Mich., Litvin. Op. cit. p. 23). Но и изъ иностранныхъ показаній видно, что русскихъ было не мало между янычарами. Такъ французскій писатель XVI в. говоритъ: есть много жирныхъ и богатыхъ купцовъ, которые покупаютъ (красивыхъ молодыхъ рабовъ) на Черномъ морѣ, гдѣ они находятъ мингрельцевъ, черкесовъ, московитовъ, русскихъ (малороссовъ), литовцевъ (бѣлороссовъ)..... Султанъ отправляетъ ихъ, женскій полъ въ серальъ,..... мужескій, самыхъ красивыхъ, удерживаетъ въ серальѣ, при себѣ, другихъ же отсылаетъ въ другія мѣста, какъ: въ Галату, Магнезію, Адрианополь, Бруссу. (La tierce partie des orientales Histoires etc.

par Guillaume Postel cosmopolite, à Poitiers, 1560, p. 18). Ранке, по доведеніямъ венеціанцевъ, говоритъ, что между янычарами были: поляки, чехи, русскіе, итальянцы, нѣмцы. (Fürsten und Völker von Süd-Europa im sechzehnten und siebenzehnten Jahrhundert. Berl., 1837, I, 9).

Уже въ думѣ «плачь невольниковъ на турецкой каторгѣ» мы встрѣчались съ «пашею—недовѣркомъ христіанскимъ»—ренегатомъ, который понимаетъ русскую рѣчь. Въ настоящей думѣ мы имѣемъ сотника Ляхъ-Бутурлака, который потурчился, побусурманился,—но терпѣвъ «много лѣтъ неволи. Ренегаты христіанскіе у турокъ приобрѣли себѣ громкую извѣстность между прочимъ жестокимъ обращеніемъ съ христіанами. Такъ хованцо Сервантеса,—которому достался великій поэтъ, попавшій въ плѣнъ въ 1575 г., знаменитый корсаръ арнаутъ Мами былъ ренегатъ; дей Алжира, который купилъ потомъ Сервантеса, былъ тоже ренегатъ,—и оба обращались съ страшной жестокостью съ христіанскими плѣнными. (Vida de Miguel de Cervantes въ изд. сочиненій, Paris, Jose René Masson, I, 22—23, pruebas de la vida, 327—333). Вообще, какъ біографія Сервантеса, такъ и повѣсть плѣнника, занимающая 39—41 главы Домъ-Кихота, заключаютъ въ себѣ много подробностей однородныхъ съ тѣми, какія находимъ въ нашихъ думахъ о турецкой неволѣ. Между прочимъ тамъ мы встрѣчаемъ и типы ренегатовъ, то ошесточенныхъ, какъ паша въ «Плачѣ», то волеблющихся, какъ Ляхъ-Бутурлакъ и т. п. Посоль венеціанскій Тревизиано, отъ 1554 г., описывая флотъ турецкій, говоритъ о многихъ изъ служащихъ, «бѣдныхъ рабахъ, которые дѣлаются турками, не стерпѣвши битья и голода, на постоянныхъ угрозахъ смертію.» (Relazioni, Ser. III, Vol. I, 143). Изъ такихъ—Ляхъ-Бутурлакъ,—который, пробывъ долго въ неволѣ, потурчился, и сталъ «влюннивомъ галерскимъ.» Это, вѣроятно, та должность смотрителя за порядкомъ на галерѣ, которую венеціанецъ Барберо называетъ *regole* (*quello che soprintende alla barca e la regola*),—четвертое лице въ ряду свободныхъ чиновниковъ на галерѣ, (Relazioni, vol. cit., 293)

Въ письменной исторіи извѣстно нѣсколько примѣровъ ренегатовъ русскихъ и польскихъ, изъ которыхъ иные занимали и высокое положеніе: такъ въ хроникѣ Іоак. Бѣльскаго говорится, что въ 1595 г. турки прислали для переговоровъ съ поляками потурчившагося козака (Joach. Bielskiego—*Dalszy ciąg Kroniki Polskiej*, стр. 246). Въ царствованіе Сулеймана I Великолѣпнаго (1520—1566) и Селима II (1566—1574) т. е. въ эпоху наибольшаго могущества турокъ, почти всѣ высшіе чиновники были ренегаты. Въ то время изъ русскихъ ренегатовъ извѣстны: Гассанъ-Паша, намѣстникъ Іемена, и евнухъ Джаферъ-Паша,—по всей вѣроятности южноруссы. (Hammer, *Gesch. d. Osm. Reiches*, III, 614). Позже извѣстенъ польскій ренегатъ Бобовскій, написавшій сочиненіе о Турціи, (Hammer, *G. d. O. R.*, V, 492) и въ началѣ XVIII в. (1703 г.) очень жадный великій визирь Ахмедъ, родомъ русскій (Hammer. *op. cit.*, VII, 95). Вообще же въ ряду высшихъ чиновниковъ турецкихъ, сравнительно съ другими націями, встрѣчаемъ не много русскихъ. Больше всего было грековъ.

Алканъ-Паша изображается въ нашей думѣ недалекимъ, но однакожъ жестокимъ къ христіанамъ человѣкомъ. Это одинъ изъ обычныхъ типовъ въ турецкой администраціи. Венеціанецъ Де Лудовизи (въ 1534 г.) описываетъ начальника флота турецкаго (*il capitano di mare*) въ такихъ словахъ: «онъ мало опытенъ въ морскомъ дѣлѣ,—въ которомъ не имѣлъ практики, и однакожъ его слушаются больше, чѣмъ кого другого,.... онъ требуетъ, чтобъ всякое его приказаніе исполнялось, и хочетъ быть всѣмъ признаваемъ старшимъ. Онъ мало вѣжливъ и сдержанъ на слово, желченъ или, лучше сказать, неистовъ; такъ что нѣтъ человѣка, какъ бы друженъ съ нимъ кто ни былъ, чтобъ могъ говорить съ нимъ, когда онъ только что вспылить ¹⁾. Онъ легковѣренъ и какъ

¹⁾ È poco cortese e poco riservato nel parlare, collerico e, per dir meglio, furioso, in tanto che non è uomo, per amico che gli sia, che nei primi impeti gli possa parlare.

только скажетъ слово,—хочетъ навязать свое мнѣніе,—и съ большимъ трудомъ отказывается отъ него. Зѣдень, какъ всѣ турки,—отчего происходитъ, что *subasci* въ Перѣ и его чиновники поднимаютъ ежедневно новыя придирки и новыя притѣсненія жителямъ Перы, которыя улаживаются деньгами и подарками. Послѣдній мусульманинъ у него вѣчно правъ передъ христіаниномъ;—онъ говоритъ, что мусульманинъ никогда не скажетъ того, чего не было; такъ что вообще, чтобъ имѣть дѣло съ нимъ, надо много ловкости и счастія.» (*Relazioni*, vol. cit., 70). **Санджакъ**—по тур. знамя, потомъ начальникъ ополченія, собирающагося къ знамени, губернаторъ. Нѣсколько **киличей**, (сабля, ленъ, уѣздъ) составляютъ **санджакъ**, а нѣсколько санджаконъ—**эйялетъ**—намѣстничество. (*Hammer, Des Osm. Reiches Staatsverfass. und Staatsverw.* I, 86, 338, II, 249). Трапезунтъ—резиденція паши, начальника эйялета. (*Hammer, op. cit.*, II, 259). Алканъ Паша, начальникъ эйялета Трапезундскаго пріѣхалъ, значить, въ дочери губернатора козловскаго (дівка—Санджаківка). Малорусскіе кобзарі, быть можетъ, изобразили «дівку—Санджаківку» слишкомъ по подобію своихъ женщинъ,—но знатныя турчанки, да еще въ провинціи, могли позволять себѣ большую свободу, чѣмъ какая обыкновенно полагалась по мусульманскому этикету. Въ Крыму же и туземныя женщины пользовались относительно независимостію, такъ какъ получали отдѣльное имущество отъ родителей. (*Хартахай, Историческая судьба крымскихъ татаръ, Вѣстникъ Европы* 1866, II, 209, 233. 1867, II, 148). См. также дальше, примѣч. въ пѣснѣ объ Иванѣ Богуславцѣ.—

Въ ст. 321, 327 упоминается о пушкахъ на козацкомъ суднѣ: ихъ двѣ. По стольку пушекъ было на судахъ, съ какими Стенька Разинъ напалъ на Персію по Каспійскому морю. (*Діаконенко. Путеш. Шардена въ Персію, Универс. Изв. (Кіевскія)* 1874, № 9, 17). Конечно, у донцовъ и запорожцевъ былъ одинъ родъ строенія и вооруженія судовъ. Въ ст. 334 Кошка вынимаетъ хоругвь, которую берегъ въ

неволя. У запорожцевъ были значки куренные и полковые. (Скальковскій. Исторія Нов. Сѣчи, I, 95, 99).

Кромѣ богатства и реальности бытовыхъ подробностей дума о Сам. Кошкѣ замѣчательна и значительно для устной народной поэзіи точностію біографически-хронологическихъ данныхъ. О Самойлѣ Кошкѣ вспоминалъ запорожскій Кошевой Иванъ Сирко въ письмѣ въ крымскому хану въ 1675 г., говоря: «Самуилъ Кошка отаманъ, чили гетманъ кошовій воевалъ по Черномъ морю; по немъ року 1575 Богданко съ козаками Крымъ воевалъ.» (Величко, Лѣтопись, II, 380). Значить, Кошка былъ кошевымъ раньше 1575 г. Послѣ этого времени мы встрѣчаемъ перерывъ въ извѣстіяхъ о немъ до 1600 г. Въ это время, вѣроятно, онъ былъ въ плѣну турецкомъ. О плѣнѣ его упоминаетъ одна изъ лѣтописей, изданныхъ г. Н. Бѣлозерскимъ,—говоря: «были гетманами запорожскими: Кошка, котораго турки живого взяли, а по немъ Бородавка.» (Лѣтописи Н. Б., стр. 56). Въ изданіи: *Listy Stanisława Żółkiewskiego 1574—1620*. (Krakow. 1868) помѣщены шесть писемъ Самуила Кошки, изъ которыхъ видно, что онъ былъ опять кошевымъ запорожскимъ съ половины 1600 по 1602 г. и участвовалъ въ походахъ Замоискаго въ Молдавію въ 1600 г. и въ Ливонію въ 1601—1602. На обратномъ пути изъ этого похода Кошка умеръ, такъ какъ письмо изъ табора козацкаго, возвращавшагося изъ похода, отъ 24 Марта 1602 г. подписано новымъ кошевымъ—Гавриломъ Крутневичемъ. (*Listy* и пр. стр. 107—117) Объ участіи Кошки въ ливонскомъ походѣ упоминаетъ и Гейденштейнъ (*Dzieje Polskie*, т. II, 448) который называетъ его Костка. Грабянка называетъ его, по полѣсскому выговору, Кушка,—Лѣтопись, 25; такъ пишетъ за Грабянкой Максимовичъ,—но Лукашевичъ, записавшій думу въ Полтавщинѣ пишетъ, по полтавско-украинскому выговору, Кишка; видно, что герой думы происходилъ изъ волынско-полѣскаго края, гдѣ украинскому і, образовавшемуся изъ о, отвѣчаетъ звукъ средней между о и у.

Дума представляетъ возвратъ Кошки изъ плѣна при

*

выповомъ Семѣнѣ Скалозубѣ, котораго зовутъ гетманомъ запорожскимъ. Три лѣтописи (Самовидецъ и двѣ, изданныя г. Бѣлозерскимъ) упоминаютъ о гетманѣ Скалозубѣ, убитомъ въ морскомъ сраженіи съ турками, но ставятъ его гетманство т. е. вѣрнѣе, атаманство, врядли хронологически точно, а именно раньше Косинскаго, котораго они ставятъ въ 1593 г. (на дѣлѣ онъ былъ—гетманомъ съ начала 1592 г.). (Самовид. 3, Лѣтоп. Н. В. III, 130). Изъ письма кошевого Тихона Байбузы въ новцѣ 1598 г. видно, что въ то время Скалозубъ былъ есауломъ, а въ половинѣ 1600 запорожцы пишутъ письмо въ Замойскому безъ кошевого. (Listy Żołk. 88, 104). Очевидно, что Скалозубъ могъ быть выбранъ кошовымъ на новый годъ (какъ обыкновенно бывало у запорожцевъ) 1599. Въ этомъ году должно быть, и возвратился Кошка изъ плѣна и былъ, по смерти Скаловуба, выбранъ кошовымъ. Значитъ, Кошка пробылъ въ плѣну если и не 54 года, какъ говорить дума, то не менѣе 25 лѣтъ. (Число 54 составлено изъ двухъ эпическихъ чиселъ—30 и 24.)—Островъ Тендра, оволо котораго, по думѣ, встрѣчается Кошка съ Скалозубомъ,—былъ обычною стоянкою запорожцевъ. См. выше примѣч. въ думѣ о бурѣ на Черномъ морѣ и тамъ же указ. мѣсто Гаммера.

О другихъ лицахъ, упоминаемыхъ въ думѣ,—свѣдѣній нѣтъ.

Отдѣленіе козаками части добычи на «Січову Покрову, Трахтеміровскій монастырь и Межигорского Спаса»—было въ обычаѣхъ времени въ XVI—XVII в. Когда была основана церковь Покровы въ Сичи,—мы не знаемъ, но если Запорожье въ 1569 г. было уже постояннымъ мѣстомъ жительства козаковъ (Архивъ Юго-зап. Россіи, Ч. III, т. I, 4 и слѣд.), то, конечно, въ концѣ XVI в. уже тамъ была и церковь. Трахтеміровскій монастырь, по извѣстіямъ, которыми пользовался Максимовичъ (Сказаніе о межигорскомъ монастырѣ, Кіевъ, 1865 г., 29) былъ уже съ 1576 г. запорожскимъ монастыремъ; онъ находился въ цвѣтущемъ состояніи въ первой четверти XVII в. Послѣ опустошенія этого монастыря въ эпоху польско-козацкихъ

войнъ, запорожцы обратились къ Межигорскому монастырю, въ парафію къ которому они хлопотали быть приписанными отъ 1672 до 1683 г. (Максим., *op. cit.*, 29). Впрочемъ и раньше Межигорскій монастырь слылъ козацямъ (Львовская Лѣтопись подъ 1630 г.).

Въ ст. 358—370 отразились тѣ обычаи, которые при полной организаціи Сичи въ XVII в. отправлялись послѣ удачнаго набѣга на мусульманъ: Такъ, воротившись изъ Крыму въ 1651 г. кошевой запорожскій Сярко, «зблизившись до Сѣчи, все войско здобычами и корыстми Крымскими подуванилъ. Прибывши тежъ въ Сѣчь Запорожскую первѣе отдалъ хвалу Богу Всесилному, помощнику своему, и молебное Пресвятой Дѣви Богородици со всеѣмъ войскомъ благодарствіе; потомъ зъ скотовъ и овецъ Крымскихъ (якихъ было до осмнадцати тысячъ) на всѣ куренѣ сѣчоніе доволную учинивши башловку, учинилъ заразъ и генералній со всеѣмъ войскомъ въ Сѣчи банветъ, который онъ и войско, по всѣхъ куреняхъ черезъ два дня отправуючи, зъ непрестанныхъ арматнихъ и мушкетнихъ тѣшился громовъ». (Лѣтопись Сам. Велички, Кіевъ, 1851, II, 377; ср. выше выдержку изъ Боплана въ примѣч. къ думѣ о бурѣ на Чорн. морѣ.)

Въ финалѣ думы любопытно упоминаніе и «войска Донскаго», — свидѣтельствующее о симпатіяхъ между козаками запорожско-малороссійскими и великоруссами-донцами.

Въ теченіе XVI в. отношенія между козаками донскими, подвигавшимися къ югу изъ предѣловъ рязанскихъ и козаками днѣпровскими были настолько близки, на сколько то позволяли разстоянія и зависимость однихъ отъ Московскаго государства, другихъ отъ Литовско-Польскаго. Уже въ 1546 г. московскій воевода въ Путивлѣ писалъ Великому князю Василию III: «нынѣ, Государь, казаковъ на Полѣ много и Черкасцевъ и Кіянъ и твоихъ Государевыхъ; вышди, государь, на поле изъ всѣхъ украинъ. (Истор. описаніе земли Войска Донскаго. изд. Войсков. Статист. Комит. Новочеркасск. 1869, 4). Въ 1558 г. вождь днѣпровскихъ козаковъ Дм. Вишневецкій

съ донскими козаками разбилъ крымцевъ,—въ то время, когда московский воевода Адашевъ съ помощью днѣпровскихъ козаковъ вторгся въ Крымъ по Днѣпру. (Тамже, 19). Въ 1588 г. часть днѣпровскихъ козаковъ, предводимое атаманомъ Матвѣемъ Оедоровымъ поселилася на сѣверномъ Донцѣ и оттуда нападала на посады Азова. (тамже, 68). Вообще днѣпровскіе козаки, называемые у татаръ и москвичей черкасами (ногайцы называли даже польскаго короля черкасскимъ царемъ) часто нападали на Азовъ; наоборотъ донцы—дѣлали набѣги до Очакова и Аккермана (тамже, 89, примѣч. 212, 62, 58—грамота о Данилкѣ, Мишкиномъ сынѣ, Черкашенинѣ который былъ уважаемое лицо у донцовъ, 20). То и другое козаки могли дѣлать только при взаимной помощи.

Ст. 27—29 ср. дальше въ думѣ о Марусѣ Вогуславкѣ со ст. 85—87, вар. А., ст. 77—79 ср. выше въ думѣ Плачъ невольниковъ на каторгѣ со ст. 19—20 вар. А.

46.

МАРУСЯ ВОГУСЛАВКА

освобождаетъ козаковъ изъ турецкой неволи.

(Дума).

1. Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця камяная.
Що у тій-то темниці пробувало сім-сот козаків,
5. Відних невольників.
То вже тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного в вічі собі не видають.
То до їх дівка бранка,
Маруся, попівна Воґуславка,
10. Приходить,
Словами промовляє:
«Гей козаки,

- Ви, бідні невольники!
Угадайте, що в нашій землі Християнській за день
тепера?»
15. Що тоді бідні невольники зачували,
Дівку бранку,
Марусю, попівну Богуславку
По річах познавали,
Словами промовляли:
20. «Гей дівко бранко,
Марусю, попівно Богуславко?
Почім ми можем знати,
Що в нашій землі Християнській за день тепера?
Що тридцять літ у неволі пробуваем,
25. Божого світу, сонця праведнаго у вічі собі не видаем.
То ми не можемо знати,
Що в нашій землі Християнській за день тепера»
Тоді дівка бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
30. Тее зачуває,
До козаків словами промовляє:
«Ой козаки,
Ви, бідні невольники!
Що с'єгодня у нашій землі Християнській Велико-
дная субота,
35. А завтра святий празник, роковий день Велик-день.»
То тоді ті козаки тее зачували,
Білим лицем до сирі землі припадали,
Дівку бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
40. Кляли-проклинали:
«Та бодай ти, дівко бранко,
Марусю, попівно Богуславко,
Щастя й долі собі не мала,
Як ти нам святий празник, роковий день Велик-
день свазала!»

45. То тоді дівка бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Тее зачувала,
Словами промовляла:
«Ой козаки,
50. Ви, біднії невольники!
Та не лайте мене, не проклинайте;
Бо як буде наш пан турецький до мечеті від'їжджати,
То буде міні, дівці бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
55. На руки ключи віддавати:
То буду я до темниці приходядати,
Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невольників, на волю випускати».
То на святий празник, роковий день Велик-день,
60. Став пан турецький до мечеті від'їжджати,
Став дівці бранці
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключи віддавати.
Тоді дівка бранка,
65. Маруся, попівна Богуславка,
Добре дбає—
До темниці приходяє,
Темницю відмикає,
Всіх козаків,
70. Бідних невольників,
На волю випускає
І словами промовляє:
«Ой козаки,
Ви, біднії невольники!
75. Кажу я вам, добре дбайте,
В городи Християнські утікайте;
Тількі прошу я вас, одного города Богуслава не
минайте,
Моєму батьку й матері знати давайте:

- Та нехай мій батько добре дбає,
80. Гуртів, великих маєтків нехай не збуває,
Великих скарбів не збирає,
Та нехай мене, дівки бранки,
Марусі, поцівни Богуславки,
З неволі не викупає;
85. Бо вже я потурчилась, побусурменилась,
Для роскоши турецької,
Для лакомства нещасного!
Ой, визволи, Боже, нас всіх, бідних невольників,
З тяжкої неволі
90. З віри бусурменської
На ясні зорі,
На тихі води
У край веселий
У мир хрещений!
95. Вислухай, Боже, у прозьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас, бідних невольників!

(Красний Кутъ, Богодухов. у. Харьк. губ. отъ Ригоренка зап.
Кулишъ. Записки о Южной Руси. 1856 г., т. I, стр. 210).

Б.

1. На Чорному морі, на каменю биденському,
Там стояла темниця каманая,
Цеглою мурована,
А в тій темниці пробувало сім-сот бідних неволь-
ників.
5. Вони пробували,
Ніколи світа сонця не видали.
То дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
До темниці прихождає,
10. Темницю одмикає,

Словами промовляє:

«То козаки, бідні невольники, то гадайте,
Що в нашій землі за день тепера?»
То вони тее зачувають,

15. Дівку-бранку, Марусю, попівну Богуславку по річах
познавають:

«Що дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславко!
По чим ми можем сее знати?
Що ми в темниці пробуваем,

20. Ніколи світа сонця не видаем!»

То вона тее зачувала

Словами промовляла:

«То козаки, бідні невольники,
Що в нашій землі за день тепера?»

25. Великодна субота!

А завтра пресвітле Христове воскресение

День-Великодень!»

То вони тее зачувають,

Білим лицем до сирої землі припадають,

30. Ой дівку-бранку, Марусю, попівну Богуславку кле-
нуть-проклинають:

«Бодай ти собі ні щаста, ні долі не мала,
Що такий великий празник роковий сказала!

Що ми в темниці пробуваем,

Ніколи світу Божого не видаем!»

35. Вона тее зачуває,

Словами промовляє:

«Що козаки, бідні невольники!

И не лайте мене, не проклинайте:

Мене завтра наш пан турецький до мечету буде
виражати,

40. Мині дівці-бранці, Марусі, попівні Богуславці до
рув влючи отдавати.»

Пан турецький до мечету виражає,

Дівці-бранці, Марусі, попівні Богуславці до рук
ключі отдавае.

То дівка-бранка добре дбае,
До темниці приходжае,

45. Темницю одмикае,
Словами промовляе,

Дрібними слёзами обливае:
«То, бідні невольники, ви дбайте,
В городи Християнськи утікайте,

50. Тільки одного города Богуслава не минайте,
Моёму отцеві та матінці знати давайте.
Нехай мені отець худоби не трачае
Скарбів не збувае,

Нехай мене молодої із неволі не викупае,

55. Бо вже я потурчилась, побусурманилась
Для турецької роскоши.....»

Ой визволь, Господи, сім-сот бідних невольників на
волю

В край веселий,
Мир хрещений,

60. На зорі ясни,
В городи Християнські.
Даруй, Господи, миру царському,
Народу Християнському,
Всім православним Християнам

65. На многая літа!

(Записаль въ Зеньковск. у. Полт. губ. А. Метлинскій).

По характеру своему и по подробностямъ дума эта должна относиться къ одной эпохѣ съ предидущею.

Красивыя плѣнницы представляли цѣнный товаръ (самыя дорогія—черкешенки покупались по 6000 піастровъ), а потому онѣ пользовались исключительнымъ обращеніемъ и во время перегона плѣнныхъ въ Крымъ. Мы видѣли въ пѣсняхъ, что одну «дівку-бранку» татары сажають на коня, (выше,

стр. 135). одну изъ плѣнныхъ поповенъ везуть въ «чорныхъ мажахъ,» когда сестеръ ея гонять пѣшкомъ и истязаютъ, (выше, стр. 86). Красивая плѣнница, попадая къ знатному человѣку, могла занять высокое положеніе, какое занимаетъ въ думѣ «дѣвка-бранка, Маруся, попівна Богуславка,» особенно, если принимала исламъ. Объ обращеніи татаръ и турокъ съ красивыми плѣнницами и о судьбѣ нѣкоторыхъ русскихъ плѣнницъ, аналогической съ судьбою Маруси Богуславки, Михалонъ Литвинъ, описавъ вышеприведенными словами обращеніе съ обыкновенными плѣнными говоритъ такъ: «женщины, которыя повѣжанѣе, держатся иначе; нѣкоторыя должны увеселять на пирахъ, если умѣютъ пѣть или играть. Красивыя женщины, принадлежащія къ болѣе благородной крови нашего племени, отводятся къ упомянутому выше Таласію (??) живущему въ раю..... Ловкіе торговцы и сводчики..... не выводятъ просто мальчиковъ и дѣвушекъ, которыхъ имѣютъ самыхъ лучшихъ въ толпѣ плѣнниковъ, но сначала откармливаютъ ихъ хорошенько, одѣваютъ въ шелкъ, бѣлятъ и руменятъ, чтобъ подороже продать. Красивыя дѣвушки нащей крови покупаются иногда на вѣсь золота и иногда тутъ же на мѣстѣ перепродаются съ барышемъ..... Всѣ они (мусульмане) съ жадностью ищутъ себѣ въ жены плѣнницъ..... И у нынѣшняго турецкаго императора любимая супруга, мать его первенца и наследника, похищена изъ нашей земли.» (De Moribus Tartarorum, ed. cit., 23—24). Издатель М. Литвинъ означилъ упоминаемую этимъ султаншу русинку женою Сулеймана I и матерью Амурата III,—но Амуратъ III былъ сынъ Селима II, сына Сулеймана I. У Сулеймана I была жена плѣнная русинка, знаменитая Рокса или Роксолана, у западныхъ писателей, или по турецки Хурремъ—Радостная; она имѣла огромное вліяніе на султана и его политику, побудила его даже казнить сына его Мустафу, двухъ визирей,—держала султана вѣрнымъ себѣ даже по утратѣ красоты. Вліяніе ея начинается становиться виднымъ въ 1541 г.; умерла она въ 1558 г. Изъ нея разные писатели дѣлали польку,

француженку, итальянцу,—поддѣлывали даже акты (апокрифическое письмо Сулеймана къ Сигизмунду I, въ коемъ Ресса названа сестрою короля; см. Моск. Вѣдом. 1825 г., Апр. 28). Имя *Rossa*, какъ ее зовутъ современники-итальянцы иные съ этими цѣлями хотѣли перевести—русая,—но венеціанецъ Марини Сапуто прямо зоветъ султаншу—*donna di nazion Rossa*,—т. е. русской, отчего и другое турецкое имя ея Русенья. (Martin, Hist. de France, XIII. 245). Такою русскою, малороссіанкой, (*Russin von Kleinrussland*) признаетъ ее и Гаммеръ,—считая при этомъ правдоподобными предположенія гр. Ст. Ржевусскаго, что знаменитая султанша была поповна изъ Рогатина въ Галиціи, плѣненная турками. Въ Константинополѣ до сихъ поръ есть мечеть, построеная Россой и памятникъ ея. (Hammer, Gesch. des Osmanischen Reiches, III, 228, 317, 345, 350, 672, 706.) Русская была и любимѣйшая жена Османа II (1604—1622). Исторію этой такъ передаетъ современный венеціанецъ: «въ ночь 20 Окт. 1621 г. родился у Е. В. первородный сынъ; мать называется Миликля,—которая русская по народности, простаго роду (*Russa di nazione, di bassa nascita*), взятая въ плѣнъ маленькою дѣвочкою и ставшая рабою Мурата визиря, была отлана женою его, по его смерти, кифлар-агѣ Мустафѣ,—который полюбилъ ее, какъ дочь, и сдѣлалъ свободной. Однажды ее увидѣлъ султанъ, былъ очарованъ ея красотою,—говорятъ, необыкновенною,—и попросилъ ее у кифлар-аги; этотъ извинился, говоря, что по закону не можетъ передать ея, такъ какъ освободилъ уже ее,—развѣ Е. В. женится на ней. Танъ и сдѣлалось, и султанъ любить ее больше всѣхъ женъ.» (Hammer, Gesch. d. Osm., R., IV, 531). Извѣстна также русская султанша мать Османа III, умершая 80 лѣтъ въ 1766 г. Эта была до того богомольна, что не вставала съ софы на землю, не свершивъ омовенія рукъ и прочитывала въ ночь 1500 разъ 112 главу Корана. За это придворный историкъ называетъ ее «одною изъ святѣйшихъ женщинъ,—чистою, какъ Марія, мудрою, какъ Сабейская царица, умѣренной, какъ Азіа, сестра Мой-

сея, благочестивой, какъ Раабія Адуїе.» Hammer, op. cit. VIII, 196—197.

Дума о Марусѣ Богуславѣ еще разъ рисуетъ жалкое состояніе невольниковъ нашихъ у мусульманъ. Конечно, выраженіе, что невольники 30 лѣтъ не видятъ свѣта солнца,—поэтическое преувеличеніе. Рабы, особенно если ихъ было много, употреблялись для работъ, и слѣдовательно выводились на свѣтъ. Работы эти, правда, были тяжелы, обращеніе жестоко, и содержались рабы ночью въ промежутки между работами, въ темныхъ казематахъ. Вотъ какъ описываетъ англійскій авторъ XVIII в. положеніе плѣнныхъ рабовъ въ Фецѣ и Марокко: «Самыя тяжелыя работы, возлагаемыя въ Европѣ на злодѣевъ, ничто въ сравненіи съ тѣми, которыя терпятъ много честныхъ людей въ этомъ новомъ Египтѣ. Плѣнные, запираемые каждый вечеръ, раннимъ утромъ выводятся на работу жестокими надсмотрщиками, которые осыпаютъ ихъ ударами и проклятіями. Работаютъ эти несчастные... преимущественно надъ постройками, которыя воздвигаетъ императоръ..... другіе работаютъ на бонюшняхъ, мелютъ руками на мельницахъ..... Варвары надсмотрщики наказываютъ немедленно всякій малѣйшій промахъ, малѣйшую невнимательность. Они часто настолько негуманны, что отказываютъ несчастнымъ плѣннымъ во времени съѣсть кусокъ хлѣба. Уже утомленныхъ днемъ, часто ихъ тащутъ ночью на новую работу, съ оскорбительными криками..... Что окончательно возмущаетъ природу,—такъ это то, что часто людей запрягаютъ въ повозки съ ослиами и мулами. Эти несчастные рабы запираются на ночь въ подземныя круглыя тюрьмы около пяти локтей въ діаметрѣ и три локтя глубины. Туда спускаютъ ихъ по веревочной лѣстницѣ, которую принимаютъ потомъ и навкладываютъ на отверстіе желѣзную ляду (trappe). Пища ихъ не утѣшительнаѣ. Имъ не даютъ ничего на порцію кромѣ фунта чорнаго печенья изъ ячменной муки и немного оливы. Голодъ заставляетъ многихъ изъ нихъ рисковать сказать съ очень высокихъ стѣнъ, единственно, чтобъ

собрать нѣсколко дикихъ луковиць на кладбищѣ мавританскомъ. Платьемъ служить для рабовъ обыкновенно рубаха изъ грубой шерсти съ капишономъ, такъ что она служитъ вмѣстѣ головнымъ покровомъ, рубахой и штанами. Башмаковъ даютъ по четыре пары на 18 мѣсяцевъ, хотя извѣстка и тяжелая ежедневная работа портитъ ихъ въ гораздо болѣе короткое время. Были примѣры, что императоры, убивали многія сотни плѣнныхъ христіанъ,—и это или для забавы, или потому, что находили ихъ недостаточно исполнительными... (Histoire des Etats Barbaresques, traduite de l'anglois, Paris, 1757, t. II, 277—281). Хотя нашъ авторъ и говоритъ, что положеніе плѣнныхъ рабовъ въ Фецѣ и Марокко тяжеле, чѣмъ гдѣ либо, но, конечно, и въ другихъ мусульманскихъ странахъ оно было мало чѣмъ легче. Та темница, въ которой пребывали невольники нашей думы, вѣроятно, заключала въ себѣ казематы, въ родѣ только что описанныхъ.

Въ западнославянской народной поэзіи встрѣчаемъ пѣсни, имѣющія отдаленную аналогію съ темой думы о Марусѣ Богуславкѣ, но совпадающія съ нею въ нѣкоторыхъ подробностяхъ. Мы указываемъ на эти пѣсни, вовсе не думая тѣмъ бросить тѣнь на оригинальность нашей думы. Такъ есть моравская пѣсня, рассказывающая, что турки взяли въ плѣнъ брата Яна и сестру Катерину. Брата посадили въ темницу, сестру въ свѣтлицу. Катерина шла семь лѣтъ, не смыкая глазъ, на осьмой годъ заснула и увидѣла сонъ, что братъ ея сидитъ въ глубокомъ подземельи. Когда она стала плакать, ее спрашиваетъ,—вѣроятно, жена турка, такая же плѣнница,—о причинѣ слезъ и, узнавъ о ней, говорить:

Neplač ty Kačenko
Přepěkna švadlenko.
Pana opojíme,
Klíče mu ukradem,
Temnicu odemknem.
Klíče mu ukradli,
Temnicu odemkli.

Dvanášt vrat odemkla
Žadného nenašla.
Třinásté odemkla,
Tam bratříčka našla.
Bratřícku můj milý,
Jsili ješce živý?
Já jsu, ma sestříčko.

Ale již malíčko.
 Moje bílé nohy
 Po kolena v zemi.
 Moje ruce bílé
 Po loktě uhnílé.
 V mojí bílejší hlavě

Myši pelech mají.
 V mém bílém životě
 Zaby řechotají
 Z mojih černých očíh
 Švirčky vyhlédají.

Братъ и сестра убѣгаютъ и приѣзжаютъ къ матери, которая, не узнала ихъ, не пускаетъ ихъ ночевать въ домъ, не даетъ ѣсть; сынъ умираетъ въ «пустой стодолѣ (гумнѣ), на гнилой соломѣ.» *Sušile, Moravske písně, 1860, 792—793.* Точно такая же пѣсня есть у поляковъ въ Горной Силези (*Kolberg, Písní lidu polskiego, Serya I, 1857, 263—264.*) Обѣ пѣсни отличаются гораздо болѣе сказочнымъ тономъ и гиперболическими подробностями, чѣмъ наша дума.—Въ болгарской пѣснѣ **Митро** и сестра **Ангелина** (Болгарски народни пѣсни, одъ брата Миладиновци, 1861, 306—308) братъ проникаетъ къ сестрѣ, ставшей женой турка и побуждаетъ ее убѣжать съ нимъ. Въ другой болгарской пѣснѣ **Ханка Щипянка** говорится: «Плѣнилъ Петръ, плѣнилъ, плѣнилъ Анку Щипянку, и отвелъ ее далеко, далеко, въ нѣмецкую землю, въ нѣмецкую землю въ монастырь, и положилъ ей имя христіанское, Агна или Ангелина. Сидѣла она три года и родила трое мальчиковъ. Узналъ объ этомъ братъ ея **Ибрагимъ** послалъ ей бѣлое письмо: «Сестра Анка Щипянка! не моги переимѣнять вѣры,—я продамъ дома, земли заложу и вѣру твою выкуплю.» Говоритъ Анка Щипянка: «О милый братъ **Ибрагимъ!** Не моги продавать дома, закладывать земли: я уже вѣру переимѣнила, имѣю трое мальчиковъ. Христіанская вѣра самая лучшая, христіанская вѣра пахнетъ, какъ бѣлый василекъ, какъ красная роза.»—(ibid. 190).

Ст. 78—92 вар. А. ср. въ «Плачь невольника о выкупѣ» ст. 13—16 вар. А, ст. 14—16 вар. Б. Ст. 85—87 ср. выше въ думѣ о Кошкѣ, ст. 28—29. Ст. 89—94 А и 57—61 Б ср. выше въ «Плачь невольниковъ на каторгѣ,» вар. А. ст. 34—41, В. 29—34, въ «Плачь невольн. о выкупѣ,» вар. А. 50—52.—

ИВАНЪ БОГУСЛАВЕЦЪ.

Освободенъ турчанкою.

1. Ой Лимане, Лимане!
Ти Сірку Романе,
Да гей-же, ти Сірку Романе!
Ой що будем робити
5. Нема козакам по чарці горілки де взяти,
Да гей-же, де взяти!
Ой на морі на спьому,
На каміні на білому
Там стояла темная темниця
10. Да гей-же... темниця
А у тій же темниці чотиріста чотири невольника
Туда приїхала пані Кізлевская,
Віра Бусурманська
Да пізнавати пана Кіслева,—
15. Да не пізнала пана Кіслева,
А пізнала Іванця Богуславця,
Козака дністрового,
Отамана віськового:
«Покидай же, Іванце Богуславце,
21. Віру свою христіянську під ноги,
А воспріймай нашу бусурманську в руки,
Да будем пить гуляти
Мене за тебе пропивати.»
—Да бодай же пані Кізлевская,
25. Віра бусурманська,
Да не дождала того говорити,
Щоб я свою віру христіянську
Під ноги підтоптав,
А твою бусурманську на руки воспріям!»
30. Як крикнула-ж пані Кізлевская,

- Віра бусурманська,
Да на бісових мурзаків:
«Да візьміть же Іванця Богуславця
Козака дністрового, отамана віськового,
35. Да звяжіть йому руки сирюю сирцею,
Да положіть його перед праведним сонечком.»
Як стало сонечко пригрівати,
Стала сирая сирця ссихати,
Слав Іванець Богуславець
40. Да на пробу кричати:
—Покидаю віру християнську під ноги,
А воспріймаю вашу бусурманську на руки—
Да гей....
Тоді крикнула пані Кізлевская,
45. Віра бусурманська,
Да на бісових мурзаків:
«Розвяжіть же Іванцю Богуславцю
Козаку дністровому, отаману молодому
Білії руки,
50. Да візьміть його під пишні боки,
Да ведіть його в терем високій,
Да будем пить-гуляти,
Мене за його пропивати
Да гей же пропивати.»

Пісню эту мы нашли въ письмѣ одного изъ записывателей народныхъ пѣсень С. Д. Н., вмѣстѣ съ другими пѣснями, съ слѣдующимъ примѣчаніемъ: «Записана отъ Жука въ Конотопѣ. Жукъ этотъ больше жилъ на Украинѣ (степовой), а только изрѣдка навѣдывался въ Конотопъ; бывало, подь хмелькомъ,—поеть эту думу и все, бывало, насмѣхается надъ молодыми.... походитъ онъ, побродитъ,—да опять потащится на Украинну, будто ему тутъ не мѣсто.»

Неровности изложенія этой пѣсни больше, чѣмъ думы, —а также то обстоятельство, что она совпадаетъ въ главной

темъ съ такимъ сомнительнымъ источникомъ, какъ «Исторія Руссовъ» набрасываютъ сомнѣнія и на подлинность самой пѣсни. Впрочемъ, въ виду предположенія, что авторъ Исторіи Руссовъ пользовался народными думами, внося въ свою исторію то, что не подтверждается другими свидѣтельствами, а также въ виду того, что въ этой пѣснѣ мы не встрѣчаемъ явныхъ несообразностей ¹⁾ и ошибокъ въ языкѣ, — мы не рѣшаемся отнести ее къ тѣмъ, которыя вполнѣ признаемъ поддѣльными, и ограничиваемся тѣмъ, что, помѣщая здѣсь эту пѣсню, приводимъ все, что можемъ сказать по поводу ея — pro и contra.

Въ пѣснѣ этой стихи 1—6—обращеніе къ слушателямъ—козакамъ, стоявшимъ надъ Лиманомъ, —и къ ихъ вождю Роману Сірку. Быть можетъ, Романъ тутъ поставлено ошибочно вмѣсто Иванъ, —и тогда, значить, пѣсню эту могли уже пѣть передъ извѣстнымъ Кошевымъ Иваномъ Сиркомъ (1669—1680).

Личности Ивана Богуславца извѣстные теперь письменные источники южнорусской исторіи не знаютъ, —исключая Исторіи Руссовъ (псевдо) Конисскаго, которая, быть можетъ, резюмируетъ вышеприведенную пѣсню. Описывая походъ Скалузуба, бывший будто бы въ 1583 г., авторъ Исторіи Руссовъ говоритъ такъ: «Гетманъ... слышавши три полка реестровыхъ козаковъ, посадилъ ихъ на лодки, выправилъ въ море подъ командою писаря войскового запорожскаго Ивана Богуславца.....» и дальше: «писарь Богуславецъ захваченъ былъ турками въ плѣнъ при городѣ Козловѣ; но послѣ запорожцами былъ вырученъ помощію Семиры, жены паши (?) турецкаго, которая выѣхала вмѣстѣ съ Богуславцемъ въ Малороссію и была его женою.» (Ист. Рус. 31—32). Авторъ исторіи Руссовъ переноситъ въ XVI в. чинъ войскового писаря, котораго тогда еще не было.

Богуславецъ названъ въ нашей пѣснѣ козакомъ **днѣстровымъ**. Конечно, это искаженіе слова **рейстровый**, **лейстровый**, — тѣмъ болѣе, что и въ варьянтѣ, который могъ быть у автора Ис-

¹⁾ Въ ст. 22, впрочемъ, странный образъ.

торіи Руссовъ, говорилось о реестровыхъ козакахъ. Раздѣленіе козаковъ на реестровыхъ и переестровыхъ появилось со времени Баторія, т. е. около 1580 г., и продолжалось до Хмельницкаго, т. е. до 1648 г. Къ этой эпохѣ можетъ относиться наша пѣсня.

Богуславцемъ названъ такъ отаманъ (вѣроятно все, — куренный) Иванъ по мѣсту происхожденія, подобно напр. гетману Олиферу Голубу Стеблевцу, котораго иногда звали просто Олиферъ Стеблевецъ.

Пані Кізлевская—турчанка изъ Козлова, судя по подробностямъ пѣсни, жена важнаго саповника въ Козловѣ. Отъ имени Кізлевская со временемъ народные пѣвцы произвели имя мужа ея—панъ Кізлевъ. Самовольство этой знатной мусульманки, въ той формѣ, какъ оно представлено въ пѣснѣ, нѣсколько удивительно. Впрочемъ, исключительныя лица изъ женщинъ позволяли себѣ много и у турокъ, объ этомъ см. напр. у Гаммера о значеніи и самодурствахъ жевщицъ, родственницъ султана Мурата III. (Gesch. des Osman. Reiches, IV, 99—103).

48.

ВСТРѢЧА КОЗАЦКАГО СУДНА СЪ ТУРЕЦКИМЪ.

(1602?)

1. Гей, з устні Дніпра да до вершини
Сімсот річок і чотирі,
Да усі вони да у Дніпр впали,
У Дніпр правний, неказанний!
5. Да повійте, вітри низовії,
Ой на паруси безоднії!
Ой сидить козак да на демені, ¹⁾
І він деменом повертає,
І на Чорне море поглядає:
10. Ой пливе судно, одним-одно,
В ёму турчин сидить з туркеню,
А туркєня сидить, вона не гуляє—
Шовковенький рушничок вншивас.

¹⁾ Корма.

- Ой кому сей рушник буде—
15. Ой чи турчину, чи татарину,
Ой чи козакові молодому?
Ой се буде кошовому молодому.

(Максимовичъ, Укр. народа. пѣсни, 1884 г. стр. 81).

У г. Лукашевича послѣ 6 стиха прибавка: «и на демени малѣвані.» (Малор. и Червон. Д. и П., 72—73). Стихи 1—6 очень сомнительны; слова: «Дніпр правний (??), несказанный» врядъ-ли могли быть въ пѣснѣ чисто народнаго происхожденія, — тѣмъ болѣе, что эпитетъ **правний** въ приложеніи къ рѣкѣ не имѣетъ смысла; бессмысленно и названіе парусовъ «безодніми» (у г. Лукашевича не болѣе удачно—безводніи). Очевидно, что стихи эти или сочинены, или подправлены слишкомъ усерднымъ ревнителемъ богатства народнои поэзіи, или же неискуснымъ записывателемъ. Во всякомъ случаѣ изъ сравненія варьянтовъ. Максимовича и Лукашевича, видно, что пѣсню подправляли любители. Если что есть въ этомъ отрывкѣ народнаго, — такъ это ст. 7—17, — которымъ подобные встрѣчаемъ и въ другой пѣснѣ, записанной въ другомъ мѣстѣ и другимъ лицомъ (см. дальше, № 55, ст. 30—34). Въ этихъ стихахъ на турецкомъ суднѣ сидитъ женщина. Очевидно, что судно это не военное, а купеческое. Обстоятельство это напоминаетъ случай 1602 г., когда казаки взяли купеческій корабль турецкій, плывшій изъ Кафы. Событіе это произвело въ свое время большое впечатлѣніе и едва не произвело разрыва между Турціею и Польшею. (Костомаровъ, Богданъ Хмельницкій, изд. 1870, т. I, II) Быть можетъ, нашъ отрывокъ, — начало пѣсни, о вышеупомянутомъ, или подобномъ случаѣ.

49.

ВЗЯТІЕ КОЗАКАМИ ВАРНЫ.

(1605).

1. Кляла цариця, вельможна пані,
Чорное море проклинала:

- «Бодай же море не процвітало,
Вічними часи висихало,
5. Та що мого синка єдиничка,
Єдиничка у себе взяло!
Циби я війську не заплатила
Червоними золотими,
Та білейкими талярами?
10. Циби я військо не приоділа
Червоною китаїською
За услужейку козацькою?»
А в неділейку поранейку
Зібралися громадойки
15. До козацької порадоїки.
Стали ради радовати—
Отколь Варни міста достати:
Ой ци з поля, цили з моря,
Цили з той річки невелички?
20. Послали посла аж под Варву.
Поймав же посев турчанина,
Старейшого ворожбита;
Стали його випитувати:
Одколь Варни міста доставати,—
25. Ой ци з поля, цили з моря,
Цили з той річки невелички?
«Ані з поля, ані з моря,
Іно з той річки невелички!»
А в неділейку поранейку
30. Бігнуть, плинуть човенцями,
Поблискують весельцями—
Вдарили разом з самопалов
В седмі-пятьдесят запалов,
Яж полсоткою із гармати;
35. Стали усі козаки до ней ся добувати—
Стали турки нарівати;
Стали Варни доставати—

- Стали турки утікати,
Тую річву проклинати:
40. Бодай річка не процвітала,
Вічними часи висихала,
Що нас турков в себе взяла!
Була Варна здавна славна,
Славнійші козаки,
45. Що той Варни міста достали,
І в ней турков забрали.

(Pauli. Pieśni ludu ruskiego w Galicji, т. I. стр. 134—136. Изъ старинной рукописи, наход. въ бібліотекѣ Старо-Самборскаго замка.)

Пѣсня эта, очевидно, составная изъ двухъ, не вяжущихся между собою, пѣсень, какъ это часто бываетъ въ пѣсняхъ Галиччины, далекой отъ центра народной южнорусской исторіи. До 13 стиха идетъ жалоба «вельможной пані» на то, что сынъ ея угонулъ въ Чорномъ морѣ. Это—одна изъ многихъ пѣсень объ утонувшемъ юношѣ,—и «вельможна пані» тутъ названа «царицей,» по всей вѣроятности, случайно, съ тѣхъ поръ, какъ въ галицкія пѣсни проникли воспоминанія о Маріи Терезіи.

(Ср. плачъ «вельможной пані» объ утопающемъ любовникѣ и плачъ матери уопленника въ Чт. М. О. И. и Др. 1863, III. III. 63. 64.; ср. пѣсню о матери и сынѣ—козакѣ, котораго «шевичекъ кинулъ въ Дунай глубокій», тамже, 1866 I. 594, 95.; о дѣвушкѣ и утонувшемъ ея миломъ, тамже, 1863, IV, 228.; съ послѣдней сравн. моравскія пѣсни у Сущилы, Moravské národní písně s nářevy 168, стр. 186, (Rapoše), 187 (Libé guba) 188 (Závod); сестра проситъ рыбаковъ вытащить братьевъ ея изъ моря—Памятники Латышскаго Народнаго творчества изд. II. Спрогисомъ, Вильна, 1868, 2.

Съ 12 стиха начинается послѣдовательный рассказъ о взятіи козаками Варны. Подобный случай былъ въ 1605 г., —о чемъ рассказываетъ по неназваннымъ малорусскимъ лѣтописямъ и матерьяламъ Миллера Бантышъ-Каменскій: «за-

порожцы... отважились, неизвестно подь чьимъ предводительствомъ, напасть въ 1605 г. на Варну, ограбили, обратили въ пепель сей городъ, предали острію меча множество жителей, овладѣли десятию турецкими галерами.» (Истор. Малой Россіи, 1830, т. I. 182).

50.

СМЕРТЬ ХВЕДОРА БЕЗРІДНОГО.

(Дума).

А.

1. По над сагою Дніпровою
Молодий козак обід обідає, не думає, не гадає,
Що на його молодого, ще й на чурю малого біда
пастигає.
То не верби лугові зашуміли....
5. Як безбожніи ушкали налетіли,
Хведора Безрідного, отамана курінного
Постреляли, порубали,—тільки чури не шіймали.
То малий чура до козака прибуває,
Ранийому глибокій промиває. То козак йому промовляє:
10. «Чуро мій, чуро, вірний слуго!
Пійди ти степом по-над Дніпром.
Послухай ти, чуро: чи то гуси кричать, чи лебеді
ячать,
Чи ушкали гудуть, чи може козаки Дніпром йдуть?
Коли гуси кричать, або лебеді ячать—то зжени;
15. Коли ушкали гудуть—мене зхорони;
Колиж козаки йдуть—то объяви,
Нехай вони човни до берега привертають,
Мене Хведора Безрідного навіщають.»
То чура малий по бережку пробігав,
20. Козаків забачав, шапкою махав, словами промовляв:

«Панове молодці! добре ви дбайте,
Човни привертайте, до отамана курінного поспі-
шайте!»

- То козаки тее зачували,
До берега привертали, отамана навіщали.
25. Тогді козак чурю вихваляє, словами промовляє:
«Чуро мій, чуро, вірний слуго!
Коли ти будеш вірно пробувати,
Будуть тебе козаки поважати!»
То тее промовляв, опрощення зо всіми брав,
30. Милосердому Богу душу оддав.
Тогді козаки шаблями суходіл копали,
Шапками, приполами персть виймали,
Хведора Безрідного ховали,
В семип'ядні пищалі гремали,
35. У суремки жалібно вихваляли:
То ще добре козацька голова знала,
Що без війська козацького не вмірала!

(Українські нар. пісні Максимовича, 1834, стр. 5).

Б.

1. Над сагою Дністровою
Лежить Хведор Безрідний,
Безплемінний,
Постреляпий, порубапий,
5. На рани смертельні знемаганий.
У головках сивий кінь стоїть,
А в ніженьках слуга сидить,
А в рученьках свіча горить;
А із низу із Дніпра прехолодної води доставає,
10. Свойому пану, Хведору Безрідному,
Безплемінному,
На серденько возливає.

- «Ей, слуго вірна моя!
Колиб ти добре дбав,
15. Да міні пану, Хведору Безрідному,
Безплемінному,
Тепла міні согрівав,
Рани мої смертельні промивав,
Мякенькою бавовною закладав,
20. Червоною китайкою завивав.»
.....Дак іще слуга добре дбає,
Позлотку із чистого коміра воздирає,
До козаків словами промовляє...
.....Хведора Безрідного,
25. Безплемінного,
Над сагою Дніпровою
В чистім полі поховати.
Семперсну могилу висипати,
З семип'ядельної пищалі подзвонити,
30. І у головкахъ праперек постановити.
Як сее зговорили,
Так барзо й учинили:
Хведора Безрідного,
Безплемінного,
35. В чистім полі, над сагою Дніпровою,
Під похилою вербою
Поховали,
Семперсну могилу висипали,
З семип'яденної пищалі подзвонили,
40. А в головках праперек постановили.
Козак Хведор Безрідний,
Безплемінний,
Помер и поляг;
Слава його не вмере, не загине
45. Міждо нами
Народними головами;
Покудова буде світ світати,

І сонце сіяти,
Будем славу його всегда прославляти!

(Запис. въ с. Британахъ, Борзенскаго уѣзда, отъ Кобз. Ивана Романенка Н. М. Білозерскимъ. Варьянтъ съ пропусками).

В.

1. Під вербою похилою
Хведор бездільний, осаула Богуславський,
На смертельні рани знемагає,
І зтиха словами промовляє:
5. «Ей, джура мій малий, невеликий!
Пойди ти до річки Самарки
До криниці Салтанки,
Казанок у руки взявши.

Начерпай води холодної і постав на огонь, — согрій літепла промий мої смертельні рани. Джура приніс води, согрів, промив йому рани смертельні.

21—49=21—49 Б.

(Записано въ м. Александровкѣ, Сосницкаго у. отъ кобзаря Андрія Шута, П. Кулишомъ).

Г.

1—32=1—32 Б.

33. Єдин одному руку подали,
34. І од сирої землі пришествие прийняли,

35—49=35—49 Б.

(Народ. Ю. Русскія піснн, Метлинскаго, 1854 г., стр. 440. Зап. въ с. Британахъ, Борзенск. у., Білозерскимъ отъ Романенка).

Д.

1—4=1—4 А. 5=5 А.усікали..., 6=6 А. 7=7 А.поймали. 8—12=8—12 А. 13=13 А.усікали.....? 14=14 А.

15=15 А.усікали..... 16—28=16—28 А. 29=29 А.
опрощення... 30=30 А. 31=31 А.суходол... 32—33=32—
33 А. 34=34 А.греміли, 35=35 А. 36=36 А.добро...
37=37 А.

Е.

1. По потребі, по потребі барзо царській
Ей то там то много війська понажено
Та через мечу ¹⁾ положено,
Та там-то между тим трупом
5. Хведор Безродний, бездольний пробуває,
Порубаний, постреляний
На рани смертельні не змагає.
А коло його джура Ярема промешкає.
Та Хведор Безродний-бездольний промовить словами
10. Да обилється гірко сльозами:
«Ой, джуру Яремо! дарую тобі по смерті своєї
Коня вороного
А другого бідогривого,
І тягедя ²⁾ червоні
15. Од піл до коміра золотом гаптовані,
І шаблю булатную, пицаль семишадную,—
Ой та добре ж ти дбай,
Та на коня сідай,
Та предо мною повертай:
20. Та нехай я буду знати,
Чи удобен ти будеш поміж козаками пробувати?»
То джура Ярема добре дбає,
Та на коня сідає,
Та перед ним повертає.

¹⁾ Шабля, меч—усе одно. П'єв.

²⁾ Така одежа, чи що; золотом есть тамъ на ёму погаптовано,
звісно, як у начальника. То тим так прозивається, що він ёго *тля*
на собі, носить. П'єв.

25. Ой то Хведор Бездольний-безродний
Словами промовляє,
Гірко сльозами ридає:
«Ой благодарю Тебе, Господа Милосердного,
А що не ледаї-кому моя худоба буде доставати:
30. То він за мене буде Господа Милосердного прохати.»
—«Ой джуро Яремо,
Та добре ж ти дбай,
Та на коня сідай,
Ой та йїдь ти по над лугом та Базавлугом,
35. Та по над Дніпром-Славутою;
То як ушкала ¹⁾ гудуть, так ти схоронися,
А як лебеді ячать, то ти озовися,
А як козаки ідуть Дніпром-Славутою,
Так ти об'явися,
40. Та шличок на копію іскладай,
А сам низько уклоняй,
Наперед Господу Богу
І батькові кошовому ²⁾,
Отаману військовому,
45. І всьому товариству кривному й сердешному.»
Гей то він козаків зустрічає,
Шличок на копію іскладає,
А сам низько уклоняє
Наперед Господу Богу
50. І батьку кошовому,
Отаману військовому,
І всьому товариству кривному й сердешному.
А батько кошовий, отаман військовий,
Промовля словами:

¹⁾ Ушкала—то пулі, чи бомби, як кажуть тепер. П'їв. *Ушками* самож д'їл'ї—разбойники. Ред.

²⁾ Тепер кажуть-генерал, полковник, а то був кошовий, що його батька мало військо; так як тепер Царь-кажуть „батьюшка.“ П'їв.

55. «Джуро Яремо! се ти не своїми кіньми гуляеш,
І тягеля червоний, од піл до коміра золотом гаптовані, не свої маеш,
Не свою шаблю булатную і пицаль семип'ядную маеш;
А десь ти свого пана вбив, або стрєбив,
Або молодого душі ти ізбавив!»
60. — «Ой, батьку Кошовий, Отаману військовий!
Я свого пана ні вбив, ні стрєбив,
Ні молодого душі не ізбавив;
А мій пан лежить у лузі Базалузі
Пострєляний і порубаний,
65. На рани смертельні не змагає.
Та прошу я милости вашої всенижаюче,—
У луг Базавлуг прибувати,
Тіло козацьке-молодецьке
У чистім полі знаходити й поховати,
70. Звіру-птиці на поталу не подати.»
Ой то батько кошовий отамаи військовий
Добре дбав,—
Із семисот козаків
Та п'ятдесят вибірав,
75. Та в луг Базалуг у субботу вислав.
То вони в луг Базавлуг ¹⁾ прибували
У субботу проти неділі,
У четвертій полунощній годині,
Та тіло молодецьке знаходили,
80. На чирвону китайку клали,
Тіло козацьке-молодецьке обмивали,
А шаблями суходол копали,
А шапками да приполами перст виносили,
Глибокую яму викопали,
85. Хведора Безродного похоронили,

¹⁾ Вересай произносить различно, то *Базалугом* то *Базавлугом* Ред

Високою могилу висипали,
І прапірок у головах устромили,
І премудрому лицареві славу учинили.

А тим вони його поминали,

90. Що у себе мали:

Цвіленькими сухенькими військовими сухарьцями.

Услиши, Господи,

У просьбах і у молитвах

Люду Царському, народу християнському

95. І всім головам слухащим

На многа літа

До кінця віка!

(Зап. отъ Кобз. Ост. Вересая. Зап. Югоз. Отд. И. Р. Георг. Общ. приложение, стр. 18—21).

Въ лѣтописяхъ нѣтъ такого лица, въ которому бы можно было отнести вышеприведенную думу. Запорожье въ ней рисуется вполне организованнымъ: Оедоръ Безродный есть куренной атаманъ, его сопровождаетъ **джура** (слуга-товариць); дума относится ко времени не раньше конца XVI в.—Въ вар. Б., замѣчат. ст. 45—46, показывающіе, что дума исполнялась среди старшины козацкой, когда она стала выдѣляться въ городахъ малороссійскихъ послѣ Хмельницкаго изъ козацкой массы. Въ вар. Б, ст. 22, и вар. Е, ст. 14—15, 56 и костюмъ Оедора безроднаго представляется, согласно условіямъ этихъ, позднѣйшихъ, временъ, богатымъ, украшеннымъ золотомъ,—а въ вар. Е., (ст. 28—30, 55—56) Оедоръ является съ достаточнымъ багажемъ. Есть свидѣтельства изъ XVIII в., что хотя обычный костюмъ запорожцевъ продолжалъ быть простъ, и запорожцы нуждались въ портныхъ и сапожникахъ ¹⁾,

¹⁾ Въ 1767 г. Кошъ требовалъ отъ своихъ депутатовъ отсылки „шевця и кравца“, взятыхъ изъ Сичи, полагая, что они уже пошли нужное,—въ 1749 г., когда нужно было переговариваться съ крымцами, то майоръ Никифоровъ просилъ, чтобъ запорожскіе депутаты были „во всей готовности и убранствѣ, такъ, дабы передъ татарскими депутатами не гнусны быть могли.“ Скальковск., Истор. Новой Сѣчи. 1846, I, 327, 328.

—но они для отличія отъ поселянъ носили красные жупаны, синіе кунтуши и высокія сѣрыя шапки,—а старшина одѣвалась довольно роскошно: выписывала себѣ изъ Москвы тонкія сукна, **позументы и галуны**, получала отъ русскаго правительства бархатныя платья и т. п. (Скальковск., Истор. Нов. Сѣчи, I 327). Запорожець Коржъ рассказывалъ, что въ его время запорожцы носили «каптанъ, черкеску съ **вилетами**, (разрѣзными рукавами) шаровары **сіетовые**, чоботы сапьянцы, полсъ шалевый и кабардинку» (шапку изъ мѣха выдры, называемой по ногайски кабарга), а въ дорогѣ шерстяныя бурки. Черкеска—верхняя одежда, короче **каптана**, такъ что онъ всегда былъ виденъ изъ подъ нея; разрѣзки у рукавовъ, длиною въ 1/2 аршина и рукава по краямъ, а также и вся черкеска въ подолѣ кругомъ была обложена **золотымъ позументомъ**, рукава застегивались на плечахъ мелкими «гапличками.» (Устное повѣств. Запорожца Коржа, 27—28). Скальковский приводитъ опись имущества двухъ запорожцевъ, убитыхъ въ 1775 г. ногайцами, какъ и герой нашей думы. «У нихъ было: **кирей** (родъ плаща) синяго сукна 2, буроць крымскихъ 2, кафтановъ китаевыхъ 2, юпокъ (родъ куртки на турецкій образецъ) 2: одна китаева, а другая лисичья, покрытая матерією желтою, шароваровъ козачьихъ, въ коихъ было локоть по 5 синяго сукна 2, шапокъ добрыхъ крымскихъ 2, чоботъ сафьяновыхъ красныхъ 2, и черныхъ 2 пары; шабель 2, одна серебромъ, другая мѣдью оправленная; ратищъ со списками 2, пистолетовъ 2 пары, ладовницъ 2, одна съ табличкою, двома кольцами и пряжкой серебряными вызолочеными, другая простой работы; лошадей четверо (ср. вар. Е, ст. 55); вульбакъ, сѣдѣль крымскихъ новыхъ съ **подтебенками** Крымскимижъ малевачныхъ 4 и денегъ готовыхъ 500 р.» (Истор. Нов. Сѣчи, I. 328—329). Платье изъ китайки, по всей вѣроятности, было подложено ватою (бавовною), ср. вар. Б., ст. 19—20. Бѣдные поминки, справленные козаками по Оедору Безродному,—вар. Е., ст. 89—91, не гармонируютъ, съ болѣе богатою обстановкой

XVIII в., и говорятъ въ пользу болѣе древняго образованія думы, которая приняла на себя, въ нѣкоторыхъ варьянтахъ, наслойку позднѣйшей эпохи.

Ушкали, аналогическое съ **ушкуйники** (повгор.) и **ускоки**, (сербск.)—удальцы; здѣсь—это татарскіе разбойники.

Сурма—тур. **зурна**, труба.

Вар. Е. полнѣе другихъ,—но начало въ немъ (ст. 1—3) сильно отступаетъ отъ основной темы думы,—по которой козакъ Хведоръ случайно убитъ былъ набѣжавшими татарами вдали отъ войска. Начало это приросло отъ другихъ думъ, напр. Плачь невольниковъ на каторгѣ, вар. В., ст. 1—4.

51.

СМЕРТЬ ТРЕХЪ ВРАТЬЕВЪ У САМАРЫ.

(Дума).

1. Ой усі поля Самарські почорніли,
Ясними пожарами погоріли;
Тільки не згоріло у річки Самарки,
У крипиці Салтанки,
5. Три терни дрібненьких,
Три байраки зелененьких;
То тим вони не згоріли,
Що там три брати рідненьких,
Як голубоньки сивеньких,
10. Постреляпи да порубани спочивали;
То тим вони спочивали,
Що на рани постреляпії да порубанії дуже знемогали.
Озоветься старший брат до середульшого словами,
Обільється гіркими сльозами:
15. «Прошу я тебе, братіку мій рідненькій,
Як голубонько сивенькій!
Добре ти учини:

- Хоч із річки Самарки,
Або з криниці Салтанки
20. Холодної води знайди,
Рани мої постріляні да порубані окропи, охолоди!»
То середульший брат тее зачуває,
До його словами промовляє:
«Братіку мій рідненський,
25. Як голубонько сивенький!
Чи ти мені, брате, віри не доймаеш,
Чи ти мене на сміх підіймаєш!
Чи не одна нас шабля порубала?
Чи не одна нас куля постріляла?
30. Що маю я на собі девять ран—рубані широкі,
А чотири стреляні глибокі!
Так ми добре, брате, учинімо,
Свого найменьшого брата попросімо:
Нехай найменьшій брат добре дбає,
35. Хоч на вколішки вставає,
Військову суремку в головах достягає,
У військову суремку добре грає, програває;
Нехай би нас стали странні козаки зачувати,
До нас доходити, смерти нашої доглядати,
40. Тіло наше козацьке молоденьке в чистім полі по-
ховати!»
То найменьшій брат тее зачуває,
До старших братів словами промовляє:
«Братіки мої рідненські,
Як голубоньки сивенькі!
45. Не єсть се нас шабля турецька порубала,
Не єсть се нас куля яничарська постріляла:
А єсть се отцева й пані-матчина молитва покарала!
Як ми у в охотне військо од отця, од матері, од
роду одіждали,
Ми з отцем, з матірью і з родом опрощення не брали!
50. А як против церкви, дому Божого, проїзжали,

Ми шапок з голови не знімали,
Милосердного Бога на помоч не прохали!»

(Максимовичъ, Сб. укр. пѣс., 1849 г., стр. 17—19).

Поводомъ къ образованію этой думы послужили три могилы у р. Самары, мѣстность около которыхъ, какъ видно изъ словъ думы, отличается свѣжею растительностью, благодаря криницѣ Солтанѣѣ. Подробности думы представляютъ край у р. Самары уже не пустыннымъ, какъ въ думѣ о побѣгѣ трехъ братьевъ изъ Азова, которой вліяніе видно и на внѣшнихъ приѣмахъ настоящей думы: по полямъ Самарскимъ уже ѣздять «странные» козаки, т. е. существуетъ проѣзжая дорога, на которой можно встрѣтить козаковъ,—обстоятельства, въ какихъ находилась Самарская Паланка въ XVII в. Въ думѣ не говорится о походѣ, въ которомъ бы были порубаны три брата. Положеніе ихъ скорѣе намекаетъ на пограничную личную схватку съ татарами,—о какихъ говорилъ въ письмѣ къ Хану Крымскому Кошевой Иванъ Сѣрко въ 1675 г. «що зась зъ охочихъ молодцевъ чамбули ваши и наши, по розлеглихъ и дивихъ степахъ гуляючи, сходитимутся и бытмутся, того намъ и вамъ до зайстя въ войну великую причиною ставити сполна не треба.» (Величко, Лѣтопись, т. II, 382). Конецъ думы повторяетъ религіозную и моральную идею думы объ Алексіѣ Поповичѣ и бурѣ на Черномъ морѣ.—

52.

СМЕРТЬ КОЗАКА ОБРАМЕНКА.

Да була собі бідна вдова,
Да три собі сина мала,
Да ні одного у велику
Дороженьку не пускала:
«Ох, не їдь, синку, да не їдь, Климку,
У великую дорогу:
Переседь, синку, сей день середу,

*

У господі зо мною!»
«Ох, рад би я, моя мати,
Середу згуляти:
Що пьють козаки у таборі
Мене, мати, не видати.»
Ой у городі у Отобурі
Да дві квітки вьстєся:
Шо під городом Отобуром
Там Овраменко бьєтєся;
Ой у городі да Отобурі
Да дві квітки звито:
А під городом, під Отобуром
Там Овраменка убито.
Да не було у нього грошей много,
А тільки жуван синій,
Да і то поважився прєскурвий син турчин:
Шо він козак уродливий.

(Лукашевичъ;—Малор. Червонон. народ. думи и піснї. 1836 стр. 52).

Ни личности Овраменка, ни города Отобура мы не
могли опредѣлить по источникамъ.

53.

СВОРЪ КОЗАКА НА НАВЪГЪ ВЪ КРЫМЪ.

А.

1. «Соколоньку синьку, чини мою волю:
Продай коня вороного, вернися до дому.»
—Соколихо мати, коня не продати,
Мому коню вороному треба сїньця дати.—
5. «Соколоньку синьку, риб нам не ловити,
Нїчого нам їсти—голодом сидїти.»
—Соколихо мати, пусти погуляти,
Буду гулять, да гуляти, доленьки шукати.
»Соколоньку синьку! хибаж тепер время?»
10. —Время, мати, время! орлу раз то время.

Ой привезу, мамо, тобі три жупани,
Да всі ті три жупани всі сріблом поткані;
Ой між тими один жупан із самого Хана.

14. Ой прощай же, моя мамо, пійду я до Хама.

(Максимовичь, Украинскія народн. пѣсни, 1834 г. стр. 144).

Ст. 5 псказываетъ, что тутъ въ козаки собирается ры-
боловъ.—

Б.

1. Соколику-сину! Вчини мою волю:
Продай коня, щоб не йїздить по чистому полю!
Соколихо—мати! Не хочу продати:
Треба мому кониченьку овса й сїна дати!

5. Соколику—сину! Хто буде робити?
Вже прийдецьця мені, сину, голодом седїти!
Соколихо—мати! Пусти погуляти!

Буду гулять поденеду, доленьки шукати.
Ой привезу тобі цілі три жупани,
10. Та щоб були ті жупани сребром затвані!
Ой між ними один із самого Хана,
Ой добьюся я до нього, злого бусурмана!
Ой прощай же, мамо, прощай до морозів,
Привезу я худобоньки тобі десять возів!

(Изъ рукописнаго сборн. А. А. Мартынова).

Ст. 12 не вставка ли грамотнаго челоуѣка?

54.

ВОЗВРАТЬ СЪ НАВѢГА.

(Отрывокъ).

Ой панове молодці, відвіль йїдете?
Да з якої стороночки, да що везете?

Ой, пане Гетьмане! були в бусурмана:
Багацько в чортяки всякого надбанна!—
А що ж ви панове, чого там чували,
Якого видали, якого зібрали?
Що, пане-Гетьмане, по три смухи з барана,
Четверту маленьку з самого бусурмана.

(Максимовичъ, Украинскія народн. пѣсни, 1834 г. стр. 144 № 8).

55.

ПОХОДЪ ВЪ КРЫМЪ.

1. Та зажурився соколенько:
«Бідна ж моя головонька,
«Що я ще рано з вір'я вийшов,
«Ще по горах сніжок лежав.»
5. Та ще по горах сніги лежать,
По долинах води стоять.
Та по долинах води стоять,
По городах маки цвітуть;
Та тож не маки, то й козаки,
10. То козаки у Крим идуть.
Та то козаки у Крим идуть,
Битим шляхом той пил зобють.
Та мати сина зустрічала,
До-домоньку завертала:
15. —«Ой, вернись, сину, до-домоньку,
«Змию ж тобі головоньку.»
—«Ой, змий, мати, сама собі,
«Або измий дочці своїй,—
«Бо мені, нене, змиють дощі,
20. «А висушить буйний вітер,—
«А висушить буйний вітер,
«А розчешуть густі терни.
«Та не жур мене, моя нене,

- «Бо я журбу і сам знаю;
25. «Ой, бо я журбу і сам знаю:
«Шле мене гетьман до Дунаю.
«А я Дунаю сам не знаю,
«Хиба людей розпитаю.
«Я до Дунаю приїжджаю,
30. «І на той бік споглядаю.
«Я на той бік споглядаю,
«Аж там Турчин сукні крає,
«Ой, чи Туркени, чи Кошовому,
«Чи Козаку молодому.»

(Записана Познанскимъ въ с. Дударяхъ, Каневск. у.)

Любопытный сборъ мотивовъ, встрѣчаючихся въ различныхъ пѣсняхъ,—и наслоекъ различныхъ эпохъ.

56.

ТАТАРКА—СЛУЖАНКА.

Въ слѣдующей любовной пѣснѣ встрѣчаемъ воспомина-
ніе о наймѣ татарскихъ плѣнницъ въ службу въ Малороссіи:

Ой на горі, на підгірку,
Сидів голуб з голубкою;
Вони собі цілювались,
Цілювались, милувались.
Що в голуба та сизая голова,
А в голубки позолочувана,
Чорним шовком подоточувана.
А молодець з-за терема вигляда:
«Якби ж моя дівчинонька та така,
Тоб я її цілував, милував,
І до печі куховарочку наняв,
А до неї та татарочку,

А сам би я по водицю ходив,
Дівчиноньку та за рученьку водив.»

(Изювъ, Метл., Южнор. пѣсни, 25—26).

Въ № 53—56 идетъ дѣло о разнаго рода добычѣ, которую надѣются достать, или достали козаки отъ татаръ, преимущественно отъ крымцевъ. Выше было упоминаемо о нѣсколькихъ набѣгахъ козаковъ на Крымъ, морскихъ и сухопутныхъ. Набѣги эти становились все страшнѣе для татаръ, по мѣрѣ колонизаціи степей запорожскихъ, т. е. съ конца XVI в. Войны козаковъ съ поляками, особенно при Хмельницкомъ отклонили въ другую сторону направленіе энергіи козаковъ и даже дали возможность татарамъ вмѣшиваться въ дѣла козацко-малорусскія, сначала, какъ союзники козаковъ противъ Польши, потомъ, послѣ подчиненія Хмельницкаго Московскому царю, какъ союзники Польши. Но какъ только положеніе хотъ лѣвобочной Украины и Запорожья въ союзѣ съ Московскимъ царствомъ укрѣпилось сколько нибудь, опять усиливается наступленіе козаковъ на Крымцевъ. Изъ набѣговъ этого времени, особенно сильный былъ набѣгъ Кошового Ивана Сирка на Крымъ въ 1675 г. въ отмщеніе за набѣгъ неудачно передъ тѣмъ сдѣланный ханомъ, «послухавши,—какъ писалъ Сирко,—дурной ради шаленого и безумного вейзѣра Цариградскаго.....» и пришедши «зъ янчарами и изъ многими Ордами Крымскими до войска Низового Запорожскаго, а ночью добою пришедши близко къ Сѣчи и знявши сторожу, за Сѣчою стоявшую, вслалъ былъ въ Сѣчь пятнадцать тысячъ янчаровъ, приказавши имъ (чего встидъ было чинити) не по кавалерску всѣхъ молодцовъ войска Запорожскаго, соннихъ и жадной бѣди не сподѣвавшихся, вибити и выдавити, и вучку сѣчовую зъ фундаменту вивернути и раворити.....» Набѣгъ Сирка описанъ характерно у Сам. Величка, и мы считаемъ необходимымъ привести выдержки изъ этого описанія, такъ какъ оно объяснитъ вышеприведенныя пѣсни.

Съ 20 тысячами козаковъ Сирко вторгся въ Крымъ, черезъ Сивашъ, оставивъ Персковь вправо, — и слѣдовательно заставъ татаръ въ распlochъ. «Потомъ оставивши при себѣ выборнѣйшихъ молодцовъ три чили чтирѣ тисязѣ и, оставшихся зъ ними внутрь Крима надъ Сивашемъ, у переправи, прочее все войско при добрихъ своихъ воеводахъ, Крымскихъ овладостей и мѣсцъ добре свѣдомцхъ, отправилъ во весь Крымъ, приказавши вождохъ тимъ увесь Крымъ несчадне струсути, ему прираваться и пятого дня къ себѣ до переправи Сивашской повернути. Тое просто войско вѣтроцогими конми своими внутрь селеній Крымскихъ псаянно, вшедши, и, по совѣту, на килко частей раздѣлившись, весь Крымъ робюю наполнили и засѣяли, огномъ и меемъ оной плюндруючи, Козлова, Барасева, Бавцисараи столицы Ханской и иныхъ городовъ Крымскихъ каснувшись и превеликие имъ бѣди и разорѣнія въ ихъ селеніяхъ нанесли. Ханъ теде зъ султанами и мурзами Крымскими о такой фуріи и несподѣваннихъ а чедширетнихъ въ Криму гогляхъ увѣдомившись, чимъ наискорѣй зъ Баждѣсари, и то заледво, во всеми начальниками Крымскими виходился и уговозуль въ горы Крымские».... Спустя мавѣстное время ханъ ожоинился и собравши, еоди вѣрять малорусскому лѣтописцу, 50000 татаръ, пошелъ на Сирка. Но послѣднему удалось отбить татаръ и переправиться черезъ Сивашъ. Тутъ опять «около долини Черной и Качзаровъ все поля и паствища скотинные крымскіе струсувши и многие череди скотинные и ватаги овецю зъ Татарами, при нихъ бывшими, себѣ загорнувши, рушило (войско запорожское) у гору Днѣпра до Сѣчи свои, малочи у себе множество всякой добычи Крымской и асирю татарского зъ христианами, въ неволѣ Крымской бывшими, тринадцати тисязѣ. Отдалившия теде Сѣрко се воешь войскомъ и користми отъ Криму у миль килказддцать и станувши нѣдѣсь, въ приличномъ мѣсду, на лопасъ полудневій, велѣтъ одимъ козаламъ по достатку кашн варити, забн для ихъ и для яенру цагло стати оной, а другимъ ватѣлъ асирь на двое

розлучити, христіанъ особно, а бѣсурменъ особно; которихъ гди розлучено, теди бѣсурманъ всѣхъ велѣлъ повязати, а христіанъ (которихъ мужеска полу и женска 7 тысячъ было) пробуючи, самъ Сѣрко сказаль къ нимъ такое слово: «хто хочеть идите зъ нами на Русь, а хто не хочеть, вертайтеса до Криму.» Якое слово Сѣрково христіане и туми зъ христіанъ въ Кримѣ родившіися почувши, изволили едни зъ нихъ, а имено три тысячи, лучше до Криму вернутися, нежели въ землю христіанскую простовати; а другая, чтирѣ тысячѣ, на Украинну въ землю свою возжелали. Которихъ всѣхъ Сѣрко велѣвши покормити, еднихъ оставилъ при себѣ, а другихъ отпустилъ въ Крымъ, и при отпуску, гди спиталь ихъ,—для чего бы до Криму квапились, отповѣдили—ижъ тамъ въ Криму мѣють уже свои осѣдлiska и господарства и для того тамъ лутше себѣ желаютъ жыти, нежели въ Русѣ, ничого своего не имущи.» «Отпустивши теди Сѣрко онихъ людей до Криму, еще не цале вѣрилъ, жебы они конечно пошли въ Крымъ, но надѣялся, что вернутса на Русь и, взошедши на могилу, тамъ бывшую, смотрѣлъ на нихъ потоло, поколь не стало ихъ видно; а гди увидѣлъ непремѣнное ихъ въ Крымъ устремленіе, тогда заразъ козакамъ молодымъ велѣлъ на конь всѣсти и, догнавши, всѣхъ безъ жадного понцадѣнія на голову вибыти и вирубати, маючи и самъ втрѣпи за ними поехати и досмотрѣтиса, если по его станется приказу. Тин прето возаки, тавій ординанць отъ Сѣрка одержавши, а людей поменинихъ догнавши, сдѣлали подлугъ того ординанцу, такъ что и одной души въ живихъ не оставили. Мало зась погодивши, и самъ Сѣрко на коня всѣвъ и скочивъ туда, где его ординанць совершался skutвомъ; а тамъ прибѣгши, и дозлетвореніе волѣ своей увидѣвши, подяевовакъ козакамъ, въ томъ трудившимся, а до мертвыхъ труповъ вымовилъ такіе слова: «простѣте насъ братія, а сами спѣте тутъ до страшного суду Господня, нежели бысте мѣли въ Криму между бѣсурманами размножатиса на наши христіанскіи молодецкіи головы, а на свою вѣчную безъ крещенія

погибель.» (Ср. дальше конецъ пѣсни «Теща въ плѣну у зятя.») Дальше слѣдуетъ описаніе дѣлежа добычи и пира, на Запорожьѣ,—приведенное нами въ примѣчаніи къ думѣ о Сам. Кошкѣ. «Потомъ, продолжаетъ лѣтописецъ, войско въ рѣчки и вѣтки розѣехалоса, а ясиръ христіанскій, зъ Криму возволенный, отпущенъ зъ Сѣчи зъ новокрещенными въ Сѣчи бѣсурманами (якихъ мужеска полу и женска было полтори тысячи) въ Малую Росію. Зъ бѣсурманскаго зась ясиру една часть послана на Москву, другая до гетмана Самойловича, а третья, то есть чтирѣ тысячѣ, зоставлена въ Сѣчи, которому Сѣрко зъ атаманнею когда сказалъ такое слово: абы каждый невольникъ старался о слушній и скорій отъ себе окупъ, если зичить себѣ быти въ Криму, а которіи невольники о окупъ старатися не будутъ, тіи всѣ вскорѣ одошлются на Москву въ неисходную неволю,—тогда на тое слово всѣ татаре здрогнувшися, заразъ почали зъ Сѣркомъ и атаманнею торговатися и належитій за себе по своей возможности окупъ поступовати; и такъ всѣ, отъ мала и до велика, окупъ за себе поступивши и реестръ именъ своихъ и поступленнаго окупу по Татарскій написавши, упростили Сѣрка о троихъ Татариновъ, и послали черезъ онихъ тотъ реестръ до хана, зъ горячимъ прошеніемъ о скорое поступленнаго окупу собраніе и до Сѣчи присланіе.... При писмѣ кошового отобравши Ханъ и реестръ татарскій, послалъ заразъ чрезъ своихъ чавусовъ во весь Кримъ, приказуючи сурово всѣмъ невольничимъ кривнимъ, абы зъ пилностью старалися о поступленій Запорожцамъ окупъ отъ своихъ кривнихъ, ежели желяють видѣти ихъ въ Криму. А сумма окупу того была поступлена такая: една тысяча человекъ по сто таларей, другая тысяча по полтораста таларей, третья тысяча по полтрета ста таларей, пятсотъ человекъ по пятсотъ таларей, другая пятсотъ по тысячѣ шестьдесятъ таларей. Тую такъ знаменитую сумму любо кривній невольничіи заразъ начали стягати, однакъ ихъ не могли онои вистачити самими денгами, теди просили Хана о причину до

войска Запорожского, аби взято отъ нихъ тотъ окупъ при деньгахъ и разными Крымскими товарами; о чомъ гди писалъ Ханъ до Сѣчи, желючи въ томъ войсковой пріязни, теди Сѣрко и войско Запорозкое давши у себе мѣсце тому Ханскому желанію, изволилося принять товарами и деньгами окупъ помененій; которого въ мѣсяцѣ поеврїи передъ запустами филиповими, половину деньгами, а другую половину товарами, то есть: мосульбесами, мамсами, киндяками, вабами, бавелною, сафянами, конмии иными войску потребными вещми, въ слущвой ценѣ поставленими, гди припровоажено зъ Крыму до Сѣчи, при особливихъ подѣ невольниковъ подводахъ, теди войско Низовое Запорожское, окупъ оной принявши, заразъ всѣхъ невольниковъ ласкове въ Крымъ отпустило. А для склонности Сѣрковой на Ханское о окупѣ прошеніе, обослалъ Ханъ особно Сѣрка пятма бугами вина, двома кулями волосяными сирю, а третимъ розинновъ и двома бюрдюгами оливы. За прибытемъ въ Крымъ викупившихся татар, гди спиталь Ханъ о прочихъ невольникахъ, ябикъ не доставало, отповидѣли, ижъ инїя покрестилиє и въ землю Барабашскую отпущени, а другїи некрепенїи Самойловичу, гетману Барабашскому, а третїи на Москву въ подарунку одослани; зъ чого не меншїй въ Крыму плачъ, а на Хана, Солтана и везѣра нарѣкане, же запорожцевъ роздразнили.» (Лѣтопись Сам. Величка, II, 372—384).

Какъ изъ вышеприведенныхъ пѣсень, такъ и изъ разсказа Величка и изъ приводимаго имъ письма Сирка къ Хану, видно, что, по мѣрѣ заселенія степей въ XVII в. все больше укрѣплялось сознаніе своей силы у малоруссовъ передъ татарами. Эта сила не только производила болѣе смѣлше набѣги въ Крымъ, со стороны козаковъ, но и располагала населеніе съ обѣихъ сторонъ къ уваженію мирнаго сосѣдскаго житья, нарушеннаго турецкимъ вторженіемъ.—Нельзя не замѣтить относительной мягкости обращенія съ плѣнными Сирка и въ пѣснѣ № 54 сравнительно съ тѣмъ, какое мы видѣли выше со стороны татаръ и туровъ.

КОЗАЦКАЯ СТОЯНКА И ПОЖАРЪ ВЪ СТЕПИ.

(Отрывки).

А.

По синьому морю хвиля грає,
Козацькій корабличек розбиває
Гей, козацькій корабличек розбиває,
Сорок тисяч війська витопляє;
Гей, сорок тисяч війська ще й чотире;
Гей, тож йїхали козаченьки та із України.
Гей, тож йїхали козаченьки та із України,
Попутали коників у долині,
Гей попутали коників у долині,
Самі посідали на могилі,
Гей, самі посідали на могилі,
Викресали вогнику, закурили,
Гей, вивкресали вогнику, закурили,
Роспустили пожар по долині
Гей, розпустили пожар по долині,
Попалили діточці соловині:
Гей которі старшії полетіли,
Которі меньчії—посеріли.
Прилетіла матінка соловини: ++
«Відна ж моя головонька нещаслива.»

(Запис. въ Григорьевѣ).

Б.

Шли козаченьки із України,
Да вресали огонь із оружини,
Да пустили пожар по долині,

Соловейкові дітки попалили.
Як же соловейку без дитини,
То так козаченьку на чужбині,—

(Лукашевичъ, Малор. и Червононор. думы и пѣсни, 84).

Первые три стиха вар. А. не вяжутся съ остальными ни размѣромъ, ни содержаніемъ: они—передѣлка и искаженіе вышесприведеннаго начала думы о гибели турецкихъ кораблей. Дальше же идетъ пѣсня о козацкой стоянкѣ и пожарѣ въ степи.

Тѣже обряды приспособлены къ чумацкой стоянкѣ: Рудченко, Чум. Пѣсни, стр. 234—235,

58.

УМИРАЮЩІЙ КОЗАКЪ И КОНЬ.

Ой три літа, три неділі,
Минулося на Вкраїні,
Як козака турки вбили,
Під явором положили.
Під явором зелененьким,
Лежав козак молоденький;
Його тіло почорніло,
А від вітру—пострупіло.
Над ним коник зажурився,
По коліна в землю вбився.
—Не стій коню надо мною,
Бачу ж я щироньку твою!
Біжи ж степом та гаями,
Долинами, байраками,
До моєї родиноньки,
До вірної дружиноньки!
Стукни в браму копитами,

Тай забрызжай поводами.
Ой виїде брат-понуриться,
Виїде мати-зажуриться,
Виїде мила-порадіє,
Стане, гляне, тай зомліє!...
«Ой десь, коню, пана скинув?»
Кажі ж коню: чи не згинув?»
— Мене турки надігнали,
Пана мого з мене стяли,
Постриляли, порубали,
Там над Дністром лиховали!
Ой цить, мати, не журися!
Вжеж бо твій син оженився:
Він взяв собі за жіночку
Зеленую долиночку,
Та крутую могилочку...
Возьмиж, мати, піску жменю,
Посій його на каменю:
Колиж отой пісок зійде,
Тоді твій син з війська прийде!

(Гатцук. Ужюнок рідного поля, стр. 253).

Есть множество вариантовъ этой пѣсни безъ упоминанія турокъ. Послѣдніе четыре стиха—обыкновенныя слова отъѣзжающаго козака. Ср. дальше въ отдѣлѣ общихъ козацкихъ пѣсень.

59.

КОЗАКЪ И КОНЬ.

А.

Впився козак, впився—впився, зажурився,
Вороному коню на гриву звалився.
«Ой коню мій, коню, коню вороненький!
Яж тебе запродав за Дунай бистренький;

За Дунай бистренький—за биструю річку,
Молоді шинькарочці за мед, за горілку.»
—Козаче Семене! згадай ти за мене,
Згадай ти за мене, як я був у тебе;
Як я був у тебе—тай ще під тобою,
Як ми утікали бистрою річкою;
Бистрою річкою—чистими полями,
А за нами Турки з остріми шаблями.—

(Изъ рукоп. сб. Синицькаго; зап. въ Ялтушковѣ).

Б.

Ой у Вільгові, тай на торгові,
Там козаченько по торгу ходить;
По торгу ходить, коника водить,
Коника водить, тай до його мовить:
«Коню ж мій, коню, продам я тебе,
Продам я ж тебе за сто червоних,
За сто червоних, за бочку вина....»
—Пане мій, пане, не продавай мене,
Не продавай мене, згадай за мене.
Як нас нагнали Турки з Татарми,
Та як я спочив—Дунай перескочив,
Дунай перескочив, вопити не встигив,
Ні острого мене, ні тебе молодця....—

(Изъ Киевск. рукоп. сбор.).

60.

КОЗАКЪ И КОНЬ.

А.

Ой дуб на березу
Гільям похилився;
А син свій неньці
Низенько вкловився:

«Нене ж моя, нене,
Чом не жениш мене?»
—«Нащо ж тебе, синку,
Молодим жепити?»

Нащо ж тебе, синку,
Молодим женити:
Хиба тобі, синку,
Ні з ким говорити?
Хиба тобі, синку,
Ні з ким говорити:
Куплю тобі, синку,
Коня вороного...
Куплю тобі, синку,
Коня вороного:
Прийде темна нічка
Говори до ёго....
Прийде темна нічка,—
Говори до ёго,—
По стані вода ти,
Та з ім говори ти»...
<Ой коню ж мій, коню,
Коню вороненький,
Ой чого ж ти стоїш
На стані смутненький?
Чи тяжка, чи важка
Козацькая зброя,
Чи тяжкий, чи важкий
Та козацький звичай?»
— «Не тяжка й не важка
Козацькая зброя,
Та тяжкий, та важкий
Та козацький звичай:
Що ти куди їдеш,—
Мене поганяєш;
Куди відбіждаєш,—
Шинка не минаєш;
Що ти у шиночку
Чарочками бряжчиш,

Мене ж вороного
До стовпа прив'яжеш;
Та я сиру землю
У коліна виб'ю,
Доби тебе, пане;
Та із борщом виву...
Насип коню вуса
По самці перса,
Та налий водиці
По карі очиці,
Та поклади сіна,
По самі коліца;
То й кінь конем буде,—
Не стидно й між люде!...
То й сідай на мене,
То й поганяй мене;
То я як ісхочу—
Море перескочу!...
То я як ісхочу—
Море перескочу,
Та своїх копитець
І в воду не вмочу!...
Ой пане ж мій, пане,
Не продавай мене;
Як стане пригода
То згадаєш мене.
Ой ізгадай, пане,
Прежнюю пригону:
Як ми утікали,—
Турків доганяли,—
Та все чистим полем
По над синім морем,
Та все облогами
По над берегами!...»

(С. Хуля. Ангир, у. Харьк. губ.).

61.

ОТПОРЪ ТУРКАМЪ.

А.

1. Зажурилась Украина, бо нічим прожити,
Витоптала Орда кіньми маленькії діти,
Котрі молодіи у полон забрато;
Як заняли, той погнали до пана до хана,
5. Годі тобі, пане брате, гринджоли малѣвати,
Бери шаблю гостру, довгу, та йди воювати:
Ой ти станеш на воротах, а я в закаулку,
Дамо тому зтиха лиха—та вражому турку.
Ой ти станеш з шабелькою, а я з кулаками,
10. Ой щоб слава не пропала промиж козаками.
Ой козак до ружини, бурлака до друка:
Отцеж тобі, вражий турчин, з душою разлука!

(Екатеринославской губерніи, Новомосковского уѣзда.
Изъ рукописнаго сборника Чубинскаго и Новицкаго).

Начало пѣсни, какъ № 21 (Набѣгъ татарскій). Дальнѣйшіе стихи, съ 5-го, очевидно, прошли черезъ позднѣйшую редакцію, когда уже забылись подробности грозныхъ набѣговъ, въ родѣ тѣхъ, о какихъ говоритъ начало пѣсни,—и стички съ турками со всѣмъ прекратились, или же продолжались въ видѣ небольшихъ пограничныхъ грабежей и дракъ—передъ окончательнымъ покореніемъ береговъ Чорнаго моря Россіей въ концѣ XVIII в. Этимъ объясняется и ухарскій, хвастливый тонъ конца пѣсни, не гармонирующій съ началомъ. Возможно также, что пѣсня эта подправлена.

62.

ГОРА (МОГИЛА)—МѢСТО ВИТВЫ СЪ ТАТАРАМИ.

А.

1. Туман поле покривае,
Козак по нѣм конем грае,—

Білу гору проїжджає:

Сам до неї промовляє:

5. —Горож моя, горо біла!

Чому сь давно не згоріла?

—Тому м давно не згоріла,

Бо я кровъїв закипіла.

—А якою?—Козацькою,

10. Ба й мішанов с турецькою.

(Підгір'є около Станиславова, записавъ Вас. Волошникъ).

Б.

1=1 А.

2. Козак полем проїзжає

Ой виїхав крїй могили,

Крїй могили Верховини.

«Ти могило Верховино,

Чому рано не горіла?»

—Ой я рано не горіла

Бо кривцею обкипіла.—

—Ой якою?—Козацькою

В половину із лядською.

(Максимов., Укр. пѣсли. P834, 102).

См. выше думу о смерти трехъ братьевъ у рѣки Самары, —гдѣ на мѣстѣ, политомъ кровью, не выгораетъ (не высыхаетъ) трава.

63.

ПОКУПКА ВРАТОМЪ СЕСТРЫ—ПЛѢВНИЦЫ.

А.

1. Ходит турчин по риночку, гей, море, бре!

Водит с собов дівиночку, гей, сердце мое!

Правит за ню срібло, гей, море, бре! 2, гей, сердце мое!

Правит срібло не мірене, гей, море, бре!

5. А золото не важене, гей, серце моє!
Ой знайшовся один панок, и проч.
Силе срібло не мірене, и проч.
Тай золото не важене, и проч.
Ой взяв же ї по під нашки, и проч.
10. Повів же ї по під дашки, и проч.
Ой взяв же ї за рученьку, и проч.
Привів єю до домоньку, и проч.
Ой тай сіли вечеряти, и проч.
По вечері в карти грати, и проч.
15. Єї каже постіль слати, и проч.
Вона ж тую постіль слала, и проч.
Тай ревненько заплакала, и проч.
Війшов панок до кімнати, и проч.
Взяв з дівчинов розмовляти: и проч.
20. «Ой Марисю, Марисенько! и проч.
Яку маєш родиноньку? и проч.
Чи багато роду маєш, и проч.
Що в неволі погибаєш?» и проч.
—Ой мала я три братчики, и проч.
25. Три братчики, ріднесенькі.—и проч.
«Де ж вони ся да поділи, и проч.
Три братчики да ріднесенькі?» и проч.
—Один пійшов на Волощину, и проч.
Другий пійшов на Вгорщину, и проч.
30. Третій пійшов в Туреччину.—и проч.
«Чи ж би ти їх ще знала, и проч.
Свої брата ріднесенькі?» и проч.
—Вже їх тепер не сізнаю, и проч.
Я в неволі погибаю!»...—и проч.
35. Що тепер за світ настав, и проч.
Що брат сестру не пізнав! и проч.
Яка тепер годиночка, и проч.
Не пізнає родиночка!... и проч.
- (Чт. въ И. М. О. И. и Др., 1863, III, III, 45—46).

Б.

1. Ходят дівки у три танки,
На так у три, як в четири.
Насхали татарове,
Як великіе панове,
5. Взяли ж собі по дівоньці,
По дівоньці по хорошой,
Да й за руки побравшися,
Сестра брата налася.
Сам засів в карти грати,
10. А ей велів постіль слати.
Посиль стеле,—сільно плаче.
Не так грає, як питає:
«Одкуль дівка?»—Із Кінова!
«Чия дочка?»—Андріюва.
15. «Дякуй Богу, що спитався,
Що з сестрою не звенчався!»

(Ziebkiewicz. Piosenki gminne ludu pińskiego. Kowno 1851, стр. 194).

В.

- 1=1 А.татар.... (Какъ въ этомъ стихѣ, такъ и въ по-
слѣдующихъ нѣтъ припѣвки, что есть въ вар. А. «гей, море,
бре!» и «гей, сердце мое!») 2=2 А. 3=3 А.сребро, золото
4=4 А. Сребро правит..... 5=5 А. 6=6 А. 7=7 А. Дає
сребро..... 8=8 А. І..... 9=11 А. Взяв він її..... 10=12 А.
Повів її..... 11=13 А. Сам сідає..... 12=15 А. Дівчиноньці
постіль..... 13=18 А. Потом пійшов до..... 14=19 А. 15=22
А. ...богату.... 16=23 А. 17=24 А. 18=28 А.Німечизну,
19=29 А.в Московщизну,
20. А за третєго не знаю
21=34 А. Бо в..... 22=35 А. Який.....наступає, 23=36 А.
.....сестри...пізнає! 24=37 А. 25=38 А.

(Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi I, 168—169).

Г,

- 1=1 А. 2=2 А. Та торгує дівку руску...мре 3=4 А. Дає за ню сто червоних..... 4=11 А. Та...він ю.....мре 5=12 А. 5.=12 А.він ю до кімнати 6=14 А. А сам сі сів в.....
7. Казав еї йти по горівку—г., м., м.,
 8. Дай горівки не міривши—с. м.,
 9. Давай гроші не лічивши!> г., м., м.,
 10. Сама сіла та й думає с м.
 11. «Що ти мила, що думаєш?»—с. м.
 12. Що ти, мила, що думаєш?—с. м.
- 13=24 А.чтирі братей.... 14=24 А.чтирі братей....
15=28 А. Єден... Туреччинов.... 16=29 А. ...Московцинов...
17=30 А.в світ за очі....
18. А четвертий,—не видума, с. м.
 19. Отець, мати, не виділи, г. м. м.
 20. Отець, мати не прощали, с. м.
- 21=35 А. Який.... 22=36 А.

(Чт. М. О. И. Др. 1880, III. III, 15).

Д.

- 1+2=1 А. 3+4=2 Б. Купує сі вірменочку..., 5=3 Г. 6=
9. А. Узав її... пахи, 7=10 А.її... дахи;
8. Завів її до кімнати,
- 9=14 А. А сам пішов в....
10. Ой як крикнув на шиньарку
 11. Давай меду не мірою!
 12. Дає меду не мірою,
- 13=9 Г. Бере..... лічбою.
14. Начав її спитувати:
 15. Чи много ж ти братів мала?
- 16=23 А. 17=18 А. Оден.... Венгерцину 18.=29 А.
Волощину 19=30 А.
20. Будь здорова, сестро моя!

(Запис. Медитонъ Бучинскій. въ Станисл. округѣ).

Е.

1. Була собі вдова на Білої Русі.
Брей море, брей!
Мала собі аж два сини.
Брей море, брей!
А дочку третюю—Ганну молодую
Брей море, брей!
Єдин пішов у дяченьки
Брей море, брей!
5. А другий в козаченьки
Брей море, брей!
А дочку орда заняла
Брей море, брей!
Ходить Сербин по базарі
Брей море, брей!
Та торгує дівчиноньку
Брей море, брей!
Та купивши дівчиноньку
Брей море, брей!
10. Схватив єї за рученьку
Брей море, брей!
Та й повів у кімнатоньку.
Брей море, брей!
Сів собі на музику грати,
Брей море, брей!
А єї заставив постелю слати
Брей море, брей!
Не так вона стеле як ревне плаче
Брей море, брей!
15. Не так він грає, як єї питає:
Брей море, брей!
«Чи ти роду та великого!
Брей море, брей!
Чи ти батька багатого?»
Брей море, брей!

- Ні я роду та великого
Брей море, брей!
Ні я батьва та багатого:
Брей море, брей!
20. Жила вдова на Білої Русі,
Брей море, брей!
Мала ж. собі аж два сини
Брей море брей!
Та дочку третюю—мене молодую
Брей море, брей!
Єден пійшов у даченьки
Серце мое!
25. А другий пійшов у козаченьки
Брей море, брей!
Мене молодую Орда заняла;
Серце мое!—
<Хвалить Бога, що ми розпитались,
Гріха не набрались!
Сестро моя!>

(Изъ рукописнаго сборника Чубинскаго и Новицкаго).

Пісні эти принадлежать къ общеевропейскому кругу сказаній о кровосмѣшеніи. Малорусская народная поэзія представляет въ отношеніи этихъ сказаній весьма оригинальное явленіе,—свидѣтельствующее о той широтѣ поэтически-культурнаго общенія, какое имѣла, по своему географическому положенію и этнографическому составу Южная Русь,—съ различными народами. Сказанія о кровосмѣшеніи, какъ прозаическія, такъ и пісенныя, у равныхъ европейскихъ народовъ укладываются въ три темы: а) покупка братомъ сестры на невольничьемъ рынкѣ б) покупка братомъ сестры въ корчмѣ, куда она была завезена дѣтскрадами,—с) двойное кровосмѣшеніе: рожденіе мальчика отъ связи брата съ сестрою и бракъ этого сына съ матерью (или съ сестрою). Послѣдняя тема на Западѣ Европы развивается въ прозаическихъ сказаніяхъ.

Изъ славянъ въ формѣ прозаической эта тема развита въ старыхъ русскихъ сказаніяхъ, представляющихъ дословный почти переводъ западныхъ сказаній,—а въ пѣсенной переработкѣ она существуетъ у сербовъ—въ очень полной,—и у малоруссовъ—менѣе полной. Пѣснями же на которую нибудь изъ первыхъ двухъ темъ очень богаты западные славяне,—при чемъ, первую тему (покупка сестры на невольничьемъ рынкѣ) разрабатываютъ преимущественно пѣсни славянъ балканскихъ,—а на вторую тему (покупка въ ярмѣ служанки) преимущественно славяне сѣверо-западные,—пѣсни которыхъ на эту тему почти дословно совпадаютъ съ пѣснями и сказками нѣмецкими, фризскими, фламандскими и т. п. Южнорусская народная поэзія, какъ сказано, очень богата вариантами пѣсень на всѣ три темы. Изъ нихъ мы могли включить въ настоящій сборникъ только пѣсни на первую тему, такъ какъ только въ нихъ упоминаются турки и татары. Только пѣсни на эту тему у другихъ народовъ мы можемъ тутъ резюмировать подробнѣе; на остальныхъ сдѣлаемъ только указанія.

Ближайшія къ вышеприведеннымъ пѣснямъ мы находимъ у сербовъ и болгаръ. Такъ въ сербской пѣснѣ продана Люба Богданова (Караджичъ, т. I, 548) Богданъ хочетъ для уплаты долговъ продать мать свою, но по совѣту сестры продаетъ жену. Покупаетъ ее турокъ и хочетъ вести ее въ ложницу; но жена Богданова проситъ его показать три черные знака на рукѣ, говоря, что у нея былъ братъ съ такими знаками, но его украли турки. Братъ, одаривъ сестру, отправилъ ее къ Богдану. Тоже самое рассказываетъ и герцеговинскій вариантъ, въ которомъ продавцемъ жены является грекъ. Разговоръ между туркомъ, купившимъ сестру, и этою послѣднею тутъ ближе къ малорусскимъ пѣснямъ:

Ньој говори турско момче младо:

«О Богу ти, робе драгокупе!

Кога ли си соја и племене?

Имадеш ли икога од рода?»

—**Ја не имам никога од рода,
Већ једнога брата рођенога,**

Ньсга су ми заробили турци (Карадж.—Српске народне Цјесме из Херцеговине, стр. 179). Съ этимъ послѣднимъ варьянтомъ очень сходна болгарская пѣсня **Стоянъ, невѣста и турче нотуряче** (собран. Миладиновичей, 295), которая отличается только обстоятельнымъ изложеніемъ экономическихъ соображеній Стояна,—да тѣмъ, что сама жена его предлагаетъ продать ее для покрытія долговъ,—а также тѣмъ, что купившему ее турку открываетъ птичка, что онъ купилъ себѣ въ жены сестру,—подробность, повторяющаяся въ нѣмецкой сказкѣ (*Der Staar und das Badewännlein*,—см. Haupt und Schmalzer, *Volkslied. aus Lusatien*, I, 330), въ великорусской былинѣ (Кирѣевск., Пѣсни, IV. 95—98, ср. II, 70—82) и на которую остался намекъ въ польской пѣснѣ (*Kolberg, Pieśni, segya* I, 217—218, вар. а, b, h.) ¹⁾. Почти тоже говорится и въ другой болгарской пѣснѣ **Сиракъ Кольо и Кольовица** (Милад. 198—199), въ которой еще обстоятельнѣе передана экономическая сторона сюжета ²⁾. Въ третьей болгарской пѣснѣ

¹⁾ Въ великорусской былинѣ о Михайлѣ Петровичѣ Казаряинѣ, богатырѣ галицкомъ, и то въ одномъ варьянтѣ, встрѣча брата съ сестрою является, какъ эпизодъ. Богатырь, узнавъ отъ птицы, что въ полѣ сидитъ татаринъ съ полонянкой, убиваетъ татарина, бросается насиловать дѣвушку и узнаетъ, что это его сестра. (Кир., IV, 95—98). Встрѣча Алеши Поповича съ сестрою (Кир. 80—82) и Илья Муромца передана неполно и нѣсколько иначе.—

²⁾ Болгарскія пѣсни вообще съ подробностями говорятъ о такихъ сюжетахъ, какъ купля и продажа. Такъ въ пѣснѣ *Јана и Гуро Торговче*,—продается дѣвушка Јана съ такою детальною оцѣнкою:

Само за Јана деветъ хиляди,
За рамна става десять хиляди,
За бѣло лице единадесетъ,
За бѣло гърло до дванадесетъ.
За цѣрни очи до тринадесетъ,
За тѣнки веги четирнадесетъ,
За руса коса до петнадесетъ. (Милад., 236).

Шайна рабина и Марко братъ идетъ ловить бѣжавшую изъ гарема царскаго въ Стамбулѣ рабыню Шайну и находить въ ней сестру, которую нѣкогда плѣнили турки—янычаре. (ibid., 228—230).

Нельзя не обратить вниманія на то обстоятельство, что въ вышеприведенныхъ пѣсняхъ южнорусскихъ покупщицъ сестры называется сербинъ, (вар. Е) почти во всѣхъ варьянтахъ встрѣчаемъ сербо-болгарское восклицаніе бре! Да и малая связанность расказа во многихъ нашихъ варьянтахъ не говоритъ въ пользу туземнаго образованія или даже давняго усвоенія и самостоятельной переработки пѣсни.

Въ вар. Д, ст. 10—13,—видна подмѣсь изъ пѣсень на другую тему: встрѣчи брата съ сестрою—служанкою, или дочерею шингарки,—подмѣсь, проскочившая и въ вар. Г, ст. 7—9. Пѣсень на эту, вторую тему очень много въ Малороссіи,—онѣ распространены дальше на востокъ и гораздо связнѣе. См. Pauli Piesni ludu rusk. II, 24—25; Чтенія, 1870, III, III, 27, тамже 1863, III, III, 73, 1865, I, 575. Маркевича—Обычаи, повѣрья и пр. малороссіанъ, стр. 87—88. Костомаровъ въ Сборн. малор. Мордовцева, 234, Чубинскаго—Труды этногр. экспед. въ Югозап. край. т. V. стр. 201, № 407, стр. 917—921, № 495. Рудченка—Чумацкія пѣсни стр. 110, Лысенка—Збірникъ українск. пісень, II, 39. рукописныхъ мы имѣемъ три варьянта. Ср. Шеина—Бѣлорусскія нар. пѣсни, 1874, 143 № 216—Haupt und Smolar—Pjesnički Lužiskich Serbow, I, 33, II, 33, Kollar—Národní zpíevanky Slovačú v Uhrách, 1834—35. II, 5, (особенно близко къ вар. Паули и Костомарова). Erben, Prostonarodne českè písnè, 1864, 483, 484. Sušila, Moravske písnè, 174; Kolberg, Piesni ludu polskiego, Serya I, 217—224, a, b, h—ближе къ великорусскому, с, е ближе къ малорусскому, но братъ и сестра не вѣнчаются, t, e, d кровосмѣшеніе не состоялось, f—ближе къ лужицкому. Западно-славянскія пѣсни иногда почти буквально совпадаютъ съ нѣмецкими,—см. напр. Erlach—Volkslieder der Deutschen,, II, 146; сходныя голландскія и датскія пѣсни указаны у Гаупта и Смоляра, I, 330—332.

Варьянты малорусскихъ пѣсень на эту вторую тему, смѣшиваются съ варьянтами пѣсень, представляющихъ переработку темы о двойномъ кровосмѣшеніи и о кровосмѣшеніи сына съ матерью, — хотя она и обращена въ малорусскихъ пѣсняхъ большею частью тоже въ сестру, выходящую за брата и выдающую дочь за сына. См.—Чтенія, 1863, IV, III, 187, 1866, III, III, 702, 1870 III, III, 22. Шейковскаго—Опытъ южно-русскаго словаря, I, 103, —тутъ какъ и въ вар. Маркевича тема перемѣшана съ предыдущею, Костомарова—Легенда о кровосмѣсителѣ, Историч. моногр., I, 327 и слѣд; Чубинскаго—Труды этногр. экспед. въ Юго-зап. край, т. V, стр. 888, № 458. 921—927, № 486; въ значительной части этихъ варьянтовъ сыновья—кровосмѣсители называются донцами, а въ нѣкоторыхъ, особ. вар. Ж., видно явное вліяніе великорусское въ складѣ и языкѣ; вслѣдствіе этого желательно было поискать пѣсень такого рода напр. въ Землѣ Войска Донскаго; —рукописныхъ мы имѣемъ два варьянта.

Прозаическая древнерусская обработка этой темы, очевидно послужившая источникомъ для народныхъ пѣсень малорусскихъ приведена въ двухъ редакціяхъ у Костомарова—Памятники старинной русск. литер., изд. Куп.—Безб., II, 415—442. Латинскія повѣсти, чрезвычайно близкія въ рукописямъ г. Костомарова, см. у Du Méril—Poésies populaires latines du Moyen âge, 326 и слѣд. Douhet—Dictionnaire des légendes du christianisme, 714 и слѣд.

Итальянскія новеллы на ту же тему: Novella d'un barone di Faraone, Pisa, 1863, и Il figliuolo di germani въ Jahrbuch für Romanische und Englische Litteratur, VII, 1866, 398—411. Французская—Luzarche—Vie du pape Gregoire le Grand. Tours, 1857, и у Литтре Histoire de la langue française, 1869, II, 170 и слѣд.; неполный варьянтъ англійскій, —там же, 255.

Нѣмецкій, —очевидно подраженіе французскому, сдѣланный въ к. XII в.—у Greith—Spicilegium Vaticanum, Frauenfeld, 1838, 180—303 и недавно съ развочтеніями у Негм. Paul—Gregorius von Hartman von Aue. Halle, 1873. Изъ ру-

воцисей г. Костомарова одна близка къ исторіи Григорія св. и къ *Il figliuolo di germani*, другая—объ Іудѣ сходна съ помѣщенной у Дюмеріа. Обь отношеніи сказаній этихъ къ мѣу объ Эдипѣ см. *Lippold—Ueber die Quelle des Gregorius von Hartmann von Aue*, L. 1869. Сербская пѣсня **Наход Симеун** представляетъ народную пѣсню самую близкую къ западнымъ расказамъ о св. Григоріи. (Карадж.—Српске нар. пјесме, II, 63—75). Ср. тамже I, 533, II, 125,—и дальше Удаја сестре Душанове. Ср. бретонскую пѣсню о кровосмѣшеніи отца съ дочерью,—т. е. легенду о св. Альбинѣ въ народн. пѣснѣ,— въ изданіи *Luzel' я—Gwerziou Breiz—Izel. Chants populaires de la Basse Bretagne*, 89.

Къ этимъ же темамъ примыкають и пѣсни о томъ, какъ у вдовы было 7, 9, 10, или 12 сыновей и одна дочь и какъ сыновья-разбойники убили мужа сестры и, въ нѣкоторыхъ вариантахъ,—смѣшались съ сестрою.—Эта тема представлена въ южнорусскихъ пѣсняхъ множествомъ вариантовъ; см. напр. Чтенія, 1863, IV, III, 166; то же въ видѣ колядки, тамже 1864, I, III, 45. Гулака-Артемовскаго, Народн. Укр. пісні, Кіевъ, 1868, 31. Неполный вариантъ,—безъ убійства,—Чтенія, 1866, III, III, 700. Чубинскаго—Труды этногр. экспед. въ Юго-западн. край, т. V, стр. 910—914, № 479. Ср. великорусскіе варианты: у Сахарова, Сказанія русск. народа, 1841, II, 228. Гильфердинга—Онежскія былины, 149, 844, 884, 1154, 1265.

Сведеніе всѣхъ трехъ темъ о кровосмѣшеніи,—довольно запутанное см. въ галицк. пѣснѣ, Чтенія, 1866, III, III, 701.

Совершенно оригинальный вариантъ о вѣнчаньи брата съ сестрою, въ коемъ можно видѣть совпаденіе книжной легенды, имѣющей дѣлью показать силу покаянія, съ исконной мифической темой, представляетъ болгарская пѣсня **Павель и Сестра**—(Миладин., 193). Исконная мифологическая тема о союзѣ близнецовъ, олицетвореній солнца и луны, дня и ночи и т. п. первобытныхъ паръ лежитъ въ основѣ такихъ представлений, какъ союзъ Зевса и Геры еще въ утробѣ матери, такой же союзъ индѣйскихъ близнецовъ Ямы и Ями (*Muire*,

Original Sanscrit texts, V, 290, 291 Langlois, Rigvéda, 515), союзы зендскихъ паръ Джима и Джимы, Мешья и Мешьяви и т. п. (Windischann, Zoroastrische Studien, 102 и слѣд., Justi—Bundehesh XV, 19—20, XXXII, 43—44).

Сравненіе различныхъ варьянтовъ пѣсень о кровосмѣшеніи приводитъ къ заключеніямъ не въ пользу мифіа о мнѣическомъ туземномъ происхожденіи малорусскихъ пѣсень на эту тему (Шейковский, Аванасьевъ), ни о такомъ же славянскомъ (Костомаровъ). Варьянты о покупке сестры на рынкѣ, видимо, зашли въ Малороссію изъ Балканскаго полуострова, — о женидѣ въ корчмѣ изъ Германіи черезъ западныхъ славянъ; о женидѣ сына на матери или о двойномъ кровосмѣшеніи—очевидно, прямая переработка легенды о св. Григоріи, ходившей по Руси въ рукописяхъ. Хотя напечатанные г. Костомаровымъ рукописи сѣвернорусскія, (а сѣверно-русскихъ пѣсень, которыя бы были прямо сродны съ рукописями какъ многія малорусскія, мы пока не знаемъ) существуютъ однако такія рукописи и западнорусскаго письма: какъ и на западѣ Европы, у насъ легенда о св. Григоріи помѣщалась въ извѣстный сборникъ *Gesta Romanorum*,—(Littre, op. cit. 251—255). Сборникъ этотъ былъ переводимъ на польскій и западнорусскій языкъ. (Пыпинъ, Очеркъ Литерат. истор. стар. повѣстей и сказокъ русскихъ, 183 слѣд.); у г. Пыпина указаны западнорусскія редакціи *Дѣй Римскихъ*, въ которыхъ находятся и легенды о св. Григоріи въ родѣ тѣхъ, какія издалъ г. Костомаровъ; (см. op. cit., стр. 194, ср. съ обзоромъ редакцій Р. Д., находящихся въ Имп. Публ. Библ., стр. 183—184).

64.

ТЕЩА ВЪ ПЛѢНУ У ЗЯТЯ.

А.

1. Ой по горахъ огні горять,
По долинахъ дими курать,
Ой там турки полон ділять.

- Тай досталася сестра брату
5. Теща зятю.
Ой брат сестру на Рось пустив.
А зять тещу в полон заняв.
Загадала їй туркиниця три діла,
Щоб очима гуси пасти,
10. Рученьками вужіль прясти,
А ногами дитя качать.
«Люляй, люляй, турчинятко,
Та не есть ти турчинятко,
Тільки по дочці мое унучатко.»
15. —Щож ти, бабко, сказала,
Що ти турченятко
Своїм унучком назвала?—
«Бо я єї годувала
І ночі не досипала.»
20. Питається тещи зять:
—Хоть хоч живи з нами
Хоть хоч іди в свою землю.—
«Я не хочу жити з вами,
Я хочу іти в свою землю.»
25. —Слуги мої молодії,
Запрягайте коні воронії.
Та везить тещу в свою землю
В єї землю Хрестиянську.—

(Изъ рукописнаго сборника Чубинскаго и Новицкаго).

Б.

1. Що се в полі забіліло
Ой чи гуси, чи лебеді?
Тепер гуси не літають,
А лебеді не пливает—
5. Татарове полон женут:
Один полон з жіночками,

- Другий полон з дівочками.
Третій полон з діточками.
Стали кошом під Яришом
10. Та взяли сі паєвати:
Дівка впала паробкові,
А тещенька зятенькові,
Взяв він єю по при коні,
Ой кінь біжить дорогою,
15. А тещенька терниною;
Назад себе поглядає
Кровця сліди заливає,
Чорний ворон залітає,
То ту кровцю ізпиває.
20. Приїжджає він до двору:
«Вийди, вийди, татарочко,
Привів ем ті невольницю,
А до смерті робітницю.»
А вона їй та й завела,
25. Три роботи загадала:
Оченьками стадо пасти,
Рученьками вужіль прясти,
Ноженьками колисати.
Теща дитя колисала,
30. І дитині приспівала:
«Люлю, люлю, татарчатко,
По доньці унучатко!
Бодай стадо виздыхало,
Бодай вужіль спопеліла,
35. Бодай дитя скаменіло!»
Учув тото вірний слуга.
«Чи чули ви, паненонько,
Як вам кляла робітниця:
Бодай стадо виздыхало,
40. Бодай вужіль спопеліла,
Бодай дитя скаменіло!»

- Ой побігла татарочка,
Бігла боса без пояса,
Та вдарила по личеньку
45. Свою рідну матіноньку!—
—«Ой ти доню моя доню!
Не тільки м тя годувала,
По личеньку ты не била.»—
«Мамко ж моя старенькая,
50. Почом же сь мя ізпознала
Що сь мя доненьком назвала?»
—«В неділю сь барвінок різала,
Тайсь си пальчик відрізала
І потому м ты спізнала.»
55. «Мати моя, мила мати!
Сьядай з себе тії лати,
Возьми дорогиї шати
Будеш з нами панувати.»
—«Ліпше мої убогі лати,
60. Ніж дорогиї твої шати;
Я не хочу панувати,
Пійду в свій край загинати.»
«Слуги ж мої тай вірні!
Пряжіт коні вороні!
65. Везіт мамку в еї краї!»

(Pauli, —Piesni ludu ruskiego w Galicyi, 1839, I, 166—168).

В.

1. Поле ж мое широке!
Не могла м ты проглянути
Чорненькими оченьками;
Тепер ем ты проходила
5. Біленькими ноженцями
- 6—18=1—13 Б.
19. По при коні на ремени

20—22=14—16 Б.

23. Терня ноги пробиває

24—28=17—21 Б.

29. Привів ем ті кухарочку

(Остальные какъ въ вар. Б.)

(Чт. въ И. М. О. И. и Др. 1863, III, II, 42—44).

Г.

1. Чому кури не поете,
Чому люде не чуєте!
Турки село зрабовали,
Громадами людей гнали.
5. Припалася зятю теща:
Він сам іде на конині,
Тещу веде по тернині,
Кровцёю сліди заливає.
Чорний ворон залітає,
10. То ту кровцю испиває....
«Слухай, пані турчинова,
Привієм ті невільницю,
Аж із Польщі робітницю:
Завдаймо їй три роботи:
15. Оченьвами стадо пасти,
А руками кужель прясти,
А ногами колисати.»
Вона дитя колисала,
І дитині приспівала:
20. —«Люлю, люлю, татарчатко,
А по дочці та внучатко!...»
В тім турвеня с кресла встала,
Старой баби ся питала:
«Почом ти мене пізнала?..»
25. —«Як ты баба в купіль влала,
На груди ті искра впала,

Потому-м тебе пізнала.»
«Мати моя, мила мати!
Скидай з себе ті лати,
30. Возьми дорогий шати,
Будеш з нами панувати!»
— «Ліпше мої вбогі лати,
Ніж дорогі твої шати.»

(Лукаш.,—Малор. и червовор. народн. думы и пѣсни, 1836, 116—117).

Д.

1=1 Г.піете, 2—4=2—4 Г.
5. Ой вийду я на могилу
6. Подивлюся у долину;
7. Їдуть турки з татарами,
8. І людьми ся поділяють.—
9—11=5—7 Г. 12=8 Г. Сліди кровця.... 13—14=9—10 Г.
15. Ой, привів ю до домоньку.
16=21 Б.туркинько,
17. Привів ем ті кухароньку;
18=22 Б. 19=13 Г. Від Галіча.....20=24 Б. ...і.... 21—23=
25—27 Б. 24—28=17—21 Г. 29—32=33—36 Б. 33=37 Б.
....чули ви.....? 34=38 Б.бухаронька. 35—37=39—41 Б.
38. Вбігла хутко туркинька,
39—41=43—45 Б. 42=46 Б. ...прелюбезна! 43=47 Б. 44=
48 Б.м.... 45=49 Б. 46=50 Б.іспізнала?— 47—48=
25—26 Г. 49=27 Г. І....тя.... 50—53=54—57 Б. 54—55=
33—34 Г.
56. Мамко ж моя, старенькая,
57. Чи будеш ти тут панувати,
58. Чи поїдеш в рідні краї?
59. Я волю бідувати,
60. Ніж с тобою панувати.—
61—63=63—65 Б.

(Русалка Диястр. 1897, 5—7).

*

Замѣчательна болгарская пѣсня, въ которой сведены мотивы настоящей и предидущей пѣсни: (Български Народни Пѣсни собрани одъ братья Миладиновци. Въ Загребъ. 1861, стр. 164) «Когда была война (плень) на землѣ, то Янкулу взяли въ плѣнь и отнесли въ горную землю, откуда восходитъ солнце, а Янику взяли въ плѣнь и отнесли въ дольную землю, куда солнце заходитъ, а мать осталась за Чернымъ моремъ. Дѣти росли и выросли. Янкула сталъ добрый юнакъ,—на порѣ жениться,—а Яника стала доброй дѣвкой, замужь идти. Янкула сѣлъ на коня искать хорошей невѣсты; на востокѣ ему не нравилась ни одна жеищина, ни дѣвушка, ни замужняя, ни вдова. Тогда пошелъ Янкула, куда солнце заходитъ, нашель Янику дѣвушку, посваталъ и взялъ. Прожила она девять мѣсяцевъ, родила мальчика, дитя, какъ лютаго змѣя; никакъ его не угомонишь, ни качая, ни держа. Говорить жена та (Янка) «господинъ Янкула, пойди ты на базаръ, за Черное море и купи няньку, пусть качаетъ моего мальчика.» Пошелъ Янкула, купилъ старую няньку, привелъ ее въ комнату и далъ ей мальчика. Качаетъ его ногою нянька, качаетъ ногою, а устами поетъ:

Нани, нани, мое мнуче,

Мнуче отъ сина, отъ керка! т. е.

Люли, люли, мой внученокъ, внученокъ отъ сына и дочери! «Надъ внукомъ говорить; слезы ронить. Тотчасъ дитя заснуло, тотчасъ затихло. Яника удивилась и вышла на двери, подождала господина и говоритъ ему: «Янкула, господинъ мой! заставь няньку пусть пропоетъ надъ дитятью, —дитя тотчасъ заснуло.» И Янкула говоритъ: «эй ты, нянька,—покачай дитя, покачай, запой, какъ недавно пѣла.» Та покачала мальчика: «Нани, нани и проч.»—«Эй ты старая нянька, зачѣмъ поешь такую пѣсню? Какіе мы братъ и сестра?—Тогда говоритъ нянька: «а знаешь, Янко, помнишь, —вогда была война на землѣ и проч.» Тогда они спознались, и любовно обнялись. А Янкула спрашиваетъ: милая мать,—что жъ дѣлать намъ съ этимъ мальчикомъ?—Возьмите

вы острую сѣкиру, нарубите сухихъ дровъ, разложите сильный огонь,—отрубите (дитяти) голову, и сожгите трупъ его.» Такъ съ нимъ и сдѣлали. А милый братъ Янкула оставилъ жену свою и стала она милой сестрой его.

Стихи 4—5 нашего варьянта А: «той досталась сестра брату, теща зятю»,—которые въ менѣе ясной формѣ существуютъ и въ вар. В, ст. 11—12: «дівка впала паробкові, а тещонька зятенькові,»—даетъ основаніе предполагать, что у насъ существовала пѣсня, аналогическая съ болгарскою, съ двойной темой: кровосмѣшеніе и покупка тещи,—но что первая тема потомъ атрофировалась, подъ вліяніемъ того ужаса передъ кровосмѣшеніемъ, который видѣнъ во всѣхъ пѣсняхъ малорусскихъ о бракѣ сестры съ братомъ, которыя почти всѣ кончаются или тѣмъ, что братъ и сестра узнаютъ другъ друга и фактическое кровосмѣшеніе не состоялось,—или же тѣмъ, что братъ и сестра расходятся и превращаются въ разныя растенія, или гибнутъ отъ звѣрей. (См. выше указанныя пѣсни о братѣ и сестрѣ, изъ которыхъ многія оканчиваются словами: ходім, сестро, в темгий ліс, нехай же нас звір ізѣсть и т. д.)

Этотъ страхъ передъ кровосмѣшеніемъ, отъ коего рождается и дитя, былъ причиною атрофіи первой половины болгарской пѣсни въ варьянтахъ малорусскихъ,—и вставки въ вар. А. неясныхъ словъ: «ой братъ сестру на Рось (Русь?) пустив.» Вторая половина темы—осталось въ нѣсколькихъ варьянтахъ. На эту послѣднюю тему есть много варьянтовъ и великорусскихъ. Изъ нихъ одинъ имѣетъ начало чрезвычайно близкое съ началомъ перваго нашего варьянта, который, по существованію въ немъ слѣдовъ темы о кровосмѣшеніи, мы считаемъ возможнымъ признать болѣе древнимъ. Это варьянтъ,—напечатанный у Сахарова:

По горамъ, горамъ,
По высокімъ,
По раздольцямъ,
По широкімъ,
Тутъ огни горять

Негасимые,
Злы татарове
Тутъ полонъ дѣлать,
Доставалася
Теща зятю въ плѣтъ;

Онъ отвезъ ее
Къ молодой женѣ.
«Ахъ и вотъ тебѣ,
Молода жена,
Полоняночка
Съ Руси Русская!
Ты заставь ее
Три дѣла дѣлать:
Что и первое
То дитя качать,
А другое то
Тонкій кужель прастъ
Что и третіе
То цыплятъ пасті.»
«Ты баю, баю,
Мое дитятко!
Ты по батюшкѣ
Злой татарченкокъ,
Ты по матушкѣ
Милъ внученочекъ:
Вѣдь твоя то мать

Мнѣ родная дочь;
Семи лѣтъ она
Во полонѣ взята,
На правой рукѣ
Нѣтъ мизинчика.
Ты баю, баю
Мое дитятко!»
Какъ услышала
Тутъ Татарочка
Она кинулась.
Она бросилась,
На бѣлы руки
Къ своей матушкѣ:
«Ахъ родимая
Моя матушка!
Выбрай себѣ
Коня лучшаго
Мы бѣжимъ съ тобой
На святую Русь,
На святую Русь,
Нашу родину.

(Сахарова, Сказанія русскаго народа, 1841, Книга III Колыбельн. пѣсни, 263, 264) тоже у Шевырева, Истор. русской словесности, т. III, 295—296). Этотъ варьянтъ едва ли не пошолъ отъ малорусскихъ, такъ вромѣ начала, и конецъ въ немъ близокъ съ тѣмъ, какъ оканчивается пѣсня во всѣхъ малорусскихъ варьянтахъ: мать не соглашается оставаться съ дочерью въ татарской землѣ. Въ другихъ великорусскихъ варьянтахъ конецъ видоизмѣняется: рѣшеніе уѣхать мотивируется такъ:

Не сыму шубу староношеную,
Не надѣну шубу соболиную;
Отпусти ты мепя въ свою сторону,
Въ свою сторону, къ Царю Бѣлому,
Къ Царю Бѣлому, къ Петру Первому. (Шейнъ, Русскія народныя пѣсни, Ч. I, М. 1870, стр. 10),—или и сама дочь предлагаетъ матери:

Собирайся на заутро въ свою сторону,
Въ свою сторону, въ Царю Бѣлому. (Шейнъ, тамже, 11)
или же мать рѣшается остаться у дочери:

Не поѣду я

На святую Русь

Я съ тобой, дитя,

Не разстануся. (Якушкинъ, Народные русскія пѣсни, 186, 81—82. Тоже въ вар. Даля, Соч. В. И. Даля, 1861, VII, 169, у Шейна; ор. cit, 73—74.)—Еще два напечатанныхъ великорусскихъ варьянта безъ конца: Шейна, ор. cit. 11, прим., и Костомарова—Памятники Старинной Русской Литературы, изд. К. Безб., вып. I, 17.) Въ собр. Якушкина, стр. 117 есть пѣсня, въ которой татаринъ угѣшаетъ половецкую подаркомъ—шубой.

Вообще въ великорусскихъ варьянтахъ видно преобладаніе семейнаго начала подъ патриотическимъ и даже надъ религіознымъ: ни одинъ великорусскій варьянтъ не рѣшается вложить въ уста тещи того проклятiя татарченку, (бодай дитя скаменіло!) какос видимъ въ малорусскихъ варьянтахъ Б. и В. Самое большее въ этомъ отношеніи то колебаніе, которое выражено въ словахъ:

«Ты, качу баю,—мое дитятво!

Ты по батюшкѣ злой татарчонокъ,—

Ты некрещенный, не молитвенный,

А по матушкѣ—мой боярченокъ.

Мой боярченокъ, русска косточка,—(вар. г. Костомарова).

или «Мнѣ бить тебя,—такъ грѣхъ будетъ,

Мнѣ дитей назвать,—мнѣ вѣра не та.» (вар. г. Якушкина,—тоже у Шейна № 15, стр. 10);—въ другомъ варьянтѣ г. Шейна,—№ 16 такъ стоитъ просто:

Ты, баю, баю, молодой турчинъ!

Я не знаю твоего ни имени, ни отчества,

А только знаю, что твоя мать мнѣ дочь была.—

Ни въ одномъ великорусскомъ варьянтѣ не встрѣчается, чтобъ и дочь, не узнавши матери, ударила ее,—какъ въ малор. вар. Б. и В.

Нѣкоторую аналогію съ этими пѣснями представляютъ пѣсни о встрѣчѣ въ плѣну двухъ сестеръ, взятыхъ въ разное время: Такъ болгарская пѣсня Сестра Ангелина, Тодора и Петра Ловачето (Миладин., 238—239) говорить о томъ,

какъ братъ привезъ за служанку сестру своей жены, которую увезъ прежде. Эта пѣсня, кажется, аллегорія Савы, Моравы и Дуная;—покрайней мѣрѣ пѣсня начинается такъ:

Розбегнала Сава со Моравы

Но Моравы край бѣлого Дунавъ.—

Такую же встрѣчу видимъ въ пѣсняхъ весьма многихъ народовъ: Такъ въ португальскомъ романсѣ *Raiva e cartiva* (Королева и дѣвница) мавры убиваютъ графа Флореса, въ дорогѣ къ С. Яго, — и жену его берутъ въ плѣнъ и продаютъ въ служанки къ маврской королеви; графиня оказывается сестрой королевы, — что и открывается, когда обѣ женщины рожаютъ, при чемъ бабви относятъ къ королеви мальчика графини-служанки, а дѣвочку королевы къ графини; — дѣвочка умираетъ, — а сестры бѣгутъ и поступаютъ въ монастырь. (Bellefmann, *Portugiesische Volkslieder und Romanezen*. L. 1864, 92—98) Подобныя пѣсни: каталонская F. Wolf, *Primavera y flor de Romances*, Berlin, 1856. II, 38, idem—*Proben portugiesischer und catalonischer Volksromenzen*, Wien, 1856, 60, гдѣ указаны родственныя пѣсни скандинавскія, шотландскія и т. д.—

65.

БРАТЪ ПРОДАЕТЪ СЕСТРУ ТУРКАМЪ.

(Романъ и Олена.)

А.

1. Ой поѣхавъ Романонько
До Сучави на ярмарокъ,
Тамъ сострѣтивъ его турокъ.
«Ой Романи, Романоньку!
5. Чи маю ти родиноньку?...
— «Ой маю я родиноньку,
Одну сестру Оленоньку.» —
«Ой Романи, Романочку!
Продай сестру Оленочку!

10. Дам ті срібла не вагою,
Дам ті злота не лічкою.
Прийшов Роман до домочку,
Склонив на стіл головочку,
Тай гадає сі думочку,
15. Ци продати Оленочку?
Встав, зірвався, шійшов с шумом,
Тільки вихор за ним свиснув,
Дощ ударив з ясним громом,
Роман з очей на вік згинув!
20. Сестра бідна ся дивує,
Пильво глядить кінця тому,
Серце ся їй крає з жалю,
Що Романа нема в дому....
Їде Роман до демоньку,
25. Спустив на діл головоньку.
Ізійшла сестра, Оленочка,
Питаєся вона ёго:
«Ой братчику, Романчику!
Де ти того коня взяв?».....
30. — «Мені Турчин подаровав..
Дав мі коня вороного,
На другого злота много.
О сестричко, Оленочко!
Та світлоньки повзметай,
35. І в повоязь позакадашай!» —
«Ой братчику, Романчику!
Тадже завтра не веділя?» —
— «Ой сестричко, Оленочко!
Помий двори мостовії,
40, Застель столи кедровії,
Помий миски міданії,
І ложички золотії!» —
«Ой братчику, Романчику!
Тадже завтра не Різдо?...» —

45. — «Ой сестричко, Оленочко!
І світлоньки повимащай,
Вікна красно повитерай!» —
«Ой братчику, Романчику,
Тадже завтра не Велидень?»... —
50. — «Ой сестричко, Оленочко!
Русу косу собі измий,
Та й красенько заплітайся,
Гостей завтра сподівайся!» —
А вона то все зробила,
55. Та й на двір ся подивила:
«Ой братчику, Романчику!
Що то в полі за димове?
Чи то вірли крильма бьются,
Чи вівчарі с турми гонять?»... —
60. — «Так, сестричко, Оленочко,
Вірли крильма землю збили,
Порохами скэпотили.» —
«Ой братчику, Романчику!
Що то в полі за димове?
65. Чи то вірли крильма бьются,
Чи вівчарі с турми гонять?»... —
«Ой сестричко, Оленочко,
Скажу тобі правду щиру:
Тото в полі не димове,
70. Ні то вірли крильма бьются,
Ні вівчарі с турми гонять,
Лишь то турки й татарове,
А всі твої боярове.» —
А Олена як то вчула,
75. На слугу вірну крикнула:
«Ой кухарко, кухарочко!
Дай ми ножа остренького,
До завоя тоненького!»... —
Тонвий завій укроїла,

80. Ніжъ у серце сі встромила...
Ой надобіг брат Романонько:
— «Ой сестронько Оленонько!
Що жь ти собі ізробила,
На що'сь ти ся та й пробила?» —
85. Вона ёму відповіла:
Лучше тутки погібати,
Ніжъ с турвами пробувати!
Приїзджають турків много
До Романа на подвір'є:
90. «Отвори нам, Романоньку!
Їдем до тя у гостину;
Виведи нам Романочку,
Твою сестру, Оленочку!...» —
Ой не вийшов Романонько,
95. Вийшла тільки кухаронька:
«Ой де той ваш Романонько?» —
Питаюся турки є:
«Ой поїхав Романонько,
Та й до ліса по дрівонька.» —
100. «А де ж то та ёго сестра,
Ёго сестра, Оленочка?» —
Днесь завій собі кроїка,
Ніж у серце си встромила.» —
Вбігли турки до світловьки,
105. Вздріли тіло Оленоньки;
Ой взяли го за реберці,
Та й винули через дверці;
Стали до него стріляти,
А потім в штуки рубати.
110. Так стріляли, так рубали,
Аж ся калинові дуги,
З великої дуже туги,
Зачалися розлігати.
- (Чт. въ Имп. Общ. Ист. и Др. Р., 1863, III, III, 37—40).

Б.

1. Ой пив Роман у Сочаві,
Цілий тиждень із турчаном,
Пронив сестру Оленочку.
Прийшов же він до домочку,
5. Послав сестру по водицю
В кидровую та кирницю.
Пійшла вона по водицю
В кидровую та кирницю,
Та дивитися в чисте поле:
10. В чистім полі туман кіптит,
Чи грім гремит, чи звін звенит?...
Принесла вона водиці
С кидрової та кирниці,
Та й узяла промовляти.
15. Свого брата ся питати:
«Чи то в полі туман кіптит,
Чи грім гремит, чи звін звенит?...»
Він до неї промовляє,
А сам тяжко іздиhaє:
20. «Не туман то в полі кіптит,
Ні грім гремит, ні звін звенит,
Ай то твоє йде весілля!...»
Йде Турок з весіленьком,
Приїзжає в подвіренько,
25. Поковтує в гранаточку:
«Вийди, вийди, Романочку,
Виведи мї Оленочку!»—
Вийшов, вийшов Романочко,
Виводит му кухарочку.—
30. «Ой брешеш ти, Романочку,
Не тва сестра Оленочка,
Лише єї одіячко.»—
Пійшов Роман до світлиці,

- Веде сестру Оленочку,
35. Узав турчин меже себе,
А в'на взяла промовляти:
«Ой турчине, турчиночку
Дай ми ножа остренького,
Най я пійду в лужиночку
40. Вирізати калиночку!»—
Жде годину, жде другу,
Далій пійшов по самую:
«Волів е'м ся сам пробити,
Ніжь мав е'м то тобі дати!...»

(Ч. О. И. и О., 1863, III, III, 41—42).

В.

1. На зеленім цариночку
 2. Пили турки горілочку;
 3. Пили, пили, підпивали,
 4. А Романа підмовляли:
- 5=8 А. 6=9 А.
7. За коники воронії,
 8. І за сідла сребнії,
 9. За узділа шовковії,
 10. І за станлі золотії
 11. За червоні незлічені,
 13. За талярї незмірені!
- 13=12 А. 14=13 А. 15=14 А. 16=15 А. 17=38 А. ... Олено,
сестро моя! 18=39 А. 19=40 А. 20=41 А. сребнії,
21=42 А.
22. Вийшла она на подвір'є
- 23=9 Б.
24. Ой, Романе, Романочку!
- 25=57 А. 26=58 А. крилми.... 27=59 А. овчари....
28. Ой, Олено, сестро моя!

29=70 А. крими.... 30=71 А. 31=72 А. і татаре,
32=73 А. суть бояре,»—

33. До світлиці лутко впала,

34. Меч вхопила, шею стяла,...

35. Ой, Олено, сестро моя!

36. На щось ти ся уродила,

37. На щось собі шею стяла?»—

38=86 А. тутка..... 39=87 А. татари.....

(Чт. О. И. и Д. 1863, III, III, 40—41).

Почти буквально таже п'єсня у Лукашевича, Малор. и Червоно́р. п'єсни и думы, СПб. 1836, 111.

66.

ОТЕЦЬ ПРОДАЕТЬ ДОЧЬ ТУРКАМЪ.

(Андрієчко і Марієчка).

А.

1. Був чоловік Андрієчко
Тай мав доньку Марієчку.
Ой п'є Андрій днину, два дні,—
Аж на третій спаметавсі;
5. Ой приходит до домочку—
Склонив долі головочку:
—Ох, Маріє, Марієчко,
Іди в поле по водицю
Й у студеную кирницю.—
10. Приносят вна ба й водиці,
С студеної ба й кирниці.
«Ой, татуню, татунечку,
Ой що в полі за димове?
Чи вівчарі вогні кладут,
15. Чи татари людей берут?»

- Ні вівчарі вогні кладут,
Ні татари людей берут—
Ой то, сину (sic!) за тобов йдут!
Бо м за сто миль тебе продав
20. Гей, за сто миль, милієна,
І за сто миль, за далеко!—
Ой їде день, їде два дні,
Приїджає на подвір'є.
—Ой Андрію-Андрієчку,
25. Виведи нам Марієчку.—
Виводит він служниченьку,
Найвірніщу ключниченьку.
—Не Маріїн то походсець,
То Маріїн лиш уборець.
30. Ой Андрію—Андрієчку,
Виведи ж нам Марієчку,
Бо як кіньми й а здвигнемо.
Подвір'є ти рознесемо.
Тай Марію сі озмемо!—
35. Виводит він Марієчку,
Марієчку, як зорєчку.
—«Ой мачусі я дзінькую
Тай братові я дзінькую,
Лиш татові не дзінькую,
40. Бо за сто миль мене продав
Ой, за сто миль, милієна
І за сто миль за далеко.»—
Ой їде день, їде два дні,
Аж на третім промовила:
45. «Ой, турчине—турчиночку,
То я виджу валяночку—
Най сі вітну паличечку.—
Рубає вна ба й їдну, дві,
Їдну ему, другу собі.
50. Рукавцем сі вна накрила .

Й у серце ніж забуртила,
Надлетіла зазулочка
Тай узела щебетати:
— Ой, турчине — турчиночку,

55. Нема ж твій Марієчки;
Рукавцем сі ба й накрила
Й у серце ніж забуртила. —
Волів їм сі сам істати —
Ніж мав їм їй ноже дати.

(Записаль Мелитонъ Бучинскій — Станислав. окр.).

В.

(Братъ продаєть сестру).

1. Ой то був братъ Андрієчко,
Та мав сестру Марієчку.
За сім тисяч продав її,
За волоки шовковії.
5. А сам прийшов до домоньку,
Та загадав загадоньку:
— Котрий турок перед веде
То той тобі милий буде. —
А вна шче, вишиває
10. В віконце се поглядає.
« Ой брате мій Андрієчку,
Найми собі служаницю.
А я піду кг Дунаєви,
Кг найвищшому мулірові.
15. Там мудрі мур мурують,
Та чей мене замурують.»
Їдут турки тай татари
На подвірю кіньми стали.
Вийди, вийди, Марієчко,
20. Та отвори ворогечка.

- Не виходит Марієчка,
Але вийшла служеничка.
Стала собі а з близенька,
Вклонилася а з низенька.
25. — Не Мариїн то походець,
Лише з-її ручинь вінець,
Ай брате наш, Андрієчку,
Заслужив есь шибиницю.
Любив есь в нас гроші брати,
30. Люби ж тепер сестру дати.
— Ідіт же, ви, кг Дунаєви,
Кг найвищому мулірови.
Там муліри мур мурують,
Там вам її відмурують.—

(Записав В. В. въ Стайнох округі).

В.

Ой був батько Андрієцько,
Та мав дочку Марієньку,
Продав єї Цісареві
За сто тисяч мілієни.
— Що то, татво, за димове?
Ци воларі огні кладут
Ци вівчарі вівці женут? —
— Поганий царь в веселеньком
Та до тебе, Марієнько —
— Ой ти, татку, Андрієньку,
Де ся мені исховати? —
— Іди, синку (sic!) в Чорну Гору,
Там мулярі мур мурують,
Они тебе замурують.—
— Ой ти, татку, Андрієцьку,
Найміть собі служниченьку,
Поставте єй в тисий стів,

Та чай шіе, хоть не вміе
Най павуе, хоть не знае.»—
—«Ой ти, батьку, Андрієньку,
Виведи нам Марієньку!»—
Вийшла, вийшла служниченька,
Вклонилася що низенько.
—«Не Марисен то ходонько,
Не Марисен голосонько,
Лиш Марисен рутян віноє!—
Ой ти, батьку, Андрієньку,
Ти то любив сумку брати,
Люби ж за нас дочку дати.»—
—«Ідіть же ви в Чорну Гору,
Там мулярі мур мурують,
То вони їй вітмурують.»—

(Записана въ Стрыйск. окр. Чт. въ М. О. И. и Др. 1866. I. III, 587).

Всѣ, приведенныя выше пѣсни о Романѣ и Оленѣ и Андреѣ и Марѣ галицкія. Въ подробностяхъ и въ цѣломъ они представляютъ близкое сходство съ пѣснями у западныхъ славянъ. Малорусская дѣйствительность не представляла реальныхъ условій для того, чтобъ среди нея возникли подобныя пѣсни.

Въ сербскихъ пѣсняхъ встрѣчается чаще всего мотивъ продажи близкаго родственника,—или вообще насилія надъ нимъ,—напр. намѣреніе продать мать и продажа жены въ вышеупомянутой пѣснѣ о женѣ Богдана (Карадж. I, 548), въ пѣснѣ **Воинъ и сестра Иванова**, (ibid. 535). Воинъ пьетъ вино съ тридцатью мартовошами,—и затѣваетъ жениться, хотя бы и насильно, на сестрѣ Ивана, а сестра,—что отчасти сходно съ нашей пѣсней—попросившись пойти умыться, топится, говоря:

«Волим бити морскимъ рибама рана,
Нег' Воину за неволю луба,
Нег' Воину братнину крвнику.»

Въ другомъ варьянтѣ братъ называется уже не Иванъ, а Лютица Богданъ. Въ другой пѣснѣ о Лютицѣ Богданѣ и сестрѣ его уже сестра выходитъ противъ воли брата за Загорчича Николу и потомъ вмѣстѣ съ мужемъ терзаетъ брата, когда тотъ навѣдался къ нимъ въ гости; но Богдану удается выпросить, чтобъ ему развязали руки, и онъ убиваетъ зятя, разбиваетъ о камень головы племянникамъ, а сестрѣ выдираетъ очи. Въ пѣснѣ *Не ће Мара за Вугарска Вана* (Кар. I, 55) мать уговариваетъ дочку выйти за болгарскаго бана ради выгоды своей и брата. Пѣсня эта, очевидно, отрывокъ. Слѣдующая—*Заручница Ердега Стјепана*, начинается почти также. Мать, для выгоды семейной сосватала дочку за Ердега Стјепана, пьяницу и союзника турецкаго. Дочь упрашиваетъ мать не выдавать ее и притвориться мертвою. (Кар. I, 551). Въ пѣснѣ *Новак и Радивоје продају Груицу*, которая начинается, почти какъ наша пѣсня:

Вино пије Новак и Радивој

У зеленој гори Романији,—

дѣло идетъ о продажѣ отцемъ сына Груицы, котораго покупаетъ турчанка вдова Джафербегова,—но дальше нѣтъ ничего общаго съ нашей пѣсней. (Кар. III, 4). Въ пѣснѣ *Удаја сестре Лъубовића* (Кар. III, 543) братъ отдаетъ противъ воли сестру за стараго турка,—но пѣсня кончается похищеніемъ дѣвушки молодымъ туркомъ.

Сербская пѣсня *Заручница Ердега Стјепана* (Кар. I, 551) представляетъ едва ли не источникъ изъ которой образовались чешскія и моравскія пѣсни о туркѣ—женихѣ, отъ которыхъ пошли дальше и пѣсни о дѣвушкѣ насильно выданной за турка. Мать изъ за подарковъ сговариваетъ дочь за Герцога Стефана, пьяницу и пріятеля турецкаго. Дочь не хочетъ идти и проситъ мать,—когда она услышитъ бубны и свирѣли,—выдать ее за мертвую. Женихъ приѣзжаетъ и испытываетъ притворяющуюся дѣвушку: пускаетъ ей змѣю въ горлу, щекочетъ бороною лицо,—и увѣрившись что она умерла, уѣзжаетъ. Дѣвушка вскакиваетъ, выражая радость.—

*

Въ чешской пѣснѣ объ обманутомъ туркѣ (Oklamaný Turek, — Čelakowski, Slovanske národní Písňe, 1827 t. III, II, Urben Prostonárodní české písňe a říkadla, 1864, 485—486) турецкій князь проситъ въ замужество дочь одного землянина, но дѣвушка притворяется мертвою, когда прѣзжаетъ турокъ, — и тотъ даетъ дорогіе подарки на похороны. Начала другихъ варьянтовъ, приведенныхъ у Эрбена, уже разсказываютъ фэбулу такъ, какъ будто инициатива сватовства исходитъ скорѣе отъ отца дѣвушки, чѣмъ отъ турка. Почти дословно сходна съ первой пѣсней Эрбена и моравская пѣсня Turek ženich у Сушилы (Moravske nár. písňe. 1868, 124—126).

Другая же моравская пѣсня передаетъ тему сватовства турка уже иначе; она заключаетъ въ себѣ столько точекъ соприкосновенія съ нашими пѣснями, что едва ли не слѣдуетъ признать ее, если не матерью, то ближайшей сестрою нашихъ пѣсень.

Вотъ эта пѣсня, (Sušila, 144—145), Za Turka provdaná:

Seděl jeden věsen
 Sedm desát neděl,
 A tak těžko seděl,
 Až tam ošedivěl.
 Sam sobě rozmlúval,
 Kdo by ho vyjednal,
 Že by mu dceru dal,
 Svá dceru Barbaru,
 Polovicu dvoru.
 Žádný ho neslyšel,
 Edem to pachole,
 Co polůzř koně.
 Pachole nemeškalo,
 Turkům povídalo:
 Slyšte milí páni,
 Co náš věsen pravi:
 Kdo by ho vyjednal и т. д.
 Turci nemeškali,

Vězena vyručali.
 Pručel vězen domů,
 Sednul si ke stolu,
 Svěsil hlavu dolů.
 Což je vám, tatičku?
 Snad vás hlava boli,
 Nebo život celý?
 —Mia hlava neboli,
 Ani život milý;
 Slibil sem t'a dáti
 Turka pohanovi.
 A ja bych zas nešla,
 Radši bych umřela.
 Na hůru běžala;
 Muziku slyšala.
 Můj milý tatičku,
 Pro koho to jedá
 Střilajú, bubnajú?

Pro tebjá, Baruško,
Najmlodši dceruško.
A Turci přijeli,
Všecko stroje měli.
Koníčky v šarlatě;
Pacholci ve zlatě,
Jeji najmilejší
V samim diamantě ¹⁾.
Do voza sedala,
S otcem sa žehnala.
S Bohem máj tatičku,
Už k vám vie nepřijelu
Zakél živa budu.
Patnást mil ujela
Slova nemluvila.
Třidest mil ujela
Slovo promluvila:
Počkaj milý koči,
Až z voza seskočím
Napiju sa vody.
Nepij, milá, vody
Máš vínko ve vozi.
Pivo, vínko dobré
Vodička nejlepší.
Ona seskočila,
Vinek s hlavy snala,
Na vodu pustila.
Plyn ty máj vñečku
Až k mému tatičku,

1). Въ дръ вартурѣ:
Ke dverim přijeli
Do dverim strelili;
Stroj se, mladá pani,
To'edes ty s námi

A pověz ty jim tam
Že sem sa vydala
Bystrému Dunaju.
Ty drobné rybičky,
To moje družičky;
Ti velcí karpové,
To moji družbové;
Vrbina, olšina
To moja rodina,
Vody dosihala,
Do Dunaja padla.
Turek křičí, plače,
A sobě nařiče.
Jeji bílé vlasy
Po vodě sa plasi.
Jeji bíle ruce
Vodú plavú prudce.
Jeji černé oči,
Pisek sa v nich soči,
Turek křičí, plače,
A sobě naziče:
Bych t'a byl dovezl
K svaj milej mateři,
Nedala by tobě
Po zemi choditi;
Byla by ti stala
Červená přikryti.
Zvonily by tobě
Ty turecké zvany.
Věil t'a budú zráti
Ty morské potvory.

(Нѣмецкіи переводъ помѣщенъ въ
Westslawischer Märchenschatz. Wen-
zig 1870, 280).

Другой короткій вообще варьянтъ, (стр. 147, 1) опускаетъ, какъ и въ малорусскихъ пѣсняхъ, подробность о пребываніи отца въ плѣну,—а прямо начинается съ разговора между отцомъ и дочерью, въ которомъ отецъ признается:

Že sem tebe prodal	Vyhledni oknem ven,
Turku robanovi.	Prachyli to idú
Vyhledni, dceruško,	Nebo Turci jedu? и т. д.

Въ третьемъ варьянтѣ отецъ называется Graštacký mýt-ník, Онъ сидитъ подъ арестомъ въ Красномъ Камнѣ (v. čer-veném Kameni),—и соглашается дать дочь туркамъ за свободу свою. Дочь предлагаетъ обмануть турокъ и отдать имъ служанку,—какъ и Маріечка въ нашей пѣснѣ;—отецъ посылаетъ дочку посмотреть:

Či to dú mraĥavu,
Či zoge červené?

Приходятъ турки,—и уводятъ дѣвушку. Но она проситъ ножъ разрѣзать яблоко—и пронзаетъ себя.—Въ четвертомъ варьянтѣ (стр. 147, примѣч.) уже дѣвушку:

Slúbil pan Sobolý	Aby mu dceru dal,
Panu Lidborovi,	Že mu kúpe hory,—т. е. мо-

тивъ обмѣна отца за дочь въ плѣнъ турецкій перенесенъ въ ежедневныя бытovyя отношенія, какъ «пропитіе дочки Лемерихой» въ извѣстной малорусской пѣснѣ.—Въ пятомъ моравскомъ варьянтѣ (стр. 146) вдова имѣла пятнадцать дочекъ, и послѣднюю Вѣрушку хочетъ взять турокъ (а въ другой редакціи Бруновскій гетманъ). Дѣвушка притворяется мертвою, какъ въ сербской пѣснѣ, о герцогѣ Стефанѣ и какъ въ чешской и въ моравской Turek ženich, но не такъ удачно; турки увозятъ ее. Дорогою она останавливается у дуба и ломаетъ вѣтки (такъ и въ малорусской пѣснѣ, Андриечко вар. А) и бросаетъ по дорогѣ въ знакъ, что тутъ проѣзжали турки,—потомъ бросается въ Дунай.—

Близость всѣхъ вышепоименованныхъ сербскихъ и моравскихъ пѣсенъ заставляетъ предполагать одинъ источникъ ихъ образованія. Но слѣдуетъ замѣтить, что вар. А пѣсни о

Романъ и Оленъ представляет довольно самостоятельную и художественную группировку общихъ всѣмъ пѣснямъ подробностей. Пѣсня же объ Андріечкѣ и Маріечкѣ ближе къ моравской ¹⁾.

Мотивъ насильнаго увоза дѣвушки или такой же отдачи ее замужъ противъ воли—мы встрѣтимъ въ другихъ пѣсняхъ, съ подробностями, встрѣчающимися въ вышеприведенныхъ пѣсняхъ;—такова напр. богатая вариантами и чрезвычайно распространенная пѣсня о Лемерівнѣ,—которая начинается съ того, что, мать Лемериха пропиваетъ свою дочку,—(Шкандибенку, Сінкевичу или подобн., но не турку, не иностранцу), а оканчивается тѣмъ, тѣмъ, что Лемерівна убиваетъ себя,—говоря: «кпи, кпи, мое сердце на ножі,

Ніж маеш ти спочивати § нелюбом на ложі»

(Ненапечат. вариантъ изъ трехъ, доставленныхъ намъ изъ Галичины г. М. Бучинскимъ; см. также Метлинскаго, стр. 284—285, Закревскаго, Старосв. Бандуриста Малор. Сборн., 205—206, Лисенко, Укр. п., № 6. Чт. М. И. О. и И. и Др. 1870, III, III, 15. Кромѣ того у насъ есть еще 5 ненапечатанныхъ вариантовъ, не считая вышеупомянутыхъ 3 галицкихъ).

¹⁾ И въ образахъ и выраженіяхъ пѣсня о Романѣ и Оленѣ представляет большое сходство съ сербскими,—напр:

На зеленіи цариночку
Пили турки горілочку,
Пили, пили, підпивали,
А Романа підмовляли....

Піју вино тридест Маргоноша,
Међу њима неженѣн Воине,
На беседи неженѣн Воине....
(Кар. I. 535, ср. 541)

или

Встав, зірвався, пішов з шумом,
Тільки вихор за ним свиснув,
Доц ударив ясином гроном....

Кад говори, громове пуцају,
Кад погледа, мунѣ свјевају,
А кад оди, све се земля тресе.
(ibid. 552).

Замурованье женщины въ стѣну — подробность часто встрѣчающаяся въ сербской поэзіи, см напр. Кар. II. 115, Зиданье Скадра.—

УВОЗЪ (И УВІЕНІЕ) ДѢВУШКИ ТУРКАМИ.

За синім морем, под новим двором,
Гапуленька сорочку шиє;
Шие, вишиває і на двор поглядає.
«Миколайку, бративу, що там так сивіє?
Ци ратаєньки оруть, ой ци волики пасуть?»
— Ой Гапуле, сестро, не ратаєньки оруть і не волики пасуть,
Оно по тебе, Гапулю, туроньки ідуть.—
«Ой Миколайку, бративу, найми же ти кухароньку,
А я сховаюся під девятеро дверей, під десятій замок.»
Наїхали туроньки, стали Гапулі шукати....
Гапулина хустонька, но не Гапулина головка;
Гапулини пацѣри, но не Гапулина шіа;
Гапулина сукодьба, но не Гапуля сама;
Гапулини панчошкы, но не Гапулини ножки;
Гапулини черевички, но не Гапулин ход.
Стали двері ламати, Гапулю добувати;
Девятеро дверей зламали, і Гапулю достали.
Посадили її в кгариту, оточили полотенцем,—
Не били в полотенце, но в Гапулине серце...
Кгарита схилилася, з Гапули кров вилилася.

(Изъ рукъ сб. Андреевскаго Зап. въ д. Хорошицкѣ, ц. Цолоти,
Бѣльск. у. со словъ старуки).

Пісня эта принадлежитъ, очевидно, къ одному кругу съ предыдущими,—которыя подробности, развившись, сложились тутъ въ особый вариантъ, весьма впрочемъ несильный безъ сравненія съ предыдущими. Кроме того на піснѣ есть позднѣйшіе налеты, напр. карета.—Въ этой піснѣ развита особенно подробность подміны дѣвушки—паночки служанкой. Ту же подробность встрѣчаемъ въ упомянутой уже выше моравской піснѣ.

ДѢВУШКА ТОПИТСЯ, ЧТОВЪ ИЗВАВИТЬСЯ ОТЪ НЕЛЮ-

ВИМАГО ЖЕНИХА.

Ходитъ Иванъ по нѣмъ Дунай,
 А за нимъ, за нимъ турецкій панъ.
 «Чи ти Иване рибѣ ловиши,
 Чи ти ся Иване перевозни?»
 — Гирѣ жъ моѣ перевозъ,
 Ажъ обилляли дробні сѣтки.
 Мавъ одну сестру Пеласію,
 Та втопилася у водію...
 Пійшла в Дунай воду брати,
 Изъ двома візерцями;
 Однимъ відромъ зачерпнула,
 А за другимъ утонула.
 Нехай шуки ідуть руки,
 А плотиці—ділі лиця;
 Нехай нелюб нелюбує,
 Біле лице не цюлує;
 Нехай піровъ оці гонятъ,
 Нехай нелюб не волоцятъ.

(Изъ рукописнаго сборника Сидяцкаго).

Пѣсня эта представляетъ намъ, очевидно, довольно запутаннымъ впрочемъ, изъ сказанія о туркѣ-женитѣ: дѣвушка топится для того чтобы избѣжать брака съ нелюбомъ, — который долженъ быть тотъ турецкій панъ, о коемъ упоминается въ началѣ пѣсни и который илѣтъ совершенно не имѣетъ здѣсь смысла. — Подробнѣе изъясненія дѣвушки отъ брака съ туркомъ посредствомъ утопленія въ Дунаѣ ср. выше въ моравскихъ пѣсняхъ.

69.

ДВВУШКА—ВОИНЪ.

(Взята въ плѣнъ татариниомъ).

1. Тай чую загадано та заповідаю,
2. Усім козаченькам та в військо йти
3. У кого є сини то вислати
4. А в кого нема,—то наймати.
5. Жила вдова на край села,
6. Та не мала ні одного сина,
7. Тільки мала одну дочку Катериночку,
8. Тай тую в військо виряжала,
9. А виражаючи наущала:
10. —Дочко моя, Катериночко!
11. Як будеш ти в військо йти,
12. То не попережайся поперед війська
13. І не оставайся позад війська
14. Та держись війська середнього
15. І козаченька сердешного.—
16. Дочка Катериночка не послухала
17. Конем попереду поїхала.
18. Усі козаченьки у плин пішли
19. А Катеринин коник не перейшов,
20. Деє узявся та татарин
21. Та узяв кониченька за повідьки,
22. А Катериночку за білу ручку,
23. Повів кониченька у станечку—
24. Катериночку у світлицю,
25. Дає кони тові вівса-сіна
26. А Катериноньці меду-вина
27. Кінь ірже сіна-вівса не їсть
28. Катерина плаче, меду-вина не пьє,—
29. Кінь ірже та по станиці—
30. Катерина плаче та по матінці.

(Київск. губ., изъ рукопис. сборн. Штангея).

Б.

1. Синее море, жовтий цвіт,
2. Та загадали на весь світ:
3. У кого є коні,—годуйте,
4. У кого нема,—купуйте.
5. У кого сини,—зряжайте,
6. А в кого нема,—наймайте,
7. Ой зажуриться удова,
8. Що в неї кінє е, сина не має.
9. Тільки одна дочка Оленочка
10. =8 А.
 11. Мати Оленочку у військо виряжала
 12. Виряжала, научала:
 13. Ой дочко ж моя Оленочко,
 14. Ти не йди, дочко поперед війська,
15. =13 А. позаду.....
 16. А йди, дочко, із боку війська.
 17. А Оленочка не послухала,
 18. Поперед війська поїхала,
 19. Як же припало річку брести
І Дунай плести
 20. То Оленочка перебрила и переняла.
- 21 =20 А. татарюшко,
 22. Узав коня за поводи
- 23=22 А Оленочку... 24=23 А. у стайницю 25=24 А, 26=25 А, 27=26 А.

(Изъ рукоп. сборн. Чубинскаго и Новицкаго).

Къ этимъ двумъ варьянтамъ пѣсни самая близкая—
колядка, напечатанная у насъ выше на стр. 27 Е.,—въ которой
многіе стихи почти дословно совпадаютъ съ половиною сти-
ховъ въ послѣднихъ варьянтахъ. Тоже самое видимъ въ ко-
лядкѣ у Головацкаго (Чтенія. 1866, I, III, 609)—и у Лу-
вашевича (Малор. и Червон. думы и пѣсни, 86—87). Тѣмъ
не менѣе, въ пѣснѣ о дѣвущкѣ—воинѣ за вычетомъ того, что

есть въ вышеприведенной колядкѣ, остается оригинальнымъ то, что дѣвушка идетъ на войну, будто сынъ вдовы, и что она (попадаетъ въ плѣнъ и) становится женою (татарина) въ то время, (или послѣ того, какъ она перебродитъ рѣку, при чемъ, слѣдуетъ думать) открывается полъ дѣвушки. Пѣсни на эту тему мы встрѣчаемъ во многихъ мѣстахъ, какъ въ славянщинѣ, такъ и у другихъ народовъ.

Такъ бѣлорусская пѣсня очень близка къ малорусскимъ, — только въ ней сватовство королевича на дѣвущкѣ-воинѣ выставлено впередъ, какъ въ колядкахъ предложеніе молодому герою руки дочери короля, — и конецъ бѣлорусской пѣсни совсѣмъ другой. Вотъ эта пѣсня:

Ой, загадали на войну
Нашаму сылу ўсяму,
Нашаму войту самому.
У нашаго войта смяноў вѣтъ,
Одна дочушка на роду,
И тоя ѣхаци на войну:
«Да справъ жа мнѣ, бацька,
востры мечь,
Кабъ дѣбро было войско сѣмъ.»
Скоро войтовна уступила,
Половина войска ушла;
Скоро войтовна махнула,
Дакъ мое войско уснуло.
Одозвався королевичъ:
— Ой, кабъ я вѣдаў, чій то
сынъ,
Отдаў бы я дочку королевночку.
«Ой, не цитай, королевичъ,
чій то сынъ:
Я сама падна войтовна!»

— Колижъ ти есць войтовна,
Яжъ цабе за сына возьму,
Я жъ тобѣ половина — коро-
леўства опишу. —

Ой войтовну бацька выправляў,
Войтовна бацька приказываў:

— Да ня ѣдзь, войтовначка,
на перадзѣ! —

Войтовна бацьки ня слухала,
Наперадъ войска паѣхала.

Прыѣхала къ синяму морю,
Треба тому войску у плаў

плысци:

Скоро войтовна поплынула,
Посярудъ моря ўтонула.

Усѣ козаки зъ войнѣ ѣдуць,
Войтовныкон у рукахъ вядуць:

Войтовна бацьки ня слухала,
Да ў низъ голоўку положила.

(Безсенюва, Бѣлор. пѣсни, I. 39, 1)

1) Пѣсня эта помѣщена между купальными; — но это не даетъ еще основанія видѣть въ ней обрядовое и мифическое начало. На купальный

Вотъ моравская пѣсня, въ которой части, существующія въ малорусскихъ колядкахъ и малорусской и бѣлорусской пѣснѣ о дѣвушкѣ — воинѣ, — соединены такъ:

Zakzaali nà vojnu
 Sedláčkovi do domu.
 Sedláček se zastaral
 Sednà za stíl zaplakal.
 Nemàu syna žádného
 Ani bratra vlastního.
 Ty d'èvečko najstarši,
 Jdi za mne bojovati.
 Oj tatičku nep'jdu,
 Já bojovat nebudu.
 Já sem srdca mēkkého
 Já se leknu každého.
 Ty dceruško prost'edni,
 Idi za mne bojovati.
 Oj tat'čku nep'jdu
 Ja bojovat nebudu и т. д.
 Poslal pro tu najmladši:
 Tebe já mám naj radši.
 Pod' d'èvečko pod' domũ,
 Pojed' za mne na vojnu.
 Ja tatičku, já p'jdu,
 Za vás bojovat budu.

Ja sem srdca tvrdeho
 Nebojim se żadneho.
 A kdyz ji oblékali
 Obě sestry plakali.
 Kdyz ji vlasy spleтали,
 Všecky panny plakaly.
 Kdyz na kona sedala
 Otec, máti plakala
 Jed' dceruško jed's Bohem,
 Daj ti pan Bůh dobrý den
 Jak do vojny přijela,
 Třikrát vojsko objela,
 Jak ponajpreu střelila,
 Tri sta Turků zranila.
 Jak po druhé střekla,
 Cely tábor zranila.
 Jak po třeti skl'elila
 Všecky Turky zahaala.
 Podivil se císař pãno
 A co je to za husar?
 Jenom jednou dcerku mám,
 Tu tomu vojáčku dam ¹⁾.

вечеръ, какъ и вообще во время, когда поются преимущественно обрядовыя пѣсни, поются иногда пѣсни неизб'ющія въ себѣ ничего обрядоваго.) Такъ въ Галичинѣ поютъ какъ колядки такія пѣсни, какъ напр. объ отъѣздѣ козака въ войско (Чтенія, 1865, I, III 55) о девяти братьяхъ и десятой сестрѣ

¹⁾ Ср. въ вышеупом. колядкѣ у Лукашевича:

Угляне се сам царь на креслі:
 „Ой колиць я знав,
 Чий то син гуляв,
 То яб за ёго свою дочь отдав,
 Половину царства ёму би отдав.“

A ne jesem já vojácěk,
A sem ja ti Anička,
Chudobného tatička.
A jedneho syna mám,

Tobě Aničko ho dám.
Hned se vojna skončila,
A svadba še strojila.

Это болѣе длинный варьянтъ. У Сушила есть болѣе короткій, конечно, первичный варьянтъ съ одною только дочерью, какъ и въ малорусской пѣснѣ. Тутъ дѣвушка отказывается отъ свадьбы съ сыномъ короля, говоря:—

Něpřijela sem se vdat'
Přijela sem bojovat'

To za sveho mileho,
Za tatička stareho.

Изъ третьяго варьянта Сушила приводитъ наставленія отца дочери, сходныя съ тѣми, какія даетъ мать въ малорусской пѣснѣ:

Duž jí vrata otviral,
Takto jí on povídal:
Nedrž sa předu, zadu,

Než sa chytņi prostrědu.
V zadu, předu střilajú
Prostředek vymínajú.

(Подобная же пѣсня чешская: Waldau, Böhmsche granaten, В. I, 266. Словацкая—Korper—Slavische Melodien (L. 1844) 34.—король женится на дѣвужкѣ). Изъ романскихъ пѣсень болѣе обстоятельно обработана эта тема въ португальскихъ романсахъ. Напечатанный у Беллермана (Portugiesche Volkslieder und Romanzen, Leipzig. 1864, 64—74), романсъ «Donzella que vai à guerra» состоитъ изъ двухъ половинъ: начинается такъ:

Большая война объявлена,
Между Франціей и Арагономъ.
«Горе мнѣ,—старому,
На войну я идти не имѣю силъ,
Есть у меня семь дочерей,
Но ни одного сына!»

(тамже 45) объ обманѣ дѣвужки волохами (тамже 87—88) и т. п. Это особенно дѣлается въ Бѣлорусси. гдѣ на кунала поютъ и шуточные пѣсни, заимствованныя у Малороссовъ, какъ „Ой, Сябѣня, Сябѣня, Ходи, серца, до мяне“ (малор.—Семене, до мене) или „Да пропу чумакъ жито“ (Везононь, Бѣлор. пѣсни, I, стр. 55, 57) и т. п.—

Дальше идетъ разговоръ отца съ младшею дочерью,—которая изъявляетъ желаніе пойти на войну. Отецъ говоритъ по очереди, что дѣвушку узнаютъ по волосамъ, глазамъ, плечамъ (*os hombros mui altos*), груди, (*os peitos mui altos*), рукамъ, ногамъ,—но дочь на все это даетъ успокоительный отвѣтъ,—прощается съ родными, получаетъ ихъ благословеніе и идетъ на войну «защищать короля». (*defender el Rei Dom Joao*). Вторая половина начинается:

О моя мать, моя мать,

Я умру отъ любви,—

Очи дона Марка

Женскія очи, а не мужескія!

Мать совѣтуетъ пригласить дона Марка въ садъ:—если онъ женщина, онъ выберетъ изъ цвѣтовъ розу;—но онъ выбралъ пахучую фіалку,—замѣтивъ,—что розы для дамъ.—По очереди повторяются жалобы (капитаномъ) и мать совѣтуетъ пригласить дона Марка на обѣдъ: если онъ дѣвушка то сядетъ на рогожкѣ;—пригласить на рынокъ:—если женщина то кинется на ленты,—наковедь въ купальню. Но хитрая дѣвушка садится на высокой стулѣ, покупаетъ кинжалъ. А когда она снимаетъ башмакъ, собираясь идти купаться,—то пажъ приноситъ ей письмо. Дѣвушка-воинъ плачетъ и говоритъ, что мать ее умерла, отецъ умираетъ и т. п.,—и приглашаетъ капитана ѣхать съ нею. Дома она представляетъ его отцу, какъ будущаго зятя.—«Семь лѣтъ я была на войнѣ,

И считалась муцциною,—

Никто не узналъ во мнѣ дѣвушки,—

Только мой капитанъ,—

Узналъ меня по глазамъ,

И ни по чему другому.»

(Менѣе полный варьянтъ у *Garret—Romaneiro por de Almeida* и Ферд. Вольфа—*Proben portugesischer und Catalanischer Volksromanzten*, W. 1856, 99. Беллерманъ указываетъ старый испанскій варьянтъ, упоминаемый у португ. поэта *Jorge Ferreira de Vasconcellos*, ум. въ 1585).

Въ сѣверной Италіи есть много вариантовъ подобной пѣснѣ. Нигра въ своемъ сборникѣ пьемонтскихъ пѣсень, помещенномъ въ *Rivista Contemporanea* за 1858, 1861, 1863, — и къ великому сожалѣнію, не изданномъ отдѣльно, говоритъ что собралъ 12 вариантовъ, изъ которыхъ напечаталъ три (*Canzoni popolari del Piemonte, fasc. III, 86—92*) Джузеппе Ферраро помѣстилъ другой монферринскій вариантъ въ сохвъ *Canti Monferrini* въ изданіи D. Comparetti ed Al. Ancona—*Canti e Racconti del popolo Italiano* 1870, t. I, p. 54.

«За чѣмъ плачете вы, отецъ,

За чѣмъ плачете вы?—

—Я долженъ идти на войну.—

Я пойду за васъ.

Дайте мнѣ коня,

Который бы могъ носить меня,

Дайте мнѣ служителя,

Который бы былъ мнѣ вѣренъ,—

Такъ начинаются пьемонтскіе варианты. Дѣвушка, одѣвшись драгуномъ, идетъ на войну. Но начальникъ батальона (у Ферраро) или корольевичъ (у Нигры) подозрѣваютъ въ драгунѣ дѣвушку. Чтобъ испытать ея, приводятъ ее въ лавку, — соблизнить перчатками, въ садъ—цвѣтами, и т. д., у Нигры рядъ испытаній оканчивается тѣмъ, что ее посылаютъ брести черезъ воду (ср. въ нашей пѣснѣ вар. А ст. 19, вар. Б, ст. 19) «Если она дѣвушка,—то не захочетъ раззуваться». Но когда она стала раззуваться пришло письмо съ отпускомъ. Дѣвушка возвращается домой, торжествуя, что «показала храбрость, была семь лѣтъ на войнѣ и сохранила честь». Венеціанскій вариантъ Адольфа Вольфа (*Volklieder aus Venetien, W. 1864, 57—59*) не такъ полонъ: дѣвушка идетъ вм. брата; для испытанія, ее ведутъ на рынокъ, гдѣ она покупаетъ не перстень, но оружіе, предлагаютъ вымыть руки, (въ португальскомъ вариантѣ дѣвушка надѣется скрыть малыя руки и ноги большими перчатками и сапогами), но она отвѣчаетъ, что солдатъ омываетъ руки только въ крови хри-

стіанской, —везуть въ садъ, гдѣ она не беретъ букета, —говоря, что солдатъ, развѣ изрѣдка, возьметъ розу или жасминъ.»

Сербскій варьянтъ, заключающій въ себѣ подробности испытанія дѣвушки, ближе къ романскимъ пѣснямъ, чѣмъ къ моравской и нашимъ, —хотя подробности испытанія и конецъ пѣсни своеобразны. Пѣсня начинается восклицаніемъ: «хвала богу, хвала единому!» и за тѣмъ рассказывается, —что кришло письмо отъ султана изъ Стамбула къ старому Гейвану, требующее на войну или его, или замѣну на девять лѣтъ. Вмѣсто отца ѣдетъ дочь Златія. Плачъ отца и разговоръ съ дочерью рассказаны длинно, какъ почти все въ сербскихъ пѣсняхъ; дѣвушка —воинъ всѣмъ нравится, помѣщается въ домѣ визиря и служитъ девять лѣтъ, но сынъ морскаго визиря Омеръ подозрѣваетъ полъ ея. Отецъ его совѣтуетъ испытать дѣвушку, предложивъ ей кидать булаву, дискъ, —та бросаетъ хорошо; потомъ ее приглашаютъ лежать на травѣ, —которая должна только слегка придавиться подъ дѣвушкою. Но Златія придавливаетъ траву еще и грудью. Когда ее наконецъ ведутъ купаться, —и она начинаетъ снимать нагрудникъ, прибѣгаетъ вѣстникъ, говоря что отецъ ея умеръ, и т. д. —дѣвушка бросается на коня, и съ конемъ въ рѣку, —откуда кричитъ Омеру: «Омеръ, молодой воинъ, —пусть растутъ у тебя на полѣ хлѣбъ, какъ у меня волосы подъ чалмою, —пусть растутъ у тебя яблочки въ саду, какъ у меня груди,» —и ѣдетъ прямо въ свою землю, къ своему отцу, старому Гейвану. (Tommaeseo, *Canti popolari toscani, corsi, illirici, greci. Venezia, 1841, t. III, 79—84*).

Великорусская былина о женѣ Ставра, пріѣхавшей для выручки мужа, посаженнаго Владиміромъ, за хвостовство въ погребъ, переодѣвшись въ ордынскаго посла, отклоняется онъ всѣхъ вышеприведенныхъ варьянтовъ по основному мотиву, —такъ какъ въ ней нѣтъ рѣчи о службѣ за семью на войнѣ, —и нѣтъ мущины, который отерываетъ полъ переодѣтой женщины. Но былина эта развиваетъ подробно тему испытанія женщины, какъ и романскія и сербскія пѣсни. Въ

былинѣ подозрѣваетъ въ послѣ женщину, жену Ставра, княгиня, жена Владиміра. Послу-женщинѣ предлагаютъ бороться,—она

Первому борцу изъ плеча руку выдернетъ,
А другому борцу ногу выломить;
Она третьягохватила поперетъ хребта,
Ушибла его среди двора.

А плюнулъ князь, да и прочь пошолъ:
«Глухая княгиня, нерзумная!

У тя волосы долги, умъ коротокъ:

Называешь ты богатыря женщиною.»—

Заставляютъ жену Ставра стрѣлять изъ лука;—она предлагаетъ свой лукъ, который и 30 человекъ едва несутъ—и разбиваетъ въ куски дубъ,—потомъ обыгриваетъ Владиміра въ шахматы. Владиміръ соглашается платить подать послу двѣнадцать лѣтъ. Посолъ—женщина требуетъ гусляра; приводятъ Ставра, котораго посолъ беретъ себѣ вмѣсто подати и уѣзжаетъ. Надъ Днѣпромъ жена Ставра открывается мужу, дѣлая ему циническія напоминанія. (Кирѣевскій, Пѣсни, вып. 4, 59—68). Въ варьянтахъ у Рыбникова (Пѣсни, II, 93—191) княгиня еще съ большею откровенностью говоритъ объ анатомическихъ примѣтахъ переодѣтой жены Ставра,—а въ испытаніи, вм. шахматъ, является и наблюдение отпечатка частей тѣла на перинѣ, на которой спитъ посолъ—женщина, а также баня парная съ княземъ Владиміромъ, гдѣ женѣ Ставра удается скрыть свой полъ только потому что «у князя Владиміра были sprawy княженецкія,» и Ставрова жена успѣла выпариться и одѣться, пока князь пришелъ въ баню. Князь соглашается отдать за посла племянницу или дочь. Конецъ, какъ у Кирѣевскаго,—только намеки еще болѣе развиты. (Тоже, I, р41—250).

Албанская сказка о княжѣ Теодорѣ (Hahn, Griechische und Albanesische Märchen, II, 124—129) по подробностямъ представляетъ среднее между романскими пѣснями, сербскою пѣс-

нею и великорусскою былиною¹⁾. Въ изданіи г-на Радлова *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd Sibiriens* (I, II, 12—23) находимъ тюрко—алтайскій расказъ, въ которомъ есть много подробностей, общихъ съ великорусскою былиною, — только мотивъ переодѣванія другой: дѣвушка сестра хлопчотъ въ пользу брата, который нечаянно убитъ на охотѣ, потомъ братъ оживляется дѣвушками, добытыми въ жоны его сестрою-воинномъ. Г. Стасовъ (О происхожденіи русскихъ былинъ, Вѣстн. Европ. 1869, II, 688—696) выводитъ великорусскую былину, албанскую сказку и тюркскій расказъ изъ однихъ восточныхъ источниковъ. Предположеніе это можетъ получить больше вѣроятности, если будетъ указанъ ближайшій восточный источникъ и для пиринейскихъ варьянтовъ, — отъ которыхъ, весьма вѣроятно, пошли французскій и итальянскіе; въ сербскомъ турецкая обстановка, видимо, господствуетъ, — а потому восточное происхожденіе его тоже вѣроятно.

¹⁾ Мотивъ переодѣванія дѣвушки въ воина встрѣчается въ сказкахъ разныхъ народовъ и съ нѣкоторыми подробностями испытанія, подходящими къ тѣмъ, какія мы видѣли въ вышеизложенныхъ пѣсняхъ. Такова напр. валашская сказка „Царская дочь и жеребенокъ“ (Schott, *Walachische Märchen*, Stuttg. 1845, 171—183) Здѣсь царская дочь переодѣвается воинномъ, чтобъ избавиться отъ жениха—волшебника, добываетъ невесту (для другихъ), выходитъ сама замужъ и т. д., — между прочимъ ее испытываютъ на базарѣ, купить ли она оружіе и т. п. Но эти подробности перемѣшаны съ другими, — какъ вообще бываетъ въ сказкахъ, большая часть которыхъ составная. Сами по себѣ подробности, сходныя въ сказкахъ и въ пѣсняхъ, еще не даютъ достаточнаго основанія предполагать общій источникъ для тѣхъ и другихъ. Переодѣваніе можетъ быть обусловлено разными мотивами сказки, а испытаніе естественно идетъ за переодѣваніемъ, — за тѣмъ испытаніе оружіемъ также естественно является для открытія воина въ костюмѣ женщины, какъ напр. въ исторіи Ахиллеса, и на оборотъ дѣвушки въ костюмѣ воина, какъ въ вышеупомянутыхъ пѣсняхъ и сказкахъ. Съ достовѣрностью предположить общій источникъ для пѣсень и сказокъ разныхъ народовъ, — можно только тогда, когда мы видимъ сходство и въ основномъ мотивѣ и въ главныхъ подробностяхъ —

*

Во всякомъ случаѣ малорусскія пѣсни отличаются отъ великорусской былинны какъ мотивомъ переодѣванія дѣвушки, такъ и отсутствіемъ подробностей испытанія ея и заключеніемъ. Отсутствіемъ испытанія отличается эта пѣсня и отъ романскихъ и сербской, — хотя и сходна съ ними относительно мотива переодѣванія: — для службы за семью. Ближе всего по этому наша пѣсня съ чехо-моравскими, — и вмѣстѣ съ ними сходна цѣлою серединою своею съ колядками. Мы не рѣшаемся еще сдѣлать окончательный приговоръ объ образованіи малорусской пѣсни о дѣвушкѣ-воинѣ. Но на основаніи вышеизложеннаго считаемъ возможнымъ высказать такое предположеніе: у малоруссовъ, какъ и у чехо-моравовъ были пѣсни о молодомъ богатырѣ, — какъ колядка; — въ этихъ пѣсняхъ пришелъ путемъ усвоенія тотъ мотивъ о дѣвушкѣ-воинѣ, который лежитъ въ основѣ романскихъ пѣсней объ этомъ сюжетѣ. Мотивъ этотъ, какъ извнѣ явившійся и мало отвѣтствующій дѣйствительности, — остался въ моравской, а еще болѣе въ малорусской пѣснѣ неразвитымъ и только слегка измѣнилъ колядку о мушинѣ-богатырѣ, — при чемъ даже подробности объ испытаніи переодѣтой дѣвушки не усвоились и не развились. Только въ томъ, что дѣвушка попадаетъ къ татарину и становится его женою какъ разъ послѣ того, какъ перебродитъ рѣку, есть слабый отголосокъ того послѣдняго испытанія въ водѣ, какое въ нѣкоторыхъ западныхъ вариантахъ является послѣднимъ эпизодомъ передъ выходомъ дѣвушки замужъ. Плѣнъ у татарина вм. выхода замужъ за капитана, или царскаго сына, — составляетъ финалъ, наиболѣе отвѣчающій реальному характеру малорусской поэзіи, и въ тоже время этотъ плѣнъ въ пѣснѣ изображенъ близко къ тому, какъ изображаютъ колядки свадьбу. Бѣлорусская пѣсня — очевидно одного происхожденія съ малорусскою и моравскою; она отличается только перестановкою подробностей, т. е. большею перепутанностію, — а также послѣдними 6-ю стихами; но изъ нихъ потопленіе войтовны въ морѣ — неорганическая прибавка по поводу слова «плы-

сти», находящаяся въ противурѣчii съ мотивомъ сватовства королевича на войтовнѣ,—а стихи 30—41 «усъ козаки зъ войны вѣдутъ; войтовны коня у рукахъ вѣдутъ» взяты изъ малорусской пѣсни объ убитомъ козакѣ, какъ эта часто дѣлается въ Бѣлоруссiи, гдѣ много поется малорусскихъ пѣсень о такихъ даже явленiяхъ, какъ козаки, чумаки и т. п., какихъ въ Бѣлоруссiи не было.

Издатели и толкователи народной поэзiи склонны сблизать разныя пѣсни разныхъ народовъ, если только замѣчаютъ въ нихъ что либо похоже и объясняютъ одну другою. По этому поводу въ объясненiяхъ разныхъ изъ вышеизложенныхъ пѣсень указываются иногда и другiя, въ коихъ почему либо дѣвушка переодѣвается воиномъ. Таковы напр. французскiя пѣсни о дѣвущкѣ драгунѣ (*Chants populaires recueillis dans le pays Messin p. le C-te de Puymaigre, 1855, p. 76, La brave Claudine, и p. 78 La fille—soldat*); но мотивъ поступленiя дѣвущки на службу тутъ совсѣмъ особый: дѣвушка идетъ за невѣрнымъ любовникомъ, котораго и убиваетъ, прослуживши (по второй пѣснѣ) семь лѣтъ. Совсѣмъ особый мотивъ и другiя подробности прекрасныхъ новогреческихъ пѣсенокъ о дѣвущкѣ клефтѣ. Въ одной дѣвушка идетъ въ клефту, чтобъ не разлучаться съ милымъ. Такой же мотивъ лежитъ въ основѣ западно-французской пѣсни—*Jeviens te dire adieu* (*Jérôme Bujeaud, Chants et Chansons populaires de provinces de l'Ouest. 1866, II, 20*); тутъ дѣвушка по прошествiи семи лѣтъ ранена, узнается и получаетъ отпускъ вмѣстѣ съ любовникомъ; потому же побужденiю дѣвушка переодѣвается матросомъ въ другой пѣснѣ у Пюмегра, *Les deux marins* (p. 74—75); любовники вмѣстѣ зарабатываютъ деньги и женятся.—Этимъ пѣснямъ соответствуетъ малорусская о томъ, какъ дѣвушка проситъ козака взять ее съ собою въ походъ; см. Чубинск., Матерiалы, т. V, стр. 8.

Въ другой новогреческой пѣснѣ дѣвушка двѣнадцать лѣтъ была клефтомъ; разъ во время игры съ метанiемъ диска у нея порвалось платье на груди,—и молодой клефтѣ открылъ полъ

ея; дѣвушка ударила его мечемъ,—и потомъ узнала, что это братъ ея, повела его къ врачу, но юпоща умеръ; дѣвушка схватила пистолеть и застрѣлилась. (Th. Kind. Anthologie neugriechischer Volkslieder, 51—55. Последняя пѣсня въ оборванномъ видѣ есть и у Томмазо, *Canti toscani, corsi, illirici, greci*, III, 78). Нечего говорить, что въ новогреческихъ пѣсняхъ болѣе, чѣмъ гдѣ либо, согласенъ съ дѣйствительностью образъ дѣвушки—взлѣфта.

Совсѣмъ особаго рода, и образъ «поляницы женщины великой», встрѣчаемый въ великорусскихъ былинахъ (напр. у Кирѣевск. II, 29); онъ, конечно, имѣлъ вліяніе на редакцію былины о женѣ Ставра,—хотя и въ этой послѣтней мы видимъ черты женщины поздней, теремной, или купчихи, перемѣшанна съ чертами богатырши вѣка (культурнаго) амазонокъ,—но въ вышеприведенныхъ пѣсняхъ, завъ романскихъ, такъ и славянскихъ мы не встрѣчаемъ никакихъ чертъ, общихъ съ этимъ образомъ. Латышская пѣсня о дѣвушкѣ-воинѣ всего ближе по началу къ малорусской, бѣлорусской и моравской, такъ что можно бы было предположить общія съ этими вліянія, подъ которыми она сложилась,—но конецъ ея совершенно мѣстный: «у Лемпова пять сыновей, ниодинъ не хочетъ идти на войну. А дочь Апшы сѣдлаетъ коня, хочетъ съ радостью идти на войну. Она сѣдлаетъ коня, препоясываетъ себѣ золотой мечъ.—Прощайте, батюшка, матушка, прощайте младшіе братья!... И проѣхала первое пространство, какъ пчелка распѣвая; проѣхала второе пространство, повстрѣчала сраженіе. Говорю—Богъ на помощь главному начальнику войска. Заговорили воины: «Это не нашъ братъ... Миръ, миръ въ этой странѣ, нѣтъ болѣе враговъ!... Поѣзжай, милая, назадъ, чувствуѣ батюшку, матушку! Твое достояніе отцовская земля, отцовскіе карые кони; тамъ для тебя сложать возжи, вычистятъ коня; а ето будетъ складывать возжи, гладить коня для воина—солдата». Памяти. Латышскаго народн. творчества, Ив. Спрогиса, В. 1868, 273—274).

Въ малорусской народной поэзіи есть еще пѣсня, къ сожалѣнію, въ весьма неполномъ варьянтѣ записанная, о

дѣвухѣ—воинѣ: эта пѣсня о «поповнѣ, возбуждающей народъ ко защитѣ Медведовки отъ турокъ. (Записки Югозап. Отд. И. Р. Географ. Общ. I стр. 229). Но здѣсь образъ дѣвухи—воинна вполне историческій, отвѣчающій позднимъ условіямъ быта, при которыхъ патріотическое чувство пробуждаетъ въ женщинѣ, какъ въ Жаннѣ Д'Аркѣ, военный инстинктъ,—а потому пѣсня о Медведовской поповнѣ не имѣетъ ничего общаго ни съ сказаніями о «поляницахъ», ни съ тѣми пѣснями, которыя помѣщены здѣсь. Мы приведемъ и объяснимъ ее въ слѣдующемъ томѣ.—

ДОВАВЛЕНІЯ:

Варьянты и пѣсни, доставлены во время печатанія.

КЪ ПЕРВОЙ ЧАСТИ.

Къ № 3 вар. В.

Ей в лозе, лозе, под густой калиной,—

Стой, калина, стой калинонька,

Не розвивайся раненько!

Під калиной кровать,—

Стой, калина и проч.—

На теей кровати постель пухова,

На постеле молод Гришечка,

Молод Гришечка переборщечка.

Перебірае в стаде коней:

Которий лучше, себе бере,

Которий площе, челяді дае.

Молод Гришечка переборщечка

Перебірае в скрини жупани:

Которий ловче, той себе бере,

Которий площе, челяді дае.

Молод Гришечка переборщечка,

Перебірае на крючку шапочки,

Которая лучше и проч.

Молод Гришечка переборщичка,

Перебірае в танку девочек,

Которая ловче—за себе бере,
Которая плоче, челяді дае.
Молод Гришечка переборщечка,
Ми ж тебе не зневажаем.

З годовимъ праздникомъ поздравляемъ.

(Зап. С. Ө. Диндорсовой въ с. Алешнѣ, Черн. губ., Городн. у.)

Въ вариантѣ этомъ, сравнительно съ А. и Б. черты первоначальной героической эпохи сильно смягчены, а позднѣйшія подробности быта выставлены яснѣе. Между прочимъ герой выбираетъ одну дѣвушку, а не многихъ лучшихъ (ср. па стр. 12.) Обращаемъ вниманіе на то, что щедривка эта, которой два варианта мы имѣли только изъ Галиччины,—оказалось и на лѣвомъ берегу Днѣпра, въ полѣсскомъ округѣ, вообще имѣющемъ много остатковъ архангелскихъ.

ВЪ № 12.

Кромѣ добавочныхъ вариантовъ, помѣщенныхъ на стр. 70, намъ доставлены О. П. Косачевой еще два варианта изъ Новградволынского уѣзда. Изъ нихъ одинъ,

Л.

изъ ж. Полонного стихами 1—12 сходенъ почти дословно съ вар. З, а въ стихахъ 13—26 сводитъ всѣ почти отличія второй половины вар. З, I. и К. такимъ образомъ:

13. У що ж воно вбране
(мезинне дитятко)?
—В чорнім оксамиті.—
15. На чім та посажене?
—На золотім креслі.—
Ой чим воно грає?
—Золоту дудочку має.—
А чим заграє?

20. —Червоним яечком.—
А чим покраває?
—Золотий ножик має.
Що ж воно міняє?
—Золоті перстюнки.—
25. На що ж ті перстюнки?
—На білі ручки.—

М.

Вородарь, Вородаричку,
Очини ворітечка!

—Хто з за воріт вличе?—
Цареві слуги.

А що ж він виносить? ¹⁾
 —Мязине дитятко.—
 А в чім да наряжене?
 —У сріблі у золоті.—
 А на чім да посажене?
 —На золотім крислі.—
 А чим забавляється?
 —Золотим яблучком.
 А чим покраваеть?
 —Золотим ножичком.—
 —Тече муравель, тече му-
 равель,
 Горами та долинами.—

А що ж він виносить?
 —Парубоцьку красу.
 Парубоцька краса
 У смрлі потопае.
 В огні погорае.
 —Тече муравель, тече му-
 равель
 Горами та долинами.—
 А що ж він виносить?
 —Дівоцьку красу.
 А дівоцька краса
 В огні виправае,
 А в меду поплавае.
 (Зап. въ мѣст. Яруни.)

Послѣдній варьянтъ для ясности нуждается въ свѣдѣ-
 нияхъ, какою стихъ какою хоръ поеть,—чего намъ, къ сожа-
 лѣнню, не доставлено. Варьянтъ этотъ сильно отличается отъ
 всѣхъ остальныхъ. Сопоставляя ст. 5 съ 15—17 и 22—24,
 слѣдуетъ думать, что пѣвица ошибочно подъ словомъ він
 разумѣла **Вородаря**, а не муравья,—и что въ варьянтѣ этомъ
 слились двѣ совершенно различныя пѣсни и игры. Этимъ и
 объясняется, то, что вслѣдствіе вставки ст. 5 изъ нижеидущей
 пѣсни о муравьѣ. отношеніе между хорами въ томъ варь-
 янтѣ совсѣмъ измѣняется въ противоположность всѣмъ ос-
 тальнымъ: дитя приносить не хоръ, идущій въ городъ, а
 сидящій съ Вородаремъ. Эта приставка о муравьѣ, выносящемъ
 парубоцькую и дівоцькую красу, быть можетъ, имѣетъ миео-
 логическую основу, хотя теперь она приняла шутивый ха-
 рактеръ насмѣлки дѣвушекъ надъ паробками. Эта приставка
 имѣетъ сходство съ слѣдующей пѣсней, записанной въ Во-
 лынской же губерніи (уѣздъ?) и напечатанной въ III т. Тру-
 довъ этногр.—стат. экспед. въ Югозап. край, стр. 30—31.

¹⁾ На вопросъ: „кто він?“ пѣвица отвѣчала: „да той же во-
 родарь!“.

Та Урай (Юрій?) матку вличе:

—Та подай, матко, влюча

Одімьнути небо,

Випустити росу,

Дівочькую красу.

Та дівочька краса,

Як літняя роса:

У меду потопає,

У вині виринає.—

Та Урай матку вличе:

—Та подай, матко влюча,

Одімьнути небо,

Випустити росу,

Парубоцькую красу.

Парубоцькая краса,

Як зімняя роса:

В смолі потопає,

В дѣстю виринає.

Сопоставленіє этой пѣсни съ нашимъ варьянтомъ М. даетъ основаніє думать, что въ этомъ варьянтѣ слилось двѣ игры: въ **Вородаря** военной крѣпости и словословія **Урая**, отмыканіє **воротъ небесныхъ**, къ которому имѣеть какое то отношеніє **журавей**. Слѣдуетъ впрочемъ прибавить, что въ мѣстности, откуда намъ доставленъ вар. М., какъ и въ нѣкоторыхъ другихъ, весь періодъ весеннихъ игръ, называется: «співать володаря,» что даетъ основаніє предположенію о древней игрѣ, аналогической съ игрою въ **Воротаря**, но съ болѣе яснымъ миеологическимъ характеромъ, на который теперь въ остальныхъ, кромѣ М., варьянтовъ могутъ намекать только стихи о дитяти.

Но каково бъ ни было первоначальное происхожденіє игры и пѣсни о **Володарѣ**, или **Воротарѣ**—большинство варьянтовъ, особенно стихи о князѣ и дани пчолами, носятъ на себѣ явные слѣды древнерусскаго военно-замковаго быта, а подляскіє варьянты и слѣды памяти о князѣ **Романѣ**.— Въ слѣдующемъ томѣ мы представимъ примѣръ игры въ **Кривого танца**,—приспособленной къ событіямъ временъ **Хмельницкаго**.

ЯГЕЛОВА ДОЧКА.

(Гаивка)

Гела—Гелочка,
Ягелова дочка
Встала ранесенько,
Вмилася білесенько,
Головку причесала,
(В) панчипечки ся вбірала!
Возьмися по під боки,
Покажи свої скоки.—
—Я ходжу ж по думаю (по Дунаю?),
Як бжілка (з) своїм роем,
В калиновім лугу.
Вибірай собі другу.

(Запис. А. В. Тихомірова въ Верховнѣ, Под. губ., Брацл. у.)

Пока не будетъ добыто нѣсколько варьянтовъ, трудно что либо сказать рѣшительное объ этой пѣснѣ. Во всякомъ случаѣ она обращаетъ на себя вниманіе именемъ **Ягелова дочка**. Въ западныхъ губерніяхъ есть дворянская фамилія Ягеловъ,—но трудно, чтобъ они могли дать поводъ къ вставкѣ такого имени въ народную пѣсню. Скорѣе имя общеизвѣстнаго въ свое время князя Ягела могло попасть въ народную пѣсню.

КО II ЧАСТИ, ОТД. I.

Къ стран. 133, варьянтъ думы

О ПОВѢГѢ ТРЕХЪ ВРАТЬЕВЪ ИЗЪ АЗОВА.

Всѣ помѣщенные выше варьянты этой думы были уже напечатаны, когда мы получили сборникъ Е. В. Судовщикова съ пѣснями, записанными въ Пирятинскомъ уѣздѣ въ 1850—51 г.—и въ немъ между прочимъ нижеприводимый варьянтъ, записанный въ м. Яготинѣ отъ кобзаря Θεодора Алексѣева, изъ с. Крячкова, который называлъ эту, какъ и другія думы, (о козацкой жизни, о выходѣ козака въ походъ, о бурѣ на Черномъ морѣ) невольницкою, изъ чего можно бы вывести

завключеніе, что впервые что эта форма поэтическая появилась въ Малороссіи съ людьми, побывавшими въ неволѣ турецкой. Варьянтъ этотъ очень интересенъ многими выраженіями, своеобразнымъ расположеніемъ частей думы и ихъ полнотою, упоминаніемъ въ стихахъ 73—77 продажи невольниковъ на ваторгу, и своеобразною передачею проклятія землѣ турецкой въ ст. 135—144. Ст. 145, кажется, остатокъ того воззванія къ Богу объ освобожденіи изъ неволи турецкой, какое въ думѣ «Плачь» и пр. непосредственно слѣдуетъ за проклятіемъ землѣ и неволѣ турецкой. Вообще, какъ въ варьянтахъ Вересая, такъ и того кобзаря, у котораго записывалъ свои варьянты г. Судовщикова, замѣтно, что по мѣрѣ того, какъ нѣкоторыя думы забывались, — отдѣльные части ихъ прилѣплялись къ тѣмъ думамъ, которыя еще помнились пѣвцами. Когда Алексѣева приглашали пѣть больше, онъ сказалъ: «Коли ж не згадаю; тут истинно котору знаеш, до й то не набреде на толк; а то таѣ співаеш деяких: стих з одної, да з другої, да ізвяжеш так; а шо б то усю!... дак не знаю; нічого й брехати; от божественних, да я таки багато дойшов». Вотъ варьянтъ кобзаря Крячковскаго:

Е.

1. Ох не тумани уставали,
Як із города з Азова,
З тяжкої неволі,
Три братіка утікало,
5. Два кінних, третій піший — піхотина,
Та як помеж ними чужа чужанина.
Піший піхотинец біжить — підбігає,
Пужар під біли ноги підпадає,
Кровця сліди заливає.
10. Он біжить — підбігає,
Своїх братів кінних доганяє,
Миждо кон вбігає,
За стремена хватає,

Слезами горко ридає:

15. «Брати мої старші, милі,
Як голубоньки сиві,
Миждо коні возьміте,
Хоть мало підвезите,—
Шоб я мог добре знати,
20. Кудя к городам христіянским до отця— до пані-
матки гостем прибувати.»
Примовлять два брата словами:
—«Ми, брате, сами не вийдеж,
Тебе, меншого брата, не вивезем.»
От промовить він словами:
25. «Ей брати мої старші, милі,
Есть у вас ясеньвий міч,—
Здійміть мені голововьку з пліч;
Поховайте козацьке тіло
У чистому полі,
30. Не подайте звірі, птиці на поталу.»
Середульший брат з ковя встає,
Низенько голову склониє,
Словами промовляє,
Слезами горко ридає:
35. «Брате, важе, ваш меньший, милий,
Голубоньку сивий,
Твоїі шні ясеньвий міч не йме,
І наше козацьке серце не осмілється,
Козацька рука молодецька не воздойме.»
40. —«Ідіте ж, важе, ви, брати, битими шляхами,
Рубайте тернові кущі шаблями,
Зелені байраки
Кидайте для козацької привнаки.»
Їхали брати битими шляхами,
45. Вийкали на степа—на моря,—
Не завиділи не зелених кущів,
Не зелених байракув,—

Середульший брат промовить словами:

«Брате наш старший милий,

50. Голубе сивий,

Нумо отут спочивати,

Меншого брата—пішого-піхотинця

Хоть мало подждати;

Або коней завернімо—

55. Миждо коній возьмімо,

Хоть мало підвезімо,—

Щоб він мог добре знати,

Куда к городам христіанским прибувати.»

Старший брат промовить словами:

60. «Десь тобі, каже, брате,

Земля турецька а віра бесурманська не увидалася,

Сириця у білі руки не уідалася,

Що ти будеш коні ваковати,

Междо коні ваготу набирати;

65. Лучче ми, каже, до-дому будем доїздити,

На-двое поля, ґрунта паёвати—

Менше между собою супороку будем-мати.»

Середульший брат промовить словами:

«Як ми будемо до-дому доїздити,

70. Як за меншого брата будем одвіт давати?»

—«Я, брате, сам могу добре знати,

Як за меншого брата одвіт оддати.

Іскажем, брате: був пан Гроздив,

Турчин молодий,—

75. Одав нашого брата в землю у турецьку,

В віру бесурменську,

На ваторгу тай довічну.»

Середульший брат промовить словами:

«Будем, брате, правду говорити,—

80. Буде нас отець-мати клясти-проклинати,

А неправду говорити,—

Буде нас Господь громовим огнем карати.»—

- То середульший брат с коня вставае,
С-под лудана червону китайку виривае,
85. На шматочки ирветь, по шлахам роскидае
Для козацької признаки.
Піший піхотинець біжить—подбігае,
На степа—на моря вибігае,
Нічого не увидае:
90. Ні тернових вущів,
Ні зелених байраков,
Тільки червону китайку завидае—
Бере в руки—до серденька пригортае,
Словами промовляє,
95. Слезами горько ридае:
«Десь, каже, мене злая година,
Лихая хуртовина
У зелених байраках на спочинку проминула,
Що моїх братів доганяла.
100. Дорогіі шати порвала
Ех, коли-б я знав, що моїх братів постріляно,
Или-бо порубано,—
Пошов би я по чистому полю блукати,
Белое тело знаходити,
105. Дай похоронити,
Звірі, птиці на цоталу не подати!»
Се козак промовить словами,—
Бойние ветри вставали,
Козака із-під ніг валяли:
110. Одно безпиття, друге безв'їжжя,
Трете бездорожжя!—
Козак под Савур-могилу головоньку склоняе.
Орли силопері з чистих поль налітали,
У головоньках сідали,
115. На чорні вудрі наступали,
С-під лоба очі виймали;
Звірі з чистих поль набігали,

- Од сугав жовті кости одривали,
По комишам роскидали;
120. Бойні ветри вставали,
Комишами покривали,
Пужарями обгаряли.
Не отець-мати сина—оцлакала—
Як сива зозуля прилітала,
125. В головоньках сідала,
Жалібненько закувала:
«Ей ти, каже, голово козацька, молодецька,
Мо, чи допила, чи доїла,
Чи хороше сходила,—
130. Що довелося по чистому полі валятися,
Звері-птиці на поталу не податися!»
А брати у города християнські прибували,
На святі церкви накладали
І нищих убогих наділяли,
135. Землю турецьку,
Віру бесурменську
Кляли-проклинали:
«Ей ти, земле турецька,
Віро бесурменська,—
140. Горазд еси проклята,
Тільки туркам-нагайцам на срібло, на злато богата
Розлучила брата з сестрою,
Мужа з женою,
Товариша з товаришем—
146. На путь—дороги!»
Велиши, Господи, в прозьбах і в молитвах!
У люду царському, народу християнським—
Усім головам вислухащим,
От нам мати многа літа
До конаця віка!

к о н е ц ь .